

ЮСУФШОҲ ЯЪҚУБОВ

**ТАЪРИХИ
ХАЛҚИ ТОҶИК
ЗАМОНИ ОРИЁИҲО**

Китоби дарсӣ барои синфи 5

*Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба ҷоп тавсия кардааст.*

ДУШАНБЕ
"МАОРИФ"
2014

ББК 63.3 (2точик) Я72+74.263.1
Я-92

я-92. Юсуфшоҳ Яъқубов. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 5-ум. Душанбе, "Маориф", 2014, 248 сах.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1					
2					
3					
4					
5					

МУҚАДДИМА

Шумо акнун бори аввал таърихи халқу кишвари азизи худро меомӯсед. Таърихи халқи тоҷик як пораи пурифтихори таърихи ҷаҳон мебошад. Агар шумо таърихи халқи худро хуб донед, маълум мешавад, ки Ватани хешро ҳам дӯст медоред. Донишмандони таърихи халқ ин шинохтани гузаштагони худ, тараққиёти кишвар, илму маърифат ва забону Ватани хеш мебошад. Худшиносӣ якдилӣ ва ваҳдати миллатро ба вучуд меорад. Агар миллат якдилу яктост, иқтисодиёти он низ тараққӣ мекунад, илму фарҳангаш раванқ меёбад ва давлаташ пешрафта мешавад. Халқе, ки худшиносии миллӣ дорад, ҳамеша соҳиббӯтирому пешрав аст. Шахси таърихдон сиёсатмадори моҳир, кордон, донишманд, хирадманд, роҳбари боадлу инсоф ва дилсӯзу ғамхори миллат мешавад.

Гузаштагони мо дар таърихи инсоният қорнамоиҳои бузург кардаанд. Онҳо дар Осиёи Марказӣ аввалин ромкунандагони ҳайвоноти ҳонагӣ мебошанд. Онҳо инчунин аз ҷумлаи нахустин одамоне маҳсуб мегардиданд, ки ба зироаткорӣ ва соҳтмони шаҳрҳо машғул будаанд. Гузаштагонамон офарандагони фарҳанги баландпояи ҷаҳонӣ дар Осиёи Марказӣ мебошанд ва мо имрӯз ҳам бо ин фарҳанг фахр мекунем.

Шумо бори аввал таърихи мухтасари қадими халқи худро меомӯсед ва огоҳ мешавед, ки дар гузаштаҳои дуродур Ватани аҷдоди мо – ориёӣҳо хеле бузург будааст. Вай аз шимол, аз ҳавзаи рӯди Ра (Волга) сар шуда, ба ҷануб то Ҳиндустони Марказӣ ва аз шарқ аз Хуанхеи Чину Муғулистон то Молдава ва Осиёи Хурд тӯл мекашид. Дар ҳамаи ин заминҳои паҳновар гузаштагони мо ориёӣҳо зиндагонӣ мекарданд. Ин аст, ки шумо бояд таърихи гузаштагони худро бодикқат омӯсед ва сабабҳои хурд шудани худуди мамлакат ва кам гардидани аҳолии ориёинаждро фаҳмед.

«Таърих» калимаи арабӣ буда, маънояш муайян намудани вақти рух додани ҳодисаҳои муҳим мебошад. Ба ибораи дигар, таърих илмест, ки ҷамъи ҳодисаҳои муҳими дар рӯи Замин ва дар ҳаёти инсонҳо рухдодаро меомӯзад.

Дар таърих ҳар ҳодиса сабаб ва оқибат дорад. Вазифаи инсон он аст, ки сабаби рӯй додани ин ва ё он ҳодисаҳоро омӯзад ва оқибатҳои бади онро пешгирӣ намояд, яъне таърих фанни

ибратомӯз буда, барояш дониستاني сабабҳои ходиса, ҷой, рӯз, моҳ ва соли он шарт аст. Ходисаҳо ва воқеаҳо дар таърих гуногунанд ва онҳоро муҳит ва талаботи инсонҳо ба вучуд меоранд. Дар таърих подшоҳони алоҳида нақши бузург мебозанд, агар онҳо донишманд ва сиёсатмадори дурбин бошанд, зиндагонии мардум хуб мешавад, мамлакат обод мегардад. Ҳамин хел шоҳон дар таърихи халқи тоҷик: Чамшед, Фаридун, Кайқубод, Кайковус, Кайхусрав, Кайгуштосп, Куруши Кабир, Дориюши Кабир, Аршак, Ардашери Бобокон, Шопури I, Анӯшервон, Канишкаи Кабир, Кадфиз, Аҳушнавоз, Хусрави Парвиз, Абӯмуслим, Абдуллоҳи Тохир, Яъқуби Лайс, Исмоили Сомонӣ ва Насри II буданд. Дар замони подшоҳии онҳо мардум зиндагии хубу ором доштанд.

Дар таърихи халқи тоҷик саҳифаҳои муҳим, ки аҳамияти ҷаҳонӣ доранд, хеле бисёранд. Масалан, аввалин пайғамбари соҳибкитобу соҳибтаълимот Зардушт аз миллати мо буд. Ӯ одамнро ба сулҳу салоҳ, ваҳдати миллӣ ва меҳнати ҳалолу созандагӣ даъват кардааст. Китоби «Авесто», ки дар замони ӯ таълиф шуда буд, бузургтарин китоби динӣ, таърихӣ, фалсафӣ, педагогӣ, тиббӣ ва адабӣ дар ҷаҳон мебошад. Таъриху фарҳанги мо аз он замон сарчашма мегирад.

Аввалин бунёдкунандаи империяи бузурги ҷаҳонӣ—Куруши Кабир ва Дориюши Кабир буданд. Куруши Кабир аввалин Эъломияи ҳуқуқи башарро таҳия намуда, ҳамаи инсонҳоро новобаста аз наҷоду миллату динашон баробарҳуқуқ эълон намуд. Халқи тоҷик ҳеҷ гоҳ ба сари халқи дигар лашкар накашида, мардумашро ғорат накардааст. Подшоҳони ориёинаҷод ғуломони бисёреро аз ғуломию асорат озод намуда, ба бегонагон ғамхорӣ зоҳир кардаанд. Гузаштагони мо дар тӯли ҳазорсолаҳо дар сарзамини Осиёи Марказӣ зиндагонӣ намуда, аз худ осори фаровони таърихӣ, аз ҷумла оромгоҳҳо, қалъаҳо ва дигар биноҳои меъморий ва осори хаттӣ боқӣ мондаанд, ки аз қадимӣ будани миллати мо гувоҳӣ медиҳанд.

Чанд сухан дар бораи даврабандии таърихи ориёӣҳо — тоҷикон, вожаю ибораҳои таърихӣ ва географӣ, ки дар китоб истифода шудаанд:

1. Бори аввал кӯшиш шудааст, ки таърихи ориёӣҳо дар шакли китоби дарсӣ бе тақсимоти марзҳои сиёсӣ, чун таърихи як халқ навишта шавад. Тавре ки маълум аст, гузаштагони мо ҳудуди ориёӣ гуфтаанд ва бо ин ном ҳазорҳо сол зиста, империяҳои

чаҳонӣ ба вучуд овардаанд. Дар ибтидои ҳазораи якуми милодӣ бо сабабҳои маълум ва номаълум номи «ориёӣ» аз байн меравад ва ба ивази он калимаи «точик» пайдо мешавад. Сабабҳои фаромӯш шудани номи «ориёӣ»-ро дар давоми дарсҳо мефаҳмед. Сабабҳои пайдо шудани номи точик дар дарсҳои синфи 6-ум гуфта мешавад. Аз замони қадим то асрҳои III – IV-и милодӣ, гузаштагони мо худро ориёӣ гуфтаанд ва аз ҳамин сабаб таърихи ин давраро таърихи қадими халқи точик – замони ориёӣҳо номидаем.

2. Дар замони Шӯравӣ таърих ба форматсияҳои чамбиятӣ –ҷомеаҳои ибтидоӣ, ғуломдорӣ, феодалӣ, капиталистӣ ва сотсиалистӣ тақсим мешуд. Баъди аз байн рафтани сохти сотсиалистӣ ин табақабандӣ низ барҳам хӯрд.

Имрӯз табақабандию даврабандиҳо дар таърихи халқҳо гуногун мебошанд. Таърихи қадими халқи точик замони ориёӣҳо ва ибтидои асри миёна – замони ташаккулёбии этноними «точик» ва раванги сохтори деҳқониро дар бар гирифта, асоси даврабандии сулолаӣ таркиб ёфтааст. Масалан, замони ҷомеаи ибтидоӣ, яъне асри санг номи давраи сулолаи шохони Пешдодиён номида шудааст, зеро таърихи онҳо аз замони аввалин инсон Каюмарс (Каёмард) шурӯъ мешавад. Замони онҳо аз асри санг то ҳазораҳои 9-7 пеш аз милод давом кардааст.

Замони мису санг ва биринчиро ба давраи пайдо шудани кишоварзон, аввалин чорводорон, шаҳру деҳот ва давлату синфҳо нисбат додан мувофиқ меояд. Дар ин давра сулолаи Каёниён ҳукмронӣ кардаанд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ ҳукмронии Каёниён то ба ҳамроҳ кардани Бохтару Хоразм аз тарафи Ҳахоманишиён давом дошт.

Баъди Каёниён сулолаи Модҳо, пасон Ҳахоманишиён, Юнониён, Портҳо ва Кӯшониён паси ҳам ҳукмронӣ кардаанд. Ҳамин тавр, ба давраҳо тақсим намудани таърихи синфи 5-ум мувофиқ ба сулолаҳои ҳукуматкарда тақсимбандӣ шудааст.

3. Навигарии дигаре, ки дар китоби дарсии таърихи (қадими) халқи точик мушоҳида мешавад, дохил намудани мафҳумҳои Ориёнои Шарқӣ ва Ориёнои Ғарбӣ мебошад. Аслан ин мафҳумҳоро забоншиносон нисбат ба забони Эрони Шарқӣ ва Эрони Ғарбӣ истифода кардаанд. Мо дар ин китоби дарсӣ таърихи қадими Эрони кунуниро ба Ориёнои Ғарбӣ ва Осиёи Марказиро ба Ори-

ёнои Шарқӣ дохил намудем, агарчи Хуросони Эрони кунунӣ ба Ориёнои Шарқӣ ворид мешавад.

Фанҳои ёрирасони таърих. Таърихи инсоният миллионҳо солро дар бар гирад ҳам, мо аз он, бахусус аз қадимтарин давраҳои он, ки ҳоло инсон ба вучуд наомада буд, хеле кам огоҳ ҳастем. Дар бораи нахустин инсонҳо хеле кам маълумот дорем, зеро онҳо хона сохтанро намедонистанд ва бе ягон сарпаноҳ монанди ҳайвонҳои ваҳшӣ зиндагонӣ мекарданд, либос надоштанд, оташро намедонистанд, гӯштро хом мехӯрданд, афзору олот сохта наметавонистанд, сурат намекашиданд ва ғайра. Ин аст, ки аз фаъолияти дуру дарози инсонҳои қадим мо кам огоҳӣ дорем. Лекин дар бисёр илмҳои имрӯза, аз ҷумла бостоншиносӣ, симошиносӣ ва забоншиносӣ таърихи инсонии қадим баррасӣ шуда, саҳифаҳои зиёди торики ҳаёту фаъолияти онҳо равшан мегарданд.

Бостоншиносӣ (археология) соҳаи илми таърих аст, ки дар асоси ёдгориҳои маданияти моддӣ таърихи ҷамъияти инсониро меомӯзад. Калимаи «археология» аз забони юнонӣ гирифта шуда, илм дар бораи омӯхтани таърихи қадими инсонҳост.

Бостоншиносон тахминан дар кучо зистани одамони қадимро медонанд, бинобар ин, макони онҳоро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. Аксар ҷойҳои зисти одамони қадим дар натиҷаи ходисаҳои тасодуфӣ – кӯчидани хоки теппаҳо, сохтмони биноҳо, кандани каналҳо, чоҳҳо, селроҳоҳо, ва ғайра ошкор мешаванд. Бостоншиносон дар он ҷойҳо ҳафрийет (кофтуков) мегузаронанд ва дар асоси бозёфтҳои худ дар қадом давраҳо зиндагӣ қардани одамонро муайян менамоянд.

Омӯзиши таърихи инсоният нишон медиҳад, ки одамон дар ҳар замон олот, афзор, силоҳ, зебу зинат, сарулибос, хонаю дари ба он давра хос доштаанд. Бостоншиносон ин гуна чизҳоро омӯхта, таърихи ҳамон давраро барқарор менамоянд. Ёдгориҳо ба асрҳои санг, биринҷӣ ва оҳан тақсим мешаванд.

Ёдгориҳои асри санг аз лангару калпҳо, нақшҳои болои сангҳо қандаи одамони қадим, ёдгориҳои асри биринҷӣ аз қабристонҳо, бошишгоҳҳо – деҳаю шаҳрҳо ва ҳамчунин аз расмҳои рӯи сангҳо иборатанд. Ёдгориҳои давраи атиқа ва асрҳои миёна қабристонҳо, мақбараҳо, қалъаҳо, харобаи шаҳру деҳот хеле бисёранд. Ҳар яке аз ёдгориҳои номбурда вобаста ба давру замон услуби омӯзиши ҳосе доранд.

Барои барқарор намудани таърихи инсонҳои қадим боз илмҳои дигар низ мадад мерасонанд.

Антропология (илми симошиносӣ) калимаи юнонӣ буда, антропа – одам, логос – илм, яъне илми одамшиносист. Симошиносон дар асоси боқимондаи устухонҳо, косахонаи сар, сугунмухра, устухонҳои дасту пой на танҳо шакли зоҳирӣ, балки таҳаввулотии бадани одамро давра ба давра муайян менамоянд. Олимони дар асоси устухон ва косахонаҳои сар тағйироти ҷисмӣ ва фикрии одамони маймуншакл – аз аҳди қадимтарин то ба шакли инсонии муосир даромадани онҳоро таҳқиқ кардаанд.

Палеонтология аз калимаҳои юнонии палео – қадим ва онтология – омӯзиши мавҷудот таркиб ёфтааст. Илмест, ки дар асоси устухонҳо таърихи инкишофи ҳайвонотро аз қадим то ҳоло меомӯзад. Олимони палеонтолог дар асоси устухонҳо муайян менамоянд, ки одамони қадим кадом навъи ҳайвонотро шикор карда меҳӯрданд ва кадом навъи онҳоро ром менамуданд.

Ботаника – калимаи юнонӣ буда маънояш рустанӣ, алаф, сабзавот аст ва хелҳои рустанӣҳо ва дарахту буттаҳоеро, ки инсонҳои қадим истифода мебурданд, барқарор менамояд.

Геология низ аз забони юнонӣ буда, гео – замин ва логос – илм, илми заминшиносист. Он на танҳо таърихи пайдоиши замин, балки зинаҳои тағйироти табиат ва ба инсонҳои қадим чӣ гуна таъсир гузоштани заминро меомӯзад.

Мардумшиносӣ (этнография) калимаи «этно» маънои халқро дорад, яъне илме аст, ки урфу одати халқҳоро, ки дар қитъаҳои дунё ба сабабҳои гуногун дар сатҳи гуногуни зиндагии хеле қадим қарор доранд, омӯхта, бисёр бахшҳои таърихи гузаштаре равшан месозад.

Забоншиносӣ илмест, ки дар асоси омӯзиши катибаҳо (навиштаҳои рӯи девор ва сангҳо) тағйироти забонӣ ва умумияти забонҳои ҷаҳонро ошкор месозад. Дар омӯзиши таърихи қадим илмҳои физика, химия, риёзиёт, биология ва зоология низ ҳисса мегузоранд. Танҳо дар асоси ҳамкориҳои ҳамаи илмҳо мо метавонем аз таърихи пайдоишу ташаккули одамони қадим огоҳ шавем.

БОБИ I

ЗАМОНИ ПЕШДОДИЁН – АСРИ САНГ

§ 1. АСРИ САНГИ ҚАДИМТАРИН – ПАЛЕОЛИТ

Дар дунё аз рӯйи нажод се гурӯҳи одамон: сафедпӯстон, сиёхпӯстон ва зардпӯстон зиндагӣ доранд. Вобаста ба ин олимон тахмин мекунам, ки нажоди (ирқи) сиёхпӯстон дар Африко, сафедпӯстон дар Аврупо ё Осиёи Наздик ва зардпӯстон дар чанубу шарқии Осиё, дар Чину Индонезия пайдо шудаанд. Аммо на дар Аврупо ва на дар Осиё бошишгоҳи зиёда аз 1 миллион сол умр доштаро пойдо нашудааст. Бошишгоҳи қадимтарини инсон дар қитъаи Африко (қисми чануби шарқӣ) пайдо шудааст, ки Олдувай ном дошта, 2,5 миллион сол пеш вучуд доштааст. Аз ҳамин сабаб бештари олимон дар он ақидаанд, ки нахустин инсон дар Африко ба вучуд омадааст ва аз он ҷо ба дигар қитъаҳо паҳн шудааст.

Даврабандии асри санг. Асри санг давраи дарозтарини таърихи инсоният ба шумор меравад. 99 % таърихи аҷдоди инсони имрӯза дар асри санг гузаштааст. Асри санг то ҳазораҳои 9–7-уми пеш аз милод, то пайдо шудани маъдан идома меёбад. Барои он асри санг мегӯянд, ки дар он давра ҳамаи афзори олот аз санг сохта шудаанд ва одами маймуншакл низ дар он давра зиндагӣ кардааст. Асри санг ба се давра: палеолит, мезолит ва неолит ҷудо мешавад.

Давраи якум палеолит (қадимтарин) 2,5 миллион сол пеш сар шуда, то 1,5 миллион сол давом мекунад. Дар ин давр одамони маймуншакли австралопитекҳо зистаанд (аз лотинии австралис – чанубӣ ва питек – маймун).

Дар давраи дуюм – 1,5 миллион сол пеш, австралопитекҳо ба одамони маймуншакли гомоэректус иваз мешаванд. Гомоэректусҳо аз гузаштагони худ австралопитекҳо бо он фарқ доштанд, ки онҳо бо ду пой ҳаракат менамуданд. Гомоэректусҳо дар бисёр қисмҳои Осиё ва Аврупо зиндагӣ мекарданд. Дар даврае, ки аз ҳазораҳои 100 то 50–40-ум давом дошт, неандерталҳо зиндагӣ кардаанд (Неандертал номи ҷоест дар Олмон, ки бос-

тоншиносон дар он чо бори аввал устухонҳои навъи сеюми одами маймуншаклро пайдо кардаанд). Аз ҳазораҳои 50–40-ум сар карда, дар дунё инсонии ҳозира пайдо мешавад, ки онро «Ҳомо Сапиенс» меноманд.

Таърихи пайдоиши инсоният мувофиқи давраҳои геологӣ даврабандӣ мешавад. Масалан, дар илми геология таърихи охиринаи пайдоиши сохти Замиро давраи ҷаҳорум меноманд.

«Антропоген» калимаи юнонӣ буда аз «антроп» – шакл ва «генос» – пайдоиш таркиб ёфта, бавучудоии инсонро ифода менамояд.

Дар Осиёи Марказӣ бошишгоҳи қадимтарини инсон дар Тоҷикистон дар наздикии Ховалинг (Кӯлдара) пайдо шудааст, ки он миллион сол дорад. Ин бошишгоҳро бостоншиноси тоҷик В.А. Ранов кашф кардааст. Дар ин чо дар чуқурии 120 м устухонҳои фил, каркадан, уштур, юз, кафтор ва дигар ҳайвонотро пайдо намудаанд. Ҳамин тавр, сарзамини тоҷикон яке аз қадимтарин макони гомоэректусҳо будааст. Гомоэректусҳо аз обисангҳо афзори шикананда ва бурандаи турбмонандаро сохтаанд. Ин афзорҳои хеле одианд, вале дар онҳо осори даст ё хунари инсонии қадим хуб ба назар мерасад. Одамони қадим барои сохтани афзорҳои аз шишасанг, обисанг, тахтасанг ва ҷаҳмоқсанг истифода мебардаанд.

Расми 1. Афзорҳои замони асри санг: буранда ва пӯсткан (1-6); зананда ва кананда (7).

Чойи дигари одамони қадим дар Фарғона, дар назди деҳаи Ҳайдаркони ҳозира кашф шудааст. Ин бошишгоҳ бо номи Селенгур маъруф мебошад. Дар ин ҷо дар калп (ғори камари кӯх) бостоншиносон муайян намудаанд, ки одамони қадим аз ҳазораҳои 700-600-ум то ҳазораҳои 40-ум зиндагӣ кардаанд.

Дар натиҷаи ҳафриёт (кофтукови бостоншиносӣ) устухонҳои хирс, бузҳои кӯҳӣ, каркадан, ҷоғҳо ва устухони ду панҷаи дастӣ одами гомоэректусхоро ёфтаанд. Ин устухон ва дандонҳо ба зану марди 35-40-сола ва кӯдаки 10-сола тааллуқ доштаанд. Дандонҳо хеле соида шудаанд, ки аз хӯрдани хӯроки дурушт шаҳодат медиҳанд. Симошиносон ин дандонҳоро ба як навъи гомоэректусҳо нисбат додаанд. Бошишгоҳҳои одамони қадим дар ғори Азии Қафқоз ва Ҷоукоутани Чин низ пайдо шудаанд.

Неандертал аҷдоди бевоситаи одами ҳозира буда, мағзи сари вай нисбат ба пешгузаштагонаш хеле калон (1330-1600 см³) мебошад. Симои неандертал ба симои одами ҳозиразамон хеле наздик аст.

Каполи (ҷумҷума, устухони пурраи сар) писарчаи 10-солаи неандерталиро бостоншиноси маъруфи шӯравӣ А.П.Окладников дар ғори Тешиктоши Бойсуни Сурхонрӯд ёфтааст. Дар асоси устухони сари ин писарбача симошинос М.М. Герасимов киёфаи ўро барқарор кард. Дар асоси ин бозёфт олимон тахмин менамоянд, ки Осиёи Марказӣ – сарзамин тоҷикон яке аз маконҳои пайдоиши одами нав мебошад. Писарбачаи неандерталиро дар назди оташдон рӯй ба офтоббаро гӯронида, атрофашро бо сангҳо девор кардаанд. Дар атрофи қабр ду шохи оҳу гузоштаанд. Ин шоҳҳо далели онанд, ки одамони неандерталӣ ба оҳу эҳтироми маҳсус доштаанд ва ин одат то кунун дар байни тоҷикон ҷой дорад.

Дар ғори Тешиктош одамони неандерталӣ 50-40 ҳазор сол пеш

Расми 2. Писарбачаи неандерталӣ аз ғори Тешиктош.

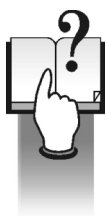
зиндагӣ кардаанд. Неандерталҳо афзори сангин, аз қабилӣ корд, ранда, сангҳои зананда, пӯсткан ва ғайра доштаанд. Олоти бисёре аз чаҳмоқсанг сохта шудаанд. Дар байни устухонҳо устухони асп, гови тур, гавазн, гӯрхар ва ғайра пайдо шудаанд.

Яке аз машҳуртарин бошишгоҳҳои қадима – ғори Оғзикучук дар домани кӯҳҳои Гули Зиндони назди деҳаи Пушинги Данғара ҷой дорад. Бостоншиносон дар ғор устухонҳои сангпӯшт, оташдонҳо, ҳамчунин устухонҳои бузу гӯсфанди ваҳшӣ, асп, гавазн, хирс, суғур, гурозро пайдо намудаанд. Зиеда аз 5 ҳазор олот, аз ҷумла 560 афзори сайқалёфта низ ба даст омадааст.

Одамон дар ғори Оғзикучук 60-40 ҳазор сол қабл зиндагӣ кардаанд. Тахминан одамони неандерталӣ 100–90 ҳазор сол пеш ба ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ омадаанд.

Панҷоҳ ҳазор сол пеш дар дунё ба ҷойи одамони неандерталӣ инсонӣ ҳозира пайдо мешавад. Олимон устухонҳои одами ҳозираро дар бошишгоҳи Кроманонс дар Фаронса пайдо карда, вайро одами нав – «Кроманонс» ё «Ҳомо Сапиенс» ном ниҳодаанд.

Бошишгоҳҳои одамони «Ҳомо Сапиенс» дар Қаракамари Афғонистон ва Шугнови Тоҷикистон низ кашф шудаанд. Ин давра аз ҳазораҳои 50-ум сар шуда, то ҳазораҳои 10-7 давом мекунад. Одами нав аз гузаштагони худ бо ақлу фаросат ва ҷобукии дасту пой фарқ дошт. Ӯ афзорҳои нав месохт ва онҳоро сайқал меод, дар оташдонҳо оташ меафрӯхт.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

- 1. Чанд гурӯҳи наҷодҳоро медонед ва макони зисти онҳоро муайян карда метавонед?*
- 2. Асри санг чанд давра дорад? Номбар кунед ва шарҳ диҳед.*
- 3. Қадимтарин бошишгоҳ дар Тоҷикистон, дар қучо пайдо шудааст?*

§ 2. АСРИ САНГИ МИЁНА – МЕЗОЛИТ

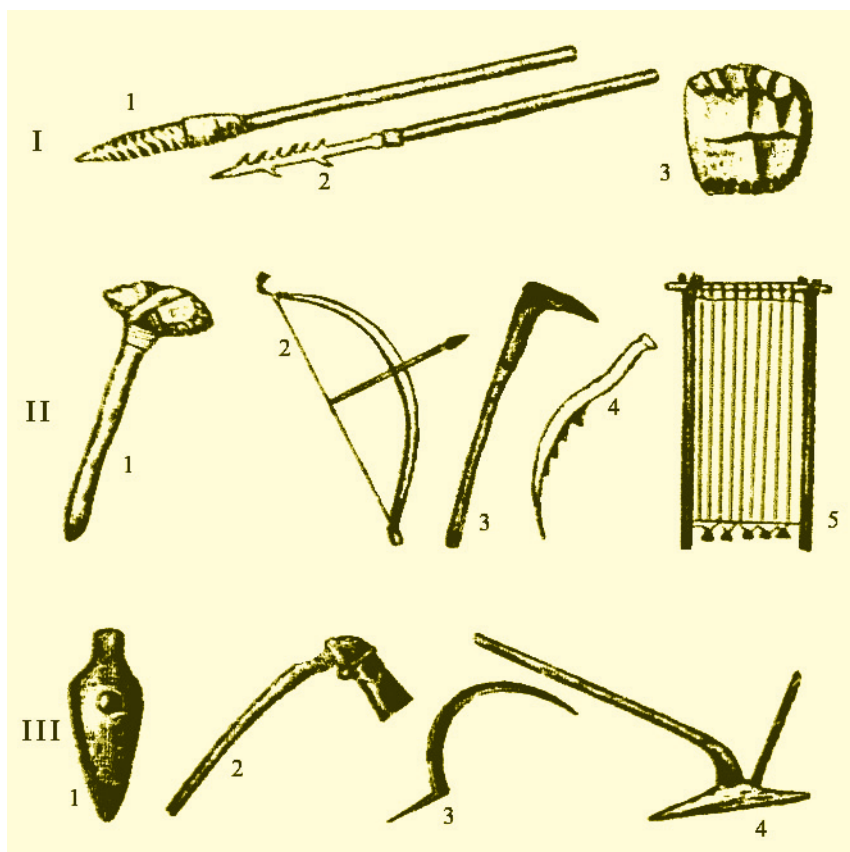
Мезолит (аз забони юнонӣ мезос – миёна ва литос – санг, яъне маънояш асри миёнаи санг) аз ҳазораи 10-ум то ҳазораи 6 давом мекунад, ки дар ҳаёти одамон нақши бузург бозидааст. Дар ин давра одамон усули олотсозиро такмил дода, дар истеҳсолот муваффақиятҳо ба даст овардаанд. То ин замон одамон ба-

рои худ хӯрок захира намекарданд, дар замони мезолит онҳо ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғул мешаванд.

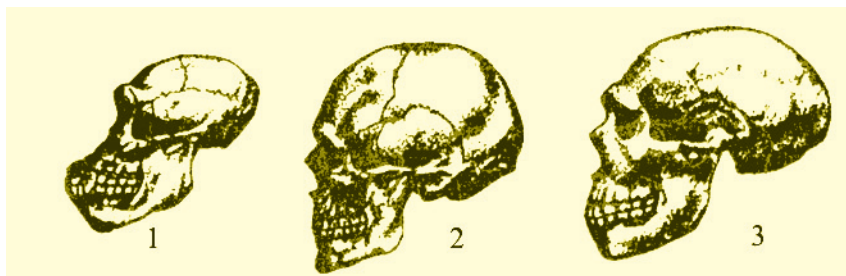
Дар ин давра инсонҳои қадим камонгӯлак ва тири пайконро ихтироъ мекунанд ва баъзе сайдхоро, ки аз тири камонгӯлак захмӣ шудаанд, аз ҷумла буз ва гӯсфанди ваҳширо намекуштанд, балки онҳоро ба хона оварда, табобат мекарданд. Ин амал сабаби ром намудани бузу гӯсфанд ва пайдо шудани чорвои хонагӣ гардид. Аввалин ҳайвони хонагӣ сағ буд. Сағ дар шикор ба соҳибаш ёрӣ мерасонд. Сағ чорпоёни майдаро медошт ва соҳибонаш онҳоро шикор мекарданд.

Дар давраи мезолит бештар аз чаҳмоқсанг олот месохтанд,

Расми 3. Афзорҳои асри санги замонҳои: I. Мусте. 1) найза, 2) ҷангаки моҳигирӣ, 3) пӯсткан. II. Мезолит. 1) зананда, 2) камонгӯлак, 3) кананда, 4) дос, 5) бофанда. III. Неолит. 1) мештӣ, 2) тешиа, 3) дос, 4) сипор.

Расми 4. Каполҳо¹: 1.Маймуни шимпанзе, 2.Одами кунунӣ. 3.Неандертал.

ки онҳо зебою нафис буданд. Бошишгоҳҳои мезолит хеле бисёрранд. Дар ин давра гармиҳои шадид ва ба биёбону сахроҳо табдил ёфтани чангалзорҳо мушоҳида мешавад. Дар Осиёи Марказӣ давраи гармо хеле тӯлонӣ будааст. Бошишгоҳҳои мезолитӣ дар Чилучорчашмаи ноҳияи Шахритӯс, Тутқавулу Сайёди Норак, Мазори Шарифи Панҷакент, Ошхона (дар Помир) таҳқиқ шуданд. Як идда зистгоҳҳо дар соҳилҳои баҳри Хазар (Каспий) бо номи Дамдамчашма, Обишир дар Фарғона ва даҳҳо ёдгориҳои дигар таҳқиқ шудаанд.

Дар олоти ин давра афзорҳои сегӯшаи аз чахмоксанг сохташуда бисёрранд, аммо дар байни онҳо олоти зебои буранда, аз кабили кордҳо хеле машҳуранд.

Дар замони мезолит шикорчиён аз ҳисоби сайдҳо ва захираҳои чамъовардаи мева ва донаҳои дарахтони худрӯй мезистанд. Донаҳои зироатҳои кишоварзӣ ёфт нашудаанд, ба тахмин дар охири мезолит чав ва гандум кишт карда мешудаанд.

Нақши меҳнат дар ташаккули инсон. Давраи аз шакли маймун (австралопитек) ба инсон гузаштан як ҷаҳиши бузурге буд, ки он чандин миллион солро фаро гирифтааст. Инсон аз ҳайвон пеш аз ҳама ба он фарқ мекунад, ки вай на танҳо истеъмол, балки истеҳсол ҳам мекунад.

Дигар фарқи одами маймуншакл аз маймуни одӣ он буд, ки ӯ бо ду пой рост истода роҳ мерафт ва дастҳои озоди худро барои иҷрои кори ғоидабахш истифода мекард.

Одами маймуншакл тадриҷан шакл иваз карда, ба сурати кунунӣ табдил меёбад. Махлуқи нав аз маймунҳо бо майнаи бузургу тараққикарда, қомати рост, роҳгардӣ ва рушди хуби панҷаи

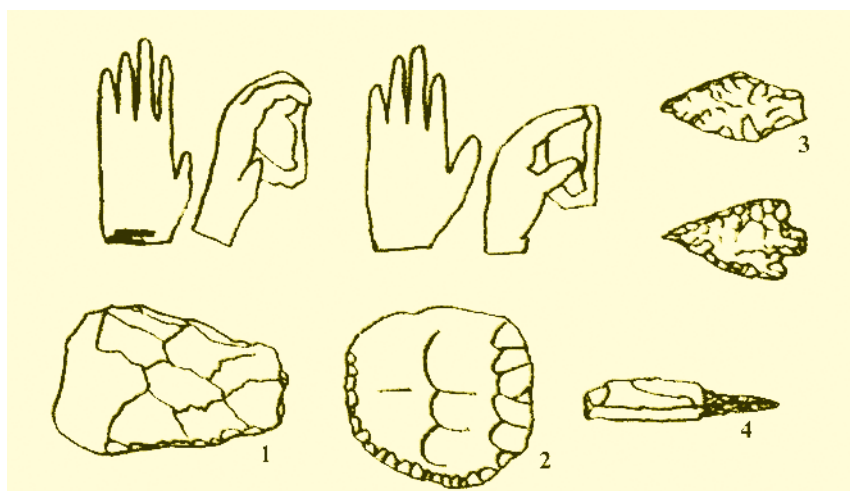
1. Капол – ҷумҷума, косахонаи нурраи сар.

даст фарқ дошт. Одам дар ҳамин шакли ҳозирааш якбора пайдо нашудааст, балки дар тӯли 2,5 миллион сол тадричан дар натиҷаи кори бардавому вазнин аз насл ба насл тағйир ёфтааст. Инсон ба-рои сохтани олоти хубтару гиротари кор вақти зиёде сарф кардааст. Миллионҳо сол паси ҳам шудаанд, то ки инсон пора наму-дани сангро ёд гирифт ва аз тезии он истифода кард. Дар давоми асрҳо инсони қадим аз санги тези табиӣ барои буридан, аз кал-так барои зарба задан ва аз нӯги чуби тез барои кофтан истифо-да бурдааст.

Азбаски одами ибтидоӣ соҳибақл буд, вай ба сохтани афзорҳои хубтари сангӣ, чӯбӣ ва устухонӣ шурӯъ менамояд. Ӯ дар тӯли миллионҳо сол сифати баланд надоштани афзори санги-ро пай бурда, кӯшидааст, ки аз чаҳмоқсанг корд, дарафш ва дигар афзорҳои бурротаре бисозад.

Расми 5. Афзори замони палеолит, ки 200 ҳазор сол пеш истифода мешуданд: 1. Зананда, 2. Калтақи чӯбин, 3. Чӯби кобанда.

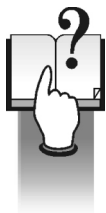

Расми 6. 1. Зананда, 2. Пустан, 3. Найсанг, 4. Дарафш.

Дар давраҳои қадим ҳаво ҳамеша гарм буд, дарахтон, буттаҳо мунтазам мева доштанд, одамон кам буданд ва онҳо ба осони шиками худро сер мекарданд. Азбаски табиат гарм буд, одамони қадим дар ҳавои кушод бе либос мехобиданд. Аз ҳамин сабаб дар давоми миллион сол, ки асри аввали санг – палеолитро дар бар мегирад, одам барои бехтар намудани тарзи зиндагӣ ва олоти истеҳсоли кам кӯшиш намудааст.

Вақте ки табиат тағйир ёфт, ҳаво хунуктар шуд, роҳи ёфтани хӯрок душвор гардид, инсон барои начоти худ хонасозӣ, либосдӯзӣ ва захира намудани хӯрокро ёд гирифт. Инсон охира охира силоҳи шикорӣ сохт. Ба сари чӯбдаста санги бурандаеро баста ё порчаи пайконмонанди чаҳмоқсангро ба чӯби дарозе пайваста, дар ҷангу шикор ба кор мебард.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Афзорҳои одамони давраи асри санги мӯёна сохтааст, аз палеолит ҷӣ бартарӣ доштанд.

2. Нақши меҳнат дар ташиқкул ва тақомули инсонро шарҳ дода метавонед?

3. Табиати он давра барои зиндагии содаву одии инсонҳо ҷӣ мусоидат дошт?

§ 3. КАШФИ ОТАШ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҲАЁТИ ИНСОНҲО

Ба даст овардани оташ. Одамони қадим қай оташро пайдо кардаанд, дақиқан маълум нест. Ба ҳар ҳол гуфта метавонем, ки оташро инсон ихтироъ накардааст. Инсон аз оташ дар натиҷаи ҳодисаҳои табиат – вулкониҳои оташфишон ва раъду барқ, ки ба сабаби онҳо ҷангалзорҳо оташ мегирифтанд, огоҳ шудааст.

Одамони қадим аз оташ метарсиданд ва аз алангаи он ба ҷангалзорҳо ва кӯҳхову ғорҳо мегурехтанд, аммо аз сӯхтор на танҳо одамони қадим, балки ҳайвонҳои ваҳшӣ ҳам метарсиданд ва дуртар мерафтанд. Инсон қадим тадриҷан ба моҳияти оташ сарфаҳм рафта, барои аз худ кардани он кӯшидааст ва дар ҳуноқӣ ба гармии оташ наздик шуда, худро аз сармо начот додааст. Одамони фаҳмидаанд, ки дарандагон аз оташ метарсанд, онро барои муҳофизат истифода карданд. Онҳо оташро барои пухтан ва ториқиро равшану ҳуноқиро гарм кардан шабу рӯз ва моҳу

сол фурӯзон нигоҳ медошанд. Дар гулхан пухта шудани гӯшти хайвонҳои дар сӯхтор монда ба инсонии қадим сабақ шуд, ки хомро дар оташ пухта, пас истеъмол намояд, зеро гӯшти пухташуда аз гӯшти хом болаззаттар буд. Одамон шабу рӯз дар гирди оташ меистоданд, то ки он хомӯш нашавад. Оҳиста-оҳиста оташ дар назари одамони қадим муъчиза намуд ва онро чун чизи муқаддас мепарастиданд.

Бостоншиносон дар бошишгоҳҳои одамони қадим ҷойҳои пайдо намуданд, ки садҳо сол оташ фурӯзон будааст. Агар одамон аз як ҷо ба ҷойи дигар мекӯчиданд, оташро ҳамроҳашон мекӯчиданд. Хомӯш шудани оташ барои онҳо бадбахтӣ ба шумор мерафт. Одамон баъдҳо фаҳмиданд, ки аз соиши ду ҷӯби хушк низ оташ падида меояд ва ё дар натиҷаи ду оҳансанг ё чаҳмоксангро ба ҳамдигар задан низ зарраҳои оташ пайдо мешаванд. Ҳамин тавр, онҳо худашон даргирондани оташро ёд гирифтанд.

Дар адабиёти паҳлавӣ ва «Шохнома» ихтироии оташро ба шоҳ Ҳушанг нисбат медиҳанд. Дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ омадааст, ки шоҳ Ҳушанг сангеро ба сӯйи мор мепартояд ва он ба санги дигар бархӯрда оташ пайдо мешавад:

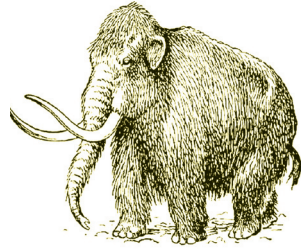
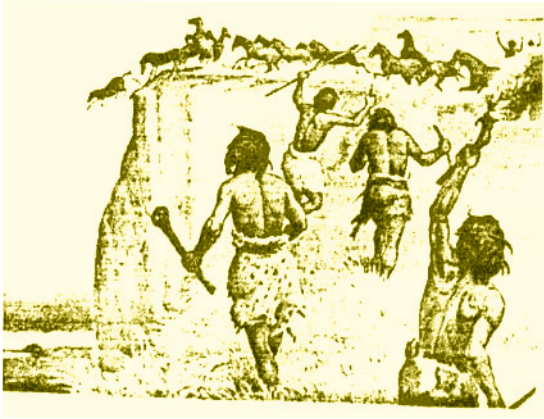
*Баромад ба санги гарон санги хурд,
Ҳам ону ҳам ин санг бишкаст хурд.
Фурӯге¹ падид омад аз ҳар ду санг,
Дили санг гаит аз фурӯг озаранг².
Ҳар он кас, ки бар санг оҳан задӣ,
Аз ӯ равшаной падид омадӣ.
Чаҳондор пеши чаҳонофарин,
Ниёиши ҳамекарду хонд офарин.*

Шоҳ ва ёронаш аз пайдо шудани оташ шодӣ карданд ва ин рӯзро ҷашн гирифтанд, ки он бо номи Сада машҳур аст. Ҷашни Сада то асрҳои XI–XII дар байни тоҷикон маъмул буд, вале тадриҷан аз байн рафт. Ҷашни Сада дар аввали зимистон баргузор мегардид, яъне ҷашни оғози замистон аст. Мардум аз ҳезуми бисёр гулхан меафрӯхтанд ва зимистонро, ки аз қувваҳои бадӣ ба ҳисоб мерафт, мазаммат мекарданд. Оташро аз борон нигоҳ доштан сабаби хонасозӣ гардидааст.

Тӯдаи инсонҳо. Одамони қадим дар замоне мезистанд, ки иқлими дунё гарму нарму ҳамешабахор буд. Дарахтон, буттаҳо

1. Фурӯг – рӯшноӣ.

2. Озаранг – оташранг.

Расми 7. 1.Шикори одамони қадим. 2.Мамонт (фил) дар замони қадим.

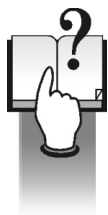
хамеша сабз ва ҳосилдор буданд. Одамон аз ҳисоби меваҳои хурӯӣ зиндагонӣ мекарданд, аммо дар он давраи дуродур ҳайвонҳои ваҳшии бузургҷусса: мамонт, каркадан, динозавр, шер, паланг, гург, аждаҳо, сузмор ва амсоли инҳо бисёр буданд ва ба одамон ҳучум оварда, онҳоро меҳӯрданд. Одамон низ монанди ҳайвонҳо хонаю дар ва ҷойи паноҳшавӣ надоштанд ва луч дар ҳавои кушод мезистанд. Онҳо аз тарси ҳайвонҳои ваҳшӣ дар танҳои зиста наметавонистанд ва мачбур буданд, ки тӯда-тӯда зиндагонӣ кунанд.

Агар мо ҳулку атвори маймунҳои имрӯзаро мушоҳида кунем, онҳо ҳам аз авлод иборатанд ва шояд ба гурӯҳҳо ҷудо шудани одамон низ авлодӣ буд. Гурӯҳҳо аз 30 – 40 нафар иборат буданд. Гурӯҳ-гурӯҳ гаштан ба муқобили ҳайвонҳо мубориза бурдан ва ҳудро муҳофизат кардану шикор намуданро осонтар кард.

Тӯдаи одамон ҳайвонҳои бузургро ба ҷарӣ, ё кӯхе, ё ба хандақи маҳсус кандашудае бурда, бо доду фарёд мачбур менамуданд, ки ба он ҷо афтанд ва маъюб шаванд. Баъд онҳо рафта мурда ё зиндаи он ҳайвонро гирифта, меҳӯрданд. Вақте ки одамон оташро соҳиб шуданд, ҳайвонҳои бузург, аз кабили гов, асп, уштур, гавазн ва ғайраро бо машғалҳо ба ҷарӣ ё сари кӯҳ ё ғоре меронданд ва мачбур менамуданд, ки аз он ҷо ба поён афтанд ва маъюб шаванд. Ин навъи шикор хеле маъмул буд. Одамони қадим бештар гов, асп, уштур, гавазн, гӯрхар ва ғайраро сайд мекарданд. Чун тиру камон пайдо шуд, онҳо бузу гӯсфанди ваҳшӣ ва парандагонро низ шикор мекарданд.

Тӯдаҳои одамони дунёи қадим аз ибтидо дар ноҳия ё маҳалле, ки хуб медонистанд, мезистанд ва он ҷойро ватан меҳисобиданд, ҳаёти одамтӯдаҳо ба ҳешу таборӣ асос ёфта буд ва ин анъана оқибат қабила ва оиларо ба вучуд овард.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШҲО

1. Одамони қадим чӣ тавр оташро пайдо намуданд?
2. Дар бораи аҳамияти оташ барои инсон нақл кунед.
3. Бузургдошти оташ дар байни аҷдоди тоҷик – ориёиҳо чӣ тавр буд?
4. Ҷашни Сада кай ва чӣ тавр пайдо шуд?
5. Порае аз «Шоҳнома»-и Фирдавсро дар бораи оташ хонед.

§ 4. ЯХБАНДИҲО ВА ОДАМОН

Нахустин одамони маймуншакл дар замини ҳамешабахор ва гарму нарм бо меваҳои фаровон ва парандагони бисёр мезистанд, аммо баъдтар дар табиат зимистони тӯлонӣ ҳукмфармо гардид. Аз Қутби Шимол (Арктика) ба Аврупо ва Осиё пирияхҳои азиме паҳн шуданд, ки баландии онҳо дар баъзе ҷойҳо то 2 000 метр мерасид. Домони ях то ба шаҳрҳои Киев, Воронеж, Русияи кунунӣ расида, таъсири хунукӣ дар Осиёи Марказӣ хеле баланд гардид ва кӯҳҳо аз барфу ях пур шуданд, ки ин боиси селобҳои азим мегардид. Дар таърих 4 яхбандии бузург маълум аст, ки аз 600 то 400 ҳазор сол пеш, 300 ҳазор сол пеш, 200 ҳазор сол ва аз 100 ҳазор то 12 ҳазор сол пеш аз милод ба вукӯъ пайвастанд. Дар байни яхбандиҳо давраҳои гармо ҳам вучуд доштаанд. Дар давраҳои яхбандӣ бисёр одамон ва ҳайвонҳо, аз ҷумла ҳайвоноти бузургҷуссаи камҳаракат аз қабили мамонтҳо, филҳо, динозаврҳо нобуд шудаанд. Ба ҷойи онҳо ҳайвонҳои ба хунукӣ тобовар ва серпашм ба вучуд омадаанд.

Сармои тӯлонӣ шакли бисёр ҳайвону рустаниҳоро дигар кардааст. Азбаски дар ибтидо яхбандӣ аз шимол оҳиста паҳн мегардид, ҳайвонҳо низ ҳамроҳи одамон ба ҷануб мекӯчиданд.

Давраҳои яхбандӣ одамонро маҷбур намуд, ки дар бораи либос фикр намоянд ва аз борону барф паноҳ ҷӯянд. Онҳо пусти ҳайвонҳоро пора намуда, бо риштаҳои чармӣ медӯхтанд ва мепӯшиданд. Одамон барои аз барфу борон ва хунукӣ эмин бу-

дан калп, камари кӯх ва ғорҳоро истиқоматгоҳ интиҳоб кардаанд. Дар ҳамин давра оташ як чузъи муҳими ҳаёти инсон мегардад. Сардиҳои доимӣ инсонро маҷбур мекард, ки бештар қор кунад, барои зимистон хӯроку пӯшоку сӯзишворӣ захира намояд. Ин амал киёфаи одамро тағйир дод ва ӯ ба одами ҳозира табдил ёфт.

Ривояти яхбандӣ дар «Авесто». Дар «Авесто»–китоби мазҳабии ориёӣҳо ривояте дар бораи фаъолияти подшоҳии Ҷамшед боқӣ мондааст, ки як нидое аз замони яхбандӣ мебошад.

Ҷамшед гӯё дар замони хеле қадим подшоҳӣ кардааст ва яке аз саравлоди ориёӣҳо – тоҷикон ба шумор меравад. Дар замони подшоҳии ӯ табиат хеле гарму нарм буда, мардумон гӯё умри ҷовидона доштаанд.

Як рӯз Худованди бузург Ахурамаздо анҷумани фариштагонро даъват мекунад ва ба Ҷам рӯ оварда мегӯяд, ки: «Эй Ҷами зебо, писари Вивонгаҳон. Дар ҷаҳон зимистони саҳт меояд, барфи бисёр меборад ва хунукии қаҳратун ҳукмфармо мешавад. Аз кӯҳҳо тармаҳо мефароянд ва сеяки ҷонварон (хайвонҳо) ҳалок мешаванд. Пас гармӣ фаро мерасад ва барфҳо ву яхҳо об мешаванд, замин зеро об монда, дар он зиндагӣ қардан имконнопазир мегардад. Барои пешгирии ин ҳодиса Боги Вара бисоз дар баландӣ ва дар он тамоми тухми рустаниву буттаҳо ву дарахтонро ҷамъ намое. Ҷамҷунин аз ҳар навъи хайвоноту парандаҳо ву ҳашарот ва аз насли одамӣ беҳтаринҳоро интиҳоб намуда дар ин боғ ҷойгир соз ва аз нестшавӣ муҳофизат намое». Он гоҳ Ҷамшед ҳамон тавре ки Худованд фармуд, амал кард.

Аз ин ривоят ба хубӣ маълум мегардад, ки сухан дар бораи барфу борони тӯлонию яхбандиҳо ва нобуд шудани одамону хайвонот меравад. Ин ривоят дар таърих бо номи Тӯфони Нӯх низ машҳур аст. Тибқи маълумоти «Авесто» ориёӣҳо дар замони яхбандӣ дар сарзамине мезистанд, ки гирифтори барфу борон ва хунукиҳои шадид шудааст ва Ҷам барои начоти онҳо хона сохта хӯроку захира кардааст. Аз бозёфтҳои бостонӣ ва адабиёти асотирий дар бораи ориёӣҳо бармеояд, ки як гурӯҳи онҳо дар шимол дар ҳавзаи рӯди Ра – Волга, Об, Енисей зиндагӣ мекарданд ва дар замони яхбандиҳо ба ҷануб, ба тарафи Осиёи Марказӣ омадаанд ва гурӯҳи «Авесто»-ии ориёӣҳо дар вақти яхбандиҳо дар сарзамини Осиёи Марказӣ, аз ҷумла кӯҳдоманҳои ин ҷо зиндагонӣ доштанд.

Аввалин либосҳо ва манзилгоҳҳо. Дар замони яхбандӣ ба асари сармоҳои тӯлонӣ одамон барои наҷоти худ паноҳгоҳ мечустанд. Аввал онҳо калп, камари кӯҳҳо ва баъд ғорҳоро макон интиҳоб карданд, аммо аз таъсири сармоҳои шадид ҳайвонҳо низ дар ғору калпҳо чо гирифта буданд, бинобар ин, барои калпу ғорҳо байни инсонҳо ва ҳайвонҳои ваҳшӣ муборизаи беамон ме- рафт ва аз ду тараф қурбониҳои зиёде ба амал меомаданд. Азба- ски одамони маймуншакл соҳибақл буданд, бар ҳайвонҳо ғолиб омада, ғорҳоро хонаи бисёрасраи худ қарор медоданд. Масалан, дар ғори Обираҳмат одамон чандин ҳазор сол зистаанд ва осори ҳаёташон боқӣ мондааст, ки бостоншиносон дар ин замина таъ- рихи зиндагонии онҳоро равшан намудаанд. Ё ғори Каппа дар Урали Чанубӣ, ки дарозии он 1500 м мебошад, макони бисёрас- раи одамони асри санг будааст. Гузаштагони тоҷикон – ориёӣҳо дар ин чо зистаанд ва калимаи «каппа» тоҷикист. Одамони қадим дар деворҳои ин ғор расми филон, каркаданҳо ва аспҳоро кашид- даанд, ки ба замони палеолит нисбат дорад. Дар мубориза барои ғорҳо оташ ба одамон ёрии калон мерасонд. Ҳайвонҳо аз машъ- ал метарсиданд ва макони худро ба инсонҳо медоданд. Одамон оҳиста-оҳиста дари калп ё ғорҳоро бо чӯб ва хасу хор пӯшонда, хонаи худро аз шамолу барфу борон эмин медоштанд. Оташ ода- монро на танҳо аз ҳайвонҳои ваҳшӣ, балки аз сардиҳо низ ҳимоя менамуд, аммо онҳо ҳамеша дар ғор дар гирди оташ буда намета- вонистанд, барои пайдо кардани хӯрока аз ғорхона берун мерафт- танд. Дар сардиҳо берун баромадан ва зери барфу барон будан инсонро маҷбур намуд, ки барои худ аз пӯсти ҳайвонҳои шикор- шуда либос созад. Дар ин бора Ҳаким Фирдавӣ дар «Шоҳнома» менависад:

Каюмарс шуд бар ҷаҳон кахудой
Нахустин ба кӯҳ андарун сохт ҷой.
Сару тоҷу тахташ баромад зи кӯҳ,
Палангина пӯшида худ бо гурӯҳ.

Ин оварда даре он аст, ки гузаштгони мо аввал дар кӯҳ, дар ғорҳо макон гирифта, аз пӯст либос кардаанд ва баъд хона сохтаанд.

Дар аввал одамон либос дӯхтанро намедонистанд ва пӯстҳоро дар гирди бадани худ мебастанд, аммо он на ҳамеша тамоми ба- данро аз сардӣ муҳофизат мекард. Тадричан одамон қисмҳои

зиёдатии пӯстро бурида, ба чойҳои лозим пайваст карданро омӯхтанд. Риштаро аз пӯст тайёр мекарданд, яъне онро маҳин бурида, бо дарафшсангҳо сӯроҳ намуда, либос медӯхтанд. Ин амал то ҳанӯз дар халқҳои қафомондаи Африка ва Австралия ба назар мерасад. Мардумшиносон дар ин мавзӯ маълумоти бисёре гирд овардаанд. Масалан, дар кӯхҳои Алп дар тарма часади шикорчии давраи неолитро ёфтаанд, либосу пойафзори ӯ бо риштаи чармӣ дӯхта шудааст. Ҳанӯз ҳам мардуми Бадахшон чамус (чорук)-ро бо риштаи чармӣ медӯзанд. Ҳамин тавр, одамон либос дӯхтанро дар замонҳои хеле қадим ёд гирифта буданд.

Дар кӯхистон одамон дар калп ва ғорҳои табиӣ мезистанд. Пас дар ҳамвориҳои одамон чӣ тавр худро аз сармо муҳофизат менамуданд? Онҳо дар чойҳои ҳамвор ва бедарахт аз устухонҳои мамонт, ашқдандонҳои фил ва ғайра каппа сохта, болои онро бо пӯсти ҳайвонот мепӯшонданд. Дар чойҳои сердарахт каппаро аз чӯб ва шохаҳои дарахтон сохта, ба болои он пӯст, қанай ва дигар алафҳои нарм мепартофтаанд. Дар шабҳои торик дар чуқуриҳои сангҳо рағани ҳайвоноти шикоршударо рехта, онро ҳамчун ҷароғ истифода мекунанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШҲО

1. Давраҳои яхбандиро номбар кунед.
2. Дар яхбандиҳои кадом ҳайвонҳои бузургҷусса аз байн рафтанд?
3. Яхбандию сардиҳои инсонро ба чӣ қорҳои водор сохтанд?
4. Ривояти яхбандӣ дар «Авесто»-ро нақл кунед.

ИБТИДОИ ТАКОМУЛИ ИНСОНИЯТ

Пайдо шудани авлод ва қабила. Зарурати муҳофизати худ ва ҳамчунин шикори ҳайвонҳои бузургҷусса одамонро ба он водор кард, ки гурӯҳ-гурӯҳ амал намоянд. Аз ҳамин ҷиҳат одамон аз ибтидо гурӯҳ-гурӯҳ мезистанд, аммо бо мурури замон онҳо ба муҳити он давра мутобиқ шуда, роҳи усулҳои шикор ва муҳофизатро аз худ карда, ба гурӯҳҳои хурди авлодӣ тақсим шудаанд. Дар авлод модарон ва хешу табори онҳо мавқеи асосӣ доштанд. Мардон ба шикори ҳайвоноту моҳигирӣ ва занҳо ба нигоҳубини хона машғул буданд.

Дар бошишгоҳҳои қадим бостоншиносон ҳайкалҳои аз гили хому пухта ва устухонҳои фил сохтаи занҳоро ёфтанд, ки ин аз мавҷудияти модаршоҳӣ гувоҳӣ медиҳад. Азбаски занҳо як шавҳар надоштанд, кӯдакон фақат модарро медонистанд. Модаркалонҳо авлоди худро сарварӣ менамуданд.

Дар авлод ҳамаи аҳли он якҷоя меҳнат мекарданд, якҷоя меҳӯрданд ва мезистанд. Сохтани олоти силоҳ, тақсимои меҳнат ва ба даст овардани хӯрокро сардорони авлод ба уҳда доштанд. Саравлодҳо ба чавонҳо шикор, олоти силоҳсозӣ ва усули корро меомӯзонданд. Саравлод шахси муътабар ба шумор мерафт ва ўро ҳама ҳурмат мекарданд. Дар замони авлодӣ забони умумӣ ба вучуд меояд ва вақте ки ба қабилаҳо тақсим мешаванд, умумияти забонро яке аз воситаҳои хешутаборӣ меҳисобиданд. Дар ҳамин давра умумияти урфу одат, дину оин ва сарулибос сурат мегирад ва дертар ин умумият омили шакл гирифтани халқият мешавад. Дар натиҷаи тараққиёти авлод ва ба қисмҳо тақсим шудани он қабила ба вучуд меояд. Қабила аз якчанд авлоди ҳамхун ташкил меёбад. Онҳо ба як забон сухан мегуфтанд. Урфу одат, сарулибоси қабила якхела буд. Қабила дар кандани каналҳо, сохтани роҳҳо, пулҳои ҷойи зисти худ якҷоя кор мекарданд. Қабила обу замин ва муҳофизати зодгоҳро ба уҳда дошт. Дар қабила шӯрои калонсолон амал менамуд, ки тамоми корҳоро муҳокима ва ҳаллу фасл мекард. Дар қабила қонуни махсус амал мекард. Қасоне, ки оинҳои авлод ва қабиларо риоя намекарданд, ҷазои саҳт мегирифтанд ё аз қабила ронда мешуданд. Одатан одамони аз авлод ва қабила рондашуда дар ҳеч ҷой паноҳ намедиданд ва ниҳоят ба ҳалокат мерасиданд.

Пайдоиши дин. Дар бораи қай пайдо шудани дин ё ақидаҳои динӣ маълумоти кофӣ вучуд надорад. Дар ибтидо одамони диндор набуданд, зеро дар бошишгоҳҳои одамони асри санг нишонаҳои диндорӣ пайдо нашуданд. Бо вучуди ин, тасаввуроти динӣ дар замонҳои хеле қадим пайдо шудаанд. Одамони қадим сабаби яхбандиҳо, селобҳои фалокатовар, пайдо шудани Офтоб дар рӯз, Маҳтоб дар шаб, раъду барқ, сӯхтори чангалҳо, нобуд шудани ҳайвонот ва марги одамонро намедонистанд.

Ба назари одами ибтидоӣ чунин менамуд, ки табиат пур аз қувваҳои ноаён аст. Маҳз ҳамин қувваҳо ба яке некӣ ва ба дигаре бадӣ меоранд. Ба гумони онҳо ин ҳодисаҳо бо роҳбарии қасе ба вукӯъ мепайвастанд. Бинобар ин, ба хоҳири ин қувваи ноа-

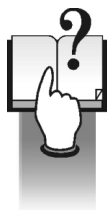
Пайдо шудани санъати тасвирӣ. Санъати тасвирӣ дар асри санг ба вучуд омадааст. Мавзӯи асосии он аз шикори ҳайвонҳои гуногун, аз қабилӣ мамонт, фил, каркадан, бизон, хирс, гавазн ва ғайра иборат будааст. Рассомон дар девори ғор ва калпҳо расми ҳайвонҳои шикоркардашонро кашида, дар атрофи он ҳар гуна маросимҳои афеунгариро сабт менамуданд, то ки шикори онҳо барор гирад. Қадимтарин расмҳо дар девори ғорҳои Мадлени Фаронса пайдо шудаанд, ки ба палеолити замони мусте (100 ҳазор сол пеш) нисбат доранд.

Рассомони асри санг расмҳои воқеӣ мекашиданд. Онҳо чаҳидани шер, тарсу ҳароси гавазн, давидани асп ва ғазаби бизони захи́ро воқеию табиӣ акс намудаанд. Бостоншиносон дар кӯҳҳо ва ғорҳо саҳнаи шикорчиёни қадимро пайдо кардаанд. Онҳо пеш аз он ки ба шикори ҳайвони дилхоҳашон раванд, як нафари худро ба сурати он ҳайвон дароварда, дигарон хангоми шикор чӣ тавр ба даст овардани онро нақшбозӣ менамудаанд. Чунин саҳнаҳо дар ғори Тешиктош, Каппаи Урали Чанубӣ, ғори Шахта дар Помири Шарқӣ ва дигар ёдгориҳо кашф шудаанд, ки ба замони охири мусте ва мезолит (15–10 ҳазор сол пеш) тааллуқ доранд.

Масалан, дар ғори Шахта, ки дар баландии зиёда аз 4 ҳазор метр ҷойгир аст, рассом бо ранги сурх дар девор дар баландии 160 см саҳнаи рақсери тасвир кардааст. Дар ин ҷо одам дар ниқоби паранда мерақсад. Умуман, дар ғор расмҳои хирс, гуроз, қутос ва нахчир (оҳу) кашида шудаанд. Ачибаш он аст, ки қутос дар ҳолати тирборон акс шудааст. Рақсҳои аввалини одамони чамбияти ибтидоӣ рақсҳои тақлидӣ буда, онҳо ҳаракатҳои сайди шикоршавандаро таҷассум менамоянд. Рассомони қадим ҳаракатҳои ҳайвонотро хеле моҳирона тасвир кардаанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Сохти авлодӣ чӣ тавр пайдо шуд?*
2. *Дар бораи давраи модаршоҳӣ чӣ медонед?*
3. *Қабила аз чанд авлод ба вучуд меомад?*
4. *Дар бораи дин ва сабабҳои пайдоиши он чӣҳо медонед?*

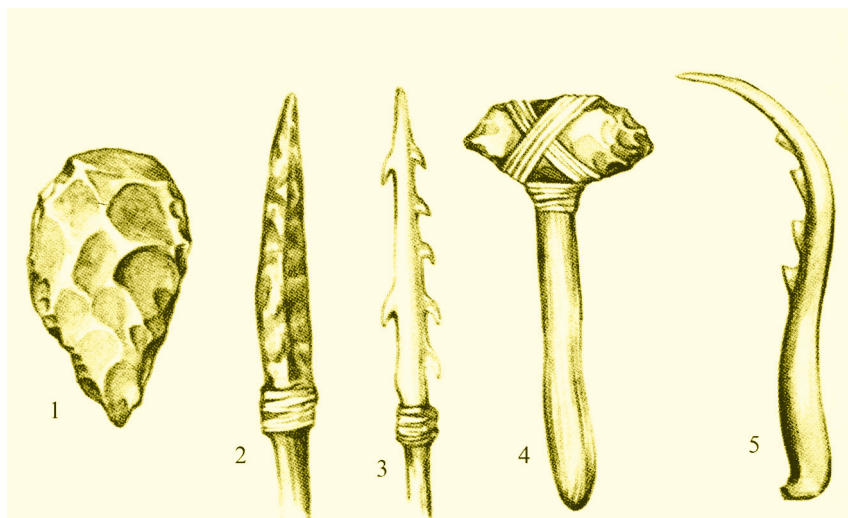
§ 6-8. АСРИ САНГИ ОХИР-НЕОЛИТ

АВВАЛИН ЗИРОАТКОРОН ВА ЧОРВОДОРОН ДАР ҲУДУДИ ОРИЁНО

Ахбори умумӣ. Давраи охири асри санг неолит (аз калимаи юнонӣ «неос» – нав ва «литос» – санг) ном дорад ва аз ҳазораи 8-ум шуруъ шуда, дар баъзе ноҳияҳо то ҳазораи 4 пеш аз милод давом кардааст. Тахминан аз ҳазораи 13-уми пеш аз милод яхбандиҳо тамом шуда, дар кураи Замин гармшавӣ оғоз меёбад. Замин пайваста аз барфу ях озод мегардад ва одамону ҳайвонҳо ба сӯи шимол барои аз худ намудани пораҳои замин мерафтанд.

Дар натиҷаи яхбандии тӯлонӣ ва хунуқиҳои шадид ҳайвонҳои бузургҷуссаи кампашм, ба монанди каркадан, фил, мамонт нобуд шуданд. Ба ҷойи онҳо ҳайвонҳои ба хунукӣ тобовар ва серпашм, аз қабили хирс, гавазн аз дунболи яхи обшудаистода ба сӯи шимол ҳаракат менамуданд.

Яке аз хусусиятҳои неолит – асри сангӣ нав он буд, ки одамон дар ин давра соҳиби дигаргунии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гардиданд. Ихтирои тиру камон дар асри мезолит ба инсон имконият дод, ки чорвоёни захмиро таъбабат намуда, ром кунад. Аввалин ҳайвони ваҳшия, ки худ ром шуд, сағ буд. Сағони ваҳшӣ

Расми 9. Афзор ва силоҳҳо

1–зананда, 2–найза, 3–шастии моҳигирӣ, 4–гурз, 5–дос, арра.

дар атрофи лангарҳои (чойи зист) одамон истода, устухон ва боқимондаҳои хӯроки партофташударо хӯрда, бо одамон унс гирифта, дар шикор ба онҳо ҳамроҳӣ мекарданд. Саг шикори одамонро осон кард, вай бузғолаву барраҳои ваҳширо дунболагир карда мегирифт ва ба соҳибони худ медод, ҳайвонҳои захира низ дошта, ба соҳибони худ меовард. Бузу гӯсфандҳои захмӣ, гову гӯсола аз ҷониби одамон табобат ва ром карда мешуданд. Ҳамин тавр, дар давраи неолит ба одамон ром намудани буз, гӯсфанд, хук, хар, асп, гов ва мурғ муяссар шуд. Одамон баъди пайдо шудани чорвои хонагӣ камтар гуруснагӣ мекашиданд. Чорвои хонагӣ ба онҳо гӯшт, равған, шир, пашм медод. Инсонӣ нав пайваста олотӣ меҳнат ва аслиҳаи шикорро такмил медод. Ў аз чаҳмоқсанг найза, тири пайкон, табар, дос месохт ва сифати онҳоро беҳтар менамуд. Санги чаҳмоқро тарошида дамашро тез менамуд ва дар ҷӯб баста онро ҳамчун афзори бурандаву зананда истифода мекард.

Пайдо шудани чорвои хонагӣ одамони қадимро ба сохтани хонаю дар, оғил ва захира намудани хӯроки чорво маҷбур намуд, зеро дар фасли зимистон бо барра, бузғола, гӯсола ва дигар чорвои хурд ба масофаи дур рафтан мумкин набуд. Ҳамин тавр, бошишгоҳҳои доимии одамон пайдо шудан гирифтанд.

Дар атрофи ин бошишгоҳҳо зану фарзандон ба корҳои хона ва чиндани меваю донаи зироатҳои хурдӯй машғул буданд. Дар назди бошишгоҳҳо аз донаҳои хурдӯй сабзидани дарахтони мева ва зироатҳои дондор нишон дод, ки ҳосил дар замини нарм, порудор ва обӣ хеле меафзояд. Ин сабаби пайдо шудани зироаткорӣ ва боғдорӣ дар назди бошишгоҳҳо гардид. Ҳамин тавр, дар ҳазораҳои 7-6-уми пеш аз милод зироаткорӣ пайдо мешавад. Макони пайдоиши аввалин зироатҳои хурдӯй гандум, чав, наск, лӯбиё Осиёи Марказӣ будааст. Умуман, зироаткорӣ дар қитъаҳои Аврупо ва Осиё аввалин бор дар Осиёи Наздик дар ҳазораи 10 пайдо мешавад ва аз он ҷо ба дигар ноҳияҳо паҳн мегардад.

Дар сарзамини Осиёи Марказӣ қадимтарин бошишгоҳи зироаткорон дар ҷануби Туркменистон бо номи Ҷайтун кашф шудааст, ки ба ҳазораи 6-уми пеш аз милод тааллуқ дорад.

Кишоварзӣ дар Ориёнои Ғарбӣ. Дар худуди Эрони кунунӣ чойҳои барои зиндагонии мардуми қадим – аввалин кишоварзон мусоид хеле бисёр мебошанд. Махсусан, дар доманакӯҳҳои

Загроси қисматҳои Ироқ ва Эрон бештари ёдгориҳои қадимтарини кишоварзон ва чорводорон ҷой гирифтаанд. Дар ин ҷо зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳияҳои Фаластин ва Сурия тараққи менамояд. Гандуму ҷави худрӯй дар доманакӯҳҳои Курдистон, Луристон ҳанӯз дар ҳазораҳои 10-9 паҳн шуда, одамон аз онҳо истифода кардаанд. Дар хӯроки мардумони ин давра шавлаи гандуму ҷав ва гӯшти бузу гӯсфанд вучуд доштааст. Мардумон дар хонаҳои нимзеризаминӣ мезистанд. Чунин бошишгоҳҳо дар Кирмону Луристон дар ҳазораҳои 8-7 пеш аз милод пайдо шудаанд, ки дар онҳо одамони зироаткору чорводор зиндагонӣ мекардаанд. Дар ҳазораҳои 7-6 бошишгоҳҳои зироаткорон дар Систону Хуросон пайдо низ мешаванд.

Миқдори деҳаҳо дар ҳазораи 6-5 хеле меафзояд. Масалан, дар вилояти Порс миқдори онҳо аз 6 то 139 мерасад. Миқдори чорвои калони шохдор низ зиёд мешавад. Ҳунармандӣ, кулолгарӣ ва бофандагӣ раванқ меёбад. Дар ин давра кӯраҳои кулолӣ пайдо мешаванд, ки дар онҳо бо ҳарорати хеле баланд зарфҳоро мепухтанд.

Ёдгориҳои бостонии Ориёнои Ғарбӣ се давраи бузурги таърихро дар бар мегиранд. Давраи якум ин замони аввалин зироаткорон ва чорводорон мебошад. Он маданияти хоси худро дорад ва ба гурӯҳҳои майдаи қабилавӣ ҷудо шуда, ба атроф паҳн мешавад. Дар ташаккули маданияти зироаткорони Ориёнои Ғарбӣ нақши бошандагони Загрос, Кирмону Луристон ҷашмрас мебошад.

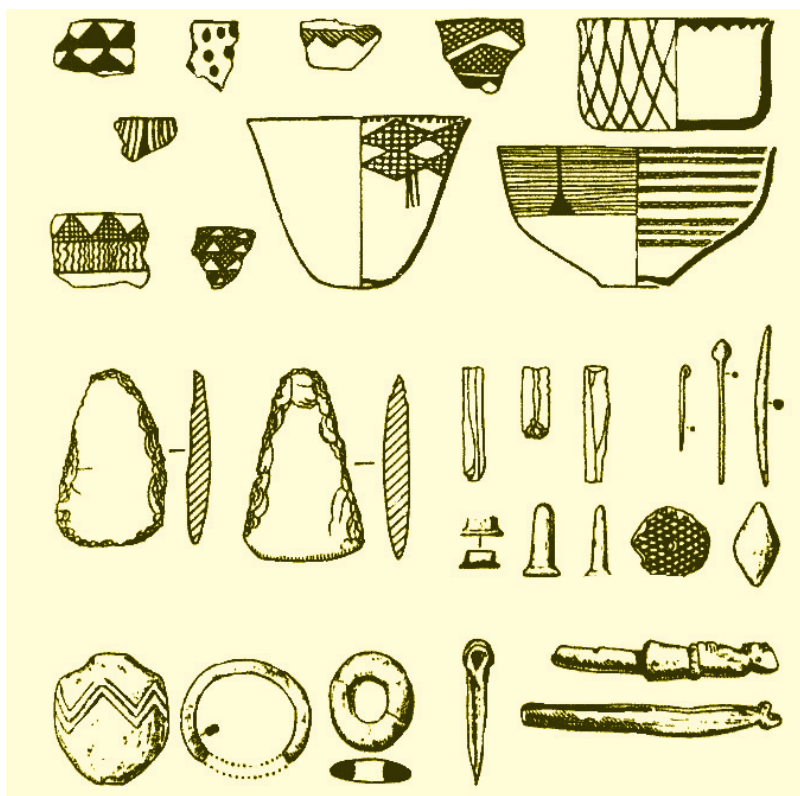
Зироаткорони ҳазораи 6 дар ҷанубу ғарбии Эрон, дар водии Деҳи Лурон кашф шудаанд. Дар давраи дуҷуми тараққиёт хонаҳои деҳа аз поҳса сохта шуда, деворҳои дохилӣ бо ранги сурх оро ёфтаанд. Мурдагон якпахлу бо зонуҳои қатшуда хобонида шуда, дар болояшон ранги сурх пошидаанд. Қабристон дар дохили деҳа ҷой доштааст.

Давраи сеҷуми тараққиёти зироаткорон ва чорводорон миёнаи ҳазораи шашумро дар бар мегирад ва он дар ёдгории Сабзи водии Ҳузистон омӯхта шудааст. Дар ин давра зироаткорон ва чорводорон бисёр заминҳои ин диёрро азхуд карда буданд. Дар ин ҷо бошишгоҳҳои бисёре кашф шудаанд, ки зироаткорони он аз обёрӣ истифода кардаанд. Кишоварзон ба кишти гандум, ҷав, наск ва мош машғул будаанд. Дар осори онҳо таъсири маданияти ҳамсояҳои ғарбии водии Байнаннаҳрайн мушоҳида мешавад.

Дар нимаи ҳазораи 6 пеш аз милод зироаткорон бисёр ҷойҳои водихоро азхуд намуданд, ки ёдгориҳои Сиёлка яке аз онҳо мебошад.

Маданияти Сиёлка. Азбаски таърихи эронӣ кунунӣ як ҷузъи таърихи тоҷикон ва таърихи тоҷикон як бахши таърихи эронӣ имрӯза аст, пас эронӣ тоҷикон як халқ буданд ва хастанд. Дар ҳудуди Ориёноӣ Ғарбӣ ёдгориҳои бисёри кишоварзони аввалин дар Рай, Кирмон, Порс ва дигар ноҳияҳо пайдо шуданд, аммо онҳо дуруст омӯхта нашудаанд ва тепаи Сиёлка дар ноҳияи Кошон ягона ёдгориест, ки дар солҳои 30-юм аз тарафи бостоншиносони Фаронса таҳқиқ шудааст. Дар бошишгоҳи Сиёлка одамон давраҳои тӯлонӣ зиндагӣ намудаанд, ки қабатҳои маданияти он 72 метр ғафсӣ ва масоҳати 3 га заминро дар бар мегирад. Одамон дар хонаҳои гили мезистаанд. Маводи бадастомада аз он шаҳодат медиҳад, ки бошандагони Сиёлка аз ҷайтунӣ

Расми 10. Бозёфтҳо аз Сиёлка.

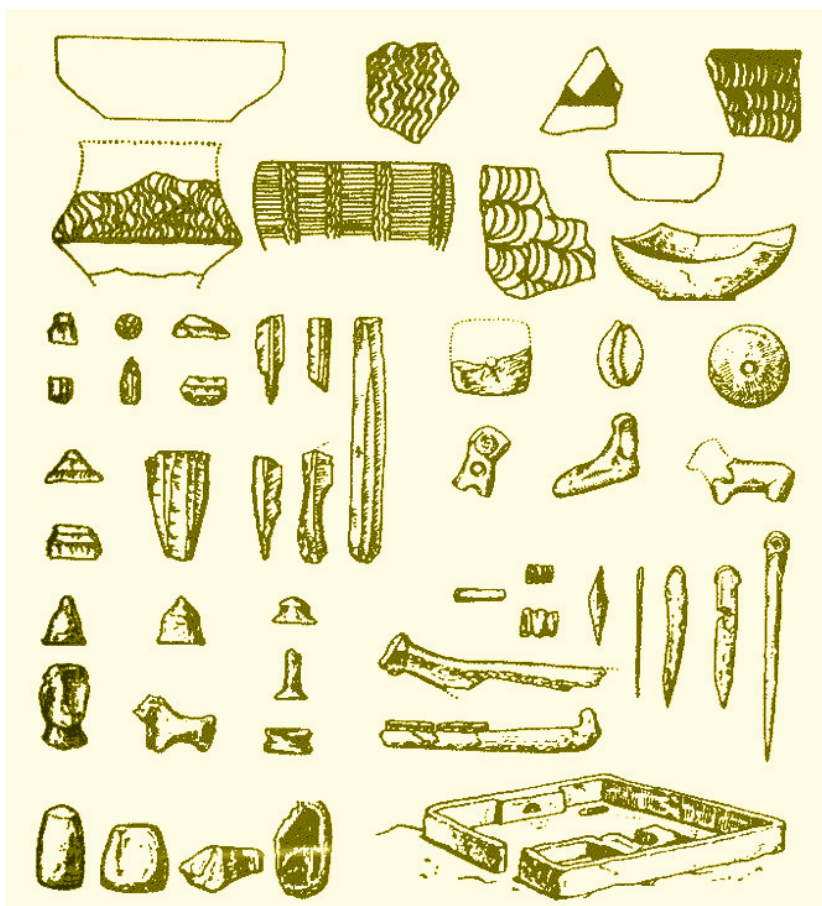

Ориёнои Шарқӣ дар сатҳи баландтари зиндагӣ будаанд. Бозёфти чархи ресандагӣ гувоҳи он аст, ки дар он ҷо бофтани матоъро медонистаанд. Зарфҳо нақши мураккабтар доранд. Дар қабатҳои Сиёлка дарафш ва сӯзанҳои мисӣ, табарҳои сангин, дастпона ва ҳалқаҳои сангин, ҳайкалчаи устухонӣ пайдо шудаанд, ки далели мавҷуд будани маданияти кишоварзӣ ва чорводорӣ мебошанд. Яке аз хусусиятҳои зарфсозии Сиёлка ва чайтуниён ба лой ҳамроҳ намудани коҳмайда мебошад. Зарфҳо дастисохт буда, бо ранг оро ёфтаанд. Гулҳои тӯморча, мавҷӣ ва тӯрӣ бо ранги чигарӣ ё сиёҳ дар замини сурх ё шаффоф кашида шудаанд. Зарфҳои сурхи якранг низ волеҳуранд. Фарҳанги сиёлкиён аз як тараф ба чайтуниён ва аз тарафи дигар ба бошишгоҳҳои Ироқ шабоҳат дорад. Онҳо мурдаҳоро дар ҳудуди деҳа мегӯронданд, мурдаро дар гӯр як пахлу ҳалқавор, тавре ки дар батни модар меҳобад, гузошта ба болаш ранг мепошиданд.

Дар миёни бозёфтҳои сангҳои ҷуфтронӣ (сипор), дастос, сари гурз, дарафши устухонӣ ва мисӣ мавҷуданд, ки аз сукувати доимӣ ва касби кишоварзии одамони бошишгоҳ гувоҳӣ медиҳанд. Маданияти Сиёлкаи 1–2 ба ҳазораҳои 6–5 пеш аз милод нисбат дорад, яъне ҳамзамони чайтуниён мебошад. Мо барои намуна танҳо ёдгории Сиёлкаро овардем, аммо ёдгориҳои амсоли он дар баҳши Хуросон, Теппаи Ҳисор ва ғайра низ ҳастанд.

Кишоварзӣ дар Ориёнои Шарқӣ. Дар охири давраи мезолит чорводорӣ пайдо мешавад. Қабилаҳои чорводор дар ҷанубии баҳри Гургон, ғори Камарбанд ва Хотун дар Хуросон, Дамдамчашма дар Туркманистон, Ҳочигор дар Ёзбекистон, Чилучорчашма дар Тоҷикистон ва Қаракамар дар Афғонистон зиндагонӣ дошта таҳқиқ шудаанд.

Маданияти мезолит ба маданияти неолит иваз мешавад, яъне шикорчиён ба чорводорон ва баътар ба кишоварзон табдил меёбанд. Ба ибораи дигар, маданияти неолит давоми маданияти мезолит мебошад. Дар Хуросон осори чорводорӣ аввал дар соҳилҳои ҷанубии баҳри Хазар (Каспий) ба вуҷуд меояд, аммо аз сабаби камобии соҳилҳои ҷанубӣ тамаддуни зироаткорон дар доمانаи кӯҳҳои Копетдоғ, яъне поёнобҳои рӯди Тачан пайдо мешаванд. Иқлими ин ҷо нарм буд. Ин маданият бо номи аввалин ёдгории таҳқиқшуда – Чайтун маъруф аст. Дар ин ҷо бостоншиносон як силсила бошишгоҳҳои маданияти Чайтунро дар гирду атрофи Ашқобод кашф намуданд, ки осори аввалин зироаткорон дар Ориёнои Шарқӣ мебошад.

Расми 11. Бозёфтҳо аз деҳаи Чайтун.

Бошандагони маданияти Чайтун ду навъи гандумро кишт карда, аз обхезиҳо барои обёрии зироат истифода кардаанд. Афзори асосии кишт чўбдастаҳои нўгтез ва нўгчанг ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо бо чўбҳо заминро нарм намуда, гандумро зери хок мекарданд. Агарчи ин навъи зироаткорӣ хеле одӣ бошад ҳам, ҷамоаи авлодии то 250 нафараро меҳўронд.

Нақши чорводорӣ кам набуд, боқимондаи устухонҳои буз, гўсфанд, гов далели он мебошанд, ки ин ҳайвонҳо аллакай хонагӣ шуда буданд ва дар ҳаёти одамони онрўза мавқеи бузург доштаанд.

Бошандагони Чайтун дар хонаҳои похсагӣ мезистанд. Хонаҳо ҳаҷман калон набуданд, онҳо ҳамагӣ аз 24 то 40 мураббаъметрро

дар бар мегирифтанд. Дар ҳар хона танӯр барои нонпазӣ, ханба барои нигоҳ доштани хӯрокворӣ ва дар назди хона ҳавлии хурдакак доштанд. Деҳаҳои замони Чайтун аз 20 то 40 хона иборат буда, як авлодро ташкил мекарданд.

Афзорҳои рӯзгори чайтуниён аз чахмоксанг сохта шуда, асосан аз корд, табар, дирафш ва дос иборат буданд. Яке аз ихтироҳои бузурги давраи неолит сохтани зарфҳо буд. Дар зарфҳо пухтани хӯрокҳои обдор умри инсонро дарозтар кард. Одамон дар

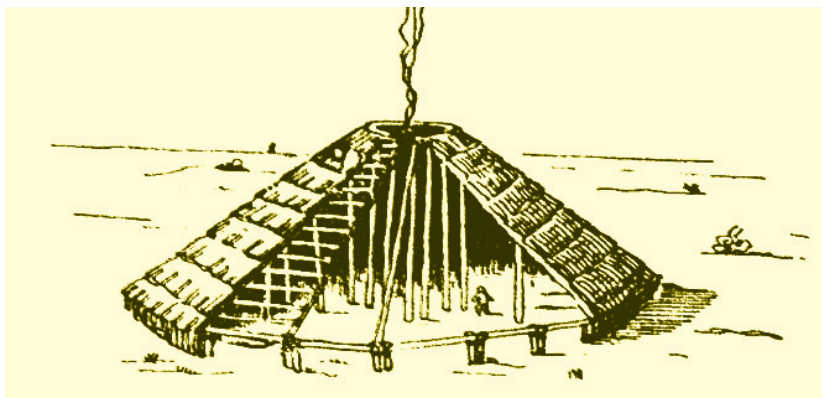
зарфҳо шир, равшан ва дигар хӯрокҳои зиёдатири нигоҳ медоштанд ва барои зарфсозӣ чуқурӣ меканданд, деворҳои онро андова намуда, баъд онро хушк мекарданд. Баъди аз чуқурӣ гирифтани зарф онро боз бо гил андова намуда, болои онро сайқал медоданд. Ё дар чарм рег ё хок пур карда, атрофи онро бо лой андова менамуданд ва баъди хушк шудан хокро аз даруни он мегирифтанд ва атрофи онро боз ба тартиб медароварданд ва дар гулхан мепухтанд. Таги аввалин зарфҳо тухмшакл буд. Баъдҳо дар болои миз ё замин сохтани зарфро аз пора-пора гил ёд гирифтанд. Умуман, зарфсозӣ таърихи дуру дароз дорад. Инсон аз рӯзе, ки зарфсозиро ёд гирифт, намуди зохирии онро низ оро медод, дар он нақшҳо мекашид, то зеботар шаванд. Бинобар ин, зарфҳо бо ранги сурх мунаққаш шуданд, нақшҳои гуногун ба шакли мавҷҳои амудӣ, камонӣ, тӯморча ва ғайра кашида мешуданд.

Дар ҳаёти бошандагони Чайтун дигаргуниҳои маънавӣ, ба монанди сохтани ҳайкалчаҳои модарон ва ҳайвонҳо пайдо мешаванд, ки аз бузургдошти модар ва модаршохӣ, эътиқод ба ҳайвонҳои манфиатовар, аз қабилҳои гову асп мушоҳида мешавад.

Худуди зисти чайтуниён аз шимолу ғарби Эрони кунунӣ шурӯъ мешавад. Олимон чунин меҳисобанд, ки чайтуниён аз соҳилҳои ҷанубии баҳри Каспий ва ҳатто аз бошишгоҳҳои Сиёлка омадаанд.

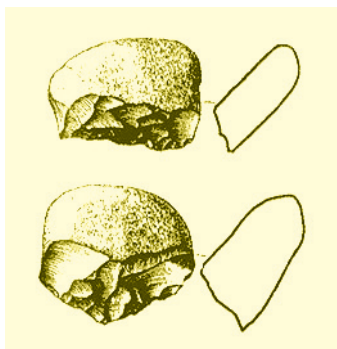
**Расми 12. Маданияти
Калтаманори Хоразм.**

Расми 13. *Хонаи калтаманориҳо.*

Маданияти Калтаманори Хоразм. Бошишгоҳи дар Хоразм ёфт-шуда бо номи Калтаманор машҳур аст. Лангари калтаманориҳо дар ёдгориёе бо номи Ҷамбосқалъаи 4 хуб омӯхта шудааст. Мардуми ин ҷо, ки дар поёноби рӯди Ому мезистанд, ба моҳигирӣ ва шикор машғул буда, бо шакли авлодӣ умр ба сар мебуданд. Хонаҳои калтаманориҳо аз най ба монанди хайма сохта шуда буданд ва дар онҳо 100–120 нафар одамон мезистанд. Бошишгоҳҳои навъи калтаманорӣ дар атрофи Баҳри Хоразм (Арал) ва Гургон (Каспий) вомехӯранд.

Таги зарфҳои одамони калтаманорӣ тухмшакл буда, нақши мавҷӣ доранд. Маданияти Калтаманор ба ҳазораҳои 4–3 пеш аз милод нисбат дорад. Калтаманориҳои назди Урганҷ мурдаҳоро дар қабр рост ба тахтапушт хобондаанд ва баъзан аз болашон ранг низ пошидаанд.

Расми 14. *Афзорҳои сангӣ.*

Маданияти Ҳисор. Дар ҳазораҳои 6–3 пеш аз милод дар ноҳияҳои кӯҳистони Тоҷикистон, махсусан водии Ҳисор, одамоне мезистанд, ки осори боқимондаи онҳо ба номи маданияти Ҳисор машҳур аст. Бошишгоҳҳои ин маданият дар доманакӯҳҳои рӯдхонаи Кумичиён (Кофарниҳон), Бахшу (Яхсу) Сурхоб, Вахш ва Ёвон вучуд доштанд. Бошишгоҳҳои номи маданияти Ҳисорро барои он гирифтаанд, ки бори аввал лангар (ҷойи

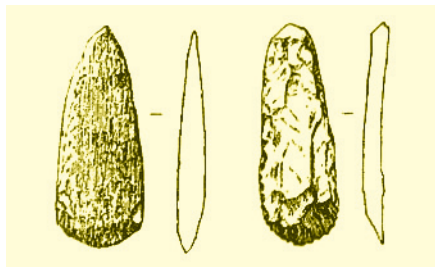
зист) ва афзорҳои ба худ хос дар ноҳияи Ҳисор пайдо шудаанд. Олоти маданияти Ҳисор дар баландии аз 500 то 1500 м аз сатҳи баҳр дар қабатҳои ҳамаҷониба ҷойгиранд. Осори одамони ҳисорӣ дар атрофи Искандарқул, водии Чуст ва Кӯкчаи Афғонистон низ пайдо шудаанд, аммо бошишгоҳҳои ҳисорӣ ҳамаҷониба танҳо дар Тоҷикистон дар Тутқавул, Сайёд ва Дараи Шӯри ноҳияи Данғара омӯхта шудаанд. Маданияти Ҳисор давоми маданияти одамони мезолит мебошад ва аз ҳазораи 6-уми пеш аз милод сар мешавад ва дар баъзе ҷойҳо то ҳазораҳои 3–2-юм давом мекунад.

Таҳқиқоти бостонӣ дар бошишгоҳи Тутқавул нишон доданд, ки одамон дар хонаҳои каппагини аз ҷӯб ва шохҳо сохташуда мезистанд. Дар хонаҳо оташдонҳои сангин мавҷуданд. Хонаҳо 40 метри мураббаъро ташкил дода, ба монанди хонаҳои калтаманориҳо буданд.

Дар Тутқавул қабри як одами калонсол ва ду кӯдакро пайдо намуданд, ки онҳо дар қабр ҳалқавор, тавре ки кӯдак дар батни модар меҳобад, гузошта шуда буданд. Одамон ҳамин хел тасаввурот доштаанд, ки замин модари дуҷум аст ва инсон баъди мурдан бояд дар қабр ҳамон тавр хоб равад, ки дар батни модар будааст. Симои ҳисорӣ аврупоӣ буд. Ҳисорӣ аслан ба чорводорӣ ва шикор машғул буданд. Афзорҳои ҳисорӣ хеле гуногунанд; онҳо аз обсангҳо, сангҳои омехта бо чаҳмоқсанг, омехтаи чаҳмоқсанг бо оҳақсанг, варақсанг ва чаҳмоқсанги тоза сохта шудаанд. Афзорҳои аз чаҳмоқсанг сохташуда болға, пӯсткан ва табар мебошанд, аз обсангҳо бештар чопер (сангҳои нӯгтез тарошидашуда) ва чопингҳои (сангҳои дар мушт мувофиқи турбомонанд) сайқалдодашуда, табар, пӯсткан ва ҳатто кордҳои хуб сохтаанд. Дар бошишгоҳи дараи Сайёд, ба ғайр аз афзорҳои чаҳмоқи обсангӣ, боз олоти устухонӣ низ воমেҳӯранд. Тутқавулиён аз рӯди

Вахш моҳӣ мегирифтанд.

Дар байни бозёфтаҳои устухонӣ дарафш, марҷон, дастпонаи аз шохи гавазн сохташуда воমেҳӯранд. Соҳибони маданияти Ҳисор зарфсозиро низ медонистаанд, аммо онҳо онро ба монанди чайтуниён ривоч надодаанд.

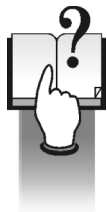
Расми 15. Табарҳои сайқалёфта аз кӯҳи Булёни Данғара.

Иқтисодиёти бошандағони маданияти Ҳисор. Маданияти Ҳисорро осори зироаткорон ва чорводорон ташкил медиҳад. Азбаски Тоҷикистони Чанубӣ ба минтақаи субтропикии пайдоиши зироатҳои хурдӯй – гандуму чав дохил мешавад, аз эҳтимол дур нест, ки офарандагон маданияти Ҳисор зироаткории лалмиро медонистанд ва яке аз касбҳои онҳо кишоварзии лалмӣ будааст, аммо дар бозёфтҳои бостонӣ далелҳои ба кишоварзӣ шугл варзидани ҳисориён кам мебошад. Бо вучуди ин, ҳисориён ҳаёти бумӣ, яъне муқимӣ доштанд ва ба чорводорӣ девлоҳӣ ва зироаткорӣ машғул буданд. Дар миёни бозёфтҳо досҳои сангӣ, сипори сангӣ ва чармасанг вомехӯранд, ки шохиди кишоварзии ҳисориён мебошанд. Дар ҳаёти ҳисориён чорводорӣ, чамъоварии мева ва донаи зироатҳои хурдӯй мавқеи калон дошт. Ҳисориён тобистон чорворо ба чарогоҳҳои баландкӯҳ мебурданд ва зимистон ба макони аслии худ бармегаштанд.

Ҳамин тавр, одамони маданияти Ҳисор зироаткорӣ, чорводорӣ мекарданд ва ба шикору чамъоварии меваҳои хурдӯй низ машғул буданд, вале аз ҷиҳати фарҳанг аз ҷайтуниҳо қафо буданд.

Аз маълумоти овардашуда чунин хулоса мешавад, ки дар сарзамини тоҷикон дар асри неолит се навъи бошишгоҳҳо: кишоварзон (маданияти Ҷайтун, вай яке аз ноҳияҳои аввалини пайдоиши кишоварзони ориёӣ мебошад), шикорчиёну моҳидорон (маданияти Хоразм – Калтаманор) ва чорводорон (маданияти Ҳисор) ёфт шуданд, ки мувофиқи табиати рустоҳои (деҳа, қишлоқ) истиқоматии худ зиндагонӣ кардаанд. Яке аз кашфкунандагон ва таҳқиқгарони асосии маданияти Ҳисор В.А. Ранов соҳибони тамаддуни Ҳисорро як қисми гузаштағони тоҷикон – ориёӣҳо меҳисобад.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Таърихи ром шудани ҳайвоноти ваҳшӣ ва ба ҳайвоноти хонагӣ табдил ёфтани онҳоро медонед?
2. Сабабҳои пайдоиши боғдориву зироаткориро дар бошишгоҳҳои одамон номбар кунед.
3. Ба пайдошави деҳаҳо кадом омилҳо мусоидат намуданд?

§ 9. ПЕШДОДИЁН-ШОҲОНИ РИВОЯТӢ

Таърихи офариниш. Мувофиқи ривоятҳои авестой, Худованд Ахурамаздо дунёро дар муддати як сол дар шаш бахш офарид. Ҷ осмонро дар 43 рӯз, обро дар 60 рӯз, Заминро дар 75 рӯз, олами набототро дар 30 рӯз, аввалин ҳайвон Говмард ва аввалин инсон – Каёмардро дар 80 рӯз ва баъди 75 рӯз падару модари инсонҳо Мошиён ва Мошиёнаро офарид.

Ривояти дигаре ҳам ҳаст, ки мувофиқи он Худованд дар давоми 3 ҳазор сол аввал осмонро бо 12 бурҷаш ва олами рӯхониро меофарад. Дар 3 ҳазор соли навбати дуҷум он намуди ҷисмонӣ, яъне дунёи имрӯза – кураи Заминро бо тамоми мавҷудоташ мегирад. Дар аввали ҳазораи 7-уми инсон Каёмард (Каюмарс) ва нахустин гов – Говмардро дар Арианаваеяча – дар соҳили рӯди муқаддаси Ванагуҳ ҷон бахшид.

Мувофиқи ривоятҳои авестой Аҳриман – худованди бадӣ аз ин офариниш огаҳӣ ёфт ва ба Говмард ва Каёмард қувваҳои бади ро воғузошт ва онҳо баъди чиҳил сол аввалин инсон ва ҳайвонро ҳалок намуданд. Ахурамаздо тухмҳои Каёмардро ба осмон мебарад, бо нури илоҳӣ пок мекунад ва ба Замин бар мегардонад ва баъди чиҳил сол аввалин марду зан – Мошиён ва Мошиёна аз рустанӣ пайдо шуданд, аммо рӯҳ надоштанд. Худованд ба онҳо рӯҳ бахшиду гуфт: – «Ман шуморо офаридам ва Одам ном додам, шумо соҳибаклед ва кодири сухан гуфтан ҳастед, дунёи худро соҳибӣ намоед». Минбаъд аз онҳо инсонҳо пайдо шудаанд.

Кишварҳои офаридаи Ахурамаздо барои инсонҳо. Аз адабиёти авестой ба хубӣ бармеояд, ки дар замони қадим дар бораи офариниши дунё, аз ҷумла кишварҳо, кӯҳҳо, баҳрҳо, рӯдҳо, укёнусҳо ва ғайра китобе мавҷуд буд, ки то ба рӯзгори мо нарасидааст. Пораҳо ё гуфторҳои аз он китобҳо дар бахшҳои китоби авестой: Бундаҳишн, Вандидод ва Яштҳо боқӣ мондаанд. Дар боби дуҷуми Вандидод сухан аз 17 кишвари офаридаи Ахурамаздо меравад, ки бештари онҳо дар сарзамини тоҷикон мебошанд. Аввалин замин, ки Худованд офаридааст, Арианаваеяча буд бо дашту заминҳои паҳновараш. Дуҷумин – Гава Суғда (гӯё худованд Говмардро дар ин ҷо офарида буд), сеҷумин – Марғуш (Марв), чорумин – Баҳадӣ – Бохтар, панҷумин – Ҳира – Ҳирот, шашумин – Вайкарита,

хафтумин – Урва, ҳаштумин – Хнента бо марказаш Веркана, нуҳумин – Ҳаравайто, даҳумин – Ҳайтумант, ёздаҳумин – Роға, дувоздаҳумин – Чарха, сездаҳум – Варна, чордаҳум – Ҳафтхинд, понздаҳум – Ранха. Дар дигар бахшҳо Хоразм, Даҳӣ ва дигар ҷойҳо ёд мешаванд. Таҳқиқот дар боби ҷуғрофияи «Авесто» нишон медиҳад, ки ҳамаи кишварҳои офаридаи Худованд дар Осиёи Марказӣ дар ватани аслии ориёӣҳо – тоҷикон ҷойгир мешаванд.

Ба ривояти авестой Пешдодиён дар Арианаваейча ҳукумат кардаанд. Арианаваейча яке аз кишварҳои офаридаи Худованд буд ва мувофиқи навиштаҳои «Авесто» ҳар ду соҳили миёнаҷойи рӯди Дойтиё (Ому)-ро дар бардошт, яъне ба Арианаваейча Тирмиз, водии Вахшу Кӯлоб, Дарвоз, вилояти Кундуз, Тахор ва Бадахшон дохил буданд.

Мувофиқи маълумоти Бундаҳишн аввалин инсон дар ин ҷо ба дунё омадааст ва Ҳушанг нахустин подшоҳи Пешдодиён буд, ки чиҳил сол салтанат кард. Ӯ ба одамон пайдо намудани оташ ва истифодаи онро омӯзонд. Ба муносибати ихтироъ ва истифодаи оташ Ҳушанг ҷашне ба номи Сада таъсис дод. Ин ҷашн то асрҳои 11–12 милодӣ маъмул буд. Ин ид ба муносибати фаро расидани зимистон 21-23 декабр баргузор мегардид. Одамон гулханҳои бузург афрӯхта бо ин амал сарморо дар пеши гармо беқудрат нишон медоданд.

Замони ҳукмронии Ҳушанг маълум нест, аммо мувофиқи таҳмини олимони инсон 400 ҳазор сол пеш оташро ба кор мебардааст.

Подшоҳии Чам – Чамшед. Мувофиқи ривояти авестой яке аз подшоҳони қадимтарини ориёӣҳо Чам будааст. Вай гӯё ҳазор сол умр дида, зиёда аз 900 сол сарварӣ кардааст. Дар боби дуҷуми китоби Вандидод Зардушт – пайғамбари ориёӣҳо аз Худованди бузург Аҳурамаздо мепурсад, ки: – «Эй офарандаи ҷаҳони бемаргӣ, дар байни навъи башар ба ғайр аз ман дигар бо кӣ нахустин бор муколама намудӣ? Дини ахуроиро ба кӣ супурдӣ?». Он гоҳ Аҳурамаздо гуфт: «Эй Зардушти пок, ман... ғайри ту нахуст ба Чам – дорандаи рамаи хуб, нахустин касе, ки аз мардумон буд, дини Аҳуро ва Зардуштро додам». Аммо Чам гуфт, ки ман аз уҳдаи динсолорӣ намебароям ва ман ба ӯ дунёдориро додам. Пас Чам гуфт: «Пазируфтам, ки ҷаҳони туро бипарварам ва пуштибонӣ намоям, лекин дар мудати шахриёрии ман на боди

сард бошад, на гарм, на беморӣ, на марг». Чам ҳар 300 зимистон се бор заминро фарох намудааст. Дар давраи 300-уми охир дар Арианавайча офаридгор Аҳурамаздо анҷумани эзидонро баргузор менамояд ва Чамро ба он даъват мекунад ва ба ӯ дар бораи хунукиҳои тӯлонӣ хабар медиҳад. Дар ин бора мо дар дарсҳои гузашта гуфта будем. Хонасозӣ ва мубориза бо хунукиҳо ба замони яхбандиҳо нисбат дорад. Ривояти он ки Чам 1000 сол умр дида ва 900 сол подшоҳӣ кардааст, дуруст нест, зеро дар давраҳои қадим одамон умри зиёд намедиданд. Ҳақиқат он аст, ки авлоди Чам 1000 сол дар давраҳои ҷамоаи ибтидоӣ ҳукмронӣ кардаанд.

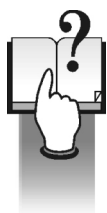
Подшоҳии Заҳҳоки Морон. Мувофиқи ривояти авестой Чамшед дар охири умри худ даъвои худӣ намуд ва назди Худованд гунаҳкор гардид, фарри шохӣ аз ӯ рӯй гардонид ва Заҳҳок ба муқобили вай лашкар кашид. Чамшед, ки ҳама аз ӯ дур шуда буданд, тахту тоҷро монда, гурехта пинҳон шуд ва Заҳҳок соҳиби мулки Ориёно гашт.

Номи асосии Заҳҳок Биварасп ёд мешавад. Дар «Авесто» номи Заҳҳок Аждаҳака (Аждаҳо) омадааст, маънояш мори бузурги газанда мебошад. Заҳҳок яке аз образҳои манфитарин дар таърих аст, ки ӯро худованди бадӣ – Аҳриман барои нобуд сохтани хушиҳои рӯйи Замин сафарбар кардааст. Вай аждаҳои бузурги сесара, седаҳона, шашчашма аст ва меҳоҳад дунёро аз одамон ва хушиҳои ӯ пок намояд.

Дар адабиёти авестой Заҳҳок рамзи бадӣ, дурӯғгӯӣ, табоҳкунанда ва харобиоваранда мебошад, аммо номи аслии ӯ Биварасп – дорандаи аспони зиёд, яъне галаи аспон аст. Аз рӯйи номаш вай марди давлатманд ва аз авлоди Чамшед будааст. Вақте ба сари тахти мардуми ориёӣ меояд, дар ибтидо шоҳи одил будааст, баъд фирефтаи Аҳриман мешавад ва дар ду китфаш морҳо мебароянд, ки мағзи сари одамонро меҳӯрдаанд. Азбаски ба мардум зулми бисёр раво медид, чунин аъмолро ба ӯ муносиб донистаанд. Заҳҳок дар давраи ниҳоят мушқил, дар давраи яхбандиҳо ба мамлақати ориёӣ сарварӣ карда, барои беҳбудии рӯзгори мардум кӯшиш накардааст, балки даст ба куштору ғорат ва хароб намудани мамлақати худ задааст. Дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ Заҳҳок марди араби хунхор, ғоратгар ва харобиоваранда дар Ориёншаҳр мебошад. Албатта, образи Заҳҳокро ба арабон нисбат додани Ҳаким Фирдавсӣ ҳикмат дорад, зеро арабҳо ба монанди Заҳҳок ба Ориёншаҳр ва мардуми он харобиҳо

ва кушторҳои зиёд оварданд. Миллионҳо одамон куштаю ғорат ва шахру деҳҳо сӯзонида шуданд ва мамлакат аз тарақиёти илму фарҳанг ба садсолаҳо қафо партофта шуд.

Китобҳои бисёре дар бораи нучум, тиб, адаб, мусиқӣ, санъат ва ғайра сӯзонда шуданд. Дар маъбадҳо осорҳои ҳазорсолаҳо чамъомадаи таъриху фарҳанг несту нобуд карда шуданд. Одамони илму фарҳангдорро мекуштанд, то ки онҳо ба мардум чизе ёд надиханд. Осорҳои хатти форсӣ, паҳлавӣ, бохтарӣ, суғдӣ ва хоразмӣ сӯзонда шуданд. Аз ин лиҳоз образи Заҳҳок ба араб нисбат дода шудааст, вале дар асл ӯ ориёинаҷод буд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Мувофиқи ривоятҳои авестой Худованд дунёро дар чанд вақт офаридааст?*
2. *Мошиён ва Мошиёнаро Худованд чӣ гуна офарида буд?*
3. *Чам барои одамон чӣ корнамоиҳо кардааст?*
4. *Заҳҳок кӣ буд ва чаро аз китфони ӯ морҳо баромаданд?*

§ 10-11. ТАҚСИМОТИ РИВОЯТИИ ҶАҲОН

Подшоҳии Фаридун. Яке аз шоҳони машҳури Пешдодиён баъди Ҷамшед Фаридун аст, ки ба муқобили Заҳҳок мубориза бурда ӯро сарнагун сохт ва дар сарзамини Ориёно адолатро барқарор намуд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ вай 700–600 сол дар мамлақати ориёниҳо ҳукмронӣ кардааст.

Ривоят мекунанд, ки гӯё Заҳҳок баъди Ҷам ҳазор сол подшоҳӣ кард ва дар охири умри худ дар хоб дид, ки се паҳлавон меоянд ва яке аз онҳо ӯро баста дар чоҳи бетаге мепартояд ва болои онро бо кӯҳи азиме пӯшонида, қиррезӣ мекунад. Баъди бедор шудан аз надимон таъбири хобро мепурсад ва онҳо ба ӯ мегӯянд, ки аз насли Ҷам марде бо номи Фаридун ба дунё меояд ва баъди бузург шудан тахту тоҷро аз ту меситонад.

Заҳҳок фармон медихад, ки падару модари Фаридунро ёбанду нобуд созанд. Одамони Заҳҳок падари Фаридунро мекушанд, аммо модараш Фаронак гурехта пинҳон мешавад ва баъди таваллуд писари худро ба ҷӯпоне медихад ва аз ӯ илтимос менамояд, ки ӯро тарбия намояд. Худованд барои Фаридун модагове бо номи Бармоя ато мекунад, то ки аз шири ӯ Фаридун бузург шавад. Фа-

ридун то синни 18-солагӣ дар чойҳои гуногун – дар кӯҳҳои Ал-бурз пинҳон мешавад ва сипас пеши модар омада аҷдоди худро мепурсад. Модар аз авлоди Ҷамшед будани ӯро ошкор месозад ва дар бораи ситамҳои Заҳҳок ба мардум нақл мекунад. Фаридун баъди ин ба ҷанги Заҳҳок тайёри мебинад. Фаридун паҳлавони бузургчусса буд. Ӯ пеши Коваи оҳангар омада, барои худ гурзи говсар месозад ва дар букқае савор шуда, хамроҳи дастаҳои Кова ба ҷанги Заҳҳок меравад. Дар ин ҷанг ба Фаридун бародаронаш Каёнуш ва Пурмон ёри медоданд, Лашкари Фаридун хама барзаговсавор ва филсавор буданд. Дар ин задухӯрд Фаридун ғолиб меояд ва Заҳҳокро дар чоҳи беохире мепартояд ва болояшро ба санги бузург пӯшонида, қиррезӣ менамояд. Мардумон Фаридунро шоҳи ҳафт кишвар интиҳоб мекунанд. Ӯ баъди ба тахт нишастан мамлакатро аз бадӣ пок мекунад ва адолатро дар саросари ҷаҳон ҷорӣ менамояд.

Фаридун ба хоҳарони Ҷамшед, ки дар асорати Заҳҳок буданд, хонадор мешавад ва аз Шаҳрноз ду писар: Салму Тур ва аз Арнавоз Эрач ба дунё меоянд. Ба муносибати ғалаба бар Заҳҳок ҷашне меороянд, ки имрӯз бо номи Меҳргон машҳур аст.

Тақсим қардани ҷаҳон. Дар таърихномаҳо гуфта мешавад, ки Фаридун пеш аз марг ҷаҳонро ба фарзандонаш тақсим қард. Ин тақсимот дар китоби «Таърихи Табарӣ» мазмунан чунин оварда шудааст: Турк, Хазар, Чин ва Машрикро ба Тӯр дод ва ӯро Фағфур лақаб ниҳод. Заминҳои Рус, Рум ва Ғарбро ба Салм дода, ӯро Қайсар гуфт. Иқлими миёнаро аз баҳри Миёназамин то марзи Тӯрон ба Эрач дод ва ӯро Шоҳаншоҳ лақаб ниҳод, вале илм исбот қардаст, ки дар таърих чунин тақсимот набуд. Эҳтимолан дар замонҳои хеле қадим – ҳазораҳои 9-8 пеш аз милод ориёиҳо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: гурӯҳи якум дар соҳилҳои баҳри Охшиён – Сиёҳ бо номи кимериҳо, скифҳо аввалин ободкунандаи Украина ва ҷанубиҳои Русия мебошанд ва дар адабиёти таърихӣ авлодони Салм меҳисобанд. Гурӯҳи дувум ба сӯи Сибир ва заминҳои Қазоқистони кунунӣ омада, бо номи савроматҳо ва дар адабиёти авестой бо номи тӯрҳо машҳур мешавнд. Гурӯҳи сеум ба воситаи Осиеи Хурд, Қафқоз ва тахтакӯҳи Эрон вориди Осиеи Миёна мешаванд ва номи наҷодии худ ориёиро нигоҳ медоранд ва дар адабиёти таърихӣ бо номи авлодони Эрач маълуманд, вожаи «эрач»-ро забоншиносон Ориёновеҷ донистаанд. Вайдж аввалин кишвари офаридаи Худованд нисбат мебошад. Дар адабиёти

авестой ориёиҳо ба кишоварзони бумӣ ва кӯчиёни чорводор тақсим мешаванд. Кишоварзон ба худ номи этникии ориёиро нигоҳ медоранд ва чорводорон ба номи *тотемии*¹ авлодияшон, яъне тур машхур мешаванд. Татқиқоти илмӣ ба он далолат мекунад, ки тӯр лақаби чорводорони ҳамаи ориёиҳо буд. Вожаи «тӯр» аз номи «гови тӯр» гирифта шудааст. Ориёиҳо ромкунандаи гови тӯр мебошанд. «Гави тӯр» маънои баҳодурро дорад ва тотемаи ҳамаи ориёиҳо аст.

Дар «Авесто» дар Фарвардиняшт, ки шояд ба замони Фаридун наздик бошад, дар бораи панҷ мамлакати ориёиҳо: – Ориёно, Тӯроно, Сайрам, Даҳӣ ва Сайнӣ сухан меравад. Аз матн ба хубӣ бармеояд, ки дар вақти навиштани достон зиддияте байни бошандагони сарзаминҳои мазкур вучуд надоштааст. Сарзамини Сайрам ба савроматҳо – сақоиҳо тааллуқ дошт, ки аз Урал то соҳилҳои Дунай истиқомат доштанд.

Сайниҳо дар Олтой, Сибири Ғарбӣ – ҳавзаи болооби рӯдҳои Об, Енисей, кӯли Байкал аз неолит то асрҳои III-IV милод мезистанд. Даҳиҳо дар соҳилҳои ҷануби баҳри Хазар (Каспий) мезистанд ва Ашкониён аз онҳо баромадаанд. Ҳамаи ин халқҳо худро Тӯр – чорводор ва ориёӣ меномиданд ва дар адабиёти таърихӣ авлодони писари Фаридун Тур маълум мбошанд.

Дар бораи ривояти Ориёно ва Тӯрон муфассалтар нақл менамоем, зеро дар таърихномаҳои давраҳои баъдина ин ду халқ ба муқобили якдигар ҷангҳои тӯлонӣ кардаанд.

Ориёно. Номи ватани мардуми ориёӣ буд, ки масоҳати хеле бузургро дар бар мегирифт. Мувофиқи бозёфтҳои археологӣ марзи шарқии он бо рӯди Хуанхей Чин (Чин), ғарбияш то Балкан ва ҷанубиаш то Ҳиндустон мерасид. «Ориёно» маънои мамлакати ориёиҳоро дорад. Дар он давраҳои гузаштаи дур мардумони ориёӣ давлати ягона надоштанд ва онҳо авлод-авлод ва қабила-қабила дар ҳудуди гуногуни географӣ мезистанд. Ҳамаи онҳо чорводор буданд ва зиндагии кӯчӣ доштанд.

Дар ҳазораи 6-5 пеш аз милод як қисми калони онҳо ба кишоварзӣ машғул шуда, ба зиндагии муқимӣ гузаштанд. Бумиҳо ба сохтани шаҳро деҳаҳо ва қорам қардани водии Осӣи Марказӣ шурӯъ намуданд. Ориёиҳои кишоварз худро ориёӣ ва сарзаминашонро Ориёно мегуфтанд. Ба ориёиҳои кишоварз

1. **Тотем** – *рустанӣ, ҳайвон ё ягон унсурӣ гайризиндаи афсонавиро баъзе халқиятҳои қафомонда ҳомии худ қарор дода, парастии мекарданд.*

ҳамаи заминҳои Осиёи Миёна, Афғонистон, Шимоли Ҳиндустон ва Хуросони кунунии Эрон дохил мешуданд.

Дар ҳазораи 3–2 пеш аз милод дар бисёр ноҳияҳои ориёинишин шаҳроҳо, давлатҳо ва деҳаҳои наздишаҳрӣ пайдо мешаванд.

Тӯроно. Дар дарсҳои гузашта ёдовар шуда будем, ки дар ҳазораи 6–5 пеш аз милод ориёӣҳо ба ду бахш тақсим шуданд: бахши якум ба кишоварзӣ ва бахши дуюм ба касби аҷдодияшон – чорвопарварӣ машғул буданд.

Замоне ки ҳамаи ориёӣҳо ба чорводорӣ машғул баданд, тӯр лақаб доштанд. Аммо вақте ки онҳо ба бумӣ ва кӯчӣ¹ тақсим шуданд, ба чорводорони кӯчии ориёӣ лақаби тур дода шуд. Заминҳое, ки чорводорони тӯр ишғол менамуданд, аз заминҳои ориёӣҳои бумӣ бештар буд. Онҳо тамоми саҳроҳои чанубии Русияи кунунӣ (аз кӯли Байкал то рӯди Ра (Волга) ва заминҳои атрофи Баҳри Хоразм (Арал), Қазоқистон, Қирғизистон, Шинҷони Чин, шимоли Ҳиндустон ва водии Зобул то Систон (Афғонистон)-ро ишғол намудаанд. Дар баъзе ноҳияҳои кишоварзбоби Тӯрон шаҳро деҳаҳо вучуд доштанд, бахше аз аҳолии онҳо ба хунармандӣ, мисгарӣ, кулолгарӣ машғул шуда буданд, аммо аксари аҳолии Тӯрон дар ҳазораи 6–3 пеш аз милод чорводор буданд.

Азбаски тӯрҳо дар марзи ориёӣҳои бумӣ мезистанд, баъзан ба вилояти онҳо тохтугоз карда, харобиҳо меоварданд ва аз хамин ҷиҳат зиддият байни ориёӣҳо ва тӯрониён ба вучуд меояд. Ин зиддият баъди зуҳури паёмбар Зардушт авҷ мегирад, зеро то он вақт дар миёни ориёӣҳо бисёрхудоӣ ҳукмрон буд. Ҳар маҳал ва авлод худои худро дошт. Вақте ки Зардушт ба шинохтани Худованди ягона даъват мекунад, тӯрҳо аз даъват рӯй мегардонанд ва ба муқобили пайғамбар ҷанг эълон мекунанд. Ориёӣҳои бумӣ онҳоро душмани ғайридин ва ҳатто ғайримиллат эълон менамоянд.

Шоҳони баъдии Ориёно. Подшоҳии Манучеҳр. Манучеҳр подшоҳи сулолаи Пешдодиён буд. Қиссаву дostonҳо дар бораи Манучеҳр аз давраҳои қадим вучуд доштанд. Дар китоби «Авесто» ҳам аз Манучеҳр ёд мешавад. Аз рӯйи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Манучеҳр писари яке аз канизакони Фаридун – Моҳофарид ва бародарзодаш Пашанг мебошад, вале мувофиқи маълумоти «Равзат-ус-сафо»² Манучеҳр набераи даҳум аз пушти Фаридун аз духтари Эрач – Кузак буд.

---

1. **Кӯчӣ** – қабилаҳои чорводоре, ки дар замонҳои қадим ҷойи муқими зист надиштанд ва аз пайи ёфтани алафзорҳо аз манзиле ба манзиле мекӯчиданд.

2. **«Равзатуссафо»** – китоби таърихии Муҳаммади Мирхонд.

Баъди калон шудан Фаридун Манучеҳро ба муқобили Салму Тӯр қотилони писари хурдиаш – Эраҷ мефиристонад. Манучеҳр Салму Тӯро кушта интиқоми Эраҷро гирифт. Фаридун Манучеҳро ба ҷойи худ ба тахти шоҳӣ мешинонад ва ӯ дар Ориёзамин 120 сол ҳукмронӣ кардааст. Дар «Шоҳнома» Манучеҳр ҳамчун подшоҳи одилу ботадбир, халқпарвар ва паҳлавони номдор тасвир ёфтааст. Манучеҳр охири подшоҳи бузург аз сулолаи Пешдодиён буд.

Афросиёб. Мувофиқи асотирӣ ривоятҳои авестӣ Афросиёб писари Тӯр, набераи Фаридун – шоҳи Тӯрон ва душмани эронӣ буд. Вай мехост ба тахту тоҷи Эрон соҳиб шавад. Афросиёб бо Манучеҳр ҷанг карда ӯро асир мегирад ва дар муддати 12 сол подшоҳи Ориёно мешавад. Дар ин муддат шаҳру деҳот хароб шуда гуруснагӣ авҷ мегирад.

Ағрирас – бародари Афросиёб Манучеҳр ва қисме аз асиронро аз зиндон озод мекунад, ки дар назди Афросиёб хиёнаткор мешавад. Баъди ин ҳодиса Афросиёб бо Манучеҳр вохӯрда, ӯ ва лашкарашро озодӣ мебахшад ва аз Манучеҳр мепурсад, ки чӣ хоҳиш дорад. Манучеҳр ба Афросиёб мегӯяд, ки баҳши замини Ориёноро ба масофаи тири Ораш баргардонад. Афросиёб розӣ мешавад. Манучеҳр тирандозии номии ориёӣ – Орашро даъват менамояд, ки ба баландии кӯҳи Патешхоргар (ҷояш маълум нест) барояд ва ба сӯйи Шарқ тир парронад. Худованд ба фариштаи замин Исфандаромӯз ва Бод фармуд то тирро ҳарчи дуртар баранд. Тир сешабонарӯз парвоз карда дар Паракана (Фарғона) дар беҳи дарахти чормағз ба замин меафтад. Паракана сарҳади Ориёно ва Тӯрон муайян шуд. Аз ривояти сарчашмаҳои дигар бармеояд, ки сарҳади Ориёно ва Тӯрон рӯди Силас (Сир) муайян шуда буд. Калимаи Паркана (Фарғона) гӯшаи (канора) Ориёноро ифода мекунад.

Аввал бадани Ораш сиҳат буд, вале баъди паррондани тир пора-пора мешавад. Ӯ мегӯяд, ки ман худамро барои халқам қурбон сохтам. Пора шудани Ораши қамонкаш ин маънои пора шудани мамлакат ба Ориёно ва Тӯрон ва саршавии ҷангҳо байни ду халқи ориёинаҷод ва ҳамхун мебошад.

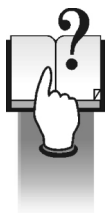
Ҷангҳо бештар ба асри биринҷӣ, ба замони ҷудо шудани қорводорон аз зироаткорон, яъне аввалин тақсимоти меҳнат рост меояд. Дар адабиёти таърихӣ дар бораи ҷанги Афросиёб бо Манучеҳр ривоятҳои гуногун вучуд доранд ва мо яке аз онҳоро,

ки ба ҳақиқат наздиктар аст, овардем. Мувофиқи таҳлили сарчашмаҳо задухӯрд байни Афросиёб ва Манучеҳр дар соҳили рӯди Ому ба амал омада буд.

Афросиёб дар даврони Каёниён низ бо ориёиҳо чанг кардааст. Сиёвуш ба хотири сулҳу оромӣ ба духтари Афросиёб – Фарангис хонадор мешавад, вале Гарсеваз – бародари Афросиёб Сиёвушро тухмат карда ба қатл мерасонад. Гӯё Сиёвуш барои соҳиб шудан ба тоҷу тахт ба Фарангис хонадор шуда бошад. Кушта шудани Сиёвуш сабаби чанги Кайхусрав – писари Сиёвуш бо Афросиёб мегардад.

Дар ин чанг лашкари Тӯрон шикаст хӯрда, Афросиёб мегузрезад. Кайхусрав ўро таъқиб карда дастгир мекунад ва ба қатл мерасонад.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи подшоҳии Фаридун ва ҷаҳонро байни писаронаш тақсим намудани ӯ чӣҳо медонед?
2. Тӯрҳо аз кадом наҷод буданд ва ҷаро ин лақабро ба худ гирифтанд?
3. Дар хусуси муҳолифати байни тӯрҳо ва ориёиҳо чӣҳо медонед?
4. Дар бораи Афросиёбу Кайхусрав маълумот диҳед.

§12. АЗ БАЙН РАҒТАНИ СОХТИ ҶОМЕАИ ИБТИДОӢ

Асри мису санг – энеолит. Инсон аввалин бор бо миси табиӣ дар асри санг шинос мешавад. Дар аҳди неолит одамон кӯшиш кардаанд, ки сифати олоти истехсолӣ беҳтар шавад. Бинобар ин, дар давоми ҷустуҷӯи сангҳои хуби буранда ба мис дучор мешаванд, аммо вақте ки аз он афзор сохтани шуданд, аз нарми он огоҳӣ пайдо намуданд. Диданд, ки вай барои олоти буранда ба кор намеравад, барои сохтани сӯзан, зебу зинати занона – гӯшвор, дастпона ва муҳра истифода кардаанд. Мис дар табии ба шакли санги сабз вомехӯрад ва одам онро ба осонӣ аз санги одӣ фарқ мекунад, аммо дар кураи Замин ба миқдори зиёд мис мавҷуд нест ва он талаботи инсонро қаноатманд карда наметавонад. Шояд одамон тасодуфан аз об шудани мис дар оташ огоҳӣ пайдо карда бошанд. Онҳо вақте диданд, ки миссанг дар оташ об мешавад ва аз он миси тоза ҳосил мегардад, ба гудохтани он сар

намуданд ва аз он сохтани ашёи ороширо равнақ доданд. Барои истехсоли мис дар болои конҳои мис оташ меафрӯхтанд ва миси обшударо канда мегирифтанд. Аз сабаби нармии мис афзори бурандаи аз он сохташуда нисбат ба чахмоқсанг сифатан хеле паст буд. Инсон дар фикри афзорҳои мисинро сахту бурандатар намудан афтод, зеро бо вучуди нармии мис ихтироии маъдан дар таърихи инсонҳо аҳамияти ғавқулода дошт ва минбаъд нақши бузург бозид.

Асри мису санг дар Ориёнои Ғарбӣ. Дар Ориёнои Ғарбӣ давраи мису санг нисбат ба Ориёнои Шарқӣ барвақттар аз ҳазораҳои 6–4 оғоз мегардад. Дар ин ҷо якҷанд гурӯҳҳои чорводорону зироаткорон пайдо мешаванд, ки ҳар гурӯҳ хусусиятҳои маҳаллии худро доштанд. Яке аз ёдгориҳои қадимтарини давраҳои неолит ва энеолит Шуш мебошад, ки дар он дар давоми ҳазорсолаҳо гурӯҳҳои зироаткорон ва чорводорон зиндагӣ кардаанд. Онҳо ба парвариши буз, гӯсфанд ва ҷаву гандум машғул буданд. Аз ҳазораи 5-ум то нимаи ҳазораи 4-ум 30 адад маҳали истиқоматӣ пайдо шудаанд. Аксари ин деҳаҳо хурд буда, ҳаҷми онҳо аз як то 2 гектарро ташкил менамуд. Бошандагони Шуш аз оби рӯдҳо барои обёрии киштзор истифода мебуданд. Хонаҳо бештар аз гил сохта шудаанд. Афзорҳои истехсоли аксаран аз чахмоқсанг буданд. Дар ҳазораи 4 дар байни деҳаҳои Шуш шаҳрчаи марказӣ пайдо мешавад, ки масоҳати 4–5 гектарро ишғол мекард. Дар ин давра, дар Хузистон шаҳрҳо пайдо мешаванд, ки атрофашон бора (девори мудоғиавӣ) доштанд.

Дар ҳазораи сеюм Шуш ба яке аз марказҳои сиёсӣ, маъмурӣ, хунармандӣ, тичоратӣ табдил меёбад. Чунин бошишгоҳҳо Сиёлка дар Эрони Марказӣ, Теппаи Ҳисор дар Домғон, Ҳасанлу дар Озарбойҷон, Яхё ва Шаҳри Сӯхта дар Систон кашф шуданд. Ёдгориҳои археологии Ориёнои Ғарбӣ ба давраҳо тақсим мешавад. Гурӯҳҳои чорводорон ва зироаткорон бо маданияти устувори худ, ки дар масоҳати васеъ паҳн мешаванд, хусусиятҳои худро доштанд.

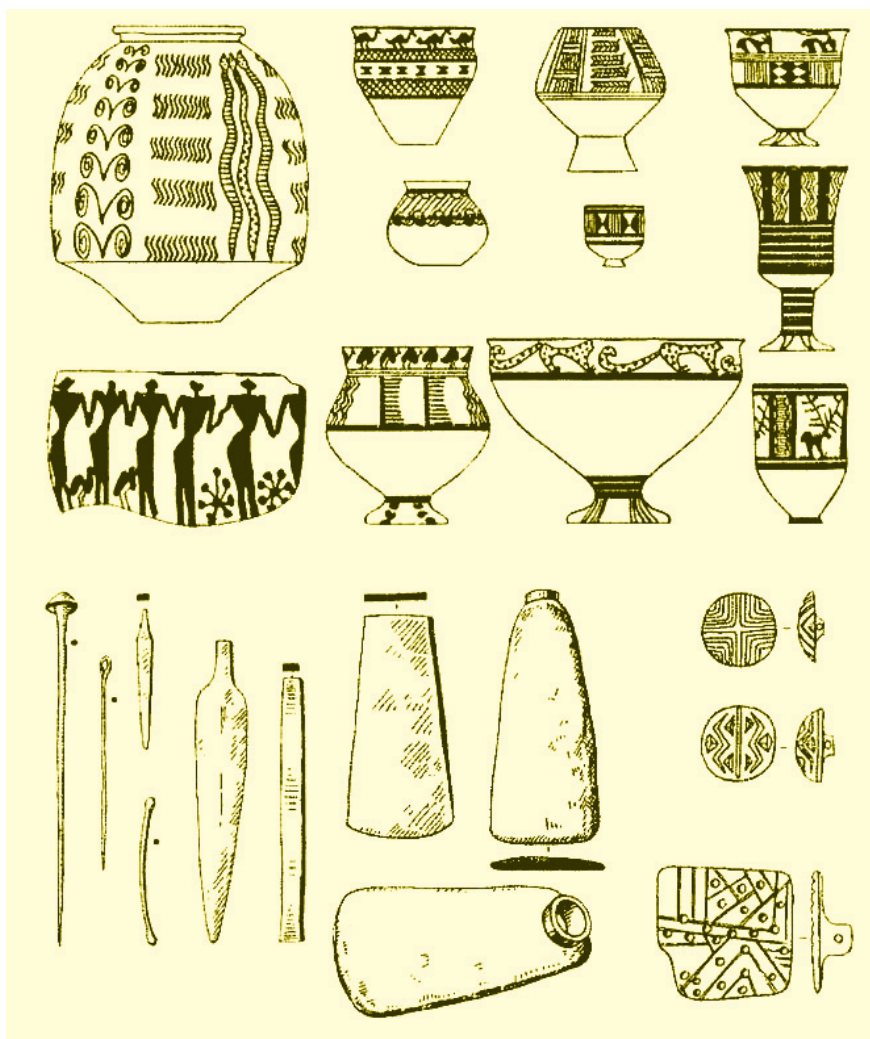
Маданияти аввалин зироаткорони ҳазораи 6-и ҷанубу ғарбии Ориёнои Ғарбии мамлакатро бошишгоҳҳои Деҳи Лурон ташкил медиҳанд. Бошандагони деҳа дар хонаҳои гилӣ мезистанд, деворҳои даруни хонаҳо ба ранги сурх оро дода шудаанд. Ранги сурхро ба болои мурдагон низ пошидаанд. Зарфҳои гилин бо рангҳои зарду сурх оро ёфтаанд. Деҳаҳо ҷандон бузург на-

будаанд, лекин шумораи онҳо хеле зиёд будааст. Зироаткорон чав, гандум, наск, мошро истифода бурдаанд ва эҳтимол баъзе замини зироатҳо обӣ будаанд. Дар бораи тарзи зиндагонии онҳо кофтуковҳои бошишгоҳҳо шаҳодат медиҳанд (расми 15).

Чи тавре дар боло гуфтем, дар Эрони Марказӣ яке аз бошишгоҳҳои калон, ки дар он одамон асрҳои зиёд зиндагонӣ кардаанд, Сиёлка мебошад. Сиёлкагӣён дар хонаҳои гилин зиндагонӣ мекардаанд. Зарфҳои онҳо дар замини сурх бо ранги сиёҳтоб мунаққаш

Расми 16. Бозёфтҳои Деҳи Лурон.

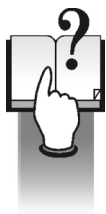
Расми 17. Осори Сиёлкаи III.

шудаанд. Нақшҳо гуногунанд, нуқта-нуқта, тӯморчаҳои пайваст, нақши ғалберӣ ва ғайра. Афзорҳо – табару корд аз чахмоқсанг, сӯзанҳои мисин, ҳайкалчаҳои устухонӣ ва ғайра иборатанд. Замо-ни Сиёлкаи 1 ҳазораи 6–5 ва Сиёлкаи 5 ҳазораи 4-умро фаро ме-гирад. Дар қабатҳои Сиёлкаи 1 афзорҳои мисин зиёд мешаванд. Дар миёни онҳо сӯзан, сӯзанак, сари найза ва ғайра воমেҳӯранд. Ҳамаи ашё ба воситаи кӯфтани маъдани гармкарда сохта шуда-

анд. Сифати зарфсозихо хубтар шудааст. Дар болои зарфҳо тасвири бузҳои кӯҳӣ пайдо мешавад, ки аз бузургдошти он гувоҳӣ медиҳад. Қабатҳои замони Сиёлкаи III ба асри биринҷӣ тааллуқ доранд.

Дар истехсоли мис одамони зиёд машғул буданд. Маҳсули онҳо байни қабिलाҳо тақсим мегардад. Бошандагони Сиёлкаи II, Шуш дар хонаҳои бисёррошона мезистанд. Дар хучраҳо ҷойи нигоҳ доштани хӯрокворӣ ва оташдон мавҷуд буд. Бисёр хонаҳо ҳавлӣ доранд. Аввалин бозёфтҳои мисин аз Осиёи Сағир пайдо шуданд, ки ба ҳазораи 7–6 пеш аз милод нисбат доранд. Асри мису санг то пайдо шудани маъдани биринҷӣ то ҳазораи 4 пеш аз милод давом мекунад. Ороишоти аз мис сохташуда хеле гарон буданд. Устоҳои мисгар онро бо нархи хеле баланд мефурӯхтанд. Сӯзанҳои мисӣ нисбат ба сӯзанҳои ҷӯбӣ ва устухонӣ бадосттар ва зеботар буданд. Онҳо кам мешикастанд ва барои дӯхтан мувофиқтар буданд. Дар ҷомеаи қадим мисгарӣ касби авлодӣ буд ва онҳо таҷрибаи худро аз насл ба насл меоданд ва технологияи онро аз дигарон пинҳон меоданд.

Мис дар он замон аз ҳама чиз қиматтар буд. Онро ҳамчун че-наки пулӣ истифода мебуданд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Бошишигоҳҳои давраи мису санги Ориёнои Ғарбӣ кадомҳоянд?*
2. *Моҳияти кашфи мис барои инсон аз чӣ иборат буд?*
3. *Дар ин давраҳо одамон дар чӣ ҳел хонаҳо зиндагонӣ мекарданд?*
4. *Қадам намуди зироатҳо кишт мешуданд?*

§ 13. АСРИ МИСУ САНГ ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ

Асри мису санг дар Ориёнои Шарқӣ. Қонҳои истехсоли мису биринҷӣ дар Ориёнои Шарқӣ – дар Марғуш, Бохтари Шимолӣ, кӯҳҳои Суғд, Фарғона хеле бисёр буда, одамон истехсоли онҳоро аз ҳазораи 6 шурӯъ кардаанд.

Олимони бостоншинос мувофиқи тамаддунҳои ёфтшуда сарзамини ориёнишинро ба ноҳияҳо тақсим намудаанд ва мо вобаста ба он дар бораашон нақл менамоем.

Пажӯишгарон чунин ақида доранд, ки аврупоиён, аз ҷумла хиндуориёиҳо аз Ховари Наздик ва Осиёи Марказӣ ба он ҷо рафтаанд.

Маданияти мису санги Ориёнои Шарқӣ давоми маданияти Чайтун мебошад, ки дар ноҳияҳои гуногун бо хусусиятҳои хоси худ тараққӣ кардааст, махсусан, санъати хоси ин ёдгори дар зарфҳои гилини он мушоҳида мегардад.

Мардумон мунтазам водихоро азхуд менамуданд. Дар ҳамин давра дар водии Таҷан деҳае пайдо мешавад, ки ҳоло харобаи он ба номи Намозгоҳтеппа машҳур буда, алҳол дар қаламрави Туркманистон воқеъ гардидааст. Яке аз хусусиятҳои санъати зарфсозони бошандагони Намозгоҳ он аст, ки ба гили зарфсозӣ коҳмайда ҳамроҳ мекарданд. Зарфҳо якранг буда, бо нақшҳои сеқунча оро ёфтаанд. Дар ин давра ҳуку гуфандпарварӣ тараққӣ карда буд. Деҳаҳо хурд-хурд буданд. Намозгоҳ бузургтарини онҳо буда, 10 га заминро ишғол мекард. Ҳамаи хонаҳо оташдон доранд. Дар маркази деҳа ибодатгоҳ ҷой дошт, ки ба бузургдошти оташ бахшида шудааст.

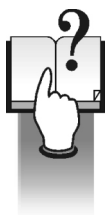
Аз зироатҳо бештар гандум ва ҷав буд. Дар замони Намозгоҳи-II хонаҳои бисёрхучра пайдо мешаванд. Зарфсозии нақшунигордошта раванқ меёбад. Афзори мисӣ зиёд мешаванд. Ашёи зинатии тилло ва нуқра низ пайдо мешаванд. Ороишоти занон – марҷонҳои гардан аз лочвард, ақик, оҳаксанг ва ғайра сохта шудаанд. Замони зиндагонӣ дар Намозгоҳ ба ҳазораи 4 пеш аз милод рост меояд. Зироаткорон техникаи обёриро медонистанд ва ҳосили хуб мегирифтанд.

Мувофиқи бозёфтҳои археологӣ истехсоли мисро ба се давра метавон тақсим кард. Дар давраи якуми ҳазораи 5 пеш аз милод устоҳо аз маъданҳои истифода карда, дар охири ин давра об кардани онро ёд гирифтаанд. Дар давраи дуум технологияи истехсоли онро ёд мегиранд ва истифодаи он зиёд мегардад. Дар давраи сеюм устоҳо мисро дар кӯраҳои гудохта, дар қолабҳои рехта, чизҳои зинатӣ ва афзорҳои лозимаро истехсол мекарданд, ки аз ҳунари баланди маъдангудозии гузаштагони мо гувоҳӣ медиҳад. Истехсоли мис дар ҳазораи 4 пеш аз милод дар Марв, Бохтар, Суғд ва Фарғонаю Ҳафтрӯд гузариш меёбад. Мис аз сабаби он ки маъдани нарм буд, афзорҳои сангӣ, махсусан аз шишасанг ва чаҳмоқсанг сохтара аз истехсолот танг карда бароварда натавонист. Одамон дар ҷустуҷӯи роҳҳои саҳту мустаҳкам намудани

афзорҳои мисин афтада, оқибат ба ин кор ноил гардиданд. Устоҳо ба мис маъдани қалъагиро ҳамроҳ намуда, онро гудохта маъдани тамоман нав – биринҷиро ба даст оварданд.

Яке аз хусусиятҳои маданияти энеолити ҷанубу ғарбии Ориёнои Шарқӣ он буд, ки вай ба зироаткорони Ҳиндустон таъсири муайяне расонидааст. Инро мо дар бозёфтҳои ёдгориҳои Мундигақ ва Шуртӯғай Афғонистон мушоҳида мекунем.

Дар Саразми Суғд низ ҳамин ҳолат ба назар мерасад. Хонаҳои Саразм аз хишти хом сохта шудаанд, дар онҳо оташдонҳои муқаввар бо бузургдошти оташ мушоҳида мешавад. Хулоса, одамони давраи мису санги Ориёнои Шарқӣ ба оташ эҳтироми махсус доштанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

- 1. Асри мису санг чист ва дар давраи он дар зиндагии одамон чӣ гуна тағйирот ба вуҷуд омадаанд?*
- 2. Асри мису санги Ориёнои Ғарбӣ аз асри мису санги Ориёнои Шарқӣ чӣ фарқу чӣ умулмият дошт?*

БОБИ II

АСРИ БИРИНЧӢ–ЗАМОНИ КАӢНИӢН

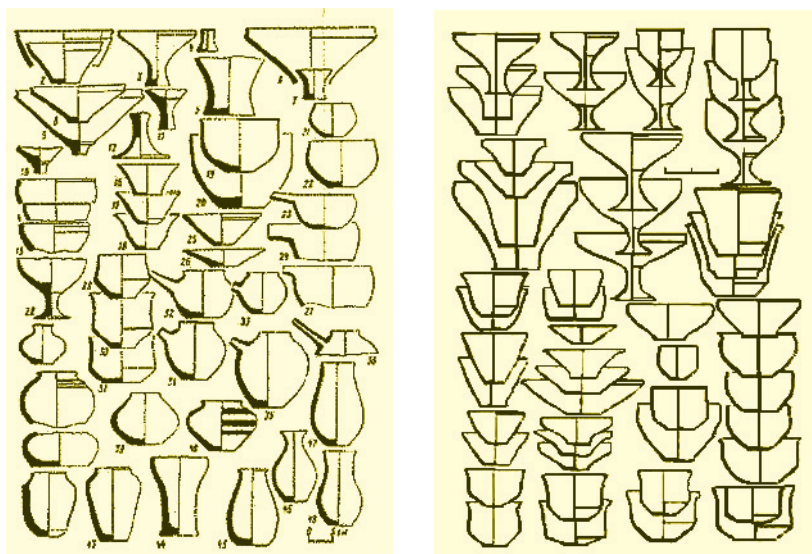
§ 14-16. АСРИ БИРИНЧӢИ ОРИӢНОИ ҒАРБӢ ВА ОРИӢНОИ ШАРҚӢ

Гузариш аз модаршоҳӣ ба падаршоҳӣ. Асри биринчӣ дар таърихи башарият бо дигаргуниҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, эстетикӣ ва забонӣ машҳур аст. Пайдо шудани маъдани биринчӣ бо афзору олатҳояш дар таърихи инсонҳои қадим дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд овард. Афзорҳои биринчӣ асбобҳои сангиро, ки ҳазорсолаҳо дар истифода буданд, аз истехсолот танг карда баровард. Олатҳои истехсоли дос, табар, корд, охани сипори аз маъдани биринчӣ сохташуда нисбат ба афзорҳои сангӣ маҳсулнокии меҳнатро даҳчанд афзуданд. Дар ҳазинаи деҳқон гандум, чав ва дигар зироатҳо ба миқдори зиёд боқӣ мемонданд ва онро ба бозор бароварда мефурухтанд. Кишоварзӣ тараққӣ ёфт ва мардумони зиёд ба сукунати муқимӣ ва сохтани хонаю бошишгоҳҳои доимӣ шурӯъ намуданд. Ин ба пайдо шудани деҳаҳо ва шаҳрҳо – марказҳои маъмурӣ оварда расонд.

То пайдоиши кишоварзӣ хӯрду хӯрок ва дороии асосии одамони қадим чорводорӣ буд, баъди пайдоиши кишоварзӣ низ рамаву галлаҳои зиёд дар дасти авлодҳо вучуд доштанд ва чорводорӣ дар ибтидо нисбат ба зироаткорӣ сердаромадтар ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, авлод ба ду қисм: кишоварзон ва чорводорон ҷудо шуданд. Дар таърихи башарият ин порашавӣ бо номи «тақсимои якуми меҳнат» дар таърихи ҳамаи халқҳои ҷаҳон дар як даври замон ба вучуд наомада буд. Вай дар ибтидо дар байни халқҳои пешрафтаи Аврупо ва Осиё ба вуқӯъ мепайвандад. Дар Африқо, Австралия ва бисёр ноҳияҳои дигари ҷаҳон чорводорӣ, шикорчиғӣ ва моҳигирӣ то охири асри XIX давом мекунад. Дар мамлакатҳое, ки табиати ҳамешабахор ва донаю меваҳои табиӣ зиёд доранд, баъзе қabilaҳо то имрӯз дар сохти ҷомеаи ибтидоӣ зиндагонӣ карда истодаанд.

Дар баъзе ноҳияҳо зироаткорон аз шикорчиён, дар баъзе ҷойҳо зироаткорон аз моҳигирон ҷудо мешаванд, яъне тақсимои вобаста ба муҳит ва сарвати табиӣ ин ё он ҷойи дунё гуногун буд. Дар асри биринчӣ инсон, маҳсусан гузаштагони мо, чар-

Расми 18 – 19. Зарфҳои асри биринҷӣ аз хонаҳои ёдгории Тоголок-21.

хи кулолгариро ихтироъ карданд, ки ба ҷойи зарфҳои дастисохти пастсифат зарфҳои нафис ва миқдоран зиёдро пешкаши харидорон карданд. Ихтирои чархи кулолгарӣ ба пайдоиши соҳаи нави ҳунармандӣ – кулолгарӣ ибтидо гузошт. Кӯзагарон акнун ба мардум зарфҳои гуногун ва хушсифатро пешниҳод менамуданд, ки аз зарфҳои дастисохт арзонтар ва зеботар буданд.

Дар асри биринҷӣ инсон дигар маъданҳо, аз ҷумла тиллою нуқраро кашф намуд, акнун чизҳои зебу зинат аз тилло ва нуқра сохта мешуданд, ки сабаби пайдо шудани соҳаи дигари ҳунармандӣ – заргарӣ гардид.

Дар ин аср гузаштагони мо чорвои калон – аспу шутур ва говро ром намуда, соҳибони галлаю рамаҳои зиёд шуданд, ки дар саҳроҳои Сибир ва ҷануби Русия ва Қазоқистон ҳаёти кӯчӣ доштанд. Онҳо дар асри мису биринҷӣ аробаи дучархоро ихтироъ намуданд ва бар он аспонро баста, дастаҳои ҷанговаронро ташкил намуданд. Одамон дар болои аробаи дучархаю чорчарха на танҳо бор, балки хонаю ҷой сохта, аз як ҷо ба ҷойи дигар ҳаракат менамуданд.

Асри биринҷӣ боз як хусусияти дигар ҳам дошт. Ин давраи ҳаракати халқҳо буд. Чорводорон барои нигоҳдории галлаю рамаҳояшон, ки дар ҳудуди аҷдодии он намеғунҷиданд, ба та-

сарруфи чойҳои нав дароманд. Пайдо шудани аспи саворӣ ва фойтун ба мардум имконият дод, ки ба масофаҳои дур ҳаракат намоянд.

Аспи биринҷӣ аспи пайдо шудани синфҳо, нобаробариҳои иҷтимоӣ ва давлатҳои бузург ба шумор меравад. Аз тарафи давлатҳои бузург забт намудани давлатҳои хурд ва ғулом кардани аҳолии он ба кори маъмулӣ табдил меёбад. Дар аспи биринҷӣ номи этникии гузаштагони мо «ориёӣ» пайдо мешавад. Ҳамин тавр, аспи биринҷӣ аспи дигаргуниҳои бузург дар ҳаёти одамони қадим буд.

Аспи биринҷӣ дар Ориёно давраҳои гуногунро дар бар мегирад. Дар Ориёноӣ Ғарбӣ барвақттар ва дар Ориёноӣ Шарқӣ дертар ба вучуд омадааст. Аспи биринҷӣ дар Ориёноӣ Шарқӣ то ҳазораи дуюм ва дар баъзе мавзӯҳои он то ҳазораи якум давом мекунад.

Аспи биринҷӣ дар Ориёноӣ Ғарбӣ ҳазораҳои 4 – 2 - умро фаро мегирад ва ба 3 давра тақсим мешавад. Давраи якум аз ҳазораи 4 то 3-юм ва давраи дуюм ҳазораи дуюмро ташкил менамояд. Давраи сеюм аз ҳазораи якум то ташаккули давлати Ҳахоманишён давом мекунад.

Дар Тӯронтеппа биноҳои истиқоматӣ, динӣ, қабристон ёфт шуданд, ки аз онҳо ашӯи тилло, нуқра ва сангҳои гаонбаҳо ба даст омаданд ва аз пайдоиши аввалин шаҳрҳо, давлатмандон, тараққиёти ҳунармандӣ ва робитаҳои тичоратӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Чома ба табақаҳо ҷудо шуда буд. Занҳои давлатманд бо сарулибоси гаронбаҳо гӯронда мешуданд.

Дар Систон аввалин маданияти шаҳрӣ дар водии Ҳилманд дар Шаҳри Сӯхта пайдо мешавад. Шаҳри Сӯхта масоҳати 80 га дошт. Хонаҳо аз 6–10 хучра иборатанд, қасаба ба кӯчаҳо тақсим мешавад. Маданияти Шаҳри Сӯхта ба монанди маданияти Ҳисори Хуросон мебошад. Дар ин давра истехсоли афзорҳои биринҷӣ меафзояд, зарфҳо дар чарх сохта мешаванд.

Дар охири ҳазораи 3 ва 2-юм давлатҳои синфӣ пайдо мешаванд. Бостоншиносон дар ноҳияҳои гуногун қабристонҳои одамони давлатмандро таҳқиқ кардаанд.

Аспи биринҷӣ дар Ориёноӣ Ғарбӣ. Маданияти Сиёлка. Ба давраи биринҷӣ қабатҳои Сиёлкаи III дохил мешавад. Маданияти бошандагони Сиёлкаи III ба ҳазораи 4 нисбат дошта, давоми зиндагии Сиёлкаи I–II мебошад, аммо хусусиятҳои хоси худро дорад. Якум,

зарфҳо дар чархи кулолӣ сохта шуда, бо акси ҳайвонҳо, аз чумла паланги холдор, гавазн, бузи кӯҳӣ, мор, одамон, шутурмурғҳо, чархи оббарорӣ, нақшҳои мавҷӣ, тӯморча ва ғайра ҳунармандона оро ёфтаанд. Ханчарҳои дар қолаб рехта, ранда, каланд, муҳрҳои сангин ва ғайра низ пайдо шудаанд.

Хонаҳои Сиёлка бисёрхучра буда, аз хишти хом сохта шудаанд. Хонаҳоро аз якдигар кӯчаҳои танг ҷудо месозанд. Деворҳои даруни баъзе хонаҳо бо ранги сурх ранг карда шудаанд. Дар баъзе хонаҳо занон бо кӯдакону мардони аз зарби девори афтида мурда ёфт шуданд, ки шояд дар натиҷаи заминчунбӣ ҳалок шуда бошанд (расми 16).

Сиёлкагии зарфҳои гуногун, аз чумла чом, коса ва қадаҳои баландпояро бо санъати баланд сохтаанд. Дар соҳаи мисгарӣ низ ҳунари косибон мушоҳида мешавад. Агар дар давраи мису санг афзорҳо дар натиҷаи кӯфтани усто сохта мешуданд, дар ин давра онҳо дар қолабҳо рехта шудаанд. Ҳунармандӣ ба пешаи асосӣ табдил меёбад.

Пайдо шудани муҳрҳо нишонаи истехсоли зиёди ғалла ва ба бозор баровардани он ва дигар маҳсулот мебошад. Яке аз чунин муҳрҳо дар қабри одаме ёфт шуд, ки нишони моликияти шахсӣ ва дорандагии ӯ мебошад.

Кишоварзии обӣ дар водии рӯдҳои Корун ва Карх тараққӣ карда буд ва ба ин бозёфтҳои Шуш шаҳодат медиҳанд. Дар ин ҷо зиёда аз 100 деҳа кашф шудаанд. Бузургтаринашон Аподон ва Акропол мебошанд, ки масоҳати онҳо якчанд га замиро ташкил менамуд. Як қисми деҳа дар болои таҳкурсии 9 метр баландидошта сохта шудааст. Маркази таҳкурсии теппаи табиӣ буда, атрофи онро девор намуда, майдон сохта, дар болои он биноро барафрохтаанд, ки шояд иқоматгоҳи пешво будааст.

Қабристон дар гӯшаи деҳа ҷой дошт. Мурдаи одамони сарватмандро бо зарфҳо ва ашёи маъданӣ ғурунидаанд, ки аз мавҷудияти нобаробарии иҷтимоӣ гувоҳӣ медиҳад. Таҳқиқи ёдгориҳои Ҳузистон нишон медиҳад, ки бошандагони онҳо бо ҳамсоягони худ шумериҳо ва урукҳо робитаи фарҳангӣ доштаанд ва баъзе чизҳоро аз онҳо қабул кардаанд. Умуман, тамаддуни кишоварзӣ дар ҳазораи 4 дар бисёр ноҳияҳои Эрони кунунӣ тараққӣ карда буд.

Дар баъзе муҳрҳо акси сохтмони биноҳои боҳашамати сеқабата, задухӯрд дар назди қаср кашида шудаанд, ки аз ҳунари

баланди меъмори ва пайдо шудани нобаробариҳои иҷтимоӣ ва саравлодҳо, аввалин шохон ва давлатҳо шаҳодат медиҳанд. Дар аксҳо баъзе одамон луч, баъзеҳо бо либос ва бо ҳаҷми калон тасвир шудани коҳин бо найза ва аргамчин аз ба вучуд омадани гуломон гувоҳӣ медиҳад.

Баъзе муҳрҳо аз пайдо шудани аломатҳои ҳисоб ва пайдоиши хат хабар медиҳанд.

Дар шимолу шарқи Эрон ёдгориҳои Теппаи Ҳисор таҳқиқ шудааст, ки бо зарфҳои хокистарангаш оҳиста-оҳиста зарфҳои пурнақши намуди Сиёлкаро танг карда мебароранд.

Дар давраи зарфҳои хокистаранг осори биринҷӣ, аз қабиле зебу зинати занона: шаддаҳо, маршон бо садафҳои нуқрагин пайдо

Расми 20. Осори асри мису сангии Ориёнои Ғарбӣ аз Тали Бақун.

мешаванд, ки он аз пайдо шудани сармоядорон гувоҳӣ медиҳанд.

Дар осори Ҳисори III, дар ҳазори дувум дар зарфҳои хокисарранг нақшу нигори хос пайдо мешавад. Зарфҳои гуногуншакли чумақдор, гӯшаи лабаш новашакл ва амсоли инҳо ба вучуд меоянд ва ин бешубҳа, аз тараққиёти кулолӣ ва пайдо шудани чархи кулолӣ ва кулолгарӣ ҳамчун касб шаҳодат медиҳад.

Маданияти Ҳисори III оҳиста-оҳиста дар ноҳияҳои Хуросон паҳн шуда, то ба кӯҳистони Туркменистон мерасад.

Асри биринҷӣ дар Ориёнои Шарқӣ. Аз боби неолит – асри санги нав огоҳӣ доред, ки аввалин деҳаҳо дар Ориёнои Шарқӣ дар ҳазораи 6-уми пеш аз милод пайдо шуда буданд. Онҳо дар ин муддат ҷойҳои зиндагибоби водии рӯдҳои Ому, Зарафшон, Сир, Марғоб, Тачан ва Ҳилмандро азхуд намуда, деҳа ва шаҳрчаҳо бунёд карда буданд. Бинобар ин, асри мису биринҷӣ давоми зиндагӣ ва ободонии асри неолит, аммо дар сатҳи баландтар мебошад. Ориёнои Шарқӣ ба вилоятҳои Марғиён, Суғд, Хоразм, Бохтар, Систон, Зобул, Кобул, Фарғона ва Тӯрон таксим гардида буд.

Марғиён, Марғуш поёнбоби рӯдҳои Марғоб ва Тачанро фаро мегирифт. Ҳоло бахше аз ин вилояти қадим ба Афғонистон ва бахше ба Туркменистон дохил мешавад. Дар ин ҷо дар асри мису биринҷ дар доманаи кӯҳҳои Копетдоғ деҳаҳои кишоварзон пайдо мешаванд ва раванқ меёбанд. Тамаддуни ин давра дар ёдгори Олтинтеппа хуб омӯхта шудааст.

Дар аввали асри биринҷӣ чархи кулолӣ ихтироъ мешавад, ки зарфҳои дар он сохташуда нисбат ба зарфҳои дастӣ зеботар, нафистар ва арзонтар буданд. Нақшҳо ва рангубори зарфҳо бехтар шуда, шакл ва сохти онҳо такмил меёбад.

Дар ин давра коса, табак, ҷом, хурма, пиёлаҳои гуногуншакл ва гуногуншакл пайдо мешаванд. Ба ҷойи кӯраҳои якҷабата барои зарфпазӣ хумдонҳои дуҷабата пайдо шудаанд, ки аз зиёд шудани зарфсозӣ гувоҳӣ медиҳанд. Маҳаллаҳои алоҳидаи кулолон ба вучуд меоянд ва кулолгарӣ касби доимии як гурӯҳи мардон мешавад.

Зироаткорӣ дар асоси заминҳои обӣ раванқ ёфта, аз худ намудани заминҳои обӣ зиёд мегардад. Заминҳои обӣ ҳосили дучанд ва сечанд медоданд. Дар ин давра чорводорӣ чарогоҳӣ хеле раванқ ёфта, чорводорон аз зироаткорон ҷудо мешаванд. Махсусан, чорвои шохдори калон ва аспарварӣ меафзояд.

Расми 21. Осори ибтидои асри биринҷии Олзинтеппа.

Яке аз ихтироъҳои асри биринҷӣ аробаи чорчарха ва дучарха буд. Одамон дар ароба гов, хар ва баъдҳо аспонро баста, аз як ҷо ба ҷойи дигар ҳаракат менамуданд. Баъдҳо аробаи дучархаи дар аспон баста дар ҷангҳо истифода мешуд, ва онро яке аз қувваҳои мағлубнашаванда меҳисобиданд. Хучуми фойтунсаворон барои бисёр одамони қадим даҳшатовар буд.

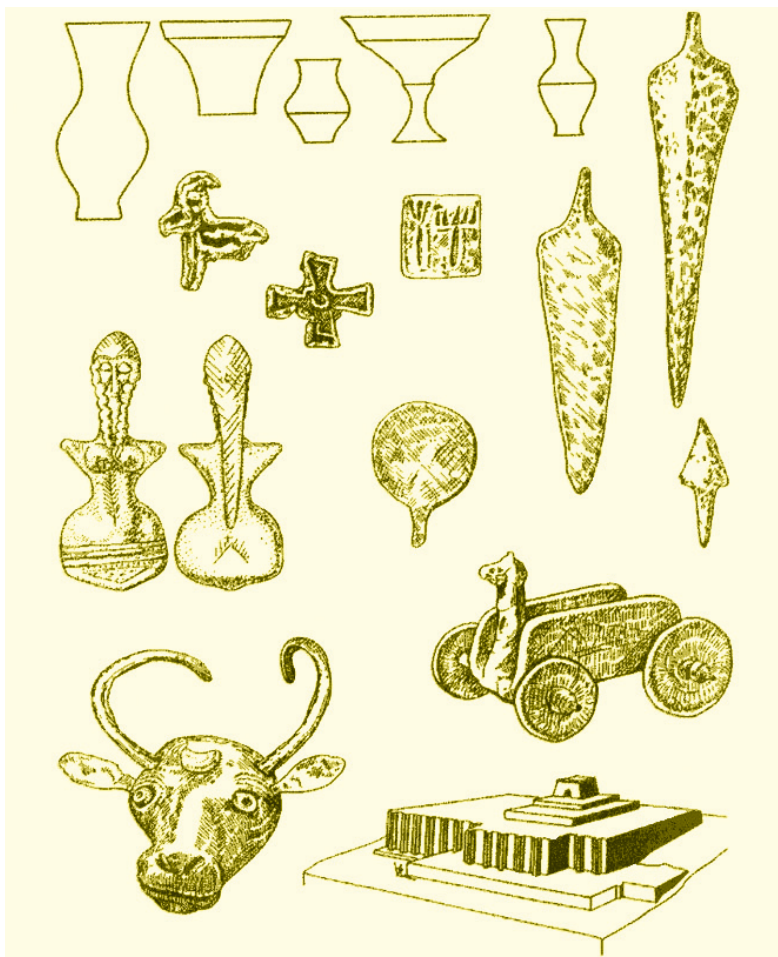
Дигар хусусияти асри биринҷӣ он буд, ки муҳрҳои бо тамғаҳои чиликгул, чорчилик, салибӣ ва бо акси ҳайвонҳои асотирӣ пайдо мешаванд. Ин муҳрҳо аз гил ва санг ва баъдан мису нуқра сохта шудаанд.

Пайдо шудани муҳрҳо ба он далолат мекунад, ки мардум доратар шудаанд, моли зиёдатӣ ба даст овардаанд ва онро фурӯхта ва ё қарз дода метавонистанд. Дар ин бора ва умуман дар бораи дахлу харҷи рӯзгори худ ҳуҷҷатҳо тартиб меодаанд.

Дар ҳазораи дуюми пеш аз милод дар Ориёнзамин давлатҳо пайдо шуданд.

Яке аз ёдгориҳои ҳазораи дуюм Гонур дар водии Марғоб мебошад. Гонур шаҳри ташаккулёфта буда, масоҳати 20 гектарро ташкил намуда, маркази давлати Марғуш буд. Дар атрофии марказ боз 30 деҳаи дигар вучуд доштанд.

Расми 22. Ёдгориҳои қабатҳои маданияи Намозгоҳ I-VI.

Берун аз қасри шохро шаҳристон ташкил менамуд ва дар он маъбадҳои оташ, об ва қурбониҳо сохта шудаанд. Тамоми биноҳои шаҳр бо нақшаи пешакӣ ва бо санъати баланд сохта шудаанд. Маъбад, бешубҳа, ба оини зардуштии тааллуқ дорад ва дар Марғуш ибодатгоҳи бузург ба ҳисоб мерафт.

Гонур шаҳри калон буда, бо маъбадҳои оини зардуштии ва сағонаҳои зеризаминии шоҳон таҳқиқ шудааст. Гонур ба аввали ҳазораи сеюм ва дуюми пеш аз милод мансуб аст. Урфияти дар сағона, яъне хонаи зеризаминӣ бо чизу чораи зиёд гӯронидани шоҳон дар Ориёзамин бори аввал пайдо шудааст. Сағонаҳо аз як то чор ҳучра доранд. Баъзе сағонаҳо ба монанди хонаи истиқоматӣ рангубор карда шудаанд. Дар ҳучраҳои алоҳида тобутҳо ва чизу чора, фойтун ва аспону канизонашон гӯр карда шудаанд. Бозёфтаи Гонур аз он шаҳодат медиҳад, ки Ориёзамин ба монанди Миср, Байнаннаҳрайн ва Ҳиндустон яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ будааст (расми 24,2). Марғуш дар ин давра бахши давлати Каёниён меҳисобид.

Расми 23. Мухрҳо аз Марғиён.

Дигар ёдгории ҳазораи дуҷуми пеш аз милод дар Бохтари Шимолӣ бо номи Чарқӯтан маълум аст. Ин ёдгорӣ дар наздики Шерободи вилояти Сурхонрӯд воқеъ аст. Шаҳр аз қалъае, ки дар он шоҳ мезист, хонаҳои истиқоматӣ, маркази динӣ – ибодатгоҳи зардуштӣ ва қабристон иборат мебошад. Бостоншиносон коҳи шоҳ, маъбад ва якҷанд маҳалларо кофта пайдо карданд. Шаҳр нақшаи чоркунҷа дошт ва атрофашро девори Ҳимоявӣ ихота менамуд. Масоҳати шаҳр 100 га заминро ишғол мекард.

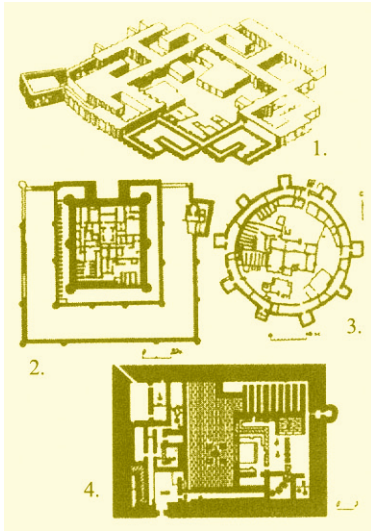
Дар Чарқӯтан маъбади оташе ёфт шуд, ки дар меҳробаш доиман оташи муқаддас фурузон будааст. Ин аввалин маъбади оташ мебошад, ки дар асоси қоида ва қонунҳои оини Маздаясно сохта шудааст ва қадимтарин маъбад дар ҷаҳони Ориёно мебошад (расми 24,4). Ин ҷо бахши Ориёнами авестой буд.

Суғд яке аз марказҳои қадими ориёинишин буд ва дар «Авесто» кишвари сеюмест, ки Ахурамаздо барои ориёиҳо офаридааст. Аммо дар бахшҳои поён ва марказии водии Суғд ёдгориҳои кишоварзӣ ва чорводорӣ давраҳои неолит ва энеолиту биринҷӣ кашф нашудаанд. Шояд барои он бошад, ки ёдгориҳои он давраҳо дар марҳалаҳои баъдина дар натиҷаи шаҳрсозӣ ва ё кишти майдонҳо аз байн рафтаанд.

Ёдгории замони энеолит ва биринҷӣ, ки дар қисмати болооби рӯди Суғд, дар ноҳияи Панҷакат кашф шуд, бо номи Саразм маъруф аст. Маънои калима «Саразм» – сари замин аст, зеро дар ин ҷо рӯди Зарафшон аз тангии кӯҳҳо баромада, сӯйи водии васеи Суғд раво мешавад.

Деҳаи Саразм дар замони мису санг дар ҳазораи 4-и пеш аз милод пайдо мешавад ва давоми маданиятҳои мезолит ва неолити ин диёр мебошад. Маданияти Саразм дар натиҷаи аз вилоятҳои Марғуш омадани одамон ба вучуд омадааст. Аз алоқаҳои мадании бошандагони Саразм бо Марғуш сохтмони манзилгоҳҳо ва ибодатгоҳҳо шаходат медиҳанд. Замони Саразм I ба ҳазораи чоруми мису санг мансуб буда, бошандагони он аслан ба истехсоли мис аз кӯҳ машғул буданд, кишоварзӣ ва чорводорӣ барои онҳо дуҷумдараҷа ҳисоб меёфт ва бо кишоварзони ҳамзамони худ дар ҷануби Афғонистон Балучистон, Систон, Хузистон, Техрон (Силка) ва Хуросон робита доштанд.

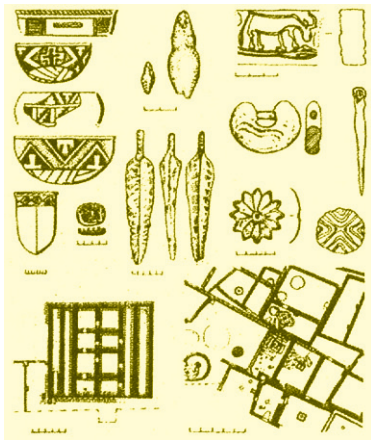
Саразмиён дар хонаҳои хиштӣ мезистанд. Дар Саразм бинои ибодатӣ – маъбад бо оташгоҳаш вучуд дошт.

**Расми 24. Меъмори Бохтар
ва Маргиён.**

шуда, бештар дастисохт мебошанд. Таҷҳизоти бофандагӣ хеле бисёранд. Чустӣ технологияи истехсоли афзорҳои биринчиро хуб азхуд карда буданд. Касби асосӣ кишоварзӣ буд. Дар бошишгоҳ дос, дастос, ҳован ва ҳовандаста мавҷуданд. Аз чорвои хонагӣ гов, гӯсфанду буз, хар, асп ва хукро мепарвариданд (расми 27).

Дар водии Синд (Қандаҳор) бошишгоҳҳои кишоварзон дар

Расми 25. Бозёфтҳо аз Саразм.

Саразмиён усули хуби мисгариро медонистанд. Дар байни бозёфтҳои табар, дос, найза, корд, дарафш, сӯзан, чангак, мех, табарҳои сангӣ, табарзоғнӯл хеле бисёр мебошанд. Дар Саразм коркарди маъданҳои тилло, нукра, сангҳои қиматбаҳо, ҳунароҳои кулолӣ ва бофандагӣ низ тараққӣ карда буд. Саразм аз ҷониби бостоншиносии тоҷик, доктори илми таърих Абдуллоҷон Исоқов кашфу таҳқиқ шудааст. (расми 26)

Дар Фарғона, дар Чуст ёдгориҳои бо номи Далварзинтеппа кашф шудааст. Хонаҳои аз хишт сохта шудаанд, дар онҳо оташдон ва ханбаҳои нигоҳдории ғалла вучуд доранд. Зарфҳои бо ранги сурх сайқал дода

шуда, бештар дастисохт мебошанд. Таҷҳизоти бофандагӣ хеле бисёранд. Чустӣ технологияи истехсоли афзорҳои биринчиро хуб азхуд карда буданд. Касби асосӣ кишоварзӣ буд. Дар бошишгоҳ дос, дастос, ҳован ва ҳовандаста мавҷуданд. Аз чорвои хонагӣ гов, гӯсфанду буз, хар, асп ва хукро мепарвариданд (расми 27).

Дар водии Синд (Қандаҳор) бошишгоҳҳои кишоварзон дар ёдгориҳои Мундигак пайдо шудааст. Қабатҳои қадимтарини он ба замони мису санг ва минбаъд ба биринҷӣ тааллуқ доранд. Дар ҳазораи сеюм ва аввали дуюм дар ин ҷо шаҳр пайдо шудааст.

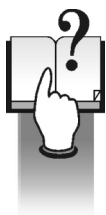
Дар маркази қасри шохнишини хеле боҳашамат ёфт шудааст. Дар яке аз биноҳои боқимондаи маъбад кашф шуд. Зарфҳои дар чархи кулолӣ сохта шудаанд. Бозёфти муҳрҳои биринҷӣ ва сангӣ аз давлатмандӣ ва вусъати муомилот огоҳӣ медиҳанд.

Расми 26. 1). Зарфи биринҷӣ аз деҳаи Фатмев. 2). Табари биринҷӣ аз Саразм (водии Зарафшон).

Ҳайкалчаҳои занон бо мӯйҳои ба занчир монанд бофташуда ва кулоҳҳои боҳашамат нишони мақоми баланди зан дар ҷомеаи мундигакиён мебошанд.

Сарулибоси мундигакиён ба бошандагони Ҳараппии Ҳинд шабоҳат доранд. Ҳамин тавр, дар ҳазораи 3-2 пеш аз милод дар ҳамаи ҷойҳои зиндагонибоби Ориёнои Ғарбӣ ва Ориёнои Шарқӣ деҳаҳо ва дар маркази вилоятҳо шаҳрҳо пайдо шуда буданд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Асри биринҷӣ дар зиндагии мардуми он давра кадом дигаргунихоро ба вуҷуд овард?
2. Тақсимоти меҳнат чист ва чаро ба он зарурат пайдо шуд?
3. Хусусиятҳои асри биринҷии Ориёнои Ғарбӣ ва Ориёнои Шарқиро номбар карда метавонед? Умумияту фарқҳояшонро шарҳ диҳед.

§ 17-18. ОРИЁИҲОИ САҲРОНАВАРД (ТҶҶҶҶҶ)

Дар адабиёти таърихӣ ақидае ҳаст, ки ориёиҳо дар асл саҳронавард буданд ва дар Олтой, Сибири Ғарбӣ ва ҳавзаҳои рӯди Урал мезистанд ва дар ҳазораи II пеш аз милод ба Осиёи Миёна: Бохтар, Суғд, Фарғона ва Эрону Ҳиндустон меоянд ва мардуми

маҳаллиро тобеи худ мекунад ва расму оини худро чорӣ менамоянд. Ин қабिलाҳои чорводор дар адабиёти таърихӣ бо ду ном – андроновоиҳо ва срубҳои маъруф мебошанд.

Маданияти мардуми Сруб. Ин мардум дар қисми сахроҳои шимоли баҳри Охшиён (Сиёх), шимоли Қафқоз ва поёноби рӯдҳои Ра (Волга), Дану (Дон) ва Данука (Днепр) зиндагонӣ мекарданд. Дар ин ҷойҳо қабристонҳои бисёр боқӣ мондаанд, ки онҳо ба ҳазораи 3-2 пеш аз милод нисбат доранд. Қисми қабристонҳо бо номи «Яма»-и қадим, катакомбаҳо ва срубҳои машҳуранд. Қабрҳо чандон чуқур нестанд, мурдаҳоро бо пушт ё бо паҳлу, зонуҳоро ба сари дил, як дастро дар таги сар ва дасти дигарро дар рӯ монда, дар қабрҳои гӯрондаанд. Бошандагони қабрҳои «Яма» заминро модари дуҷум меҳисобиданд ва мурдаро тавре ки тифл дар батни модар меҳобад, ба ҳамон тартиб дар гӯр мегузошанд.

Ба фарши қабр оҳак ва ё ранг мепошиданд. Болои мурдаро низ ранг мепошиданд. Дар қабр ҳамроҳи мурда зарфҳои тухмшакл, пайконҳои чахмоқӣ, корд ва табар мегузошанд. Маданияти Яма давоми маданияти неолит мебошад. Касби мардум моҳигирӣ ва шикор буд. Онҳо чорвои шохдори калон, буз, гӯсфанд ва хукро хонагӣ карда буданд.

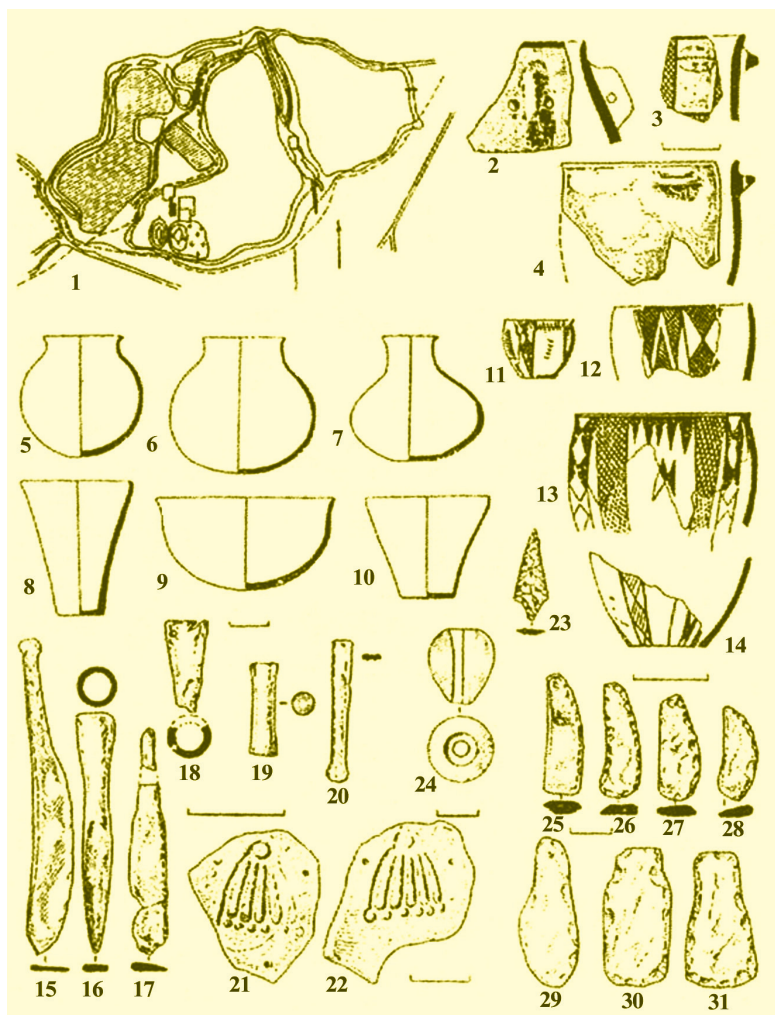
Дар аввали ҳазораи 2-и пеш аз милод қабрҳои Ямаро қабрҳои ширдондор (катакомба) иваз мекунад. Ёдгорию қабрҳои ширдондор аз рӯди Данука то Ра ва дар шимол то Курск ва дар ҷануб то Кимерия (Қрим) паҳн шудаанд. Дар фарши қабр ранг мепошиданд ё най меандохтанд. Мурда якпахлу ба монанди қабрҳои ямагӣ меҳобад. Ҳамроҳи мурда афзори зарфҳои мегузоштаанд. Қисми поёни зарфҳои ҳамвор буда, деворҳояшон нақшин аст. Бошишгоҳҳои он мардум аз хонаҳои нимзеризаминии бо бӯрӣ бофта девор гирифта иборат буда, аз берун бо гил андова шудаанд. Онҳо аз биринҷӣ тоба, корд, сӯзан ва дигар афзорҳои сохтаанд ва ба зироаткорӣ ва чорводорӣ машғул буданд.

Гурӯҳи дигари қабрҳои срубҳои тааллуқ доранд. Барои он онҳоро чунин ном ниҳодаанд, ки мурдаҳои худро дар қабрҳои аз ғӯлаҷӯб («сруб»-и русӣ) сохташуда гӯр мекарданд. Онҳо аз рӯди Данук то Урал ва аз рӯди Охшиён то соҳилҳои рӯди Кама паҳн мешаванд. Срубҳои баъзан қабрро бо ҷӯб мепӯшонданд. Срубҳои ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғул буданд. Деҳаҳои онҳо дар соҳили рӯдҳои начандон бузургу хурд ҷой доштанд.

Хонаҳои срубихо ҳам нимзеризаминӣ буданд. Баъзе хонаҳо 15–20 м дарозӣ ва 3 м паҳно доштанд. Дар маркази хона оташдон вучуд дошт. Давродаври деворҳо сутунҳо устувор буданд. Хонаҳои одамон аксаран аз ғулаҷӯбҳо сохта шуда, пӯшиши махрутӣ ва ҳамвори ҷӯбу тахтагин доштанд.

Срубихо ду навъи зарф месохтанд: яке ба шакли банка ва дигаре пастгару шикамбадор буд.

Расми 27. Осори асри биринҷи Фаргона (Чуст). 1. Нақшаи Дилварзин. 2-14. Зарфҳо. 15-20. Олоти биринҷӣ. 21-22. Қолаби гӯшвор. 23. Паймонаи сангин. 24. Гурзи сангӣ. 25-31. Табарҳои сангӣ.

Аз биринчӣ ханчар, корд, дос, табар ва оҳани сипор месохтанд. Зироаткорӣ, чорводорӣ ва хунармандӣ, кулолгарӣ, мисгарӣ, бофандагӣ ва чармгарӣ низ тараққӣ карда буд.

Дар охири замони срубиҳо нобаробариҳои иҷтимоӣ ба вучуд омаданд, ки ба ин яке аз қабрҳои бузург дар назди шаҳри Стено шаҳодат медиҳад. Қабр 15 метр баландӣ дорад, ки дар сохтани он меҳнати зиёд сарф шудааст. Бошандагони деҳаҳои срубӣ мардуми ориёӣ буданд ва баъдан дар адабиёти таърихӣ бо номи «скифҳо» машҳур гардиданд.

Маданияти Андроново. Маданияти бостоншиносии давраи биринчӣ. Ин маданият тақрибан нимаи дуюми ҳазораи 2-и то миллод вучуд дошт. Номаш аз деҳаи Андроновои назди Ачинск гирифта шудааст. Маданияти Андроново дар ҳудуди Қазоқистон, Сибири Ғарбӣ ва Ҷанубӣ, назди Урал паҳн шуда буд. Аввалин қабрҳои ин маданиятро дар Сибири Ғарбӣ дар назди деҳаи Андроново кашф кардаанд. Баъдан ҳамаи ёдгориҳои, ки осори модии онҳо ба бозёфтҳои андроновоиҳо монанд ҳастанд, ба номи ин маданият нисбат дода шудаанд. Аз андроновоиҳо бошишгоҳҳо ва қабристонҳои бисёр боқӣ мондаанд.

Қабрҳо бештар гунбазшакл буда, атрофи баъзеи онҳо бо тавраи сангӣ ихота шудаанд.

Андроновоиҳо ба кишоварзӣ, чорводорӣ ва коркарди маъдан машғул буданд. Дар бошишгоҳ ва қабрҳои онҳо тири пайкони биринчӣ, найза, табар, зогнӯл, теша, оҳани сипор, дос ва ғайра пайдо шудаанд. Кулолгарии дастӣ раванқ доштааст ва зарфҳои гуногуни нақшин ва бенақшо месохтаанд.

Онҳо чорвои шохдори калон ва майда нигоҳ дошта, аз зироатҳо чаву гандум мепарвариданд. Андроновоиҳо махсусан ба аспарварӣ машғул буданд. Онҳо ромкунандаи асп ва ихтироъгари гардунаи дучарха (ароба) будаанд. Хонаҳои нимзеризаминӣ аз ҷӯб сохта шудаанд. Андроновоиҳо ба наҷоди аврупоӣ нисбат доштанд ва ориёӣ буданд.

Дар Осиёи Миёна бошишгоҳ ва қабристонҳои андроновой дар Қайроққум, водии Зарафшон, Хоразм, Фарғона, водии Ҳисор, Кӯлоб, Вахш ва Бадахшон ёфт шудаанд. Андроновоиҳо бо кишоварзони водииҳо ҳама вақт робитаҳои фарҳангӣ доштанд.

Дар баъзе маҳалҳо онҳо зиндагии бумӣ доштанд ва зимистон молу говро дар оғил нигоҳ медоштаанд ва тобистон ба девлоҳ (айлок) мебурданд. Мурдаҳои худро якпахлу ба монанди

Расми 28. Осори тамаддунҳои срубӣ ва гӯрхонаҳои ширдондор (катакомбавӣ). 1. Табарӣ сангӣ. 2. Табарӣ биринҷӣ, 3. Зарф аз қабри ширдондор (лаҳаддор). 4-7. Осори маданияти срубӣ.

срубихо ва дар қабрҳои лаҳаддор мегӯронданд. Умуман, таҳқиқоти замони энеолит ва асри биринҷӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки аз кӯли Байкал сар карда то рӯди Дунай ва ҳавзаи рӯди Ранха то Осиёи Марказӣ қabilaҳои ҳамнажоду ҳамтамаддун зиндагонӣ доштаанд. Осори онҳоро бостоншиносон бо номҳо ва маданиятҳои гуногун пешниҳод кардаанд, аммо дар амал як халқу як наҷод бо урфиятҳои ба ҳам наздик мезистанд. Онҳо мардумони ориёинаҷод буданд. Ба ин осори боқимондаи онҳо, мусаввараҳои болои харсангҳо ва махсусан, рас-

ми гӯронидани якхела шаҳодат медиҳанд.

Маросими дафн дар асри биринҷӣ. Марг дар замонҳои қадим барои одамон як ҳодисаи муаммои номаълум буд. Дафнкунии мурдаҳо ханӯз аз давраи палеолит (тақрибан 40-50 ҳазор сол пеш) сар шудааст. Аввалҳо мурдаҳоро дар худи бошишгоҳҳо мегӯронданд. Минбаъд дахмаю¹ новусхоро² барои дафни мурдаҳо дар Суғд, Истравшан, Фарғона, Чоч ва Бохтар васеъ истифода мекардаанд.

Дар давраҳои қадим мурдаҳоро дар қабристонҳои авлодӣ, оилавӣ ва шаҳрӣ дафн мекардаанд. Дар шаҳрҳои Тахористон мурдаҳоро бе устодон³ ва дар деҳот бошад, дар устодонҳо ва хумҳо мегӯрониданд. Баъди дар Осиёи Марказӣ чорӣ шудани дини ислом ду навъи қабр (гӯр) маъмул гардид: лаҳаддор ва шомӣ.

Қадимтарин қабрҳои ёфтшуда ба замони неолит (7-6 ҳазор сол пеш) тааллуқ доранд, вале на ҳамаи қабрҳои замони неолит, энеолит ва асри биринҷӣ то замони мо расидаанд. Аз қабрҳое,

1. **Дахма** – бинои дар баландӣ дур аз шаҳрсохта, ё дар кӯҳи қанда барои ҳасади мурдари гузоштан аст. Зардуштииён ҳасадро дар дахмаҳои сангин мегузоштанд, то ки замин касиф нашавад.

2. **Новус** – бино барои ҳасадро гузоштан.

3. **Устодон** – навъи тобути сандуқмонанд барои нигоҳдошти мурда. Ҳамчунин зарфе барои устухонгузорӣ.

ки дар минтақаҳои намнок ҷой доштанд, осоре боқӣ намондааст. Танҳо қабрҳои дар ҷойҳои хушк ва камборишбуда то замони мо расидаанд.

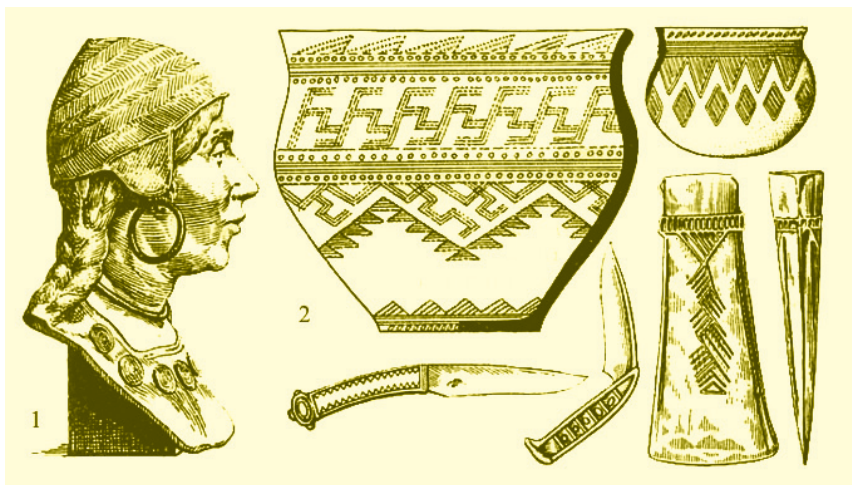
Маросими дафн дар Ориёнои Ғарбӣ. Дар водии Деҳи Лурони Хузистон одамон дар тӯли 4 ҳазор сол зистаанд ва мурдаҳои хурдро дар доҳили деҳа гӯрондаанд. Дар ёдгории Алиқӯша мурдаҳои якҷоя дар зерии фарши хона гӯронида шудаанд, ки ба ҳазораҳои 8–7 пеш аз милод мансубанд. Тахмин аст, ки устухонҳои мурдаро аз гӯшташон ҷудо карда гӯронидаанд. Дар ҳазораҳои 7–6 баъзе ҷасадҳоро дар бӯрӣ печонда зерии фарш гӯрондаанд.

Дар қабристони Ҳисори Хуросон одамон бо паҳлуи рост, як даст дар зерии сар ва дасти дигар дар болои рӯй, пойҳо қатшуда ҳобиданд. Ҳамроҳи мурдаҳо косаву табақ ва дар қабрҳои занон, марҷон ва чизҳои ороишӣ вучуд доранд. Ҳисориҳо кӯшидаанд, ки рӯяшон ба сӯйи баромадгоҳи Офтоб бошад, саҷда ба Офтоб яке аз урфиятҳои қадими ориёӣ аст.

Маросими гӯронидан дар Ориёнои Шарқӣ. Маросими гӯронидан дар вилоятҳои Ориёнои Шарқӣ хуб омӯхта шудааст. Дар ин давра одатан одамон бо сарулибос, косаю табақ ва афзорҳои шахсии онҳо – корд, табар, камон, найза, занҳо бо сарулибос ва ашӣи зебу зинаташон гӯронида шудаанд. Дар он давра одамон гумон доштанд, ки сарулибос, зарфҳо ва дигар афзори анҷоми индунӣ дар охираат низ лозим мешаванд. Аз ҳамин сабаб вақте давлатманде вафот мекард, аспони саворӣ, канизон ва ғуломони ўро кушта, ҳамроҳаш мегӯронданд.

Маросими гӯронидан дар замони неолит, энеолит ва ҳатто асри биринҷӣ дар тамоми Ориён ба ҳамдигар монанд аст. Масалан, дар Марғуш (деҳаҳои замони Ҷайтун, ҳазораи 6-ум) қабрҳо дар ҳавлию дар назди девори хона ҷой дошта, мурдаҳои якпаҳлу ҳобонда шудаанд. Сари мурдагон ба шимол, шарқ ва ғарб гардонда шудааст, яъне то он вақт ба тарафи муайян гузоштани мурдаҳои ханӯз ба ҳукми одат надаромада буд.

Дар Анов (маданияти давраи неолит, биринҷӣ ва оҳан, ки дар наздикии Ашқобод (Ашқобод)-и Туркменистон кашф шудааст), мурдаҳои кӯдаконро дар зерии фарш ва калонсолонро дар деҳаҳои харобшуда дар сағонаҳои хишти гӯронда, баъзан ҷасади мурдаҳоро бо бӯрӣ печондаанд. Аз рӯйи чизҳои доҳили қабр камбағалӣ, миёнаҳолӣ ё давлатмандии мурдаро муайян кардан мумкин аст.

Расми 29. Маданияти андроновии сахроҳои Осиё.

1. Симои тахминии зани андроновӣ; 2. Зарф ва афзорҳои андроновӣҳо.

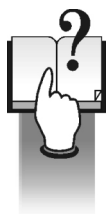
Дар баъзе қабрҳо афзори анҷом ҳафт, аммо қолаби устухон (скелет) нест. Чунин қабрҳо қабрҳои ёдбудӣ ном доранд, яъне соҳибони онҳо шояд дар ҷанг ё ягон ҳодисае дур аз ватан мурдаанд ё ғарқ шуда бошанд, ки имкони ҳасадро ёфтани ё овардани нашоудааст. Барои ҳамин навъи одамон қабри ёдбуд меканданд ва дар он ашёи шахсии ўро мегузоштанд, то ки рӯҳаш аз он ашё истифода намояд. Қабрҳои ёдбуд одатан дар қабристонҳои қадим вохӯранд. Дар қабристони Кангурти ноҳияи Данғара қабрҳои бечасада хеле бисёр пайдо шуданд. Дар қабрҳо зарфҳо гузошта шудаанд, лекин устухони одамон вучуд надорад. Шояд хангоми дар дахма гузоштани ҳасада устухонҳояшро уқобон рабуда бошанд. Ин расму одат ба ориёӣҳо нисбат дорад. Дар баъзе қабрҳо ба ҷойи одамон ҳайкалчаҳо гузоштаанд. Ҳайкалҳои симои фариштаи ҳамин одами фавтида аст, ки дар зинда буданиаш мепарастид. Ин фаришта бояд ўро ба биҳишт рафта ёри меод.

Дар баъзе қабрҳо гӯсфанд ё сағ гӯрондаанд. Тавре ки маълум аст, ориёӣҳо сағ ва гӯсфандро бузург медонистанд. Баъдҳои гӯронидан дар ҷойи алоҳидаи маҳалла расм мешавад. Баъди зуҳури дини зардуштии мурдаҳоро дар дахма ва ё харобаҳои шахру деҳот дур аз обу оташ мегӯрониданд. Азбаски дар қабрҳои одамони давлатманд чизҳои қиматбаҳо мегузоштанд, бисёр қабрҳоро дуздон ғорат кардаанд.

Дар асри биринҷӣ ва давраҳои минбаъд ҳам қабристонҳо дар дохили деҳа ва шаҳр вучуд доштанд. Дар ҷойҳои сердарахт болои қабрҳоро бо ғӯлаҷӯб мепаӯшонданд. Дар сари қабр санги қалон мекӯшиданд. Дар атрофи қабрҳо ба ёдбуди мурда оташ меафрӯхтанд.

Дар яке аз қабристонҳои ноҳияи Бешканд, ки бо номи Тӯлхор машҳур аст, мурдаҳоро сӯзонида, боқимондаи устухонҳоро дар як ҷуқурии ғӯшаи қабр ҷой додаанд. Чунин одат ба як гурӯҳи бошандагони андроновой хос будааст. Дар баъзе қабрҳо зану мард якҷоя рӯ ба рӯ хобидаанд. Дар қабрҳо оташдон вучуд дорад, ки пеш аз мурдаҳоро ба қабр гузоштан оташ афрӯхтаанд. Ҳоло дар урфияти тоҷикон чанд навъи қабрҳо вучуд доранд. Дар ҷойҳои, ки замин хокӣ аст, қабри лаҳаддор, дар баъзе ҷойҳо қабри росткунча, яъне шомӣ бо паӯшиши ҷӯбу санг маъмул аст. Дар ҷойҳои безамин сағонаҳои оилавӣ мавҷуданд. Аз ҳамин лиҳоз хелҳои гуногуни қабрҳо на ҳамеша хусусияти этники доранд, балки ба шароити маҳал низ вобаста мебошанд.

САВОЛҲО

- 1. Дар бораи маданияти срубихо ва андроновихо ҷиҳа медонед?*
- 2. Бозёфтҳои қабрҳо барои барқарор кардани таърихи куҳан ҷӣ мадад мерасонанд?*
- 3. Оё тарзи гӯрондан барои наҷодшиносӣ ёрӣ дода метавонад?*

§ 19-20. ОҒОЗИ ТАМАДДУНИ ШАҲРСОЗӢ

Нахустшаҳрҳо. Пайдо шудани шаҳр зарурати таърихӣ ва маҳсули фаъолияти дурударози инсоният дар роҳи тараққиёти ҷомеа ва фарҳанг мебошад. Шаҳрро раванқи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ба миён меоварад. Шаҳр давоми тараққиёти деҳаҳои кишоварзон бошад ҳам, шарту шароити худро дорад. Пайдо шудани шаҳрҳо дар ҳазораҳои сеюм ва дуюм яке аз воқеаҳои муҳими фарҳангӣ дар ҳаёти одамон ба шумор меравад. Тамаддуни инсоният аз пайдо шудани шаҳрҳо оғоз меёбад. Он деҳаҳое, ки дар ҷойҳои муҳими кишоварзӣ, тичоратӣ, хунармандӣ ва маъмури воқеъ гашта буданд, вусъат гирифта, ба шаҳр табдил ёфтанд.

Аҳолии шаҳр урфу одат, қоидаву қонунҳо, хулку атвори ба худ хос дорад. Дар шаҳр ҳар кас ба касбу кори худ устод аст.

Шаҳрӣ бо дониш, ҷаҳонбинӣ, ақлу хирад ва русуму одоб аз бошандағони деҳот фарқ мекунад. Шаҳр маркази ҳунармандон, савдогарон ва донишмандон мебошад. Шаҳр маркази муомилоти молӣ ва пулӣ буда, дар он ҳама аз ҳисоби музди кори худ рӯз мегузаронанд. Шаҳр биноҳои маъмурӣ, давлатӣ, фарҳангӣ, динӣ, таълимӣ ва истиқоматгоҳҳо дорад. Ғайр аз ин, дар шаҳр бозорҳо ҳам вучуд доштанд.

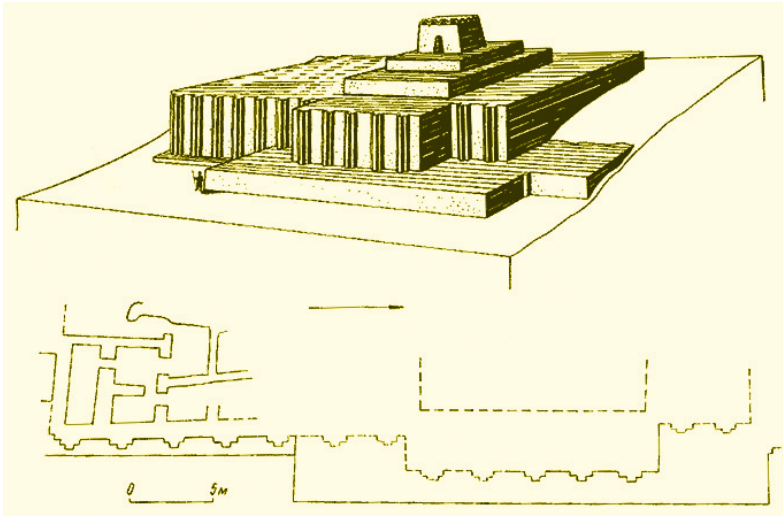
Шаҳр маркази ихтироъҳои илмӣ, аз ҷумла хат мебошад. Шаҳр маркази равнаку ривочи ҳунарҳои гуногун гардид. Мо дар дарсҳои гузашта борҳо дар бораи расми ҳайвонҳои шикоркардаи одамони қадим ва нақшунигори болои зарфҳо сухан гуфта будем.

Шаҳр маркази тичорат низ буд. Савдогарон моли шаҳри ҳудуд ба шаҳрҳои мамлакатҳои ҳамсоя ва дур мебарданд ва аз он ҷойҳо чизҳои талаботи мардумони маҳалло меоварданд. Ҳанӯз дар асри биринҷӣ тичорати байналмилалӣ пайдо мешавад. Мо лочварди Бадахшонро дар ороиши қасрҳои Байнаннаҳрайн ва фиръавнҳои Миср мебинем.

Ҳамин тавр, роҳҳои бузурги тичорати байни шаҳрҳо ва мамлакатҳо дар замонҳои қадим ба вучуд омада буданд ва шаҳрҳои, ки дар роҳи савдои байналмилалӣ ҷой доштанд, умри дароз дида, равнаку ривоч ёфтанд.

Дар шаҳрҳои қадим биноҳои боҳашаматтаринро маъбадҳо ташкил медоданд, зеро аввалин шохҳо–қайҳо сарварони дин буданд. Аз ин лиҳоз биноҳои динӣ бузургтару зеботар сохта мешуданд. Масалан, маъбади динии бошандағони Олтинтеппа дар ноҳияи Марғуш бузургтарин бино дар шаҳр буд. Он ба сабаки биноҳои динии Байнаннаҳрайн сохта шуда, шакли сезинадор дошт. Дар маъбад ҳар гуна маросимҳои динӣ ва давлатӣ баргузор мегардиданд. Ибодатхонаи мазкур ба бузургдошти оташ бахшида шудааст. Меҳроби оташ дар болои курсии маҳсус сохта шудааст. Дар назди меҳроб зарфҳо барои маросим, сутунчаҳои аз санги сиёҳ ва сари гургу сари гови аз тилло сохташуда пайдо шудаанд (ниг. расми 22).

Ибодатгоҳ ба бузургдошти оташ нисбат дорад ва ба эътиқоди зардуштиён гов рамзи зӯрӣ, тавоноӣ ва яке аз унсурҳои қувваи некӣ ба муқобили бадӣ мебошад. Ориёӣҳо говро муқаддас медонистанд ва гурзи говсар имрӯз ҳам дар ибодатгоҳҳои онон нигоҳ дошта мешавад. Аз ҳамин ҷиҳат ибодатгоҳи Олтинтеппа макони муқаддаси ориёӣҳо буд.

Расми 30. Ибодатгоҳи Олтинтеппа.

Яке аз омилҳои шинохтаи шаҳр девори атрофи он ба ҳисоб меравад. Шаҳрҳои он давра ҳама дарвозаҳои устувори ҷимоявӣ бо бурҷҳои тирандозӣ доранд. Ғайр аз ин, давродаври девор роҳрави тирандозӣ ва дар деворҳо якчанд қабат тиркашҳо сохта мешуданд, ки дар вақтҳои муҳосира шаҳрвандон дар болои девор истода, ба воситаи ин тиркашҳо ба душман тир мепаронданд.

Шаҳрҳои марказӣ аз ду қисм – диҷ (ҷойи шохнишин) ва шаҳристон (ҷойи зисти шаҳрвандон) иборат буданд.

Дар шаҳрҳои қадим масоҳат аҳамият надошт. Шаҳрҳои ҳастанд, ки масоҳати онҳо аз 5 гектар зиёд нест. Нишонаи асосии шаҳр қасбу қори шаҳрвандон, яъне маркази истехсолӣ, фарҳангӣ, таълимӣ, ҳунармандӣ, маъмурӣ, тичоратӣ қувваҳои низомии динӣ ҳисоб мешавад. Миқдори аҳоли низ ба эътибор гирифта мешавад. Шаҳр бояд аз 5–10 ҳазор беш аҳоли дошта бошад.

Дар ҳазораҳои сеюм ва дуюм дар Ориёни Шарқӣ даҳҳо шаҳрҳо, ба монанди Гонур, Олтинтеппа, Тоғолок дар Марғуш, Ҷаркутан, Сапалитеппа, Дашли дар Бохтар, Дилварзин дар Фарғона (Парақанаи авестой), Саразм дар Суғд ва Шаҳри Сӯхта дар Систон, Теппаи Ҳисор дар Гургони Хуросон пайдо мешаванд.

Шаҳри Сӯхта дар ҳазораи сеюм бино ёфта дар муддати 500 сол ба маркази бузурги маъмурӣ, тичоратӣ ва динии ноҳияи Систон табдил меёбад. Шаҳр ва музофоти атрофи он давлатро

ташкил менамуд. Агар мо шахр–давлат гӯем, хато намекунем. Дар Ориёнои Ғарбӣ гурӯҳи шахрҳо дар манотиқи Загрос бо шахри марказии Шуш, дар фалоти марказӣ Сиёлка, дар ҷануб дар Хузистон, Кирмон ва Мозандарон ва дигар ҷойҳо шахрҳо ба вучуд меоянд ва ба маркази аввалин давлатҳои маҳаллӣ табдил меёбанд.

Меъморӣ ва сохтори шахрҳо. Биноҳои шахрҳои он давра аз гил ва хишт сохта мешуданд. Яке аз шахрҳои қадим Олтинтеппа дар води Марғоби Туркманистон мебошад. Номи аслии шахр Олтинтеппа нест. Мардум аз харобаҳои он ашёҳои тиллоӣ ёфта, онро Олтинтеппа (олтин–тилло) ном ниҳодаанд. Дар қадим номи шахр дигар будааст. Вақте ки шахр рӯ ба харобӣ мениҳад ва мардум онро тарк мекунад, ба мурури замон номи аслиаш фаромӯш мешавад. Шаҳр аз биноҳои истиқоматӣ таркиб ёфта, атрофи баъзе маҳаллаҳо девор дорад. Ин нишонаи он аст, ки дар ибтидо он маҳаллаҳо аз якдигар дур ва ҳатто деҳаи алоҳида будаанд. Вақте ки шахр қалон мешавад, деҳаҳо бо ҳам мепайванданд ва бахше аз шахрро ташкил медиҳанд. Чунин ҳодисаҳо дар таърихи шахрҳои тоҷик хеле бисёранд. Вақте ки Олтинтеппа ба маркази бузурги маъмурии давлат табдил меёбад, дар он маҳаллаҳои давлатмандон, рӯҳониён (дар атрофии маъбад), ҳунармандон, заргарон, кулолон, мисгарон, чармгарон, савдогарон, миёнаҳолон ва камбағалон пайдо мешаванд, ки аз тақсимои иҷтимоии ҷомеа маълумот медиҳанд. Маҳаллаҳои ҳунармандон ва камбағалон бо ҳуҷраҳои танг, кӯчаҳои қачу қилеб ва бозёфтҳои ночиз аз маҳаллаи давлатмандон фарқ мекунанд. Давлатмандон дар биноҳои боҳашамат ва дуқабата мезистанд, ки меҳмонхонаи алоҳида, ошхона, анбор ва даҳҳо хонаҳои хоҷагӣ ва зиндагиро ташкил медоданд. Аз хона ва гӯрхонаи одамони давлатманд чизҳои гаронбаҳои тиллоӣ, нуқрагӣ ва мисӣ ёфт шудаанд, ки дараҷаи зиндагии онҳо аз дигар табақаҳои ҷамъиятӣ фарқ дошт.

Чунончи, дар Олтинтеппа бинои аз ҳама боҳашаматтар маъбади оташи сеқабата буд, ки 55 метр паҳно ва 12 метр баландӣ дошт. Вай даҳҳо хонаҳои алоҳида барои маросимҳои динӣ, хазина ва хонаҳои истиқоматӣ дошт. Дар як бахши маъбад рӯҳониёни бузург ва шояд сарварони олимақоми шахрро гӯрониданд. Каполи онҳо дар тоқчаҳои махсуси девори ибодатгоҳ нигоҳ дошта мешуд. Гӯронидани чунин одамон дар девори маъбад бо маросими хеле мураккаб сурат мегирифт.

Шаҳрҳои ин давра дар асоси нақшаи қаблӣ сохта шудаанд. Баъзеи онҳо аз рӯйи нақшаи чоркунҷаи баробарпаҳлу ба чаҳор самт шимолу ҷануб ва шарқу ғарб паҳн шудаанд. Атрофи шаҳрҳо бо девори Ҳимоявӣ тиркашдор ихота шудаанд. Баъзе шаҳрҳо ду девори Ҳимоявӣ доранд. Микдори ками шаҳрҳо бо нақшаи чоркунҷаи дарозрӯя бино ёфтаанд.

Шаҳри Даштлиро дар Бохтари Шимолӣ мувофиқи нақшаи гирд сохтаанд. Дар маркази шаҳр маъбади оташ сохта шудааст, ки бари он 40 метрро ташкил медиҳад. Маъбад даҳҳо хонаҳои маросимӣ, хочагӣ, ҳазина ва истиқоматӣ дорад. Вайро ду девори Ҳимоявӣ ихота мекунанд. Масофаи байни деворҳои Ҳимоявӣ ҷандон дур нест. Дар девори берунӣ 9 бурҷи тирандозӣ бо тиркашҳо сохта шудаанд. Маъбад ду дарвоза дошт, ки яке аз онҳо барои фиреби бегонагон одамро ба роҳи печ дар печ мебард. Агар шахс бо нияти бад вориди ибодатгоҳ шуда бошад, аз ҷониби нигоҳбонҳо ба қатл мерасид (расми 24).

Маҳаллаҳои шаҳрро низ ду девори гирд ихота мекунанд. Гирдогирди шаҳрро боз як девори чоркунҷаи бузург печондааст. Деворҳои зиёди муҳофизатӣ нишон медиҳанд, ки хатарҳои беруна зиёд будаанд ва одамон онҳоро барои амнияти худ сохтаанд ва кӯшидаанд, ки душманро бо ҳар восита дар роҳравҳои деворҳои Ҳимоявӣ роҳгум занонанд. Деворҳои муҳофизатии шаҳрҳои қадим бо дониши баланди ҳарбӣ сохта шудаанд.

Дар шаҳри Даштлӣ—3 қасрест, ки дар паҳлуи маъбади оташ ҷой гирифта, 88 метр дарозӣ ва 84 метр паҳно дорад. Қаср зиёда аз 70 хонаи гуногунҳаҷм дорад. Баъзе толорҳо бо гулҳои барҷаста, расми говҳо ва ғайра ороиш ёфтаанд. Баъзе хучраҳо бо рангҳо оро ёфтаанд. Қасрро ду девори Ҳимоявӣ ихота менамояд ва байни девори берунӣ ва дарунӣ роҳрав сохтаанд. Аз роҳрав дар чаҳор тарафи девори Ҳимоявӣ хонаҳои гуногун сохта шудаанд. Дар ин хонаҳо посбонҳо мезистанд (расми 24,1).

Ҳамин тавр, ибодатгоҳ ва дижи шоҳӣ дар дохили шаҳристон бо девори Ҳимоявӣ алоҳида-алоҳида сохта шуда буданд ва ҳар кадом ҷойи зисту зиндагонӣ, хӯрду хӯрок, дабистон ва дигар шароити зиндагиро дошт.

Масолеҳи сохтмонӣ асосан хишти хом буд. Ҳамаи деворҳо аз хишт бо лой девор шудаанд. Берун ва даруни деворҳо, фарш бо коҳгил андова шудаанд. Хонаҳои истиқоматӣ оташдони дар деворҳо сохташуда (камин) доранд. Дуд ба воситаи дудбарои

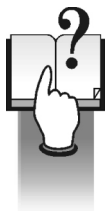
дар дохили деворбуда ба болои бом мебаромад. Дар ошхона танӯру дегдони алоҳида вучуд дошт ва дар онҳо нон ва хӯрок мепухтанд. Бештари шахриён дар биноҳои духонаву сеҳона мезистанд. Хонаҳо аксаран ҳавлӣ доранд. Хонаҳои якхучраи калон низ бисёранд. Пӯшиши хонаҳо аз чӯб ва бомашон ҳамвор буд.

Хунармандӣ. Зарфҳо дар шахрҳо дар чархи кулолӣ бо санъати баланди хунармандӣ сохта, дар кӯраҳои дуқабата моҳирона пухта шудаанд. Сохти зарфҳои ин давра нафису нозук буда хелҳои гуногуни коса, нимкоса, косача, аз чумла шохкоса, чомҳои баландпошнаи гуногунҳачм, кӯза, кӯзаҷаҳои гуногунҳачм, хурма, нимхурма ва хурмаҷаҳои чумакдору бечумак, хум, нимхум, хумча пайдо шудаанд. Зарфҳои асри биринҷӣ даста надоштаанд. Бештари зарфҳо ранги сафеду хокистарӣ доранд. Кулолӣ пешаи асосии мардон буд ва аз насл ба насл мегузашт. Дар ин давра танҳо зарфҳои хӯрокпазӣ, аз қабилӣ дег, дастӣ сохта мешуданд.

Мисгарӣ. Дар ин давра одамон аз мис ва сурб (кӯрғошим) маъдани биринҷиро ихтироъ мекунанд ва аксари асбобу анҷоми рӯзгор – корд, сӯзан, дарафш, табар, теша, зогнӯл; силоҳҳо – найза, пайкон, ханҷар, табарҳои гуногуншакли чангӣ, гурз; муҳрҳо, ашъи зинатӣ – марҷон, садаф, тугма, сурмадон, гӯшвор, дастпона, поймона, оинаҳо, чароғдонҳо ва ҳайкалчаҳои ҳар гуна ҳайвонҳои муқаддасро аз ин маъдани биринҷӣ месозанд.

Истифода бурдани маъданҳои тилло, нукра ва сангҳои қиматбаҳо заргариро раванқ медиҳад. Дар асри биринҷӣ одамони давлатманд чизҳои зинатӣ аз қабилӣ гӯшвор, дастпона, бозубанд, гарданбанд, пешонибанд ва амсоли инҳоро аз тилло ва нукра месохтанд ва бо сангҳои фирӯза, лочвард, ақиқ оро медоданд. Заргарӣ хеле раванқ меёбад.

САВОЛҲО

1. *Сабабҳои пайдо шудани шахрҳоро номбар карда метавонед?*
2. *Аҳамияти пайдошавии шахрҳоро медонед?*
3. *Тичорат ва хунармандӣ дар тараққиши шахрҳо чӣ аҳамият доранд?*
4. *Қадам хусусияти шахрро медонед.*
5. *Одами шахр аз деҳа фарқ мекунанд?*

БОБИ Ш КАЁНИЁН. СУЛОЛАИ ТАЪРИХӢ

§ 21. ДАВЛАТИ КАЁНИЁН. КОВИҶО

Кайкубод. Мо дар дарсҳои гузашта дар бораи пайдо шудани аввалин давлат – шаҳрҳо маълумот дода будем. Ривоятҳои авестой дар бораи ковиҶо тахминан ба замони шаҳр – давлатҳо рост меоянд. Ривояти Эраҷро куштани бародаронаш Тӯр ва Салм садое аз ҷангҳои ориёӣҳои чорводору кишоварз мебошад. Аз ҷониби Манучеҳр лашкар кашидан ва Салму Тӯрро куштан, ҳучуми ҷавобии кишоварзон ба муқобили саҳронавардон буд. Ҳучумҳои саҳронавардони тӯр ориёӣҳои кишоварзро маҷбур сохт, ки муттаҳид шаванд ва сарвари умумӣ ориёӣҳои бумиро интиҳоб намоянд. Манучеҳр аввалин подшоҳи ориёӣҳои бумӣ ва Афросиёб нахустин сарвари Тӯрониёни чорводор буданд. Баъди вафоти охириин подшоҳи сулолаи Пешдодиён–Гаршосп Ориёно бе подшоҳ менамуд. Шоҳони вилоятҳо байни худ мечангиданд ва мамлакатро хароб менамуданд. Аз нооромиҳо ва набудани сарвари умумӣ дар Ориёншаҳр Афросиёб боз ба тохтутоз ва ғорати шаҳру деҳаҳои ориёӣҳои бумӣ мепардозад. Бинобар ин, шоҳон (даҳюпатҳои вилоятҳо) бо сарвари даҳюпати Зобулистон – Зол баъди маслиҳат ба хулоса омаданд, ки шоҳи Бохтар (Балх) Кубодро ба сарвари умумии Ориёно даъват намоянд. Кубод аз авлоди Манучеҳр ва кайи¹ Бохтар буд. Мувофиқи ривояти авестой, ӯ аз кайҳои Ориёно лашкаре ҷамъ мекунад, ки ба дастаи Зобулистон Зол, ба дастаи Кобул Меҳроб, ба дастаҳои дигар Густаҳам, Кашвод, Қоран ва ғайра сарварӣ менамуданд. Лашкари Кубод ба муқобили Афросиёб мечангад ва ғолиб меояд. Дар ин ҷанг бори аввал Рустам бо Рахшаш далерӣ нишон медиҳад ва дар дили тӯрониён ва подшоҳашон Афросиёб ларза меафканад. Муҳориба бо ғалабаи лашкари Кубод ба анҷом мерасад ва тӯрониён сулҳ мепоханд. Дар сулҳнома гуфта мешуд, ки мо, тӯрониён ва ориёӣҳо ҳама аз як нажоду авлод ҳастем ва дубора ба ҷангҳои бародаркушӣ даст наметанем. Баъди ин Кайкубод

---

1. **Кай** – маънои лугавии кай подшоҳ аст. Кай ба маънои сулола (Каёниён) низ омадааст. Дар имлои забони тоҷикӣ бо ҷузъи ном пайвасти навиштани гуфтани шоҳони каёнӣ расм шудааст: Кайкубод, Кайковус, Кайхусрав ва амсоли инҳо. Ҷузъи кай асосан пеш аз ном меояд, аммо дар гузашта гоҳе онро баъди ном низ меоваранд, чун Ковуси Кай.

ва авлоди ӯ дар тӯли сад соли подшоҳияшон чанг намекунад, дар Ориёнои Шарқӣ оромиву амонӣ ҳукм меронад ва шаҳру деҳот рӯ ба тараққӣ мениҳанд.

Кайковус. Яке аз подшоҳони машҳури силсилаи Каёниён аст, ки гӯё 150 сол ҳукмронӣ кардааст. Номаш дар осори ҳинди қадим «Ведаҳо», «Маҳабхарата» ва китоби муқаддаси динию адабии ниёғони халқи тоҷик «Авесто» ба назар мерасад. Воқеият ин аст, ки авлоди ӯ 150 сол ҳукм рондаанд ва дар таърих ҳамаи давраи подшоҳии онҳо бо номи саравлодашон Кайковус мансуб шудааст. Падар ба Ковус хазина ва моли фаровон мерос гузошта буд. Ковус ба айшу ишрат дода шуд ва дар вилоятҳои Ориёно нооромӣ ба вучуд омаданд. Ковус ба Мозандарон ба муқобили душманҳои ҷудоандоз лашкар кашид ва дар чанг асир афтод. Ӯро Рустам озод кард.

Ковус ба водии Синду Мукрон лашкар мекашад ва кайҳои он чоро адаб дода, аз он ҷо ба Балх бармегардад. Баъд ба сӯйи Ҳомоварон, водии Ҳисори кунунӣ меояд ва ба духтари шоҳи ин ҷо Судоба ошиқ мешавад. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-аш чунин навиштааст:

*Бичунбонд Ковусро дил зи ҷой,
Чунин дод посух, ки нек аст рой.
Ман ӯро кунам аз падар хостгор,
Ки зебад ба мушкӯйи! мо он нигор.*

Ковус Судобаро ба расму оини замон ба занӣ мегирад. Дар замони подшоҳии Ковус Афросиёб боз ба Ориёнишаҳр ҳуҷум мекунад ва харобиҳо меоварад. Дар ин чангҳо ҳама вақт Рустам ориёиҳоро ба пирӯзӣ мерасонад.

Дар бораи Ковус дар адабиёти авестой нақлу ривоятҳои афсонавӣ бисёранд. Мувофиқи маълумоти «Авесто» ва осори паҳлавӣ Кайковус шоҳи пуриқтидор ва фармонфармои девҳо аст. Ӯ дар болои кӯҳи Албурз ҳафт қаср дорад, ки пири фаргут ба онҳо даромада, ба сурати ҷавони понздаҳсола мебаромад.

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Кайковус шоҳи зӯру тавоно мебошад. Рустам ӯро борҳо аз марг начот медихад, вале Кайковус дар мавриди зарурӣ ба ӯ некӣ намекунад; нӯшдору намедихад ва писари Рустам – Сухроб ҳалок мешавад. Ҳамчунин Кайковус нисбат ба писари худ Сиёвуш, ки аз духтари Гарсеваз – бародари Аф-

1. Мушкӯ – кӯшк, қаср.

росиёб буд, номехрубониҳои бисёре карда, ўро мачбур мекунад, дар ғарибӣ умр ба сар барад.

Замони аввалин Каёниён ба аввали ҳазораи II пеш аз милод рост меояд.

Кайхусрав. Кайхусрав яке аз подшоҳони машхури сулолаи Каёниён мебошад, ки дар дostonҳову ривоятҳои қадима ва ҳамосаҳои қаҳрамонӣ подшоҳии ӯ зикру таъриф шудааст.

Дар қисмҳои китоби «Авесто», махсусан «Яштҳо» номи ӯ ба шакли Кавӣ – Хаусраваҳ ба сифати пайвандкунандаи кишварҳо ва падидоварандаи шаҳриёрӣ вомахӯрад.

Мувофиқи ривоятҳои «Авесто» Кайхусрав шахси муқаддасе хаст, ки аз бемориву марг озод аст, марди пурзӯру пурқувват, тавоно ва шикастнопазир мебошад.

Аз рӯи нақли Фирдавси дар «Шохнома» Кайхусрав писари Сиёвуш аз духтари Афросиёб – Фарангис мебошад. Баъди кушта шудани падараш Сиёвуш Кайхусрав ханӯз дар батни модараш дар Тӯронзамин буд. Пас аз таваллуд шуданаш Афросиёб аз Кайхусрав хавф бурд ва ба Пирон фармон дод ўро бидустанд, вале паҳлавон Пирон ўро накушт ва вақте ки Афросиёб аз зинда монданаш огоҳ шуд, фармуд тифлро ба чарогоҳи дурдаст назди чӯпонон баранд. Бо онҳо зиндагӣ кунад, хулқу атвори чӯпонӣ гирад ва гӯлу нодон калон шавад, то ба сиёсату давлатдорӣ сарфаҳм наравад. Ҳамин тавр, Кайхусрав шабу рӯз дар назди чӯпонон буд ва калон мешуд. Пас аз ҳафт сол Афросиёб Пиронро даъват карда барои овардани Кайхусрав фиристод, то ўро имтиҳон кунад ба бефаҳмию нодониву камақлии ӯ боварӣ ҳосил кунад. Пирон дар роҳ ба Кайхусрав омӯхт, ки бобоят Афросиёб қасди чони туро мекунад, агар худро нодону аблаҳ вонамуд накунӣ. Кайхусрав вақти имтиҳони бобояш Афросиёб худро нодон нишон дод ва бобояш ҳам ба аблаҳии ӯ боварӣ ҳосил карда фармуд ўро ба модараш диҳанд ва ҳар ду ро ба Сиёвушгирд (ё Гангдижи Сиёвуш) баранд.

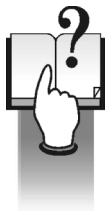
Чун Ковус мурд ва вориси ӯ Сиёвуш низ кушта шуда буд, Рустам дар чустучӯйи Кайхусрав ба Тӯрон лашкар кашид, вале ўро пайдо карда натавонист. Ориёно бе шох монд. Сипас Кайхусравро паҳлавони Ориён Гев аз Тӯрон оварда ба тахти Ориён нишонд. Кайхусрав шоҳи одил, хирадманд ва ботадбир буд. Вай кишварро саросар гашта, аз ҳолу аҳволи зиндагии мардум огоҳ шуд ва барои беҳбудии зиндагонии мардум кӯшишҳо кард.

Яке аз сабабҳои харобии кишвар ва камбағалии мардуми он хучумҳову ғоратгарихои Афросиёб буданд. Кайхусрав ҳамроҳи паҳлавонон чандин маротиба ба муқобили Афросиёб ҷанг кард. Оқибат дар дашти Омул Кайхусрав бар Афросиёб ғалаба мекунад. Афросиёб мегурезад ва охирон ҳамроҳи бародараш Гарсеваз асир афтада, ба қатл расонида мешавад.

Ба ҳамин тариқ, душмани асосии ориёиҳои бумӣ – Афросиёб нест карда шуд ва дар Ориёну Тӯрон сулҳу оромӣ пойдор гардид.

Мувофиқи ривояти авестой Кайхусрав шахси ҷовидонӣ ва намиранда аст. Ҳамин ривоят дар «Шоҳнома» ҳам оварда шудааст. Кайхусрав дар охири салтанаташ бо ҳамроҳии гурӯҳи паҳлавонон ба кӯҳе равона шудаанд ва дар он ҷо дар тӯфони барф нопадид мешавад. Кайхусрав подшоҳе буд, ки хислатҳои мардонагӣ, адолатхоӣ ва халқпарвариро дошт. Чунин подшоҳ орзуи тамоми халқиятҳои дунё мебошад.

СУПОРИШ ВА САВОЛҲО

1. *Асосгузори давлати Каёнӣён кӣ ва аз куҷо буд?*
2. *Кайковус кӣ буд? Агар кинофилми «Сиёвуш»-ро тамошо карда бошед, ёро чӣ тавр пазируфтад?*
3. *Мувофиқи маълумоти «Авесто» Кайхусрав чӣ гуна подшоҳ буд?*
4. *Дар хусуси ҳешовандони ориёӣҳо ва тӯрониён чӣҳо медонед?*

§ 22-24. ДАВЛАТИ МАРКАЗОНИДАИ ОРИЁИҲО ДАР ЗАМОНИ ГУШТОСП

Гуштосп ва зуҳури Зардушт. Дар замони подшоҳии Лухросп падари Гуштосп Ориёшаҳри Шарқӣ ором буд ва ҷангҳои беруна набуданд. Лухроспро Кайхусрав ҷонишини худ интиҳоб карда буд, аммо дарбориёну бузургони Ориёно ба шоҳ шудани ӯ розӣ набуданд, аммо Кайхусрав гуфт, ки «Лухросп аз насли Кайкубод аст ва аз тухмаи шоҳони Ориёно». Пас ҳама розӣ шуданд. Лухросп пас аз Кайхусрав ба тахти шоҳӣ нишаст. Подшоҳи одил ва халқпарвар буд. Дар маркази Ориёно – Балх барои бузургдошти оташ маъбаде бунёд намуд бо номи Озарбарзин. Ориёнашҳр равнақ ги-

рифт: шаҳрхо васеъ ва деҳаҳо обод мешуданд, кишоварзӣ ва хунармандӣ рӯ ба тараққӣ мениҳанд. Муносибатҳои тичоратӣ бо мамлакатҳои Ҳинду Чин ва Ғарб вусъат меёбанд. Луҳросп хангоми зинда буданаш Гуштоспро ба ҷойи худ ба тахт нишонд ва худ ба ибодат машғул гардид. Гуштосп яке аз шоҳони машҳури ориёист, ки номаш дар «Авесто», осори паҳлавӣ – «Ёдгори Зарирон», «Гуштоспнома» ва дигар адабиёти қадима бисёр вохӯрда, аксаран ба шакли Виштосп омадааст. Ӯ шоҳи Ориён, ҳомӣ ва паҳнкунандаи дину таълимоти Зардушт буд.

Дар сиюмин соли салтанат ва панҷоҳумин соли умри Гуштосп пайғамбаре бо номи Зардушт омад ва дини худро ба ӯ ошкор сохт:

*Ба Гуштосп гуфт: Эй ҷаҳонқадҳудой,
Расулам ба наздики ту аз Худой.*

Мувофиқи маълумоти «Авесто» зани Гуштосп – Хутосп ва худи ӯ аз хонадони шоҳ Нузаранд. Дар «Авесто» Гуштоспро Виштосп навиштаанд, ки маънояш дорандаи аспӣ ноором мебошад. Зардушт аз Худованди бузург Аҳурамаздо илтиҷо менамояд, ки Гуштоспро дар ин дунё нигоҳбон бошад ва дар он дунё дар бихишт ҷой диҳад. Гуштосп дар «Авесто» чун дӯсти пайғамбар ва ҳомии ӯ тасвир ёфтааст. Дар бораи фаъолияти Гуштосп ва ҷангҳои ӯ бо кайҳои замони худ дар «Готҳо» ва «Яштҳо» маълумоти зиёде ҳаст, ки Гуштосп барои фариштаи чорпоён Дарвасп – дорандаи аспӣ дуруст ва фариштаи об Ардвисура қурбонӣ намуда, аз онҳо металабад, то ӯро бар душманонаш Тасриёвант, Пишна, Ашт, Аюрвант, Даршаника ва дигарон ғолиб гардонанд.

Вақте Зардушт ба дарбори Гуштосп меояд ва дини худро пешниҳод мекунад, аввал хонадони шоҳ ва вазири ӯ Ҷомосп ба ин дин мегараванд, аммо мубаддон – рӯҳониён ва дигарон муқобил мебароянд. Шоҳ дар дарбор мубоҳиса ташкил менамояд ва Зардушт дар ин имтиҳон ғолиб меояд ва ҳама пайғамбарии ӯро эътироф мекунанд. Бисёр вилоятҳои Ориёншаҳр аз қабули дини зардуштӣ сар печиданд ва бо Гуштосп ҷанг эълон карданд. Дар ин вақт Ориён ба Тӯрон хироч медод ва шоҳи он Арҷосп ба Гуштосп нома навишта, ӯро даъват мекунад, ки дини Зардуштро қабул накунад ва вайро аз дарбор биронад. Ба ивази ин Арҷосп ваъда дод, ки боҷи Ориёншаҳрро ба ӯ мебахшад, агар Гуштосп ин суханро напазирад, Арҷосп бо лашкари бисёр ба Ориёншаҳр

хучум оварда, онро хароб ва мардумашро куштаву ғулом мекунад. Зардушт муқобили боҷ додани Ориёно ба Тӯрон мебарояд ва ба Гуштосп мегӯяд, ки мо набояд ба сахронавардон хироч диҳем. Агар онҳо ба ҷанг оянд, мо ғолиб мешавем:

*Ба шоҳи чаҳон гуфт Зардушти пир,
Ки дар дини мо ин набошад ҳаҷир.
Ки ту боҷ бидҳӣ ба солори Чин (Тӯрон),
На андархӯр ояд ба оину дин.
Набошам бар ин низ ҳамдостон,
Ки шоҳони мо дар гаҳи бостон.
Ба туркон надодаст кас боҷу сов,
Ба Эрон набудишон ҳама туту тов¹.
(Фирдавсӣ)*

Гуфтаҳои пайғамбар Гуштоспро водор месозанд, ки аз Арҷосп талаб кунад, ки ӯ дини беҳиро, яъне оини зардуштиро бипазирад, вагарна набуд хоҳад шуд. Арҷосп баъди номаи ҷавобӣ гирифта ба бародаронаш Кӯҳрам ва Андирамон фармон дод, ки лашкарро омода созанд ва Гургсорро сарфармондеҳ таъин кард ва сад ҳазор пиёда ва савораро ба сӯи Ориёно фиристод. Хабари омадани лашкари Тӯрон ба гӯши Гуштосп расид ва ӯ ба гӯшаву канори Ориёно нома навишт ва сарбозонро ба муқобили лашкари Арҷосп даъват кард. Сарлашқари ориёӣ Гуразм писари Гуштосп буд. Дар ҷанг писарони Гуштосп: Ардашер, Шерӯ, Шедасп ва писарони Ҷомосп: Гиromӣ ва Невзор сарвари дастаҳои лашкарро ба уҳда доштанд.

Ҳар ду сипоҳ ба ҷангидан сар карданд ва аз гурӯҳи ориёӣ писарони Гуштосп: Ардашер, Шерӯ ва Шедасп кушта шуданд. Сарлашқари тӯронӣ Кӯҳрам низ кушта шуд.

Рӯзи дигар писари вазир Гиromӣ ба майдон омад ва ҳариф талабид, аммо ҷанги умумӣ шурӯъ шуд ва дар қатори дигарон аз сарварони ориёӣ Гиromӣ писари Ҷомосп ва Невзор низ ҳалок шуданд. Ҷанг чандин рӯз давом дошт ва Тӯрониён бештар талафот доданд.

---

1. Азбаски Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро дар замони мавҷудият ва нуфузи туркон навиштааст, онҳо ба монанди тӯрониён зиндагии кӯчӣ доштаанд ва ба сарзамини ориёӣ тохтутоз менамуданд, аз ҳамин сабаб шоир образи тӯрониёро ба туркон иваз намудааст. Дар асл дар он замонҳои дуродур дар Осиеи Марказӣ туркон набуданд, дар он вақт танҳо тӯрҳои ориёинажод зиндагӣ мекарданд.

Дар рӯзи якуми ҳафтаи сеюм сипаҳбад паҳлавон Зарир писари Лухросп бародари Гуштосп ба майдон баромад, вале оқибат ба дасти паҳлавон Бедирафш ҳалок гардид. Бедирафш сарулибоси шоҳзода Зарирро бо дирафши Ковиён гирифта, назди Арҷосп бурд ва тӯрониён аз ин ғолибият шодмонӣ карданд, вале ориёҳо ба мо-таи сипаҳбади худ нишастанд.

Гуштосп писари худ Исфандиёрро даъват намуд ва ба ҷанги Арҷосп фиристод. Гӯё Худованд Исфандиёрро чунин офарида буд, ки дар вақти ҷанг танаш ба пӯлод табдил меёфт ва ҳеҷ силоҳе ба ӯ қора намекард. Аз ин сабаб, ӯро рӯйинтан (яъне оҳанинтан) мегуфтанд. Ӯ ҳамроҳи писари Зарир – Настур ба лашкари Тӯрон ҳучум оварда одами бисёр кушт. Бедирафшро дастгир намуда ҳалок карданд ва аспи Зарирро, ки Накураг ном дошт, бо дирафши Ковиён бозпас гирифтанд. Арҷосп аз ҷанги Исфандиёр ҳаросида, пинҳонӣ роҳи гурезро пеш мегирад. Исфандиёр аскар-ри худро ба се бахш тақсим карда, аз се тараф ба тӯрониён ҳамла овард ва ба душман талафоти калон дод. Сипоҳи тӯронӣ аз гурехтани шоҳи худ огоҳӣ ёфта, таслим шуданд.

Исфандиёр дар ин ҷанг хеле машҳур мешавад, ӯ асирони тӯрониро озод менамояд. Дар ин ҷанг пайғамбари ориёҳо ба сифати табиб ширкат дошт. Шоҳаншоҳ Гуштосп ғалабаи лашкари худро қайд менамояд. Ӯ ба Настур фармон медиҳад, ки табли шодӣ зананд ва ба пойтахт баргарданд.

Гуштосп вақте ки ба Балх омада бар тахт нишаст, Настурро сипаҳбад таъйин намуда, ба ӯ лашкар дода ва барои хунбаҳои падарашро гирифтанд ба сӯйи Тӯрон равона мекунад.

Фиристодани Гуштосп Исфандиёрро ба кишварҳои Ориёно ва паҳн намудани дини зардуштӣ. То замони Гуштосп Ориёно дар байни кайҳои алоҳида тақсим буд. Онҳо бо якдигар ҷангида, мамлакатро хароб мекарданд. Мамлакат баъди вафоти Кайхусрав шоҳи умумиорӣ надошт, шоҳони вилоятҳо мустақил буданд.

Ҷаҳро Кайхусрав подшоҳи Тӯрон таъйин карда буд, вале Арҷосп бародарзодаи Афросиёб ӯро қатл карда, худаш подшоҳи Тӯрон мешавад ва ба Ориёно ҳучум оварда онро ба бочу хироч додан маҷбур месозад. Вақте ки Зардушт ба назди Гуштосп омад, Ориёно ба Тӯрон хироч меод.

Мамлакат дар ҳолати парокандагӣ буд ва баъди омадани Зардушт баъзе кайҳои марказгурез бо баҳонаи он ки мо аз дину оини аҷдодиамон даст намекашем, ба муқобили ҳукумати

марказӣ чанг эълон намуданд. Гуштосп баъди ба ақидаҳои динии Зардушт шинос шудан фаҳмид, ки барои давлати бузургро сохтан ғояи бузург ва дини умумиорӣ лозим аст, ки мардумро муттаҳид созад. Ин корро танҳо дини зардуштӣ карда метавонист.

Аз «Готҳо» маълум мешавад, ки дар оғоз Зардушт худаш танҳо ба ташвиқу тарғиби ғояҳои умумиорӣ машғул будааст, вале ба мушкилиҳо дучор мешавад. Ба ӯ монев мешаванду ӯро таъқиб мекунанд. Пас ба хулоса меояд, ки ин корро бе қувваи бузург иҷро кардан мумкин нест. Пеши шоҳ Гуштосп меояд ва зарурати дини умумиорӣ ва ташаккули давлати бузургро мефаҳмонад. Танҳо ғояи умумиорӣ метавонад мардумро муттаҳид намояд ва давлати бузургро ба вучуд орад. Давлати бузург гарави амонӣ ва тараққиёти миллат мебошад.

Гуштосп ва вазираш Чомосп инро хуб фаҳмиданд ва Исфандиёрро ба кишварҳои Ориёно фиристоданд. Исфандиёр буткадаҳоро месӯзонд ва ба ҷойи онҳо оташкадаҳо месозонд ва дини зардуштиро тарғиб мекард:

*Ҳама нома карданд зӣ шахриёр,
Ки мо дин гирифтём аз Исфандиёр.
Ки мо рост гаистему ҳам динтараст,
Кунун Занду Зардушт зӣ мо фираст.
(Фирдавсӣ)*

Ориёшаҳр ҳама пайравони оини яктопарастӣ шуданд ва ба пайғамбар Зардушт ва Худованди яккаю ягона имон оварданд. Дар мамлакат сулҳу ва амонӣ ҳукмфармо шуд ва давлат рӯ ба тараққӣ ниҳод.

*Касеро ба чиз аз касе бим не,
Ба гетӣ касе бе зару сим не.
Фурӯзанда гетӣ ба сони биҳишт,
Чаҳон гашта ободу ҳар ҷой кишт.
Саворон чаҳонро ҳамедоштанд.
Ва варзигарон варз мекоштанд.
(Фирдавсӣ)*

Аз ғалабаҳои Исфандиёр бародараш – Гуразм ва падараш – Гуштосп ҳасад мебурданд ва ӯро вақти бозгашт дар Балх ба дижи

Гунбадон маҳбус намуда, занчирпеч карданд. Гуштосп барои дидан ба Систон рафт ва Балх бесипоҳу сарвар монд.

Ҳучуми Арҷосп ба Ориёно. Арҷосп аз ин ҳодиса огоҳ шуда, ба Ориёно лашкар кашид ва Балхро ба муҳосира гирифт. Луҳроспи пир, ки дар маъбад ба тоат машғул буд, берун омад, мусаллаҳ шуд ва чанг кард, аммо ўро ихота карда куштанду вориди маъбад шуданд. Чандин нафар мубадон¹ ва ҳирбадро² сар заданд. «Авесто» ва «Занд»-ро сўзонда оташи муқаддасро хомӯш сохтанд. Мувофиқи ривояте Зардушт дар байни мубадон буд ва ўро низ ба қатл расонданд. Кушандаи Зардушт яке аз лашкариёни тўронӣ бо номи Турбаротур будааст. Ин ҳодиса дар рӯзи хурдод ва моҳи урдибиҳишт рух медиҳад. Дар ин вақт Зардушт 77 - сола будааст.

*В-аз он ҷо ба Нушозар андар шуданд,
Раду³ ҳирбадонро ҳама сар заданд.*

Пас дастаи Арҷосп ба қасри шоҳ омад ва онро низ оташ зад ва авлоди шоҳро кушт. Ҳутасп дар либоси ношинос бо роҳи пинҳонӣ аз шаҳр берун рафт ва роҳи Систонро пеш гирифт ва ба назди Гуштосп расид ва ҳодисаро нақл кард. Вай бо лашкараш ба сўйи Балх омад ва сипаҳсолориро ба писараш Фаршедвар ва писари Зарир – Настур дод ва худ дар қалъа ҷой гирифт. Чанг се шабонарӯз давом кард. Фаршедвар бо бародарони худ ҳалок шуд. Гуштосп дар қалъаи кӯҳӣ пинҳон мешавад. Арҷосп роҳи қалъаро меёбад ва онро муҳосира мекунад. Гуштосп аз вазираи Ҷомосп чора меурсад ва Ҷомосп халосиро дар омадани Исфандиёр мебиннад. Ҷомосп бо либоси тўронӣ ба назди Исфандиёр мерасад ва ўро аз банд озод намуда, ба майдони чанг меорад. Исфандиёр бо тўрониён мечангад ва онҳоро шикаст медиҳад ва барои озод намудани хоҳарони худ ба Рўйиндижи Арҷосп раҳсипор мешавад. Ў дар либоси тоҷирӣ ба Рўйиндиж ворид мегардад. Дар он ҷо маросими чашни оташро ташкил мекунад, ки ин мувофиқи маслиҳати пешакӣ бо лашкараш нишони дари Рўйиндижро кушодан буд. Лашкари Исфандиёр вориди шаҳр шуд. Арҷосп бо сарлашкаронаш кушта шуданд. Исфандиёр хоҳаронаш Хумой ва Офаридро аз асирӣ озод намуда, ба ватан бармегардад.

---

1. Мубад – рӯҳони зардуштиён; донишманди дини зардуштӣ.

2. Ҳирбад – рӯҳони зардуштиён, ки ба мартаба аз мубад поинтар бувад.

3. Рад – доно, олим, хирадманд, роҳбар, сардор.

Зардушт ва дини ӯ. Ба вучуд омадани шахсиятҳои бузурги маънавӣ дар таърихи инсоният зарурати замон аст. Онҳо дар замоне пайдо мешаванд, ки дар ҷомеа беадолатӣ, ҷангу хунрезии тӯлонӣ ва ҷаҳолат ҳукмфармо бошад. Дар китоби «Авесто» бахши «Ясно – 29» гуфта мешавад, ки «Равони ҷаҳони зинда ба фарштаи пиндори нек Ваҳумана шикоят намуда, барои халосӣ аз бедодгариҳои дунё мадад мепурсад. Ваҳумана мегӯяд, ки мададро аз Худованди холиқ талаб намоед. «Равони офариниш» ба Арш ба даргоҳи Худованд меравад ва аз ӯ ёрӣ мепурсад. Аҳурамаздо ба рӯи Зардушт ишора карда мегӯяд: вай ба дунё меравад ва пуштибони шумо хоҳад шуд».

Зардушт дар «Авесто» ба шакли Заратуштра ёд шуда, пайғамбар, ислоҳгари дини қадимии халқҳои ориёинаҷод, асосгузори дини зардуштӣ мебошад. Маънои номи Зардушт «дорандаи шутури зард» аст.

Номи қабила, авлоди Зардушт Спитама – Испитамон буд. Мувофиқи гуфтаи китоби авестой – «Вандидод» падари Зардушт – Прушасп аз деҳаи Дуроч ва модараш Дуғдуға аз Роғи Бадахшон буданд ва дар асрҳои XV–XIV пеш аз милод зиставу фаъолият намудаанд.

Зардушт хоҳари Фрашаоштра – вазири Гуштасп Ҳвовиро ба занӣ гирифта соҳиби се писар – Исатвастр, Урватнар ва Хваречитра – Хуршедчеҳр ва се духтар – Фаренӣ, Трити, Поуручиста мешавад. Ҳангоми яке аз ҷангҳои байни ориёниҳову тӯронӣён Зардушт ба дасти яке аз лашкариёни тӯронӣ Турбаротур ҳалок мешавад.

Таълимоти Зардушт дар ибтидо ҳамранги тамоми динҳои машхури дунё ба мушкиливу монеаҳо дучор шуда буд, вале дар замони ҳукмронии Гуштасп, Баҳман ва Хуман дини давлати Каёнӣён ва пасон дини давлатии Ҳахоманишиён гардид.

«Готҳо» – паёмҳои Худовандро худи Зардушт тартиб додааст, дар ибтидо таълимоти ӯро аксари мардум ва ҳатто ҳамқабилаҳояш қабул накарданд, ӯ маҷбур шуд барояш парасторе, ҳомие ҷустуҷӯ намояд. Ҳомии Зардушт барои ташвиқ ва таблиғ намудани дини нави ӯ Гуштосп гардид, ки дар ин бора шумо аз дарсҳои гузашта маълумот доред. Зардушт ба пайравони худ бо суханони хуш, мавзуну манзум ва равону фаҳмо мууроҷиат кардааст, то ки таъсири таълимоташ бештару муассиртар бошад.

Ҳамчунин Зардушт дар таълимоташ ба динҳои дигари мавҷуда ва боварҳову кешҳои маҳаллӣ (фолбинӣ, парастии қувваҳо ва чизҳои табиӣ ба мисли сангҳои суфта – остонҳо, дарахтони қадимаи азимчӯсса, чашмаҳо ва амсоли инҳо, ки дар Эрон, Осиёи Марказӣ ва дар Тоҷикистони мо ҳам ҳанӯз ба онҳо эътиқоду эътиқоддоранд) муборизаи беамон мебард.

Ислоҳоти аввалинаш ин буд, ки Зардушт парастии даеваҳоро ҳамчун худоёни дурӯғин инкор кард, ҳарчанд парастии ҳайвонот, аз ҷумла гов дар боварҳои ориёӣ ва ҳам ҳиндуӣ боқӣ монд. Зардушт дини дорои маънавияти баландро эҷод кард, некиро ситоиш ва бадиро сарзаниш мекард, вале таълимоти ӯ аз ҳаёти воқеӣ ва иҷтимоии давраш канда набуд.

Дар даврони зиндагии Зардушт қабिलाҳои кӯчманчӣ ба киштзору чарогоҳҳои деҳқонон тохтутоз карда, киштзорро харобу поймол ва чорворо ба ғорат мебарданд. Зардушт ба муқобили ин ғоратгарони кӯчманчӣ барҳост ва аҳамияти муқимнишинӣ, чорвопарварӣ ва деҳқониро ташвиқ мекард. Ӯ ҳамчунин ба муқобили ҳукмронони бадқирдору золим баромада, ғояи шоҳи одилу нақорро таълиқ кардааст. Таълимоти ахлоқии Зардушт дар замонаш аҳамияти бузург дошт ва ҳатто баъзе нуқтаҳои таълимоти ӯ имрӯз ҳам арзиши худро гум накардаанд. Таълимоти Зардушт бар се нуқтаи муҳим – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек асос ёфта буд.

Гуноҳи бадтарин барои мардум дурӯғ гуфтан буд. Ҳамчунин Зардушт мардумро даъват мекард, ки аз ҳасудӣ, бахилӣ, рашк, хашм, бадгӯӣ, ғайбат, фиребу найранг ва дигар ҳислатҳои бад, ки дар шакли дев ё ягон офариниши бадқирдори дигар мардумро гумроҳ мекунанд, бар канор бошанд ва аз онҳо дурӣ ҷӯянд. Тамоми некиҳоро барои мардум Худои бузург – Ахурамаздо арзонӣ мебарад. Ба ин нисбат дар «Готҳо»-и «Авесто» омада, ки «Ахурамаздо Худованди ҷону хирад, Худои донишу биниш аст. Ӯ донотарин аст, неку аст, тавоно аст, огоҳтарин аст, беҳамтоист, ягона аст, сароғоз аст, саранҷом аст, бахшоянда аст, афзоянда аст, меҳрубон аст, пуштупаноҳ аст. Ӯ сазовори ситоиш аст. Ӯ парастиданист».

Баътибори ҷунинакидаи пураарзиш ва аҳамияти умумибашарӣ доштани таълимоти Зардушт дар байни мардум интишор ёфт ва пас аз маргаш шахси муқаддас ва муъҷизаофарин доништа шуд. Ин буд, ки аз таълимоти Зардушт файласуфони Юнони Қадим ҳам баҳра бардоштаанд.

Пайравони Зардушт холо ҳам дар бисёр мамлакатҳои Аврупо зиндагӣ мекунад. Таълимоти Зардушт дар мамлакатҳои Шарк бештар дар Ҳиндустон машҳур аст. Бисёр назарияҳои дини ӯ, ба монанди панҷ вақт намоз, дӯзах, биҳишт, пули чинвод (сирот), рӯзи растохез, рӯҳ, чон, фариштагони ҳафтгона, Накиру Мункар, олами рӯҳӣ, иблис (Аҳриман), тӯфони ҷаҳонӣ ва ғайра бо динҳои яҳудӣ, насронӣ ва ислом низ ворид шудаанд. Зардушт динашро Маздаясно – ситоиши Худованди якаву ягона номидааст.

§ 25–27. «АВЕСТО»

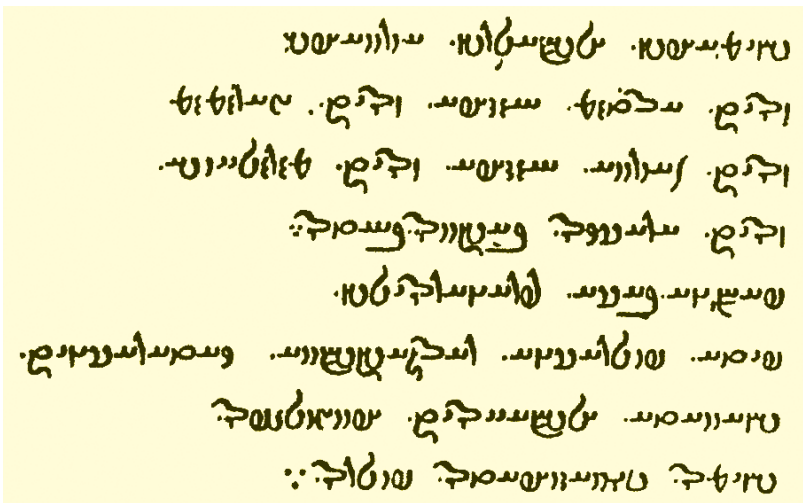
Китоби «Авесто» яке аз қадимтарин осори адабӣ ва динии халқҳои ориёинажод мебошад. Он боқимондаи сурудҳо, дostonҳо, ривоятҳо ва гуфтаҳои фармудаҳои Худои бузург мебошад, ки таърихи бисёрҳазорсолаи ориёихоро таҷассум менамояд. Ин китоб маҷмӯаи маълумоти динӣ, фолклорӣ, географӣ, астрономӣ, биологӣ, ботаникӣ, табиатшиносӣ, тиббӣ, фалсафӣ, адабӣ, шеърӣ ва таърихист. Маъноии калимаи «Авесто» чандон равшан нест. Дар «адабиёти таърихӣ» номи ин асар «Авесто», «Авасто» «Абисто», «Асто», «Усто», «Апастак», «Вистак» ва ғайра навишта шуда авестошиносон онро китоб, илм, дониш маънидод кардаанд.

Китоби «Авесто» барои мо, тоҷикону эронӣён муқаддас аст, на барои он ки китоби динист, балки барои он ки осори қадимтарини хаттии гузаштагони мо ба ҳисоб меравад. Агар мураттабкунандаи наски (китоби) аввали он Зардушт бошад, пас муаллифони китобҳои дигар шогирдони ӯ, халқ ва дигар бузургони мо будаанд.

Мазмуну мундариҷаи «Авесто» хеле ғанӣ ва гуногун аст. «Авесто» донишномаест, ки дар он зиндагӣ ва омолу кирдор, тарзи ҳолати мардуми қадими ориёинажод, донишҳои андӯхтаи онҳо дар соҳаҳои гуногуни илм инъикос ёфтааст. Дар «Авесто» маълумоти ниҳоят ғоидаоваре оид ба таърих, фарҳанг ва маънавиёти ниёгони мо – ориёихо мавҷуд аст.

Ҳеч миллате дар ҷаҳон чунин асари гаронбаҳои таърихӣ надорад. Мо аз ин мефаҳрем ва бояд ҳамеша аз панду андарзҳои он баҳравар бошем, зеро маънавиёти миллати мо аз он ибтидо гирифтааст. Матни пурраи «Авесто» дар замони забткориҳои Искандари Мақдунӣ сӯхта шуд. «Авесто» дар ду нусха дар 12

Расми 31. Матни авестой аз ривояти Чамшед.

хазор пӯсти гов бо оби тилло навишта шуда буд ва яке дар хазинаи шоҳӣ дар Тахти Чамшед (Персеполис) ва дигаре дар маъбаде нигоҳ дошта мешудааст. Макдуниҳо қасри шоҳро ғорат карда, оташ заданд ва «Авесто»-ро ҳам сӯзондаанд. Нусхаи дуюмро ба Юнон бурданд ва он ҷо нобуд гашт. Мувофиқи навиштаи таърихнигори юнонӣ Плиний «Авесто»-и Зардушт китоби бузургтарин дар ҷаҳон ва аз 2 миллион байт иборат буд. Плиний ин маълумотро аз Гермипп, ки дар асри 3 то милод умр ба сар бурдааст, гирифтааст. Шояд Гермипп ин маълумотро аз рӯи нусхаи ба Юнон бурдашуда гирифта бошад. Баъди юнонихоро аз Ориёншаҳр пеш намудани Ашкониён ба гирд овардани «Авесто» пардохтанд. Ба ҳар ҳол «Авесто» дар замони Сосониён аз нав мураттаб мешавад, аммо Сосониён аз 1200 боб танҳо 347 бобро барқарор намудаанд. Матни пурраи «Авесто»-ро дигар барқарор кардан муяссар нагардид. Азбаски «Авесто» бо лаҳҷаи мардуми Бохтари Шарқӣ навишта шуда буд, барои фаҳмидани вай луғати тафсирие тартиб дода шуд, ки он «Занд» ном дошт. Дар замони Сосониён мубадон «Авесто»-ро мувофиқи шарҳи «Занд» мефаҳмиданд. Тафсири паҳлавии «Занд» аз 2094200 калима иборат буд.

«Авесто»-ро бори дуюм арабҳо сӯзониданд. Ривояте ҳаст, ки дар замони халифа Маъмун, ки модараш аз тоҷикони Балх буд, мубоҳисае дар бораи кадом дин ҳақ аст, байни диндорони мусал-

мон, зардуштиён, насрониён ва калимиён (яхудиён) ташкил карда шуд, ки дар он мубади зардуштӣ бо номи Озарфаранбағ ширкат дошт. Дар ин мубоҳиса Озарфаранбағ нисбат ба ҳамаи намояндагони динҳои дигар дастболо шуд ва халифа ба ӯ иҷозат дод, ки дар бораи «Авесто» ва оини Зардушт китобе мураттаб кунад. Озарфаранбағ ба навиштани китобе бо номи «Динкард» сар мекунад, лекин онро тамом карда наметавонад, зеро ӯро мутаассибон ба қатл мерасонанд. Навиштани «Динкард»-ро мубад Озарбод давом дода, ба охир мерасонад. «Динкард» мухтасаран дар бораи бахшҳои «Авесто», аз ҷумла 21 китоби (наск) замони Сосониён маълумот медиҳад. Дар ҳамин давра якчанд китобҳои дигар, ба монанди «Ардавирофнома», «Минӯи хирад», «Бундаҳишн» ва дигар адабиёти паҳлавӣ навишта шудаанд.

Қарнҳои VIII–X давраи бедории халқҳои ориёинажод буд. Мубадон, донишмандони тоҷик ҳанӯз забони паҳлавиро медонистанд ва кӯшиши зиёд намуданд, ки асарҳои хаттии гузаштагонро аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кунанд ва бартариҳои фарҳанги Аҷамро бар Араб исбот намоянд. Аммо ин кӯшишҳо баъди аз байн рафтани давлати Сомониён боз хомӯш шуданд ва таассуби исломӣ дастболо шуда китобҳои оини зардуштӣ боз нобуд ва соҳибонашон таъқиб шуданд. Ҳатто Низомулмулк барин донишманд ва сиёсатмадори тоҷик, вазири Салҷуқиён мутаассиб буд, зардуштиёнро таъқиб кард ва баъзеи онҳо маҷбур шуданд дар асри X–XI ба Ҳиндустон кӯчида раванд. Ҳамин тавр, зардуштиён ва китоби муқаддаси онҳо «Авесто» лақаби таҳқиромези «Китоби маҷусӣ»-ро мегирад ва оҳиста-оҳиста аз истифода дур мешавад.

Солҳои 1500–1700 дар Париж, Берлин ва Лондон якчанд асар дар бораи оини ориёӣҳои қадим ҷоп мешаванд. Соли 1754 як савдогари аврупоӣ аз Ҳиндустон якчанд саҳифаи хаттии «Авесто»-ро меорад. Олими фаронсавӣ ин дастхатҳоро дида, соли 1759 ба Ҳиндустон ба назди зардуштиёне, ки дар замони истилои араб ба он ҷо фирорӣ шуда буданд, меравад. Ин олим Анкетил Дю Перон ном дошт ва забони форсии дариро медонист. Анкетил Дю Перон дар муддати ду сол дар байни зардуштиёни Ҳиндустон зиста, бо урфу одатҳои онҳо шинос мешавад. Зардуштиёни Ҳиндустонро порсҳо меноманд, зеро дар вақте ки онҳо ба Ҳиндустон гурехтанд, сарзамини Эрони кунунӣ Порс ном дошт ва онҳо худро бошандаи сарзамини Порс номидаанд.

Соли 1761 Анкетил Дю Перон ба Париж меояд ва китобе бо номи «Занд Авесто» (дар ду чилд) нашр менамояд. Дар муддати сад сол «Занд Авесто»-и Дю Перон дар Аврупо ягона китоб дар бораи «Авесто» буд, аммо китоби мазкур ба «Авесто»-и асли муносибате надошт, зеро устои Дю Перон мубад Дороб ба ӯ дарс аз «Занд Авесто» дода буд. Бинобар ин, гузоришҳои Дю Перон аз «Занд Авесто» буданд. Бо вучуди ин, асари Дю Перон таваҷҷуҳи олимнро ба «Авесто» ҷалб намуд ва аз асри XIX авестошиносии ҳақиқӣ шурӯъ мешавад. Соли 1852 авестошинос Н.Вестергорд дар Копенгаген «Авесто»-ро тарҷума намуда, ба таъб мерасонад. Солҳои 1859–1863 Ф. Шпигел дар Вена «Авесто»-ро дар се чилд тарҷума карда ҷоп менамояд. Солҳои 1885–1889 авестошинос К.Гелднер «Авесто»-ро ба забони олмонӣ тарҷума ва ҷоп мекунад. Ҳамин тавр, дар охири асри XIX «Авесто» ба забонҳои асосии аврупоӣ–олмонӣ, фаронсавӣ ва англисӣ ҷоп шуд.

Дар Эрони кунунӣ як зумра авестошиносон ба вучуд омаданд, ки онҳо «Авесто»-ро ба хати арабӣ ва забони форсӣ тарҷума намуданд. Машхуртарини онҳо Пури Довуд, Меҳрдоди Меҳрин, Ҳошими Розӣ, Муҳаммад Муин, М.Навбодӣ, К.Ҷомосп, Ф. Ҷунайдӣ, Ҷ. Дӯстхоҳ, А. Ҷаъфарӣ мебошанд. Соли 2001 «Авесто»-и ба хатти арабии забони форсӣ тарҷуманамудаи Ҷ. Дӯстхоҳ ба хатти кириллӣ ва забони тоҷикӣ аз ҷониби авестошинос М. Диловаров баргардонда шуд.

Бори аввал донишманди тоҷик Б. Бобохонов «Хурд Авесто» ва як фарғарди «Видеват»-ро ба забони тоҷикӣ аз забони авестой тарҷума кард. «Авесто» бо хати диндабира, ки дорои 44 ҳарф мебошад, навишта шудааст. Олимон чунин ақидадоранд, ки алифбои авестой комилтарин алифбо дар ҷаҳон мебошад ва дар вай ифодаи ҳамаи овозҳои забонҳои мавҷуданд.

Мо қаблан ишора кардем, ки «Авесто» аз 21 наск (боб) иборат буд. Наскҳои мувофиқи мазмун ва мундариҷа ба се бахш тақсим мешуданд. Ҳар бахш 7 китобро дар бар дошт. Номи китобҳои ва бахшҳои дар китоби «Динкард» оварда шудаанд, аммо аз «Авесто» то ба замони мо ҳамагӣ 5 китоб боқӣ мондааст. Аз ин 5 китоб танҳо яктои он «Вандидод» комил аст, боқимондаи онҳо «Ясно», «Яштҳои», Хурд «Авесто» ва «Виспарад» пурра ба дасти мо нарасидаанд. «Авесто» дар замони истилои арабҳои сӯзонида мешавад. Арабҳои биёбонгард мехостанд аз осори хаттӣ ва динии тоҷикон–эронӣ чизе боқӣ намонанд. Масалан, дар хонаи пи-

сари шоҳи Истаравшан Афшин Ҳайдар соли 841 китобе ёфтанд, ки муқоваи он бо матои қиматбаҳо ва ҷавоҳироту тилло орош дошт. Китоб, бешубҳа, «Авесто» буд. Арабҳо Ҳайдарро кофир эълон намуда, ӯро куштанд ва китобро набуд сохтанд. Дар ибодатгоҳи Самарқанд китобҳои динӣ мавҷуд буданд ва онҳоро низ сӯзонданд. Бинобар ин, он чизе, ки боқӣ мондааст, дастраси мо нашудааст. Ба шарофати дар Ҳиндустон зистани як бахши ками зардуштиён баъзе қисматҳои ин осор то ба замони мо расидаанд.

«Ясно – Готҳо». Яке аз бахшҳои «Авесто» буда, маънояш ситоиш, парастии мебошад. Аз 72 боб (онҳоро дар забони авестой «ҳот» мегӯянд) иборат аст. Дар бобҳои 1–8-и «Ясно» дуоҳо, ниёишҳо, пораҳои ситоишӣ дар бораи Ахурамаздо ва дигар фариштагони зардуштия оварда шудаанд. Дар бобҳои 9–11 рустани муқаддас – ҳаома ситоиш шудааст. Ин бобҳо аз ҷиҳати мазмун ба «Яштҳо» қаробату наздикӣ доранд. Дар боби 12-ум қонуну қоидаҳои зардуштия таъйин гардида, се меъёри асосии он – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек сутуда шудаанд. Бобҳои баъдина (13–27) низ дуову ниёишҳои гуногунро, ки зардуштиён ҳангоми адои намоз ба ҷо меоварданд, дар бар мегиранд. Аз ҳоти 28 «Гот»-ҳо шурӯъ мешаванд.

«Готҳо» қадимтарин қисмати «Авесто» мебошанд, ки тахминан асрҳои XV–XIV то милод аз тарафи худи Зардушт эҷод шудаанд ва як қисми таркибии Яснои «Авесто» (16 боби онро ташкил мекунанд) мебошанд. Азбаски «Готҳо» қисми қадимтарини «Авесто» мебошанд, бинобар ин, забони онҳо ҳарчанд авестой бошад ҳам, бо вучуди ин аз дигар қисмҳо бо калимаву ибораҳои худ ба кулӣ фарқ мекунад. Забони онҳо ба забони осори санскрит¹ – Ведаҳо (Ригведа, Самаведа ва ғ.) наздикӣ дорад.

«Готҳо» аз калимаи авестой буда, маънояш суруд, суруди тантанавӣ аст. Рафта-рафта калимаи «Гот» дар забони тоҷикӣ-форсӣ бо каме тағйири шакл ҳамчун «гоҳ» дар номгузорию сурудҳои «Шашмақом» (Дугоҳ, Сегоҳ) боқӣ мондааст.

«Готҳо» сурудҳо ва манзумаҳои мебошанд, ки ба вазни ҳичой навишта шудаанд. Дар баъзе пораҳои «Готҳо» шаклҳои қофия ба назар мерасанд.

---

1. Санскрит – забони қадимии ҳиндӣ.

«Готҳо» аз чиҳати мазмуну мундариҷа аз дигар қисматҳои «Авесто» фарқ мекунанд.

Тавре ки дар дарсҳои гузашта зикр карда будем, дар даврас, ки «Готҳо» эҷод шуда буданд, баъзе қабिलाҳои мардуми ориёинаҷод муқимнишин ва баъзеҳо бодиянишин буданд. Муқимнишинон ба киштуқору деҳқонӣ ва чорводорӣ машғул буданд. Бодиянишинҳо ба онҳо ҳучум мекарданд, деҳаҳову хонаҳои онҳоро хароб мекарданд, молу мулкашонро ғорат мекарданд, ҳайвоноташонро кашада гирифта, бо худ мебурданд. Дар «Готҳо» ба муқобили ҳамин гуна ғорату одамозориву куштор эътироз карда шудааст.

Дар яке аз бандҳои «Готҳо» Зардушт Ҷимаро (Ҷамшед) барои ба мардум омӯхтани куштани чорпоён ва ҳӯрдани гӯшти онон мазамнат мекунад.

Зардушт дар «Готҳо» тарғибкунандаи ободони кишвар, ривоч додани кишту кор мебошад. Ӯ тарафдори он буд, ки мардум ҳамеша ба коре машғул бошанд, гову гӯсфанд парвариш кунанд, муқимнишин бошанд ва зиндагии худро рӯз ба рӯз беҳтар намоянд.

Ҷамчунин дар «Гот»-ҳо ғояи шоҳи одил, шаҳриёри хуб, ҳукмроне, ки барои ободии кишвар ҳамеша кӯшиш мекунад ва мардуми худро аз роҳзанону ғоратгарон муҳофизат менамояд, хеле равшан ифода ёфтааст.

Намунаи ҳамин гуна подшоҳ Гуштосп аст, ки номаш чандин маротиба дар «Готҳо» зикр мешавад. Ба ёд оваред ин ҳамон подшоҳ Гуштосп аст, ки дар аввали пайғамбарии Зардушт ҳомии ӯ буд. Ҳукмрони қабिलाҳои ғоратгар – душман, чодугар буда, насихатгарон ва роҳнишондихандагони онҳо девҳои бадқирдоранд, ки мардумро ба роҳи бад меандозанд.

Зардушт дини худро дини ростин номида мардумро ба худшиносии оқилонаву хирадмандона ва интиҳоби озодона даъват менамояд. Дар хот-готи 45 мегӯяд: «Ҷама аз рӯи андеша ва хирад роҳи худро интиҳоб намоед ва нагузored, ки омӯзандагони бад зиндагиатонро вайрон намоянд. Дар ҷаҳон ду гавҳар вучуддоранд, яке Нек (Худо) ва дигаре Бад (Аҳриман), ки ҳеҷ гоҳ бо ҳамдигар сулҳу созиш намекунанд. Онҳое, ки роҳи бадро интиҳоб кардаанд, бисёр зарар хоҳанд дид, ба инсонҳо зиёнҳо меоранд ва бо онҳо мубориза бояд бурд».

Зардушт аз тарафи олимони машҳури ҷаҳон баҳои баланд гирифтааст. Зардушт таблиғари фаъоли ҷомеаи ягонаи ориёӣҳои кишоварз, шаҳриён, яъне давлати ягонаи пурзӯр ва мубори-

зи зидди ҳама гуна харобиҳо ва беадолатиҳо буд. Танҳо давлати пуриқтидор метавонад оромиро дар Ориёно қорӣ, рушду камоли чома ва сатҳи баланди зиндагиро таъмин намояд. Аз ҳамин ҷиҳат Зардушт на танҳо асосгузори аввалин дини яктопарастӣ дар ҷаҳон, балки асосгузори ғояҳои давлати бузурги ориёӣ низ будааст. Дар асоси ғояҳои ӯ давлати бузурги Ориёно дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омад, ки сарвари он Гуштосп шуд. Зардушт дар ташкил намудани давлати бузурги ориёӣ бевоҳида иштирок кардааст. Дар асоси қоидаҳои давлатдорӣ Зардушт дар Ориёнаҳр як силсила давлатҳои бузург, ба монанди Каёниён, Модҳо, аввалин империяи ҷаҳонии Ҳахоманишиён, баъд Ашкониён, Кӯшонӣ ва Сосониён арзи вучуд кардаанд. То он даме, ки мардуми тоҷик аз маънавияти давлатдорӣ Зардушт баҳраманда буданд, бар душманон ғолиб меомаданд. Ҳамин ки дар ин қавм таассуби динӣ ва кайфу сафои бепарвой ҷойгир шуд, шаъну шарафи ориёӣ худро гум карда, сари итоат ба саҳронавардони бадавӣ додаанд ва мамлакат аз тахти каёнӣ худ бенасиб гардид.

«Яштҳо». Ин китоби дуҷумла «Авесто» мебошад, ки боқӣ мондааст. Он боқимондаи дostonҳо дар бораи Худованд ва фариштагон, подшоҳон, паҳлавонон, порсоён ва дигар унсурони муқаддаси гузаштагонӣ мо – ориёӣҳо мебошад, ки ба ҳазораҳои IV–II пеш аз милод мансуб аст. Суруду дostonҳои «Яшт»-ҳо ёдгори таърихи гузаштагонӣ бо оро номуҷ ва ватанпарвару поксаришти мо мебошанд. Калимаи «Яшт» бо «Ясно» ҳаммаъност ва мазмуни ситоиш ва ниёиширо дорад. Агар дар «Ясно» ситоиш ба тарзи умумӣ сурат гирад, дар «Яшт» ба тарзи мушаххас фариштае ё Худованди бузург сутуда мешавад.

«Яштҳо» аз 21 яшт фароҳам омадаанд, ки номашон бо номи эзидони 30 рӯзи солшумории зардуштӣ мутобиқанд. 1) «Хурмузд-яшт»; 2) «Ҳафт амшаспанд-яшт»; 3) «Урдибиҳишт-яшт»; 4) «Хурдод-яшт»; 5) «Обон-яшт»; 6) «Хуршед-яшт»; 7) «Моҳ-яшт»; 8) «Тир-яшт»; 9) «Дрвасп-яшт»; 10) «Меҳр-яшт»; 11) «Сурӯш-яшт»; 12) «Рашн-яшт»; 13) «Фарвардин-яшт»; 14) «Баҳром-яшт»; 15) «Ром-яшт»; 16) «Дин-яшт»; 17) «Ард-яшт»; 18) «Аштод-яшт»; 19) «Зомӣёд-яшт»; 20) «Ҳаома-яшт»; 21) «Вананд-яшт». «Яштҳо» дар қадим ба яке аз китобҳои азбайнарафтаи «Авесто», ки «Бағон-яшт» (Ситоиши худоҳо) ном дошт, дохил мешуданд. «Яштҳо» аз «Готҳо» баъдтар навишта шудаанд, вале аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва мавзӯ қадимтаранд.

«Яштҳо» бештар сурудҳои фолклории халқӣ мебошанд, ки дар давраҳои хеле қадим дар ҳаққи бузургон сароида шуда, давр ба давр ва замон ба замон аз даҳон ба даҳон гузашта, сайқал ёфтаанд. Ин сурудҳоро Зардушт медонист ва фариштагони ин сурудҳо бузургони оини Маздаясно ҳастанд.

«Яштҳо» дар қадим хеле зиёд буданд, аммо онҳо то ба замонҳои мо омада нарасидаанд. Ҳоло 21 достон аз «Яштҳо» ба мо мерос мондааст, аммо на ҳамаи онҳо пурраанд.

«Яштҳо» бори аввал аз ҷониби авестошиноси олмонӣ И.Гелднер дар охири асри XIX тарҷума шуда буданд. Мо дарси худро аз рӯи тарҷумаи устод Пури Довуд тартиб додаем. «Яштҳо» ба бузург ва хурд тақсим мешаванд.

«Яштҳо» манбаъҳои тақвимианд, чунки дар солшумории тоҷикӣ-эронӣ ҳар рӯзи ҳафта ва моҳ ба як фаришта муваккал будааст. Бинобар ин, номи рӯз ё ҳафта номи фариштаи муваккали¹ он мебошад. Масалан, дар «Яштҳо» номҳои рӯзҳои ҳафта ин тавр буданд.

1. Маҳзамон – душанбе
2. Баҳромзамон – сешанбе
3. Тирзамон – чоршанбе
4. Ҳурмуззамон – панҷшанбе
5. Кайвонзамон – шанбе
6. Меҳрзамон – якшанбе

Рӯзи истироҳат ба фариштаи бузургтарини оини Маздаясно Митра (Меҳр) бахшида шудааст. Митра – Худованди сулҳу салоҳ ва аҳду паймонҳо ба шумор мерафт. Дар ин рӯз ҳамаи шартномаҳои расмӣ, аз ҷумла аҳдномаи занушавҳарӣ баста мешуданд.

Дар тақвими зардуштиён на танҳо рӯзҳои ҳафта, балки рӯзҳои моҳ низ номи фариштагонро доштанд, ки иборатанд аз: 1. Ҳурмузрӯз. 2. Баҳманрӯз. 3. Урдибиҳиштрӯз. 4. Шаҳриваррӯз. 5. Спандармузрӯз. 6. Хурдодрӯз. 7. Мурдодрӯз. 8. Дин ба оташрӯз. 9. Оташрӯз. 10. Обонрӯз. 11. Хуршедрӯз. 12. Моҳрӯз. 13. Тиррӯз. 14. Гӯштрӯз. 15. Дай ба Меҳррӯз. 16. Меҳррӯз. 17. Сурӯшрӯз. 18. Рашанрӯз. 19. Фарвардинрӯз. 20. Баҳромрӯз. 21. Ромрӯз. 22. Вою (Бод) рӯз. 23. Дай ба Динрӯз. 24. Динрӯз. 25. Артрӯз. 26. Аштодрӯз. 27. Осмонрӯз. 28. Зомиедрӯз. 29. Меҳроспандрӯз. 30. Аниронрӯз.

---

1. **Муваккал** – *ғумошта, таъинкардашуда, қассе, ки иҷрои қоре ба вай супурда шудааст.*

Дар охири сол ориёиҳо панҷ рӯзи иловагӣ ҳамроҳ намуда, солро ба 365 рӯз мерасониданд.

Мундариҷаи «Яштҳо» гуногун аст. Масалан, «Яштҳои хурд» ҳар кадом як баҳши намозҳои берун аз «Авесто»-ро дар бар гирифтаанд. «Яштҳои бузург» ҳар кадом алоҳида ва ба тарзи мушаххас суруда шудаанд ва маънояшон ба худ хос мебошад. Дар гузашта ҳар як «Яшт» барои худ тафсир дошт. Танҳо тафсири баъзе «Яштҳо» то ба замони мо омада расидаанд. Тафсири аз ҳама бузург Ҳурмузъяшт аст, ки 2 ҳазор калима дорад. Ҳурмуз ё Аҳурамаздо номи парвардигори бузург мебошад. Юнониён, вақте ки Ориёншаҳро гирифтанд, Ҳурмузро Зевс ва римӣён ӯро Юпитер номидаанд. Мартабаи Ҳурмуз нисбат ба ҳамаи худоёни бузурги дигари динҳо Яхвоя яҳудон, Зевси юнониён, Юпитери румӣён, Буддои ҳиндувон болотар аст. Ҳурмуз ба монанди Аллоҳ дар дини Ислом холиқ ва офаридгори ҳамаи мавҷудот мебошад. Ӯ ҳамеша буд ва мебошад, аз ҳама чиз огоҳӣ дорад.

«Яштҳо» манбаи таърихӣ низ мебошанд. Масалан, дар Обояшт дар бораи подшоҳони силсилаи Пешдодиён: – Ҳушанг, Чамшед, Заҳҳок, Фаридун, Гаршосп ва Афросиёб сухан меравад. Дар ҳамин Яшт дар бораи Каёниён – Кайковус, Тӯс, Чомосп ва Кайхусраву рӯди Оранг маълумот пайдо кардан мумкин аст. Дар бахшҳои чудогонаи «Яштҳо» мо дар бораи Тӯрон ва тӯрониён, шоҳони Тӯрон, чангҳои онҳо бо ориёиҳо, Каюмарс, Гуштосп ва писарони ӯ, аз ҷумла корномаҳои Исфандиёр, Баҳман, Манучеҳр ва дигар подшоҳони ориёӣ маълумот пайдо карда метавонем.

Яке аз яштҳои муҳим барои таърихи географияи тоҷикону эронӣён ин Зомиедъяшт мебошад. Яшт агарчи номи фариштаи Замин–Замро дошта бошад ҳам, аммо дар дохил аз фарри Каёниён суҳбат мекунад. Тавре ки медонед, дар урфияти тоҷикону эронӣёни қадим чор унсури табиат хок, об, оташ ва ҳаворо муқаддас меҳисобиданд ва дар «Авесто» ҳар чаҳор фариштаи муътабар бо ин номҳо ситоиш мешаванд.

Дар ҳафт банди аввали Зомиед-яшт аз 53 кӯҳ ёд мешавад ва баъди ин дар бораи фарри Каёниён сухан меравад. Бинобар ин, шинохтан ва муайян кардани кӯҳҳо, рӯдҳо, кӯлҳои дар «Авесто» зикршуда аҳамияти бузурге барои таърихи мо дорад. Барои макони кӯҳҳо, рӯдҳо ва дигар ҷойҳои географияи дар «Авесто» зикршударо пайдо кардан, шумо бояд географияи Ватани худ – Тоҷикистонро хуб омӯzed ва донед. Шояд баъзе номҳо дар

маҳалҳо айнан ба ҳамон шаклу мазмуни дар «Авесто» овардашуда вучуд дошта бошанд.

Вандидод. Яке аз қисмҳои «Авесто» мебошад, ки шакли тахриршудаи «Видеват» аст. Маънои ин калима «қонун зидди девҳо» аст. Вандидод 22 фаргард (боб)-и гуногунмавзӯро дар бар гирифта, гуфтугӯи (саволу ҷавоб) байни Зардушт ва Ахурамаздо аст. Боби 1 гӯё достони географӣ буда дар он сухан дар бораи 16 кишвари офаридаи Ахурамаздо меравад. Нахустин кишвар Ариана Ваейча аст, ки дар он қабилаҳои ориёӣ – ниёғони халқҳои ориёинаҷод, аз ҷумла аҷдоди халқи тоҷик мезистанд. Инчунин дигар кишварҳои ориёӣ: Суғд, Марв, Бохтар, Кобул, Тӯс, Ҳирот, Нисо низ номбар шудаанд. Ахурамаздо дар ин кишварҳо тухми некӣ мекошт ва Аҳриман бошад, хунукӣ, боду боронҳои харобиовар, мору хашароти газанда, хушксоливу гуруснагӣ паҳн мекард.

Боби 2-юм дар бораи Ҷамшед аст. Ахурамаздо Зардуштро огоҳ менамояд, ки дар замони подшоҳии Ҷамшед хунукиву гармӣ ва беморию марг вучуд надошт. Одамону чорпоён рӯз ба рӯз зиёд мешуданд. Замин барояшон тангӣ мекард. Бинобар ин, Ҷамшед ба Ахурамаздо мурочиат мекунад ва ӯ ба Ҷамшади асои тиллоӣ – аштаро ва суваро – нигин мебахшад.

Ҷамшади асои тиллоӣ ин асову нигин (суваро) Заминро пас аз ҳар 300 сол се себаробарӣ васеъ кард, то тамоми инсонҳо, ҳайвоноту парандаҳо ва дигар махлуқот зиндагии хушу хуррам дошта бошанд. Дар қисматҳои дигари ин боб дар бораи варҳо–сохтани биноҳои начотӣ ва мардумону тамоми мавҷудоти зиндари аз боду борону обхезиву хунукӣ начот додани Ҷамшади асои тиллоӣ ва исломӣ монанд аст.

Дар фаргарди 3-юм Замин, деҳқонӣ ва ғайри онҳо гирифтани аз кор кардан дар Замин ситоиш шудааст. Ҷамшади асои тиллоӣ, ки кишоварзӣ ва чорводорӣ мавҷуд аст, мардуми он ҷой оромӣ осуда ва серу пур зиндагӣ ба сар мебаранд. Қасе, ки ба киштикор машғул аст, беҳтарин корро иҷро мекунад. Дар фаргардҳои баъдина доир ба масъалаҳои ҳуқуқ ва тарзи ғурундани мурдаҳо сухан меравад. Ҷамшунин доир ба масъалаҳои беҳдошти (гигиена), тоза нигоҳ доштани бадан, нигоҳубини мӯйи сар, гирифтани нохун, пешгирии бемориҳо, табобати бемориҳо ва амсоли инҳо маълумоти фаровони ғайриҷамшади асои тиллоӣ дорад. Вандидод ҷамшунин масъалаҳои таърихӣ, этнографӣ ва ахлоқиро низ дар бар мегирад.

Виспарад. Китоби чоруми боқимондаи «Авесто» мебошад. Маҷмӯаи дуоҳо дар ситоиши эзидони зардуштия аст. Ин бахши кӯтоҳ дар шеваи нигориш ба «Ясно» монандии бисёре дорад ва шомили сурудҳои кӯтоҳ дар ситоиши покон ва порсоён ва ҳамаи падидаҳои нек аст. Калимаи «Виспарад» аз ду вожаи авестой – «вист» ва «рату» сохта шуда, маънояш ҳама родон – далерон, роҳбарон, бохирадон аст. Дар «Виспарад» бештар сухан дар бораи ситоиш ва офариниши некии Аҳурамаздост.

Дар «Виспарад» шаш ҷашни «Гоҳонбор», ки ба шаш бори офариниш баҳшида шудаанд, тараннум мешаванд. Ҳар ҷашн панҷ рӯз аст, ки ҳар рӯз бояд яке аз бахшҳои панҷгонаи гоҳон хонда шавад. «Виспарад» аз 24 ё 23, 27 пора ё боб иборат буда, онҳо «фаргард» ном доранд.

«Хурд-Авесто». Маҷмӯи порчаҳои интихобшуда аз «Авесто», матни дуо ва ниёишҳо, ки пайравони зардуштия онҳоро дар адои намоз, иҷрои қонуну қоидаҳои динӣ, хангоми тӯй (сур) ва маросимҳои мотам мехонданд.

Тартибдиҳандаву муаллифи он Озарбоди Меҳроспандон мебошад. Аксари қисмҳои ин асар бо қисматҳои дигари «Авесто» якҷоя омадаанд, ки барои ҳамин онро ҷузъи панҷуми «Авесто» донистаанд. Номгӯии қисмҳои «Хурд-Авесто» чунин аст: 1. Сарсухан; 2. Дуоҳои муқаддаси зардуштия (ин дуоҳоро пеш аз оғози қорашон мехонданд); 3. Ниранги (қоида) қушті бастан (порчаест, ки дар он қонуну қоидаҳои бастан миёнбанди муқаддаси зардуштия – қушті шарҳ ёфтааст). Ин миёнбандро писарони зардуштиён баъди ба балоғат расидан (яъне дар синни 15 - солагӣ) мебастанд; 4. Сурӯш ё Ниранги (қоида) дастшӯйӣ; 5. Хушбом (порчаест дар бораи бомдод); 6. Ниёишҳо; 7. Гоҳон (панҷ суруд ва тавсифи вақти шабонарӯз). Шабонарӯзро Зардуштиён ба 5 вақт тақсим карда намоз мехонданд: а) Ховангоҳ – аз тулӯи Хуршед то нимрӯз; б) Рапитвингоҳ – аз нимарӯз то аср; в) Узайарингоҳ – аз аср то фуру нишастани Офтоб; г) Ависрутримгоҳ – аз шом то ними шаб; д) Ушангоҳ – аз ними шаб то тулӯи Офтоб. Номи ҳар як хангоми шаборӯз инчунин ғариштаи ниғаҳбони ҳамон вақт буд (масалан, Хован ғариштаи бомдод). 8. Яштҳо; 9. Сирӯза (қитъаҳо дар ситоиши рӯзҳои моҳ); 10. Офарингон (ситоишҳо барои маросимҳои динӣ).

Намозҳои зардуштиён ба ҳамин гоҳон иртибот дошта панҷвақта буданд ва намози якум ушаҳингоҳ ном дошта, субҳдам баргузор мегардид ва он ба фаровонӣ, баракату фуруғи хона, намози дуом – ховангоҳ пеш аз ними рӯз ба суду ободии русто, намози сеюм – рапитвингоҳ дар ними рӯз барои суду ободии кишвар, намози чахорум – азирингоҳ баъди нисфи рӯз хонда мешуд ва онро барои фаровонии мардумони неку далер мебахшиданд. Намози панҷумро шаб (шом) мехонанд ва он барои фаровонии ҳамаи чизҳои хуб, зиндагонии хуб ва пешрафти корҳои роҳбари динии ҷаҳон бахшида мешуд.

Занд. «Занд» – калимаи авестой буда, маънояш дониш, доништан мебошад ва он тарҷума ва тафсири «Авесто» ба забони форсии миёна (пахлавӣ) аст. Тарҷума ва шарҳи «Авесто» ба забони пахлавӣ замоне сурат гирифта буд, ки забони «Авесто» забони фаромушт (аз истифода монда) буд ва донишмандон дар шарҳу эзоҳи аксари калимаву ибораҳо душворӣ мекашиданд. Забони «Готҳо», ки забони Зардушт аст, ба лаҳҷаи бохтариёни шарқӣ буд ва на ҳамаи ориёӣҳои вилоятҳои дигар онро мефаҳмиданд. Аз ин рӯ, ба тарҷума ва тафсири матнҳои авестой зарурат бавучуд омад. Аз дастнависҳои, ки то замони мо боқӣ мондаанд, бармеояд, ки тарҷумаи матнҳои авестой тахтуллафзӣ ва тафсираш чунин буд: аввал дар як сатр матни авестой, сипас дар поёни он тафсиру тарҷума ба забони форсии миёна омадааст. Шарҳи калимаҳои алоҳида пас аз тарҷумаву тафсири ҷумла меояд. Дар даврони Ҳахоманишиён «Авесто» «Занд» дошт ва дар замони Искандари Макдунӣ «Занд» ҳам сӯзонда шуд. Дар аҳди Ашкониён (давраи шоҳ Билош) «Занд»-ро ба забони портӣ (пахлавӣ) тартиб доданд ва дар замони Сосониён ба лаҳҷаи порсиён навишта шуд.

«Позанд». Ин асар тафсири Занд буда, овонавишти (транскрипсия) матнҳои пахлавӣ (форсии миёна) бо хатти авестой (бо истифода аз ҳарфҳои иловагӣ) ва алифбои арабиасоси тоҷикӣ мебошад. «Позанд» дар асрҳои 8–9 бар ивази хатти душвори забони пахлавӣ омада, дар ибтидои ба вучуд омаданаш забони форсии нав (форсии дарӣ) арзи ҳастӣ кардааст. Ҳангоми ба «Позанд» баргардонидани матнҳои пахлавӣ бо нусхаи форсиашон иваз карда мешуданд.

Дар он забони форсии дарӣ ва лаҳҷаҳои зардуштиёни эронӣ мушоҳида мешавад. Умуман, «Позанд» ганҷинаест аз вожаҳои забони миллии мо.

Хулоса, «Авесто» яке аз бузургтарину баландтарин қуллаҳои афкори инсонист ва барои рушду башарият нигаронида шудаанд. Ин аст, ки машхуртарин олимони дунё ба ин манбаи хулку атвори неки инсонӣ баҳои сазовору баланд додаанд.

Як олими машхур ба номи Чексон навиштааст: «Камтар китоби муқаддасе чунин тасавури ахлоқӣ ва вазифа дорад, ки дар китоби муқаддаси зардуштӣ зикр гардида, камтар кеш вучуд дорад, ки ба ин қувват лузуми покӣ барои ҳисм ва рӯҳ талқин бинмояд».

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *«Авесто» чӣ гуна китоб аст? Чаро сӯзонда шуд?*
2. *Чанд китоби «Авесто» то замони мо расидаанд?*
3. *«Гот»-ҳоро кӣ эҷод кардааст? Ба кадом давра тааллуқ доранд ва дар бораи чӣ маълумот медиҳанд?*
4. *«Яштҳо» чӣ гуна китоб аст ва аҳамияти таърихиву географию он дар чист?*
5. *«Занд»-у «Позанд» аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?*

§ 28-30. ДИНИ ЗАРДУШТӢ ВА РУСУМИ ОРИЁӢ

Оини зардуштӣ. Зардушт аввалин пайғамбари ҷаҳон – дини худро парастандаи Худои яккаю ягона Аҳурамаздо ба қалам додааст. Вожаи «Аҳурамаздо» низ аз ду бахш: «Аҳура» ба маънои ҳастӣ ва «Маздо» ба маънои маниши нек, ростӣ, хирад, доно, дониш, Худо, яъне Худои ҳастибахш, сарвари доно ва довари ҳастӣ таркиб ёфтааст. Аҳурамаздо дар сарчашмаҳои форсӣ-тоҷикӣ Хурмуз номида мешавад. Дар оини зардуштӣ Хурмуз ё Аҳурамаздо Худованди офарандаи Замину замон ва тамоми ҳаёти рӯи Замин мебошад. Дар оини зардуштӣ ду гавҳари азали ҳастанд, ки яке аз онҳо Аҳурамаздо – Худованди офаридгори замин замон, некиҳо, судмандиҳо, ҳаёт, рӯшноӣ ва он чи барои инсон судманд аст, дигаре Аҳриман, ки ба офаридаҳои Аҳурамаздо олудагиҳои зарароварро ҳамроҳ менамояд.

Мувофиқи ривояти китоби муқаддаси дини зардуштӣ, Аҳурамаздо дар давоми як сол, вале дар шаш бор Замину Осмон ва он чи дар болои уст: кӯҳ, об, инсон, ҳайвонот, наботот ва ғайраро меофарад. Аҳриман аз ин қори Аҳурамаздо беҳабар буд, зеро пешомадро намедонист. Вақте ки ӯ офаридаҳои Аҳурамаздоро ме-

бинад, ба ғазаб омада, ҳамаи қувваҳои бади ро равона месозад, ки офаридаҳои судмандро биолоянд, то ки нест шаванд. Масалан, Аҳриман ба муқобили ҳаёт маргро, ба муқобили некӣ бади ро, ба муқобили рӯз шабро, хулоса ба муқобили ҳамаи чизҳои судманд чизҳои зарарнокро ташкил мекунад. Аммо қувваи Аҳриман абадӣ нест, вай то рӯзи растохез аст. Рӯзи растохез Аҳриман нест мешавад ва Аҳурамаздо ҷаҳони бемаргӣ ва покиро аз нав фароҳам меорад. То рӯзи растохез бояд инсонҳои покдоман ба муқобили бадӣ мубориза баранд.

Аҳурамаздо шаш фариштаи бузургро ёвар буд, ки ҳар кадом як хислати ёро ифодагаранд: – Ваҳумон, Баҳром – фариштаи пиндори нек, Ашаваҳишта – Урдибиҳишт – ростӣ, Хушатравайра Шаҳривар – давлату дорой, Спентаормат, Снадормиз – замини афзоишгар, Хурват, Хурдод – покӣ ва Амрдат, Амрдод – бемаргӣ. Дар оини зардуштӣ эзидҳо (фариштагон) бисёранд, ки ҳар кадоме дар дунёи минӯӣ ва хокӣ ба қоре муваққал мешаванд. Масалан, рӯзҳои ҳафта ва моҳ номи Худованди бузург ва фариштагонро дошта, пуштибони он рӯзҳо ва одамони дар он рӯзҳо таваллудшуда ба ҳисоб мераванд. Ҳамаи фариштагон ба рои бехтари рӯзҳо, инсонҳо ва табиат бо унсурҳои аҳриманӣ мубориза мешаванд.

Мувофиқи оини зардуштӣ Худованди некӣ (Аҳурамаздо) ва фариштагонаш бо худованди бадӣ (Аҳриман) ва девонаш, ки рамзи дурӯғ ва ҷоду мешаванд, ҳама вақт дар муборизаанд. Ба муқобили девон, ҷодувон ва қувваҳои бадӣ ҳамаи офаринишҳои Аҳурамаздо, аз ҷумла одамони мубориза мешаванд. Мубориза бо роҳи покӣ, ростӣ, намоз, корҳои нек ва судманд; девҳо аз қори хуб, гапи рост, покқорӣ, ғоидарасонӣ мегурезанд ва нест мешаванд.

Инсон дар давоми зиндагӣ бо фариштаҳои некӣ ва бадӣ ҳамнафас мешавад. Деви бадӣ (Шайтон) кӯшиш мекунад, ки одамро ба қорҳои бад шарик созад. Фариштаи некӣ инсонро ба қорҳои рост, судманд, меҳнати ҳалол, худошиносӣ ва покқивдонӣ ҳидоят менамояд. Фариштаи некӣ қорҳои некро ва фариштаи бадӣ қорҳои бадро менависанд ва баъди марг дар сари Пули Чинвод (Сирот) онҳоро дар тарозуи аъмол мегуздоранд. Агар бегуноҳ бошад, ба биҳишт ва агар гунаҳгор бошад, ба дӯзах мешаванд.

Дар оини зардуштӣ намози панҷвақта вучуд дорад, ки ҳондани он ба ҳамаи пайравони дин шарт аст. Тариқи гузоридани

намоз дар китоби «Хурд-Авесто», ки баргузидае аз «Авестои бузург» барои намоз ва ниёиш мебошад, нигошта шудааст.

Пайравони зардуштия пеш аз намоз худро мешӯянд ва либос мепӯшанд, ки номаш садра аст ва аз болои он камарбанде мебанданд, ки куштӣ ном дорад. Калимаи «куштӣ» решаи ҳиндуорӣ дошта, маънояш камарбанд аст, ки дар дарсҳои гузашта дар бораи он маълумот дода будем. Вайро аз 72 нахи пашми сафеди гӯсфанд ё уштур, ё бузи ангорӣ мубаде мересаду мебофад. Шумораи 72 ифодаи 72 бахши китоби «Ясно» буда, ба 6 бахш, ки маънои шаш бори офаринишро дорад ва ба 12 қисм чудо мешавад. Рақами 12 таҷассуми 12 моҳи сол аст. Куштиро се давра гирди миён мебанданд ва ҳар давр маънои маниши нек ва гуфтори некро дорад. Дар ду давр ду гирех дар пеш ва дар давраи охир ду гирех аз пушт меоянд. Вақти гирехи аввалро бастан мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам ба ҳастии Худованди яккаву ягона», дар гирехи дуюм мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам, ки дини зардуштӣ барҳақ аст ва Зардушт фиристодаи Худованд аст». Дар гирехи сеюм гуфта мешавад: «Гувоҳӣ медиҳам ба пайғамбар Зардушти Спитамон», дар гирехи чаҳорум мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам ба паёми Зардушт – гуфтори нек, кирдори нек ва рафтори нек».

Куштӣ бастан яке аз одатҳои кӯҳан аст ва гӯё онро Чамшед қорӣ карда бошад. Дар гузашта куштӣ бастан дар синни 15-солагии баргузор мегардид. Куштӣ бастан ва садра пӯшиданро яке аз ҷашнҳои бошукӯҳ меҳисобиданд ва то имрӯз зардуштиён онро қайд мекунанд. Ин ҷашни камолот ҳисоб мешуд ва баъд аз он духтар ба шавҳар мебаромад ва писар зан мегирифт ва ҳамчун узви комилхукуқи ҷомеа ба шумор мерафт. Баъди ҷашни садрапӯшон ҷавонон бояд намоз хонанд ва русуми диниро ба ҷо биёранд.

Қаблан зикр карда будем, ки зардуштиён панҷ вақт намоз мегузоранд. Намози яқум ушаҳингоҳ ном дорад ва он субҳидам баргузор мешавад. Дар он аз ҷумла омадааст: «Ба хангоми ушаҳин, намози поки сапедадам, намози ростӣ ва дурустӣ, ман худро барои арҷгузорӣ, дӯстӣ, хушнудӣ ва ситоиши офаридагору офарандагонаш омода месозам. Ин намозро, ки барои фаровонӣ ва баракату фуруғи хона аст, мебахшам».

Дар ҳамаи намозҳо дар оғоз ва анҷом сураҳои «Ба хушнудии Худо, ростӣ беҳтарин некист, хурсандист. Хурсандӣ барои касе, ки ростиро барои беҳтарин ростӣ бихоҳад», хонда мешавад.

Қиблаи зардуштиён оташ аст. Дар намози нисфирӯзӣ ба Офтоб ва агар Офтоб набошад, дар маъбад рӯй ба оташ оварда, ниёиш мекунад. Оташ рамзи нури илоҳӣ, худовандӣ ва зиндагӣ мебошад. Баъзе одамони камфарҳанг зардуштиёно оташпараст гуфта таҳқир мекунад, ки ин аломати чоҳилист. Фирдавсии бузург барҳақ мегӯяд:

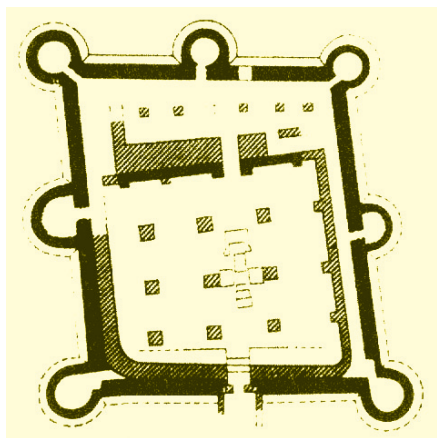
*Матиндор, к-оташпарастон буданд,
Парастандаи поки Яздон буданд.*

Гуноҳҳо дар оини зардуштӣ инҳоянд: хасисӣ, худхоҳӣ – тамаъ, рибоҳорӣ (судхӯрӣ), ҳасад, ноҳақшиносӣ, ғурур, худбинӣ, дурӯғгӯӣ (шоҳи гуноҳон), ҷодугарӣ, паймоншиканӣ, савганди дурӯғ, бадхоҳӣ, тухмат, бутпарастӣ, бевафой, хиёнат, худкушӣ, нопокизагӣ, беҳаёӣ, суханчинӣ ва коҳилӣ.

Ибодатгоҳҳо ва идҳо. Тавре ки аз дарсҳои гузашта медонед, дини тоҷикон пеш аз ислом зардуштия буд ва маъбадҳои (ибодатгоҳ) худро дошт, ки мардум дар он ҷо намоз меҳонданд. Аммо зардуштиён ба монанди мусалмонон ҳар рӯз дар масҷидҳо гирд омада намоз намегузаштанд. Онҳо ҳафтае як бор ҷиҳати бузургдошти оташи муқаддас ба маъбад мерафтанд ва дигар ҳама вақт намозро дар хона меҳонданд.

Маъбадҳо дар маҳаллаҳо ҷойгир буданд. Маъбади бузург дар маркази шаҳр, дар ҷойи намоён сохта мешуд. Мувофиқи одати ин оин се навъ оташи муқаддас буд, ки онҳо вобаста ба мавқеи иҷтимоии мардумон дар маҳаллаҳо ва шаҳрҳо сохта мешуданд. Маъбади оташи ҳамагон Меҳрбарзин ном дошт ва дар деҳаву маҳаллаҳои кишоварзон, хунармандон, савдогарон амал мекард ва ғӯрӯҳҳои номбурда ба он ҷо ба намозу зиёрат мерафтанд. Барои мубадон (рӯҳониён) маъбади оташи Фаранбағ хизмат менамуд. Шоҳон маъбади худро доштанд, ки вай Вараҳран – Баҳром ном дошт. Оташи Баҳром аз дигар оташҳо мақоми баландтар дошт ва ҳамаи оташҳои дигар аз он баҳра мегирифтанд, яъне онҳоро дар муддати як сол як бор дар он оварда тоза менамуданд.

Дар оини зардуштӣ ду навъи маъбадҳо вучуд доштанд: 1. Бурҷҳои оташ дар баландӣҳо, дар ҳавои кушод. Ин бурҷҳоро қадимтарин ибодатгоҳ меҳисобиданд. Оташ дар ин бурҷҳо дар ҳавои кушод, дар баландӣҳо месӯхт. Чунин бурҷҳо дар Самангон ва Карон – пойтахти шоҳони Дарвоз кашфу таҳқиқ шудаанд.

Расми32. Маъбади оташ дар ёдгориш Тиллотеппа ба ҳазораи II-1 п.м. нисбат дорад (Бохтар).

Бурчи оташи Карон мураббаъ (квадратӣ) буда, аз сангу гил сохта шуда 12,5 м ба 12,5 м ва 15-20 м баландӣ дошт. (расми 33) Бурчи Самангон аз кӯхпора яклухт тарошида шуда, 12 м баландиаш ва қутраш 22 м мебошад.(расми). Намуди маъмули маъбадҳои оташ бинои болопӯш мебошанд ва оташ дар онҳо дар дохили бино месӯзад. Нақшаи ҳамаи ин навъи маъбадҳои оташ якхела буда, дар марказ хонаи аз ҳама бузург, бо тарҳи салибӣ ҷойгир аст ва дар миёнаи он мичмарӣ¹ оташи доимо фурузон меистад.

Дар атрофи ин хона роҳрав ва панҷараҳо ҳастанд, ки ба воситаи онҳо намозхонон ба оташи муқаддас аз дур намоз мегузоранд ва дуруд мегӯянд. Маъбадҳои оташ дар асоси нақшаи суннати оинӣ сохта мешуданд. Одамони давлатманд дар хонаҳои худ хучраи махсус бо меҳроби оташ доштанд ва он ҷо намоз мехонданд. Қиблаи зардуштиён оташ буд ва онҳо ба вай ниёиш менамуданд.

Оташ дар оини Маздаясно рамзи нури илоҳӣ, покӣ, рӯшноӣ, Офтоб, зиндагӣ ва ҳаёт ҳисоб меёбад.

Дар Ориёншаҳри Шарқӣ – Бохтар, Суғд, Хирот, Зобулу Кобул, Систон, Марв, Хоразм, Фарғона, Чоч ва ғайра ғайри ибодатгоҳҳои оташ боз хонаи худоён вучуд доштанд, ки дар онҳо ҳайкалони худоён ва фариштагон меистоданд. Ҳайкалон аз тилло, нукра, мис, чӯб, санг ва гил сохта шуда, ба монанди одамон бо сарулибоси гаронбаҳо ва зеварҳо оро дода мешуданд. Ин ҳайкалҳо ҳайкалони фаришта ва эзидҳои гуногуни авестой буданд, ки ба дини зардуштиёни Осиёи Марказӣ нисбат доштанд. Ибодатгоҳи хонаи худоёни Бохтар дар шаҳри қадими Бағлон (Афғонистон) ёфт шудааст. Ибодатгоҳҳои оташ ва хонаи худоён, ки дайвадан ё бағонгоҳ ном доштанд, аз тарафи бостоншиносон ёфт шудаанд.

1. Мичмар – зарфест, ки дар он оташ меафрузонд.

Идҳо. Оини зардуштия то андозае оини дунёшиносӣ ва кайҳоншиносӣ, яъне дини астрономӣ мебошад. Замин, об, оташ ва ҳаво, ки асоси ҳастиро ташкил медиҳанд, бузургу муқаддас доништа мешаванд ва ҳар кадоми онҳо фариштае доранд. Бар хилофи динҳои дигар, Маздаясно зиндагонии хуб ва пуршукӯхро талқин мекунад. Ҷаҳон ва он чӣ дар он аст, муқаддас аст. Хушӣ ва хуррамӣ аз барои бани башар мебошад ва аз онҳо набояд канорگیری кард.

Наврӯз. Наврӯз яке аз идҳои қадимтарини мардуми ориёист. Баъдтар дар байни дигар халқҳои ғайриориёӣ низ расм шуда, ҷаҳонӣ мешавад. Он ба рӯзи аввали солшумории шамсӣ 1-уми фарвардин (аввали моҳи ҳамал) ё 21-уми моҳи марти солшумории милодӣ рост меояд. Ривоят аст, ки ин ҷашнро Ҷамшед асос гузоштааст. Ин ҷашн дар моҳи аввали баҳор, ки фарвардин ном дорад, баргузор мешавад. Дар ин рӯз Офтоб ба хати истиво (экватор) меояд ва шабу рӯз баробар мешаванд. Рӯзи якуми фарвардинро рӯзи якуми баҳор, саршавии кишту кор, бедоршавии табиат, олами наботот, такмили дунёи нав медонистанд. Аз ин лиҳоз, Наврӯз иди даромадани баҳор, саршавии киштукор мебошад. Тоҷикон дар ин рӯз хонаҳои худро сафед мекунанд; ҷамаи касифҳои соли гузаштара берун мекунанд; сарулибоси нав мепӯшанд ва орзуи беҳбудии зиндагиро менамоянд.

Дар қадим олимон аз донаҳои зироат сабзаҳо тайёр мекарданд ва ба воситаи онҳо ҳосилнокии зироатҳои соли навро пешгӯӣ менамуданд. Дастархони наврӯзӣ ғанитарин дастархони идҳо буд. Рақами 7 дар урфияти гузаштагон соҳибшаън буд ва ба ин хотир дастархоне меоростанд, ки номи неъматҳои он бо 7 шин ё 7 мим ва 7 син оғоз меёфт, аз қабиле себ, санҷид, суманак, сирко, сир, сабза, сабзӣ ишора ба ҳафт амшосипандон-фариштагони бузург аст.

Панҷ рӯзи аввали Наврӯз ба арвоҳи фурӯҳарҳо¹ бахшида мешавад. Дар ин рӯзҳо қабристонҳоро пок мекарданд, дар онҳо қурбониҳо менамуданд. Ривоят аст, ки дар ин рӯзҳо арвоҳи гузаштагон аз осмон ба Замин меоянд, аз қору бори авлоди худ оғоҳ мешаванд ва барои он, ки онҳоро фаромӯш накардаанд, изҳори қаноат менамоянд ва ба онҳо кӯмак мекунанд.

---

1. **Фурӯҳар** – калимаи «Авесто»-ист, равони гузаштагон (фавтидагон), ки дар рӯзи Наврӯз зуҳур мекунад.

Панҷ рӯзи дигари Наврӯзро мардуми шаҳру деҳот бо тӯю тамошо ва мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ мегузаронданд. Панҷ рӯзи сеюмро мардум дар дарбори шоҳҳо бо тантанаи чашн мегирифанд ва боқимонда 15 рӯзи дар саҳро ба сайри наврӯзӣ мебароманд. Аз соли 2010 бо қарори Созмони Миллалӣ Муттаҳид Наврӯз иди ҷаҳонӣ эълон шуда, дар мамлакатҳои зиёд онро чашн мегиранд.

Меҳргон. Баъди Наврӯз ин дуоимин иди бузурги миллии ориёӣ буд, ки ба бозгашти Офтоб ва дуоиминбора ба хати истииво омадани он ва боз баробар шудани шабу рӯз бахшида шуда аст. Мувофиқи солшумории қадим рӯзи аввали Наврӯзро 1 моҳи фарвардин чашн мегирифанд, ки ба 16 март рост меомад. Баъди санҷидани тарозуи Офтоб идро ба 21 март оварданд ва рӯзи аввали фарвардин низ пеш бурда шуд. Аммо дар чашни Меҳргон ин ҳисоб бетағйир монд, зеро рӯзи 16 моҳи меҳргон рӯзи фарештаи Меҳр аст ва мутобиқ ба 16 сентябр мебошад. Дар гузашта ориёӣҳо даромади Наврӯзро ба тобистон нисбат меоданд ва тобистон аз 6 моҳ иборат буд. Аз 16 меҳрмоҳ саршавии зимистонро ҳисоб мекарданд ва он низ 6 моҳ буд, яъне сол ба ду бахш – тобистон ва зимистон тақсим шуда буд.

Баъд фаслҳои солро ба ҷаҳор бахш – ҷаҳор, тобистон, тирамоҳ ва зимистон ҷудо намуданд ва оғози солро ҷаҳор номиданд. Таҳлили маъхазҳо ва манбаҳои таърихӣ ба он далелат мекунад, ки Наврӯз саршавии ҷаҳор ва оғози киштикор буда, Меҳргон бошад, оғози тирамоҳ ва ҷамъоварии ҳосил аст. Ҷашни Меҳргон 6 рӯз – аз 16-ум шурӯъ мешавад ва то рӯзи 21, ки Ром ном дорад, давом мекунад. Рӯзи оғозро Меҳргони омма ва рӯзи анҷомро Меҳргони хосса меноманд.

Ҷашни Меҳргон дар дарбори империяи Ҳахоманишиён хеле пуршукӯҳ ва бо хурсандӣ мегузашт. Шоҳони ҳахоманишӣ, ки аз мастӣ худдорӣ менамуданд, дар иди Меҳргон либоси арғувонӣ пӯшида сархуш мешуданд.

Дар рӯзи ҷашни Меҳргон дастархони ҳама аз неъматҳои мавҷуда – нонҳои ҳархела, себ, нок, ангури сафед, анҷир, асал, лимӯ, шакар, гули нилуфар пур мешуд ва мардум базм меорост.

Подшоҳон дар ин рӯз тоҷе ба шакли хуршеди шуълаафган бар сар мениходанд. Худованд дар рӯзи Наврӯз ёкут ва дар Меҳргон забарҷадро барои зинат офарид. Меҳргон то истилои муғул дар саросари Ориёно чашн гирифта мешуд.

Сада. Сада яке аз чашнҳои бостонии мардуми ориёинажод аст, ки рӯзи даҳуми моҳи ёздаҳуми солшумории шамсӣ – баҳман барпо мегардид. Азбаски аз даҳуми баҳман то чашни Наврӯз панҷоҳ шабонарӯз аст, ин рӯзро Сада ном ниҳодаанд, зеро ниёгони мо шабу рӯзро алохида ҳисоб мекарданд.

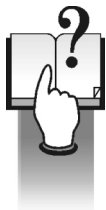
Мувофиқи ривояти «Шоҳнома» Хушанг ин чашнро асос гузоштааст. Гӯё ӯ ҳамроҳи дарбориёнаш дар саҳро ба море дучор меояд. Хушанг сӯйи мор санг меандозад. Санг бар санги дигаре бархӯрда аз он оташак мечаҳад ва ба ҳамин васила оташ кашф мегардад. Минбаъд одамон ба ҳамин муносибат оташ афрӯхта, ба он сачда мекарданд.

*Сада чашни мулуки номдор аст,
Зи Афридуну аз Чам ёдгор аст.
Унсурӣ*

Пешгузаштагони мо дар ин рӯз чашн ораста, тамоми шаб гулхан меафрӯхтанд ва дар гирди он ракс мекарданду суруд меконданд. Сада то асрҳои XII чашн гирифта мешуд, лекин баъдҳо аз байн рафт, вале нишонаҳои он – гулхан афрӯхтан, дар гирди он базм оростан ҳанӯз ҳам дар байни мардуми мо ба назар мерасад.

Тиргон. Ин чашн низ яке аз чашнҳои хеле қадим мебошад. Чашни Тиргон яке аз чашнҳои фасли сол буда ба фарорасии тобистон – ба 21-22 моҳи июн рост меояд. Дар ин рӯз Офтоб ба куллаи баландтарини худ мерасад ва рӯзҳои 21-24 рӯзҳои дарозтарини сол ҳисоб мешаванд. Олами сабзи баҳор тира мешавад, гармиҳои тобистон сар мешаванд. Дар ин рӯзҳо ҷав, гандум ва ангури пешпазак ҳосил медиҳанд. Тут, гелос, зардолу мепазад ва мардум ҳосили соли навро мехӯранд ва шукронаи Худовандро ба ҷо меоранд. Чашни Тиргон низ дар замони қадим бо шукӯҳу шаҳомат чашн гирифта мешуд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Асоси дини зардуштиро чӣ таъкил медиҳад?
2. Қодом русуми пайравони зардуштиро медонед?
3. Ибодатгоҳҳои зардуштиёро номбар карда метавонед?
4. Идҳои миллиро номбар кунед ва дар бораи он маълумот диҳед.

БОБИ IV ҚАБИЛАҲОИ ОРИЁЙ ДАР АСРИ ОҶАН

§ 31. КИМЕРИҲО

Чустучӯҳои археологӣ дар қисми Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ нишон медиҳанд, ки дар ин минтақаҳо ориёӣҳо аз кӯли Байкал то рӯди Дунай, аз ҳавзаҳои Дону Волга то Осиёи Сағир аз замонҳои хеле қадим – ҳазораи IV–III пеш аз милод то асрҳои миёнаи милод зистаанд ва баъдҳо бо дигар халқҳо омезиш ёфтаанд.

Дар адабиёти авестой, аз ҷумла дар «Фарвардин–яшт», ки яке аз бахшҳои қадимтарини «Авесто» мебошад, аз панҷ маҳаллаи ориёӣҳо: Арианавайча, Тӯрон, Дихӣ, Сайрам ва Сайинӣ ёд шуда, ба мардон ва занони покдони ин кишварҳо дуруди худовандӣ фириристода мешавад.

Насли имрӯзаи тоҷикон бояд донанд, ки дар гузаштаҳои дур аҷдоди мо мамлакати паҳноварро дар ихтиёр доштанд ва халқи сершумори бузурге дар он зиндагӣ мекард.

Дар бораи баъзе қabilaҳои ориёӣ мо аз манбаъҳои ҷунонӣ маълумот гирифтаем. Масалан, дар адабиёти авестой дар бораи кимериҳо, сарматҳо ва скифҳо маълумот нест. Дар манбаъҳои авестой аслан дар бораи ориёӣҳо ва рақиби онҳо тӯрҳои ҳаҷонӣ сухан меравад.

Дар катибаҳои ҳахоманишинӣ ҳамаи чорводорони ориёиро сақой гуфтаанд ва олимони тахмин менамоянд, ки сақоӣҳо ҳамон тӯрҳои авестой ҳастанд.

Номи кимериҳо танҳо дар манбаъҳои ҷунонӣ воমেҳӯрад ва онҳо қавми ориёизабон будаанд ва дар ҳазораи якуми пеш аз милод дар саҳроҳои байни рӯдҳои Дунай, Дану (Дон) ва соҳилҳои баҳри Охшиён (Сиёх) мезистаанд.

Кимериҳо аввалин ободкунандагони шаҳру деҳаҳо дар ҳудуди Украина ва саҳроҳои ҷанубии Русияи кунунӣ буданд. Кимериҳо давомдиҳандаи тамаддуни асри биринҷии ин диёр буда, аз асрҳои XV то VIII пеш аз милод дар ин замин зиндагонӣ кардаанд.

Аз ривоятҳои юнонӣ ва ошури бармеояд, ки кимерихо халқи бузург ва ҷанговарони далери фотех доштаанд.

Географи юнонӣ Страбон навиштааст, ки кимерихо ба Эллада ва Ионий пеш аз рафтани Гомер дар бораи саёҳати Одиссей нақл карда мегӯянд, ки онҳо ба соҳилҳои баҳри Охшиён (Понт) омаданд ва шаҳри деҳаҳои дар уфуқ ҷойгирифтаи кимерихоро дидаанд. Херодот, ки ба соҳилҳои баҳри Охшиён омада буд, мегӯяд, ки то асрҳои VIII-VII пеш аз милод дар шимолии баҳри Охшиён кимерихо мезистанд. Дар асри VII пеш аз милод як қисми онҳо дар зери фишори скифҳо ба Осиёи Сағир рафтанд ва баҳши дигар бо скифҳои омада омезиш ёфтанд. Дар он замон ватани кимерихо Кимерия ном дошт ва аз он ном танҳо Қрим боқӣ мондааст.

Ба Кимерияи он давра ҳавзаи рӯдҳои Дунай, Днестр, Днепр, Қрим, Кубан ва Дон дохил мешуданд. Кимерихо баъд аз 1000 соли мавҷудияти худ осори зиёде аз худ боқӣ мондаанд.

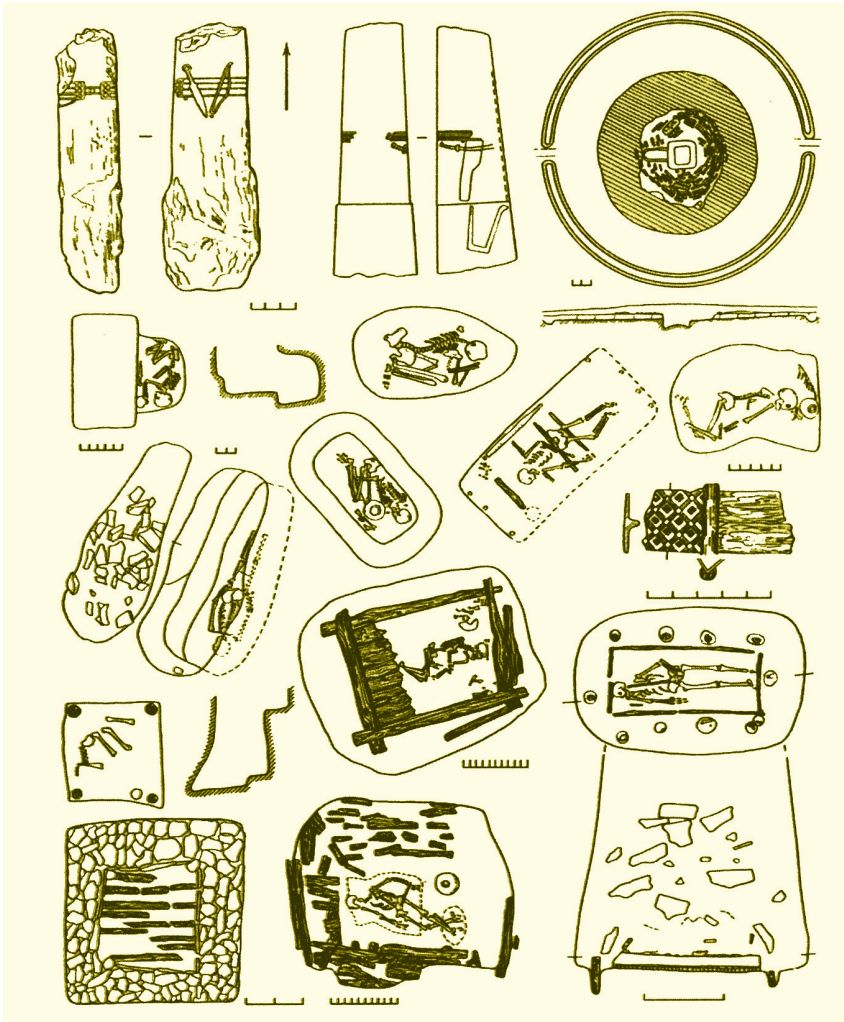
Қабристонҳои кимерихо аз скифҳо фарқ мекунанд: дар қабрҳои кимерихо чизҳои оҳанӣ нест, зеро онҳо дар ибтидо оҳанро намедонистанд. Кимерихо, дар қабр ҳамроҳи мурдагон зарфҳо, чизҳои аз мис ва устухон сохташударо мемондаанд. Онҳо дар тӯли 1000 сол бо халқҳои Осиёи Хурду Наздик робитаҳои фарҳангӣ доштанд ва паҳнкунандаи фарҳанги пешқадами осийӣ дар Аврупо буданд. Кимерихо аввал қабрро чоркунча чуқур кофта, баъд чор тарафи онро бо ғулаҷӯбҳо девор менамуданд ва фаршро низ тахтагӣ мекарданд ва болояшро бо ғулаҷӯбҳо мепӯшониданд (расми 34).

Баъзан қабрҳои гирд вомахӯранд. Болои турбатро бо санг мепӯшониданд. Ғоҳе дар атрофи турбат санг мечиданд. Одамон бо либос ғурунида мешуданд. Аз қабри одамони давлатманд пешонибанди тилло, бозубандҳо, нигинҳои тилло ва нуқра ёфт шудаанд. Кимерихо аспбоз буданд ва ҳамроҳи онҳо афзори асп, тиру камон, чизҳои зинатӣ мондаанд. Кимерихо ҳамроҳи давлатмандони фавгида аспхояшонро кушта бо афзорхояшон ғӯр мекарданд. Дар сари қабр сангҳои ёдбуд мегузоштанд. Баъзе сангҳо одамони мурдаро ифода мекунанд.

Кимерихо ба зироаткорӣ ва баҳше аз онҳо ба чорводорӣ машғул буданд. Онҳо шаҳри деҳаҳо доштанд. Маданияти кимерихои бумӣ нисбат ба чорводорони кӯчӣ баланд буд.

Силоҳи кимерихо аз шамшери дудемаи нӯгтез, ханҷар ва найза иборат буд. Бештари пайконҳо аз биринҷӣ сохта шудаанд.

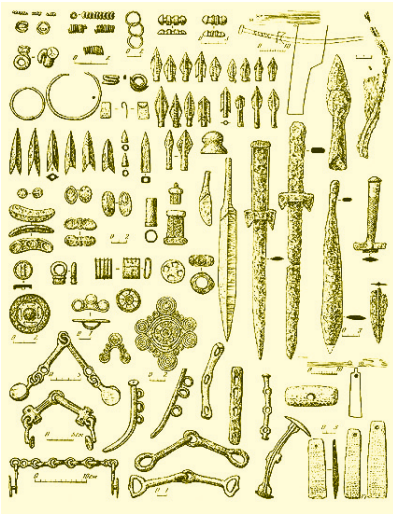

Расми 33. Гӯрхонаҳои кимерихо.

Зарфҳои кимерихо аксар дастӣ сохта шудаанд ва дар китфашон нақшҳои туморӣ, яъне секунҷа доранд. Зарфҳо аз хурма, коса, кӯза ва ғайра иборатанд. Аз афзори асп, чизҳои зинатии биринҷӣ, тилло ва нукра маълум мешавад, ки кимерихо дорои санъати баланди ҳунармандӣ будаанд.

Қувваҳои якҷояи кимерихо борҳо ба Осиёи Сағир ҳучум оварда, бо ғанимат баргаштаанд, аммо якдилона ба муқобили скифҳо баромада натавонистанд ва мағлуб шуданд.

Расми 34. Силоҳ ва даҳонаю зинат-
ҳояи лаҷом аз ғӯрхонаҳои кимериҳо.

Расми 35. Зарфҳои замони кимериҳо.

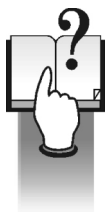
Мувофиқи маълумоти Ҳеродот, вақте скифҳо ба сарзамини кимериҳо ҳучум оварданд, онҳо ба шоҳони худ итоат накарда гу- рехтанд. Байни шоҳон низ якдигар пайдо нашуд ва ба ҷойи он ки му- ташаккилона ба муқобили скифҳо ҷанганд, худ ба худ ҷангиданд. Қабри шоҳони ба муқобили скифҳо ҷангида ва ҳалокшударо дар соҳили рӯди Тирас Ҳеродот дидааст.

Кимериҳо дар асрҳои IX-VII дар Осиёи Сағир давлати худро доштанд. Лашкари онҳо се бор ба давлати ошуриҳо ҳучум овар- дааст. Шоҳи аввалини кимериҳо Туғдам, дуюмаш Теушпа ва сею- минаш Шандокшатр буд. Давлати онҳо дар ҷанубии баҳри Оқши- ён, дар ноҳияи Гомирра ҷой дошт. Ҳеродот маълумот медиҳад, ки ба Осиёи Хурд як қисми хеле ками кимериҳо омада буданд, аммо аз сабаби он ки онҳо мардуми далеру ҷангпеша буданду ғойтуноҳ доштанд, ахволи давлатҳои пуриқтидори Осиёи Хурд ва Назди- кро хеле танг намуда буданд. Кимериҳо бо ҳучумҳои худ қувваи давлати Ошурро суст карда, ниҳоят онро аз байн бурданд. Номии кимериҳо то асри XII пеш аз милод дар таърихномаҳо вомерхӯрад, аммо баъди асри VII дигар зикр намешавад. Олимон тахмин мена- моянд, ки азбаски кимериҳо бо скифҳо аз як наҷод буданд ва урфу одати онҳо як хел буд, осори онҳо бо скифҳо маҳлут мешавад.

Кимериҳо аввалин қорводорон ва ободкунандагони деҳоти шаҳрҳо дар ҷануби Аврупои Шарқӣ буданд ва асосгузори та-

маддуни шахрӣ дар Аврупо мебошанд. Кимерихо бо скифҳо оме-
зиш ёфта, баъдҳо ҳамчун скиф ёд мешаванд.

САВОЛҲО

- 1. Кимерихо дар кадом ҳазорсолаҳо дар ҷанубу шарқи Авру-
по зистаанд?*
- 2. Қасбу кори онҳо чӣ буд?*
- 3. Номи онҳо дар кадом ноҳияҳо боқӣ мондааст?*
- 4. Ҳиссаи онҳо дар бунёди фарҳанги Аврупои Шарқӣ аз чӣ
иборат аст?*

§ 32-33. СКИФҲО–САКОИҲО

Маълумоти умумӣ. Номи скифҳо ба воситаи ашёи тиллоӣ ва нуқрагини аз гӯрхонаҳои шоҳӣ бадастомада машхури ҷаҳон гар-
дидааст. Онҳо бо санъати баланди тасвирӣ, заргарӣ ва мазмуну
мундариҷаи ғанӣ худ ифтихори таърих мебошанд. Имрӯз дар та-
моми музейҳои бузурги дунё осори скифҳо мавҷуд аст. Бозёфтҳои
скифӣ – сақоӣ асос ва фаҳри осорхонаҳои Украина, Молдова,
Қафқоз ва Русия мебошанд.

Скифҳо-сақоӣҳои ориёинаҷод ҳамзабон ва ҳамфарҳанги гу-
заштагони мо – тӯрҳо буданд. Онҳо дар Аврупои Шарқӣ аз рӯди
Дунай то Дану (Дон), соҳилҳои баҳри Охшиён, Кимерия зиёда аз
1000 сол баъди кимерихо зиндагонӣ карда, аз худ осори гаронбаҳо
боқӣ гузоштаанд, ки ба ганҷинаи таърихи ҷаҳонӣ дохил меша-
ванд. Скифҳо бо мурури замону амри таърих ба халқҳои Қафқоз,
Молдова, Украина, Русия ва ҳамчунин турку муғулнаҷодҳо
маҳлут шудаанд. Скифҳо баъди кимерихо паҳнкунандаи фарҳанги
Шарқ, Осиёи Наздик ва Миср дар Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ
буданд. Азбаски скифҳо гузаштагони дури мо мебошанд, таърихи
онҳо қисми таърихи қадими халқи тоҷик – ориёӣ буда, дониستاني
он шарт ва зарур аст. Дар бораи скифҳо садҳо китоб ва ҳазорҳо
мақола навишта шудааст. Ҳоло дар Русия ва Украина олимони ба
омӯзиши осору фарҳанги скифҳо ҷиддан машғуланд.

Таърихдонҳо ва бостоншиносон (археологҳо) таърихи пай-
до шудани скифҳоро дар ноҳияҳои ҷануби Русия ва Украина ба
асрҳои VII-III пеш аз милод нисбат медиҳанд.

ақида доранд, ки дар ҳайати давлати Хетҳо ориёӣҳо будаанд. Скифҳо баъди омаданашон ба мамлакати кимерӣҳо робитаи хурро бо ориёӣҳои ин сарзамин нақанда, дар торумор қардани давлати Урарту ва Ошур мададгори модҳо будаанд.

Нависандаи асрҳои VI-V пеш аз милоди юнонӣ Эсхилл Қафқозро роҳи скифҳо номида буд. Баъди 2500 сол исбот шуд, ки скифҳо ва осори тамаддуни онҳо дар бештари ноҳияҳои Қафқоз волеҳӯрад ва таърихи дунёи скифиро бе пайвандҳои маданияти мардуми Қафқоз қомил шуморидан мумкин нест.

Ҳамин тавр, қабрҳо ва осори тамаддуни скифӣ дар ноҳияҳои Черкас, Чечену Ингуш, Доғистон, Гурҷистон, Арманистону Озарбойҷон, Батумиву Сухуми ва ғайра кашф шудаанд ва таъсири осори скифҳо ба тамаддуни мардумони ин вилоятҳо назаррас мебошад.

Тирҳои скифҳои асри VII пеш аз милод дар Ошур, Бобул ва ҷойҳои гуногуни Эрон, аз ҷумла Луристон ёфт шуданд, ки аз иштироки қамонкашони скифӣ дар муҳорибаҳои Осиёи Наздик ё аз истифодаи пайқонҳои онҳо дар ин ҷангҳо шаҳодат медиҳанд. Тиру қамони скифҳо хеле машҳур буд ва шояд дигар халқҳо аз онҳо истифода қардаанд. Қолабҳои тиррезии скифӣ имкон медиҳанд, ки дар як ҳафта то 10 ҳазор тир тайёр қунанд.

Дар деҳаи Зиви Курдистони Эрон қабри шоҳи скифҳо пайдо шудааст, ки ба асри VIII пеш аз милод нисбат дорад. Қабрро одамон тасодуфан ёфта, қизҳои тиллоии онро тақсим қардаанд. Баъзе аз онҳо ба музейи Техрон оварда шудаанд. Ориёинаҷодҳо ба сарзамини Осиёи Наздик дар ҳазораҳои III-II пеш аз милод омада, бумӣ шуда буданд. Бинобар ин скифҳо бахше аз ориёӣҳои дар давраҳои минбаъд омада мебошанд.

Гӯрхонаҳои давраи аввали скиф-шоҳӣ (асри VII пеш аз милод) дар ҳавзаи рӯди Кубан, Ставропол, Краснодар кашф шудаанд. Аз бештари онҳо ашё, силоҳ, қизҳои зинатии тиллою нуқра пайдо шудаанд. Масалан, аз гӯристони назди Кубан акси барҷастаи аз тилло сохтаи паланг, ки болои сипарро оро медиҳад, ханҷари бо дастаю ғилофи тиллоӣ, пешонабанди тиллоӣ, ду қосаи тилло ва даҳҳо қизҳои қиматбаҳо, аз ҷумла пешонабанди тилло бо ороиши уқоб, гулҳо ва шери гӯсфанд, оинаи бо тилло рӯқашқардашуда ба даст омадаанд.

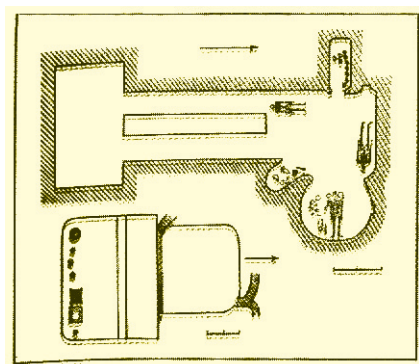

Дар стансияи Кострома қабре таҳқиқ шуд, ки он ба монанди хайма аз ғўлачўбҳо сохта шуда буд ва дар атрофи қабр 22 аспро бо зину афзорашон гўронида буданд. Дар бисёр қабрҳои ин давра хайкалҳои сангин гузошта шудаанд, ки шояд симои соҳиби қабро ро ифода намоянд.

Ёдгориҳои скифҳои асри IV пеш аз милод. Асрҳои V–IV пеш аз милод давраи бузургӣ ва пурзўрии скифҳо ба ҳисоб меравад. Гўрхонаҳои маъруфи шоҳони скифҳо – Солоха, Чертомлик, Кўлоба ва ғайра ба ҳамин давра мутааллиқанд. Аз рўйи гўрхонаҳо сохти иҷтимоии скифҳо ба хубӣ барқарор мешавад. Қабрҳо хеле бузург буданд. Дар асрҳои IV–III пеш аз милод гўрхонаҳои шоҳон ба мақбараи оилавӣ табдил меёбанд ва дар онҳо мурдаҳои аҳли оила, ки дар вақтҳои гуногун аз дунё даргузаштаанд, дафн шудаанд.

Барои доништану навиштани таърихи дунёи қадим, баҳусус таърихи ориёӣҳо, мавод лозим аст, вале, мутаассифона, аз он давраҳои қадим дар дасти мо китобҳои хеле кам боқӣ мондаанд ва онҳо ҳам пурра таърихи қabilaҳои ориёӣҳоро дар бар намегирад, ки замоне дар сарзамини ниҳоят васеъ мезистанд, як халқ буданду як забон доштанд. Бинобар ин, ягона далелу мавод кофтуковҳои археологӣ (хафриёти бостоншиносӣ) мебошанд.

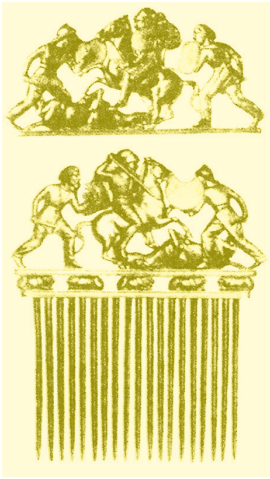
Дар кофтукови археологӣ барои муайян кардани давра, тарзи зиндагӣ ва дараҷаи маданият гўрҳои одамоне, ки дар он замон дафн шудаанд, ёрии калон мерасонанд. Бинобар ин, барои он ки шумо дар бораи тарзу тарикаи ҳаёту касбу кори скифҳо маълумот дошта бошед, чанд гўрхонаи подшоҳони скифиро мушоҳида карда хулоса мебарорем.

Расми 37. Нақшаи қабри Солоха.

Гўрхонаи Солоха. Ин гўрхона дар саҳрои назди Днепри Украина ҷой дорад. Дар роҳрав хизматгори шоҳро бо либоси низоми ва найзаву тирдонаш гўрондаанд.

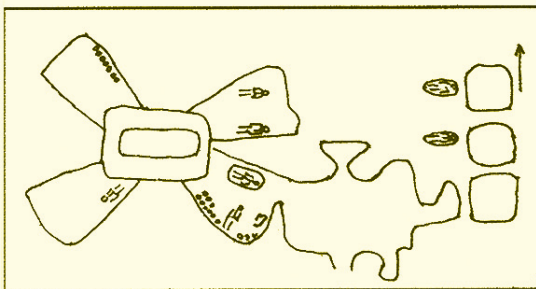
Қабрҳои асосӣ дар самти шарқӣ ҷой доштанд. Қабри аввалро дуздон ғорат кардаанд ва аз он хатто устухонҳо низ боқӣ мондаанд. Чизе, ки боқӣ мондааст, якчанд ороиши тилло, ли-

Расми 38. Шонаи тилло бо сахнаи муборизаи скифҳо.

бос ва зарфҳои чӯбӣ, майдаста бо кафлес ва ғайра мебошанд. Дар самти шимолу шарқӣ дар қабре скелет ва ашёи гузошта хама барҷо мондаанд. Дар каллапӯшаш ороиш аз тилло ва пешонибанди тилло бо тӯморча ва муҳраҳои тухмшакли бо зиреховезон, дар гардан гарданбанди ғафсу васеи тиллоӣ (дар охири он расми сари шер аст), дар дасти чап се ва дар дасти рост ду дастпонаи тилло дошт. Дар паҳлуи рост шамшер бо ғилофи тиллоӣ, расмҳои барҷастаи ҳайвонҳо, шашпар, тоскулоҳ бо расмҳои барҷастаи ду скифи чанговар, чавшан ва силоҳҳои дигар буданд. Дар хамин ҷо 6 зарфи нукрагин бо расмҳои шикори скифҳо, қадахҳо ва ғайра ёфт шудаанд. Дар яке аз тоқҳо се деги пур аз гӯшти аспугов, ташти бузурги биринҷӣ, кафлес, чом (ритон), 10 кӯза майу об ва дигар ашёю анҷом ба даст омаданд. Дар самти шарқии берун аз гӯри шоҳ скелети муҳофизи шоҳ меҳобид. Дар яке аз гӯшаҳо колбади 5 аспӣ саворӣ низ ёфт шуд. Ҳамин тавр, аз гӯри шоҳи скифҳо дар Солоха сарвати бебаҳо ба даст омадааст, ки ҳоло дар музеи Эрмитажи Санкт-Петербург нигоҳдорӣ мешаванд.

Гӯрхонаи Чертомлик. Қабри дуҷум, ки мо дар бораи он нақл менамоем, Чертомлик ном дорад ва дар деҳаи Чкалови соҳили рости Днепр воқеъ буд. Хоки болои қабр 20 м баландӣ дошт ва дар 4 давра онро баланду пур кардаанд. Дар ҳар давра дар болои

Расми 39. 1. Нақшаи қабри Чертомлик.

2. Кӯзаи машҳури нукраю тиллогин, ки аз гӯрхона ёфт шудааст.

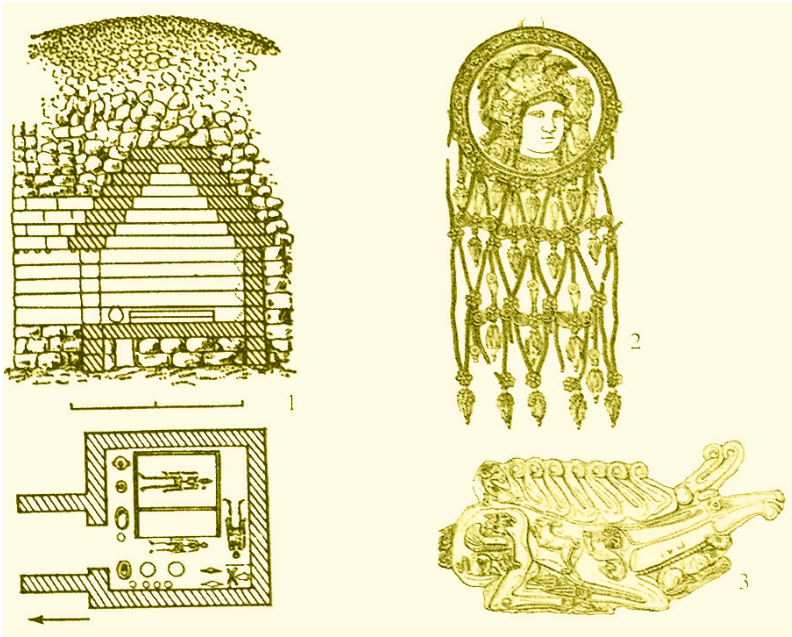
қабр қурбонӣ, ашё, лачоми 250 асп, пайкон ва ғайра мондаанд. Дар зери турбат ду гӯри марказӣ ва яке паҳлуӣ, се қабр барои 11 асп бо афзорашон ва ду посбон ҷой доштанд.

Гӯри марказӣ дар чуқурии 11 метр канда шуда, шакли чоркунча дорад. Аз кунҷҳо ба қабри зеризаминии андозааш 5x4 метр қаду бар ва роҳрави 12,5 метр дарозидошта ворид мешуданд. Дар қабри марказӣ малика дар болои кати ҷӯбин меҳобид. Кат бо рангҳои қабуд, нилобӣ, сабз ва зард оро ёфта буд. Дар пешонибандаш 49 гулбарги тилло дӯхта шуда буд. Қаллапӯшаш нӯгборик буд. Дар гӯшҳо гӯшвори зирадор ва дар гардан гарданбанди яклухт, дар дастҳо дастпона ва дар ангуштон ангуштарҳои тиллоӣ дошт. Дар назди девори ғарбӣ кӯзаи дудасти машҳури нуқра бо расми скифҳо, ки яке аспро кишан ва дигаре наъл мекунад ва боз 14 кӯза (амфор) ёфт шуданд. Дар назди онҳо писари хизматгор меҳобид. Дар ду гӯрхона молу ашёи малика бо зеварҳо, пешонибанд, афзорҳои тиллоияш ҷой доштанд. Яъне панҷ пешонабанд, аз ҷумла дуто бо силсилаҳо, дуто бе силсила, дуто бо зиреҳи майдабофӣ ва силсила, ду марҷони тилло, панҷ тор ҷавохир ва ғайра ёфт шуданд. Танҳо тиллобаргҳои гуногун 2500 донаро ташкил мекунанд.

Дар қабри ҷаҳорум ду марди давлатманд бо лавозимоти ҳарбӣ ва ашёву гарданбандҳои тилло меҳобиданд. Ин мардҳо шояд хешовандони малика бошанд.

Дар гӯрхона ганҷурҳои пинҳонӣ (ҳазинаҳо) ва фиребгоҳҳо барои дуздон сохта шуда буданд.

Гӯрхонаи Қӯлоба. Ин қабр низ гӯри як давлатманди скиф мебошад ва бо номи Қӯлоба машҳур аст. Дар ноҳияи Босфор асрҳо давлати скифҳо вучуд дошт ва мардуми Босфор ва Кимерия бумии кишоварз, соҳиби деҳаю шаҳрҳо буданд. Гӯрхонаи Қӯлоба аз оҳаксангҳои чортарош сохта шуда, 4,3x4 м қаду бар ва 10 м баландӣ дорад, пӯшиши гӯрхона равоқи зинадор аст. Болои қабр теппае аз сангҳо мебошад. Соҳиби асосии гӯр дар тобути ҷӯбин ба пушт, сар сӯйи ҷануб меҳобад. Аз рӯйи устухонҳо ва косахонаи сар ҷасад 35-50 сола будааст. Қаллапӯши намадини нӯгтези бо тиллобаргҳо ороёфта дошт. Дар гардан гарданбанди аз симҳои тиллоӣ бо ҳам тофта дошт, ки ду сари он аз лочвард бо муҷассамаи тиллоӣ ду аспсавори скифӣ оро ёфтааст. Дар дасту по ҳалқаҳои тиллоӣ дошта, либосаш бо тиллобаргҳо зинат ёфта буд. Дар камарбанди вай ханҷар ва шамшер бо дастаи тилло ва ғилофҳои тилло овезон буданд.

Расми 40. 1.Нақшаи гӯрхонаи Кӯлоба, 2.Садафи тиллогин, 3.Гавазни тиллогин.

Дар пахлуяш занаш дар тобути чӯбин мехобид. Тобут бо устухонҳои акси ҳайвонҳои афсонавӣ хотамкорӣ шуда буд. Вай тоҷи тилло ва либоси бо гулбаргҳои тилло дӯхташуда дошт. Сари синаи ўро садафи тиллокорӣ бо расми худозани юнонӣ Афина оро дода, дастҳо бо дастпонаҳои тилло зинат ёфта буданд.

Дар болои сари зан 6 корд, оинаи биринҷӣ бо дастаи тиллоӣ, чархи аз устухони фил сохташуда, қадаҳои тиллоӣ бо расмҳои аз ҳаёти скифҳо ва дигар чизҳо ёфт шуданд.

Дар яке аз шохбаргҳои тилло зане тасвир шудааст, ки аз ду китфи ў ду мори шохдор баромада, ба худӣ вай таҳдид менамоянд. Ин образи Аҳриманзан мебошад, ки дар асоси ривоятҳои аотирии миллии мо сохта шудааст.

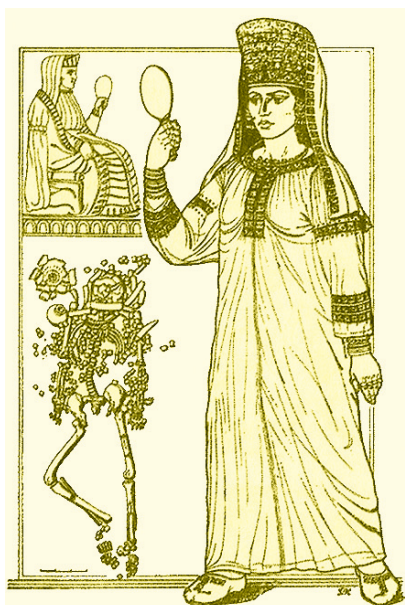
Ҳамин тавр, аз гӯрхонаҳои скифҳои давлатманд ҳазорҳо ашёи зебу зинат пайдо шудаанд, ки баъзеи онҳоро заргарони юнонӣ ва баъзеро худӣ скифҳо сохтаанд. Бештари ёдгориҳо аз рӯйи мазмун ба ҳаёти ҳаррӯзаи скифҳо бахшида шудаанд. Онҳо сарчашмаи бебаҳо барои омӯхтани симои скифҳо, сарулибос, хулку атвор ва касбу кори онҳо мебошанд. Албатта, на ҳамаи скифҳо давлатманд

буданд. Хонаҳои скифҳо ва умуман деҳаҳо боқӣ намондаанд, ба-рои он ки онҳо чӯбӣ будаанд. Ба ҳар ҳол, ба археологҳо муяссар шудааст, ки намуди хонаҳои скифҳои бумиро барқарор намојанд.

Як намуди хонаҳо аз ғулачӯбҳои бо ҳам пайваст сохта шудаанд. Чунин хонаҳо имрӯз ҳам дар рӯзгори русҳо бисёранд. Сохтори хо-наи русҳо, ки аз ғулачӯбҳо сохта шудаанд, ин тавр аст: деворҳо аз ду кабати ғулачӯб сохта шуда, байнашон бо хок пур карда мешавад. Чунин хонаҳо дар зимистон хеле гарм мебошанд. Намуди дуҷоми хо-

Расми 41. Зарфҳои скифӣ.

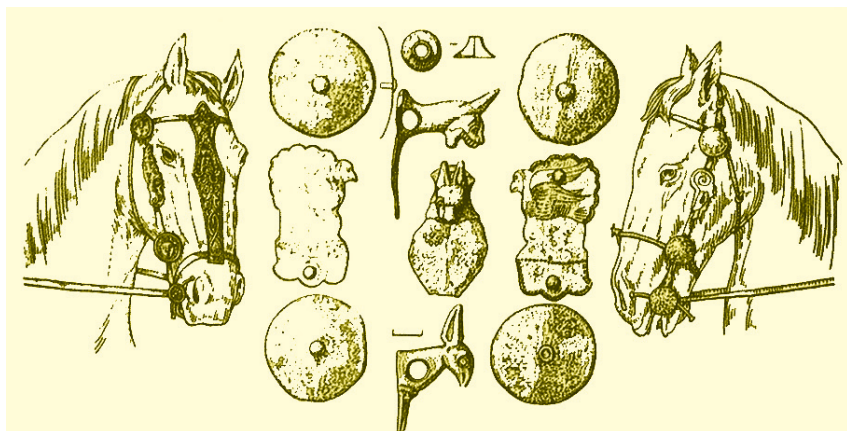

Расми 42. Сарулибоси занҳои скифҳо, ки аз рӯи бозёфтҳои гӯрхонаҳо барқарор карда шуданд.

карданд, вале скифҳо мардумони бумии диёр буданд. Онҳо дар замони мезолит ва неолиту биринҷӣ дар ҳамин ҷо зиндагонӣ доштанд. Дар бораи скифҳо Ҳеродот нақл мекунад, ки дар атрофи онҳо халқҳои дигар ҳам ҳастанд, аммо бо маданияти хеле

наи скифҳо аз ғулаҷӯбҳои рост ва бо ҳам зич ба шакли чоркунҷа сохта шудаанд. Деворҳо бо лой андошта шуда фаршҳои хокӣ ва дар хонаи зист оташдон мавҷуд аст. Пушиши чунин хонаҳо гунбазӣ ва харпушт буд. Намуди сеюми хонаҳои скифҳо хаймашакли мудаввар буда фаршҳои хокӣ ва деворҳо бо лой андошта шуда буданд.

Скифҳо аз Осиёи Хурд ба соҳилҳои баҳри Охшиён омаданд. Аммо Ҳеродот, ки дар замини скифҳо буд, менависад, ки онҳо пеш дар соҳилҳои Аракс – буданд ва бо массагетҳо ҷанг карда, ба Кимерия меоянд. Ҳамин тавр Ҳеродот ватани скифҳоро дар соҳили шарқии баҳри Гургон медонад. Массагетҳо бошанд, дар он тарафи Аракс зиндагонӣ мекарданд.

Расми 43. Ороиши лаҷом ва афзори аспони скифҳо ва сарматҳо.

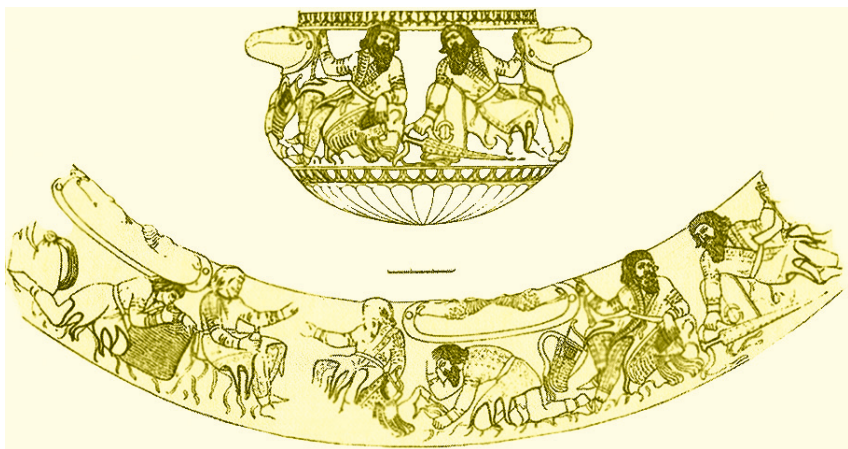
кафомонда. Скифҳо дар назди баҳри Охшиён иттиҳоди сиёсии бузургро ташкил карда буданд ва бисёр қабилаҳои дигарро ба тасарруф дароварда аз онҳо андоз мегирифтанд.

Скифҳо ба юнониҳо ғалла, пӯст ва дигар ашёи рӯзгор мефурӯхтанд. Хунармандӣ, махсусан мисгарӣ раванқ дошт. Мисгарон ва заргарони скифӣ аз биринҷӣ чизҳои корӣ, зинатӣ ва хочагӣ месохтанд. Оҳангарӣ низ раванқ дошт. Сохти давлати онҳо ғуломдорӣ буд. Давлати скифҳо дар асри IV аз ҷониби сарматҳо забт карда мешавад ва минбаъд ба ҷойи онҳо номи сарматҳо машҳур мегардад.

Умумияти скифҳо бо дигар ориёӣҳо. Скифҳо чун ҳамаи ориёӣҳо дар ибтидо офтобпараст буданд ва оташ, заминро обро бузург медоштанд. Ҳеродот менависад, ки скифҳо ва массагетҳо, яъне сакоиҳо Офтобро Худованди бузургу офаранда медонанд ва ба ӯ қурбониҳо мекунанд ва ибодатгоҳҳо доранд.

Қаблан зикр карда будем, ки ориёӣҳои зардуштӣ ҳасади одамро дар замин намегӯронанд, зеро ба ақидаи онҳо он заминро мурдор мекард. Скифҳо низ ин одатро доштанд ва мурдагонро дар тобутҳои ҷӯбин ва сангин гузошта гӯр мекарданд, яъне дину инии онҳо бо ориёӣҳо наздик буд.

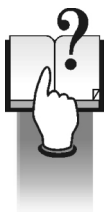
Скифҳо ба монанди дигар ориёӣҳо сағ, гов, асп ва гӯсфандро эҳтиром мекарданд ва арҷ мегузоштанд. Сарулибоси скифҳо ба монанди ҳамаи ориёӣҳо аз курта, шалвор, калтача, кандиз, камзул ва як навъи пойафзор ба шакли чорук ё чамус иборат буд.

Расми 44. Мардони скиф бо либоси миллӣ.

Олимон забони кимерихо ва скифхоро ориёӣ дониستاанд.

Ҳамаи ориёӣҳо, аз чумла скифҳо, ороиши тиллогину нукрагини либосро дӯст медоштанд, зеро ин маъданҳо рамзи покии наҷоди ориёӣҳо ҳисобида мешуданд.

САВОЛҲО

1. *Скифҳо киҳо буданд?*
2. *Скифҳо дар кадом ноҳияҳо зиндагӣ доштанд?*
3. *Тирҳои скифӣ дар қучоҳо ёфт шуданд?*
4. *Аз гӯрҳои скифҳо кадом бозёфтҳо ба даст омадаанд?*

§ 34. САЙРИМИҲО (САВРОМАТ, САРМАТҲО)

Маълумоти умумӣ. Дар адабиёти авестой номи сайримихо зикр мешавад. Ин ақида дуруст аст, ки номи «Сайрима» ба шакли «Сайрам» дар Қазоқистони имрӯза боқӣ мондаст. Сайрима ё Сайрам номи чуғрофӣ буда, бошандагони онҳо дар адабиёти юнонӣ бо номи савромат ё сармат зикр ёфтаанд. Вожаи «сармат» – сармад маънои мардуми бумӣ, таҳҷойиро дорад ва ба маънои сахту баланд низ меояд. Худуди Сайрима дар Ғарб соҳили чапи Дану ва дар Шарқ кӯҳҳои Данук (Урал)-ро дарбар мегирифт.

Дар баҳши Фарвардин-яшти «Авесто» як бор аз сайримихо ёд мешавад, ки макон ва замони онҳо маълум нест. Ҳеродот дар бораи скифҳо менависад, ки скифҳо аз соҳили чапи Дану то баҳри Меоти (Азов) ва савроматҳо бо гурӯҳҳои бисёри хурд - хурд зиндагонӣ мекунанд. Дар сарчашмаҳои юнонӣ якчанд номи қабилҳои сарматӣ: сай, фисамат, савдорат, сирматӣ зикр ёфтаанд. Дар ғарбии баҳри Гургон исседонҳо, дар шимоли он арғипҳо мезистанд. Ин қабилҳо ба гурӯҳҳои ориёизабон дохил мешуданд. Урфу одати онҳо бо сарматҳо як буд.

Сарзамини сарматҳо хеле паҳновар буд. Онҳо мардумони чорводори кӯчӣ буданд. Таърихшиноси дигари юнонӣ – Диодор (асри I пеш аз милод) хабар медиҳад, ки сарматҳо оҳиста-оҳиста ба сарзамини скифҳо дохил шуда, давлати онҳоро гирифтанд, мардумро қатл ва сарзаминро хароб карданд. Таҳлили адабиёти таърихӣ нишон дод, ки сарматҳо дар асри II пеш аз милод аз рӯди Дану гузашта, ба соҳили баҳри Охшиён меоянд ва дар мамлақати скифҳо давлати худро барқарор менамоянд. Кофтуковҳои

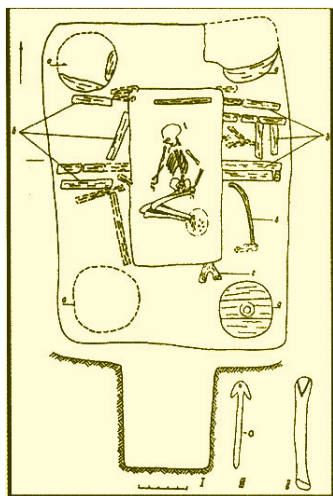
археологӣ аз рӯди Дану то гирду атрофи баҳри Азов нишон доданд, ки дар ҳамин заминҳо дар қадим сарматҳо зиндагонӣ доштанд ва онҳо ворисони маданияти срубӣ ва андроновии асри биринҷии ин диёр мебошанд. Маданият ва урфияти скифҳо ва сарматҳо якхела буд. Дар қадим скифҳо ва сарматҳо дӯст буданд ва дар ҷанг ба муқобили душманони умумӣ якҷоя мубориза мекурданд. Онҳо якҷоя ба Осиёи Сағир омада буданд ва модҳо худро сармат меномиданд. Тавре ки дар ибтидо гуфтем, сарматҳо ҳамон сайримиҳои «Авесто»-ианд, ки дар Фарвардин-яшт ба фурӯхарҳои занону мардони поки онҳо дуруд гуфтанд. Дар он давра сарматзанҳо баробари мардон дар ҷанг иштирок мекарданд ва сарчашмаҳои юнонӣ аз ҷасорату диловарии онҳо ёдовар шудаанд.

Ҳеродот навиштааст, ки сарматзанҳо ба монанди мардон саворони хуб, камонкаши мохир ва жӯпинзанандагони ҷобук мебошанд. Онҳо ҳамроҳи мардон дар шикор ва ҷангҳо ширкат меку-

Расми 45. Занҳои сармат.

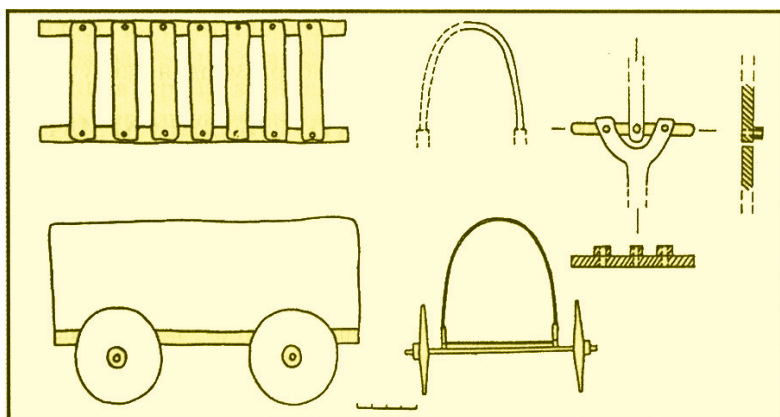
Расми 46. Гӯри сарматиш давлатманд, ки дар болои аробаи нӯшишидор гӯронида шудааст.

нанд ва ба монанди шавҳарони худ либос мепӯшанд. Онҳо ба корҳои занона шиносӣ надоранд.

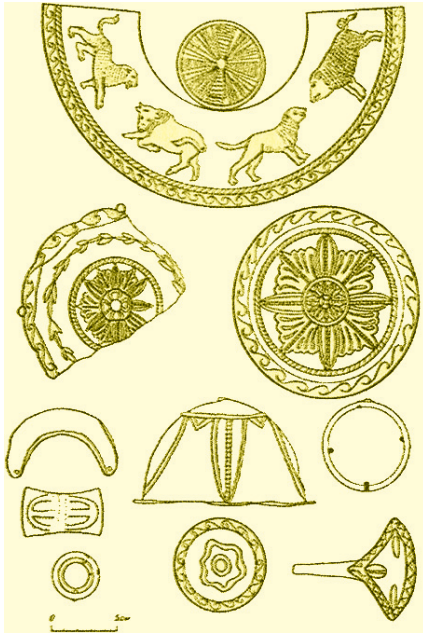
Бозёфтҳои бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки дар ҳақиқат сарматҳо дар асрҳои VIII-VI пеш аз милод дар даштҳои байни рӯдҳои Дану, Кимерия, (Ставропол), Ра то кӯҳҳои Урал ва шояд шарқтар ҳам саҳронавардӣ мекарданд.

Тарики гӯронидан. Тарзи гӯронидан дар сарматҳои асрҳои VIII-VI пеш аз милод яхела аст. Онҳо ба рои мурдаҳои худ гӯри чоркунча канда, баъд дар як тарафи он лаҳад ё калпе мекофтанд ва ҷасадро дар он мегузоштанд. Ҳамроҳи мурда тирӯ камон, тирдон, найза, ҷавшан, тоскулоҳ мегузоштанд. Тирҳои пайкон бештар аз маъдани биринҷӣ сохта шудаанд. Болои қабрхоро бо ҷӯб ва аз болои ҷӯб хок пӯшониданд.

Дар қабрҳои сарматҳо гузоштани лаҷом ва дигар афзори асп хеле маъмул буд. Дар қабрҳои сарлашқарон боқимондаи ҷасади якчанд асп ва ғулумон пайдо шудаанд. Аз қабрҳо дар баробари силоҳ, зарфҳои тиллоӣ, нуқрагин, мисӣ ва ҷубину гилин ба даст омадаанд. Дар байни сарматҳо анъанаи болопӯширо (камзӯлу

Расми 46 а. Сохти аробаи нӯшишидор.

Расми 47. Осори санъати сарматҳо.

валлин қабристон, ки бостоншиносон онро омӯхтаанд, дар назди маҳаллаи Прохоров ҷой дошт ва аз ҳамин сабаб онро «маданияти прохоровӣ» ном гузоштаанд. Қабрҳои сарматҳо чоркунҷаи дарозпахлу, ҷойи ҷасад нимкалп буда, мебошад. Ҳамроҳи мурда хӯрок мегузоштаанд. Мувофиқи анъанаи он давра бештар ду пойи пеши чорвои хурд – гӯсфандро пухта дар кӯзаҳо мемонданд, ки тӯшаи қиёмат ном дошт. Ғайр аз ин, ҳамроҳи ҷасад зарфҳои нақшини тағашон ҳамвор ва ханҷару шамшер низ мегузоштанд.

Ҳамчунин, қабрҳои намуди лаҳаддор, калпӣ ва ҳатто сағонаҳои оилавӣ низ воমেҳӯранд. Дар фарши гӯр тахта мегузоштанд. Пӯшиши қабрҳо аз гӯлаҷӯбҳои болояшон хокрехта иборат аст. Дар болои қабр оташ меафрӯхтанд. Дар қабрҳо пораҳои санги сурх мегузоштанд, ки рамзи оташ ба ҳисоб мерафт.

Бозёфтҳо аз қабристонҳои сарматҳо нишон медиҳанд, ки онҳо бо халқҳои ориёии Осиёи Марказӣ, соҳилҳои баҳри Охшиён, Осиёи Сағир, Ориёнои Ғарбӣ робитаи маданӣ доштанд.

Ҷорӣ шудани ҳукумати сиёсии сарматҳо дар замини скифҳо. Тавре ки зикр карда будем, сарматҳо дар он тарафи рӯди Дану

яктаххоро) бо тиллогулҳо оро додан ривож дошт. Ороиши занҳо аз гӯшвор, дастпона, пешонабанд ва гарданбанд иборат буд.

Мардони давлатманд гарданбандҳои тиллоӣ ва нуқрагин доштанд, ки баъди мурдан ҳамроҳашон гӯронда мешуданд. Дар ин давра сарматҳо ба давлатмандон ва камбизоатҳо тақсим шуда буданд. Саравлодҳо – сарлашкарон моликияти бисёр доштанд. Занҳо дар ҷомеаи сарматҳо баробари мардон ҳуқуқ доштанд.

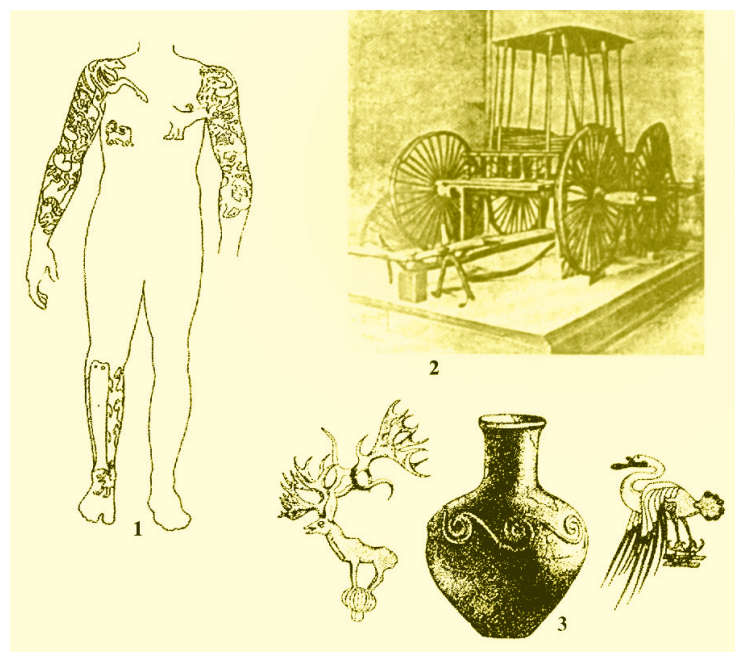
Сарматҳо дар асрҳои IV-II пеш аз милод. Сарматҳои ин давра дар асоси ёдгориҳои вилояти Оренбург ва ҷануби Дану омӯхта шуда, бо номи маданияти Прохоров машҳур шудаанд, яъне ав-

(Дон) мезистанд. Дар асрҳои IV-III пеш аз милод як иттиҳоди пурзӯри қабилаҳои сармат, исседон, даҳию массагетии чанубиҳои Даик (Урал) ба вучуд меояд, ки он ба сӯи Осиёи Миёна, Қафқози Шимолӣ ва баҳри Охшиён паҳн мешавад.

Тариқи гӯронидани сарматҳо тағйир меёбад, ки ба пайдоиши иттиҳод вобаста аст. Аксари гӯрҳо дар сабки нимкалпӣ канда шуда, сари мурда ба сӯи Шарқ нигаронида мешавад.

Скифҳо дар натиҷаи ҷангҳо бо мақдуниҳо, фракийҳо ва келтҳо рӯ ба сустӣ ниҳоданд. Аз ин сустӣ ҳамсоҷаи ҳамзабону ҳамхуни онҳо – сарматҳо истифода бурда, ба заминҳояшон ногаҳон ҳучум оварда онро забт мекунанд. Ин ҳодиса дар охири асри III ва аввали асри II пеш аз милод ба амал омадааст.

Дар ин ҳучум сарматҳои савдаратак (мардуми сиёхпӯш) ва фисамат иштирок кардаанд. Сарвари сарматҳо маликае бо номи Амога буд, ки бо ёрии херсонҳо ба пойтахти скифҳо дохил шуда, ҳукмрони заминашон гардид. Ҳукмронии сарматҳо то Днепр ва Қафқози Шимолӣ мерасид. Дар замони подшоҳии Сайтафарн

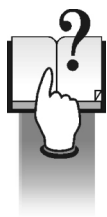
Расми 48. 1. Ҷасади шоҳи сақоиҳои сайнӣ аз гӯрҳои Пазирики Олтой. Сарашро бо тоҷи тилло дуздон бурида бурдаанд. 2. Аробаи аз гӯр ёфтшуда. 3. Гавазни зарин, зарф ва қуи намадин аз гӯрҳои Пазирик.

дастаҳои ӯ аз давлатҳои юнонии сохилҳои баҳри Охшиён боч меситонданд.

Аз ривоятҳои таърихӣ маълум мешавад, ки сарматҳо бо скифҳо ва кимериҳо омезиш ёфта, дар асри II пеш аз милод давлати пурзӯре ташкил додаанд. Бахше аз сарматҳо кишоварз буданд ва дар деҳаву шаҳрҳо зиста ба савдою хунармандӣ машғул буданд, бахши дигар чорводорони кӯчӣ буданд.

Сарматҳо ба монанди скифҳо барои пешвоёни худ қабри калон кофта, дар он ҳамроҳи шох афзори анҷоми бисёр мегузоштанд. Бисёр бозёфтҳои тасодуфии замони сарматҳо ба даст омадаанд, ки аз сохти иҷтимоӣ, дараҷаи зисту зиндагонӣ, урфу одат ва доду гирифтӣ онҳо бо ҳамсояҳо шаҳодат медиҳанд. Дар байни онҳо деғҳои скифӣ, оинаҳои биринҷӣ, садафҳои тиллою нуқрагӣ, ханҷар, афзори асп, зарфҳо ва ғайра дучор меоянд.

Сарматҳо то омадани туркон ва славянҳо дар ин ҷо зиндагонӣ кардаанд. Аландҳо – осетинҳо бахше аз онҳо мебошанд. Дигар сарматҳо бо славянҳо (украинҳо, русҳо) ва туркҳо омезиш ёфтанд.

САВОЛҲО

1. Сарматҳо дар кадом ноҳияҳо зиндагонӣ мекарданд?
2. Машгулияти онҳо аз чӣ иборат буд?
3. Занон дар ҷомеаи сарматҳо чӣ нақш мебозиданд?
4. Чаро сарматҳо дар болои қабрҳо отаи меафрӯхтанд? Ин одат дар байни тоҷикони кунунӣ вуҷуд дорад ё не?
5. Кадом халқҳои Қафқозро боқимондаи сарматҳо меҳисобанд?

§ 35. САЙНИҲОИ ОРИЁИ ДАР СИБИРИ ҒАРБӢ ВА БАЙКАЛУ ОЛТОЙ ВА ТУВА ДАР ЗАМОНИ СКИФУ САРМАТҲО

Маълумоти умумӣ. Ноҳияҳои Сибири ғарбӣ ва ҷанубӣ барои чорводорӣ шароити хуб доранд. Дар ин ҷо кӯҳҳо ҷандон баланд нестанд ва доманаҳои онҳо серобу алаф буда дар фаслҳои баҳор, тобистон ва тирамоҳ чорворо бо хӯрок хуб таъмин менамоянд. Аз сабаби он, ки дар баҳор боришот кам аст, зироат дуруст амал намекунад.

Дар Олтой ва ноҳияҳои он аз қадим чорводорони сақоӣ зиндагонӣ доштанд. Чорводорон тобистон дар дараҳои кӯҳӣ ва баҳору тирамоҳ дар сахроҳо ва доманачангалҳо чорвои худро меҷаронданд. Чорводорони Олтой зиндагонии нимкӯчӣ доштанд, яъне зимистон чорвои худро дар кӯтанҳои болопӯшида нигоҳ медаштанд. Дар Олтой ёдгориҳои сақоӣҳои асрҳои VII-VI пеш аз милод бисёр боқӣ мондаанд. Қабристонҳои ин давра дар ноҳияи Санги гавазнҳо омӯхта шудаанд.

Одамонро дар гӯр дар тобутҳои ҷубин бо сарулибос меғӯрониданд. Ҳамроҳи мурдагон ханҷар тиру камон ва дар қабрҳои занон оинаву чизҳои зинатӣ ва зарфҳо гузоштаанд. Гӯрҳои одамони бой хеле калон буда, аз ғулаҷӯбҳо сохта шуда, 6-7 метр дарозӣ ва аз 4 то 7 метр чуқурӣ доранд.

Қабристони Пазирик дар Тува. Дар ин қабристон як қабри одами бой пайдо шуд, ки зану марди мумиёшуда дар тобути тахтагии пурнақш хобиданд. Қабр аз ғулаҷӯбҳо сохта шуда, деворҳои он бо гилем ва намади гулдор ороиш ёфта буд. Дар як гӯша аспе бо афзораш меҳобид. Ҳамаи чизу чораи қабр хуб боқӣ мондаанд. Сабаби хуб боқӣ мондани ҷасадҳо ва ашё он аст, ки дар болои қабр девори сангине сохтаанд, ки паҳноии он 25 метр ва дарозии 50 метр мебошад. Вақте ки девор вайрон мешавад, болои қабр ба сангтӯдаи бузург табдил меёбад. Азбаски табиати ин ҷо сард аст, мурдагон бо ашёи дар қабр яхкарда вайрон нашудаанд.

Яке аз қабрҳои давлатмандони асрҳои V-III пеш аз милод дар ноҳияи Пазирик таҳқиқ шудааст, ки он ба кайкняз нисбат дошт. Мутаассифона, қабри асосӣ, ки дар он зану мард хобида буданд, ғорат шудааст. Дуздон ҳамаи либосҳоеро, ки тиллорӣ ва ашёи қиматбаҳо доштанд, аз бадани мурдагон қанда гирифтаанд. Аммо ба хонае, ки 10 асп бо афзорашон гӯронда шуда буданд, даромада натавонистаанд. Дар хонае 10 асп тиллоранг гӯронда шуда буданд, аз ҷумла яке аз

Расми 49. Либоси шоҳони сақоӣ аз гӯрхонаи Исики Ҳафтрӯди асрҳои III пеш аз милод.

онҳо аз зоти беҳтарини аспҳои ориёӣ буд ва 9 аспи дигар зотҳои гуногун аз ҷумла зотҳои олтойӣ ва майдаи муғулӣ буданд. Аспҳо бо афзор ораста шуда, ба мурдагон тухфа шудаанд. Зин, лачом ва дигар афзори онҳо хеле қиматбаҳоянд. Бояд зикр кард, ки ихтироии зин ба сақоиҳо мансуб аст. Юнониён ва дигар халқҳо чанд асп баъд аз мавҷудияти зин огоҳӣ ёфтанд. Афзори ҳамаи аспон аз санъати баланди ҳунармандии сақоиҳои он замон ва меҳру муҳаббати онҳо нисбат ба аспони саворӣ гувоҳӣ медиҳанд. Қабри дуюм низ ғорат шудааст, аммо бисёр чизҳо боқӣ мондаанд. Аз баски часадҳо ва чизҳои дар қабр гузошташуда ях баста буданд, дуздон онҳоро гирифта натавонистаанд. Дар сар, дастҳои мурдагон чизҳои қиматбаҳо, аз ҷумла ашёи зинатии тиллоӣ мавҷуд буданд ва дуздон онҳоро гирифта натавониста, сару дасту пойи мурдагонро бурида бурдаанд (расми 50).

Бадани кай ҳолкӯбӣ шудааст. Сина ва тахтапушташ бо расмҳои афсонавӣ, аз ҷумла бабри уқобсар, гавазни уқобсар, нарғурм ва бабри болдор оро ёфтааст.

Мувофиқи ривояти маъхазҳои чинӣ, сақоиёни он диёр бадани худро бо нақши ҳайвонҳои афсонавӣ оро медоданд. Чунин одамоне давлатманд меҳисобиданд. Девоҳҳои қаброо бо гилем, намадҳои нақшӣ ва палос оро додаанд. Дар қабр чизҳои рӯзгор, аз қабилӣ чойник, табақ, коса, ҷумча ва ғайра гузоштаанд. Соҳибони қабр хеле сарватманд будаанд. Мурдагон дар тобутҳои сарпӯшдори аз ғулаҷӯбҳои бузург сохташуда меҳисобиданд. Бозёфтҳои қабристони Пазирик нишон медиҳанд, ки сақоиҳои ин диёр бо тамоми ҳамнаҷодони худ дар Осиёи Марказӣ, Аврупо ва Шарқ наздик буда, робитаи тичоратӣ ва фарҳангӣ доштанд.

Асоси ҷорводории мардумони сайнии Олтойро галлаҳои аспон, подаи говҳо ва рамаи гӯсфандон ташкил медоданд. Иморотҳои деҳот аз ғулаҷӯбҳо сохта шуда буданд. Ҳар оила хонае болои ароба, яъне фойтун дошт, ки дар он аз қафои гала ва рама ҳаракат мекард.

Либоси мардон аз шалвор, камзӯл, мӯза; либоси занҳо аз курта ва камзӯли дарозу рӯймол иборат буд. Либосҳо гулдор буда бо маъданҳо ва сангҳои қиматбаҳо оро дода мешуданд. Силоҳи сақоиҳои Олтойро тиру камон, табарзин, ханҷар, тирдон ва ғайра ташкил медод.

Дар гӯрхонае гилеми қадимтарини пашмин пайдо шудааст, ки аз ҳунари баланди гилембофӣ онҳо шаҳодат медиҳад. Умуман,

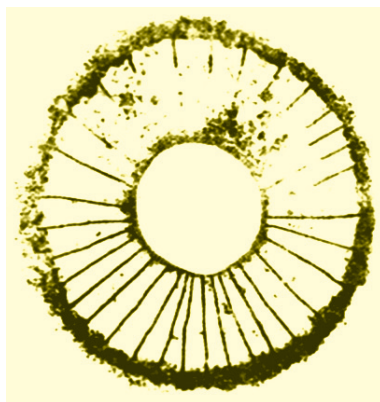
чорводорони ориёӣ сохибфарханг буданд. Кайҳои чорводор дар ихтиёри худ на танҳо галаю рама, балки одамони хизматгор, дастаи ҳарбӣ, хунармандон доштанд. Нақшу ниғорҳои болои гилему намад нишон медиҳанд, ки онҳо дорои санъати баланди тасвирӣ, заргарӣ ва начҷорӣ (чӯбкорӣ) буданд. Ҷомеаи сайниҳои Олтой аз давлатмандон, миёнаҳолон, камбағалон ва ғуломон иборат буд.

Манбаи асосии омӯзиши таърихи сайниҳо қабристонҳо мебошанд,

ки дар бисёр ноҳияҳои Тува омӯхта шудаанд. Қабрҳо, одатан, дар баландии соҳили рӯдҳо ва баъзан дар ҷойи қабристони асри биринҷӣ ҷойгиранд. Намуди зоҳирӣ ва дохилияшон гуногун аст. Муҳаққиқон зиёда аз 8 навъи онҳоро таҳқиқ кардаанд. Яке аз бузургтарини онҳо қабри Арчан дар водии Умко мебошад (расми 52).

Баъди таҳқиқ маълум шуд, ки дар марказ хонаи калоне аз ғӯлачӯбҳо вучуд дорад. Аз ин хона ба тариқи шуоъи Офтоб ба атроф 70 шоҳаи трапетсиямонанд паҳн мешаванд, ки болояшон аввал бо чӯбҳо ва баъд бо тахтасангҳо пӯшонида шудаанд. Дар марказ қабри саравлод – кай ҷой дошта, дар хонаҳои атроф 6 асп гӯронда шудаанд. Дар хонаҳои дигар низ аспон гӯр карда шудаанд. Ҷасадҳо, одатан, дар дохили тобути чӯбин якпахлу хобидаанд. Гӯрондан дар сандуқҳои сангин низ маълум буд.

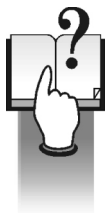
Одамони вобаста ба мартабаи иҷтимоӣ гӯронида шудаанд. Дар қабрҳо ашё кам аст, аммо се чизи асосии ба скифҳо тааллуқдошта: афзори аспҳо, ашёи дар шакли ҳайвонот сохташуда ва силоҳ вучуд доранд. Аз аслиҳа ханҷар, табарзину зоғнӯлҳои дусара, ки нақши силоҳро мебозиданд, пайконҳо, ҳар гуна ороишҳо аз лаҷом, чизҳои зинатӣ, баргҳои тилло ва нуқра барои ороиши афзори асп, гӯшвор, ангуштарӣ, марҷонҳо пайдо шудаанд. Касби асосии тӯрҳои сайнӣ чорводорӣ буд. Онҳо тобистон чорворо ба доманкӯҳҳо ва зимистон дар офилҳои аз ғӯлачӯб сохташуда нигоҳ медоштанд. Худашон низ дар хонаҳои аз ғӯлачӯб сохташуда мезистанд. Девори хонаҳо аз ду қабат ғӯлачӯб бунёд шуда, байни ду девори ғӯлачӯбҳо бо хок пур карда шудааст. Ҷомеаи сайнӣ синфӣ

Расми 50. *Маъбади ниёгон. Улуг-Хорум.*

буд. Кайҳо хеле давлатманд будаанд ва инро аз гӯрхонаҳои онҳо муайян кардан осон аст. Хунармандӣ, аз ҷумла заргарӣ ва савдо ривочу равнақ дошт. Рӯзгори сайниҳо бо рӯзгори ҳамнаҷодони ориёиашон монанд буд. Урфу одати онҳо низ ҳамоҳанги дигар ориёиҳо буд.

САВОЛҲО

- 1. Дар бораи зиндагии сайниҳои Тува ва Олтой чиҳо медонед?*
- 2. Кайҳо кихо буданд? Аз қабристонии Пазирик чиҳо ёфт шуданд?*
- 3. Чаро кайҳо бадаанаширо бо усули халқубӣ бо расми ҳайвонҳои афсонавӣ оро медоданд?*

§ 36. ДАВЛАТИ ЭЛОМ

То омадани гурӯҳҳои ориёӣ ба сарзамини Ориёноӣ Ғарбӣ дар ин ҷо халқҳои дигар мезистанд ва дар ҳазораҳои IV–III пеш аз милод давлатҳоиашон вучуд доштанд, ки дар онҳо деҳа ва шаҳрҳои бисёре ба вучуд меоянд. Шаҳре бо номи Шуш ба яке аз марказҳои иқтисодӣ табдил ёфта, деҳаҳои гирду атрофро ба худ тобеъ мекунад. Дар ҳазораи IV сохтмонҳои боҳашамат, хунармандӣ, кулолии ҷархӣ равнақ меёбад. Дар Шуш бар бунёди хиштин бинои боҳашамат барои ҳукумат сохта мешавад. Дар харобаҳои он муҳрҳои пайдо шудаанд, ки дар болои онҳо ҳар гуна рақамҳои ишораҳои хаттӣ вучуд доранд ва аз пайдо шудани хат ва идораи маъмури гувоҳи медиҳанд. Аммо ин хатҳо то ба ҳол ҳонда нашудаанд. Ғайр аз Шуш боз марказҳои дигари маъмури ва шаҳрҳои вучуд доштанд, ки дар қатибаҳои мехии акқодӣ бо номҳои Овон, Симаш, Барахша ва ғайра ёд мешаванд. Давлати Элом ба ғайр аз ноҳияи Шуш вилоятҳои кӯҳсори гирду атроф, ҳамвориҳои шимолу ғарбӣ, Хузистон, шаҳри Аншан (имрӯз бо номи Теппаи Мулиён дар масофаи 46 км дар шимолии Шероз воқеъ аст) дошт. Аз харобаи Аншан муҳрҳои ва ҳуҷҷатҳои ба даст омадаанд, ки бо хатти пеш аз эломӣ навишта шудаанд. Дар ибтидои ҳазораи III пеш аз милод дар он ҷо қасрҳои шохӣ, биноҳои маъмури ва маъбадҳои вучуд доштаанд, ки соҳибони онҳо дорои сарвати бузурге будаанд. Дар дарбор ва ибодатгоҳ садҳо хаттотон, дабирон, кормандони маъмури, динӣ, пешхизматон ва ғуломон кор мекардаанд.

Шаҳрҳои марказӣ вусъат ёфта, сабаби тараққи навъҳои гуногуни хунармандӣ мешаванд. Дар он вақт истифодаи замин, аз ҷумла заминҳои обӣ дар водии Порс хеле раванқ меёбад. Ҷӯйҳо ва каналҳо қанда мешаванд, миқдори заминҳои обӣ ва деҳаҳо меафзоянд.

Шаҳри Аншан дар охири ҳазораи III масоҳати 130 га заминро ишғол менамуд ва яке аз шаҳрҳои бузург ба ҳисоб мерафт.

Элом нисбат ба дигар ноҳияҳои Ориёнои Ғарбӣ ба монанди Байнанаҳрайн шароити хуби табиӣ дошт ва барои тараққи кишоварзӣ, хунармандӣ ва тиҷорат мусоидат мекард.

Соҳти давлати Элом ғуломдорӣ буд. Дар ҳуччатҳо дар бораи ғуломоне сухан меравад, ки ҳарида шудаанд ва дар заминҳои ғуломдорон қор мекунанд. Онҳо чандин хонадони ба ҳам ҳешро муттаҳид мекарданд. Ғуломдорон дар хоҷагиҳои подшоҳ ва ибодатгоҳҳо қор мекарданд. Дар заминҳои шоҳӣ ва ибодатгоҳҳо одамони озод зиёд буданд. Вазъи иҷтимоии онҳо қариб ба монанди ғуломон буд. Онҳо дар зери назорати одамони шоҳ ё ибодатгоҳҳо қор мекарданд ва истисмор мешуданд. Сарлашқарон, қормандони давлатӣ ва шоҳ аз замин қисми даромадашро мегирифтанд. Дар ин давра шумораи заминдорони бузург меафзояд.

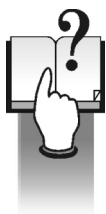
Дар ёдгориҳои Шуш дар қабатҳои марбут ба асрҳои XVIII–XVII-и пеш аз милод бостоншиносон хонаеро ёфтанд, ки зиёда аз 50 ҳучра ва 10 ҳавлӣ дорад. Ин бино хонаи оилаи алоҳида будааст. Соҳиби он, одами давлатманд, оҳиста-оҳиста хонаҳои гирду атрофро ба тасарруф дароварда, онҳоро шаклан дигар қарда, ба хонаи худ ҳамроҳ мекунад ва қадҳудои як маҳалла мешавад. Соҳибони хонаҳои гирду атроф ғулом ё хизматгори ин марди давлатманд мешаванд. Мувофиқи ҳуччатҳои бойгонӣ соҳибхона Темти Варташ буда, галлаву рама ва заминҳои кишту чарогоҳҳои бисёр дошта, аз наздикони подшоҳ будааст.

Дар асри XVI Элом аз қабилаҳои шимол – қассетҳо шикаст хӯрда, маҷеи ҳудро аз даст медиҳад. Қассетҳо дар қӯҳҳои Загрос мезистанд. Онҳо аввал Бобулро гирифта, баъд ба Элом сар мебароранд ва муддате ҳукмронӣ мекунанд, аммо Элом қассетҳоро ронда, давлати ҳудро тақвият мебахшад. Дар асрҳои XIV–XII пеш аз милод Элом бо сарвариҳои шоҳони Аншану Шуш хеле пурзӯр мегардад. Маркази давлат шаҳри Шуш хеле пеш меравад, дар он давра биноҳои маъмурӣ ва қасрҳои бисёре пайдо мешаванд. Дар ин давра бинои ибодатгоҳи Зикқуратро сохта-

анд, ки бузургтарин иморати қалъамонанди бисёркабатаи замони худ ҳисобида мешуд. Шоҳи Элом Кутир Наххунт ва Бобулро гирифта, сангеро, ки дар он қонунҳои шоҳ Хамураппӣ навишта шуда буданд, ба Шуш меоварад. Ҳоло ин санг дар осорхонаи Техрон мавҷуд аст. Бобул ба Элом товони калон медиҳад.

Элом дар замони шоҳ Иншушинак якчанд бор ба мамлакатҳои хамсоя ҳучум карда ғанимати бисёре ба даст меорад. Аммо дар замони подшоҳии Навухудоносори I дар ҷанги назди шаҳри Бадра Бобул эломихоро торумор мекунад ва Элом ба таназули дуру дароз гирифта мешавад.

САВОЛҲО

- 1. Давлати Элом дар кадом қисмати Эрони кунунӣ ҷой дошт?*
- 2. Сохти давлати Элом чӣ гуна буд?*
- 3. Бостоншиносон дар харобаи кадом шаҳр хонаи давлатмандро пайдо кардаанд?*

§ 37. ДАВЛАТИ МИТАН

Бозёфтҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд, ки ориёӣҳо ба сарзаминҳои Эрони кунунӣ дар охири ҳазораи IV ва аввали ҳазораи III пеш аз милод омадаанд. Ба ҳар ҳол бозёфтҳои Алчахуюк (Туркия) ва Осиеи Марказӣ, махсусан Олтинтеппа (Туркманистон) монандиҳои бисёр доранд. Аз ин рӯ ориёӣҳо ба кӯҳистони шимолу ғарбии Эрон дар охири ҳазораи IV ва ё аввали ҳазораи III пеш аз милод омада будаанд. Дар ҳазораи II пеш аз милод дар кӯҳистони Копетдоғ ҳайкали фариштагони ориёии Митро, Варуна, Индира ёфт шудаанд, ки ба асрҳои XVI–XIV пеш аз милод мансубанд. Ин ҳайкалҳо ва навиштаҷотро давлате ба мо ёдгор гузоштааст, ки номаш маълум нест. Дар осори давлати хетҳо ному нишонаҳои ориёӣён бисёр аст, аммо муаммои онҳо то ба ҳол кушода нашудааст.

Як чиз возеҳу равшан аст, ки дар садаи XVI дар қисми шимолу ғарбии Байнаннаҳрайн дар ҷойи шохигариҳои хурди Кумихо, Алшон ва Ямхад давлати пуриктидоре бо номи Митан ташкил меёбад. Маркази он шаҳри Вашуканки буд ва то ҳол пайдо карда

нашудааст. Аҳолии асосии давлати Митан хурриҳо буданд, ки бо сомиҳо омезиш ёфтаанд. Хурриҳо ба наҷоди ҳиндуаврупой нисбат доштанд ва дар асрҳои XVII–XVI пеш аз милод бо ориёӣҳо омехтаанд. Ин омезиш дар ноҳияҳои рӯди Урмияи Эрони кунунӣ ба амал омада буд. Аз ин рӯ: 1) забони ориёии Митан қадимтарин шоҳаи забони ҳиндуориёист; 2) он лаҳҷаи забони ояндаи ҳинду ориёӣҳост; 3) забони ориёии Митан ба шоҳаи забонҳои дардӣ-курдистонӣ мансуб аст. Дар байни номҳои ориёӣ аввал бо номи шоҳ Шуттари I писари Курт (асри XVI пеш аз милод), баъд Парратарн ва сеюм Соусадаттар дучор меоянд. Зоҳиран, ориёӣҳо дар ҷомеаи хурриҳо нуфузи зиёд доштаанд, ки ба сари қудрати сиёсӣ омаданд. Заминҳои Митан барои кишти лалмӣ ва чорводорӣ мувофиқ буданд. Дар кӯҳҳои он нукра, тилло, сурб, сангҳои сохтмонӣ, сангҳои нимқиматбаҳои ба лочвард монанд хеле бисёр буданд. Аз ин ҷост, ки митаниҳо дар сохтмони қасру хонаҳо, истихрочи маъданҳо, тараққиёти ҳунармандӣ ва савдо нисбат ба ҳамсояҳои худ пеш рафта буданд.

Дар бораи сохти ҷомеаи Митан маълумот хеле кам аст. Аз катибаҳои хазинаи ошуриҳо, хетҳо ва фиръавнҳо пайдост, ки дар дижи шоҳони Митан даҳҳо толор, ибодатгоҳ ва дигар хонаҳои истиқоматӣ, маъмури ва ҳоҷагӣ вучуд доштаанд. Ҳоҷагии шоҳӣ аз галлаи говон, рамаи чорвои хурд ва заминаҳои кишти иборат буд. Дар ҳоҷагии шоҳон ғулмон, муздурону ҳунармандон кор мекарданд. Дар давлати Митан ҷамоаҳои ноҳиявӣ, деҳотӣ ва оилавӣ нақши муҳим доштанд. Ҳар яке ягон соҳаи ҳоҷагири ривож меод. Масалан, ҷамоаи савдогарон дар савдои хоричиву дохилӣ, ҳунармандон дар касбҳои гуногун, зироаткорон яке дар истеҳсоли гандум, дигаре ҷав, сеюм лубиё, ҷаҳорум мошу биринҷ, панҷум сабзавот кор мекарданд. Албатта, зироату боғдорӣ ба иқлим ва ҳоку оби ноҳияҳо вобаста буд.

Ҷамоа дар сохтори давлати Митан мавқеи асосӣ дошт ва як сохти иҷтимоиро ташкил мекард. Ҷамоа аз табақаҳои иборат буд ва табақаҳои поён аз ҷониби давлатмандон истифода карда мешуданд. Махсусан, судхӯрӣ, яъне қарзи имтиёзнок ва иҷорадорӣ хеле раванқ ёфта буд. Бисёр қарздорон аз сабаби фоидаи баланди қарз ва сари вақт барнагардонидани қарзи худ ба нимағулум ё ғулум табдил меёфтанд. Давлатмандҳо ҷавонони камбағалу бекасро писархонд карда, онҳоро оҳиста-оҳиста ба хизматгори хонагӣ, батрак ва ниҳоят ба ғулум табдил меоданд.

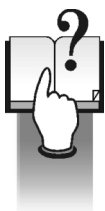
Писархонд намудан як навъ фиреби мардум шуда буд. Яке аз воситаҳои зиёд намудани ғуломон ғорат намудани ҳамсоҷо ва ноҳияҳои дигар буд. Баъзе одамон аз қашшоқӣ худро ба муҳлати муайян мефурӯхтанд. Агар гаравмонда шартӣ имзошударо иҷро карда наметавонист, ба ғулом табдил меёфт. Бо вучуди ин ғулом ҳуқуқи ба канизон ё занони озод хонадор шуданро дошт. Ё метавонист писархонд гирад ва ўро вориси худ эълон намояд. Ғуломони босавод низ буданд, ки дар дарбор вазифаи мирзоиро анҷом медоданд ва аз шоҳ барои кори хуб тухфаҳо мегирифтанд. Ғуломдор ғуломро мезад ва агар ў аз соҳибаш гурезад, ғуломдор ҳақ дошт як чашмасиро кӯр кунад.

Асрҳои XVI–XIV пеш аз милод давраи авҷи тарақиёти давлати Митан мешавад. Дар ин давра шоҳони Митан Осиёи Хурд, Сурия, Финикия ва Ошуру Фаластинро тобеи худ мегардонанд. Фиръавн Тутмоси III борҳо ба муқобили Митан лашкар кашид, аммо ғолиб нашуд. Фиръавн Аменхотеби II бар Митан ғолиб меояд, аммо пирӯзии он кӯтоҳмуддат буд. Митан чун пештара роҳҳои тичоратро дар даст дошт ва аз мисриён боч меситонд, бинобар ин фиръавнҳо Тутмоси IV ва Аменхотеби II ба духтарони шоҳи Митан – Тушрат хонадор шуда, ўро иттифокчии худ мегардонанд ва барояш тухфаҳо мефиристонанд. Аз Миср барои шоҳони Митан ашъи тиллоӣ ва нукрагин мефиристанд. Шоҳони Митан дар навбати худ барои фиръавнҳо ғойтунҳои ҷангӣ ва аспони саворӣ ҳада мекарданд.

Дар охири садаи XV пеш аз милод Миср сушт мешавад ва Митан меҳоҳад заминҳои аздастдодаи Фаластинро баргардонад ва бо Бобул қарордод имзо мекунад. Миср бо Ошур иттифок мебандад, аммо дар ин давра аз шимол ҳетҳо ба сарзамини Митан ҳучум оварда, харобиҳо мекунанд. Дарбориён нисбат ба шоҳ Тушрат норозигӣ намуда, ўро қатл мекунанд ва ба ҷойи ў писараш Шативасро ба сари тахт шинонда, духтари шоҳи ҳетҳоро ба ў медиҳанд. Ин никоҳ мустақилият ва иқтидори пешини Митанро барнагардонд, баръакс, дар дарбор таъсири ҳетҳо афзуд. Ошур аз сустии Митан истифода бурда, худро мустақил эълон кард. Митан бо ёрии ҳетҳо ба Ошур лашкар мекашад ва шикаст меҳӯрад. Ошуриҳо пойтахти Митанро забт карда, онро ғорат мекунанд. Шативас ба Хет мегурезад ва тахти шоҳӣ бо ёрии ошуриҳо ба Артадам мерасад, ки баъд дастнигари онҳо мешавад. Дар асрҳои XIII–XI пеш аз милод Митан ба шохигарии хурд тақсим шуда,

ба зери таъсири ошурихо мемонад ва мустақилиятро аз даст медиҳад.

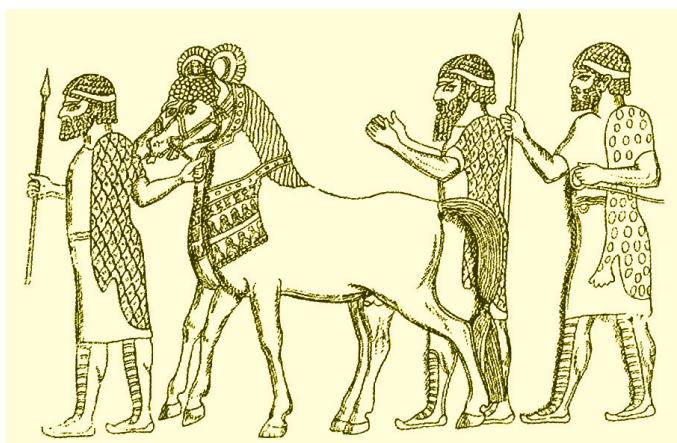

САВОЛҲО

1. Давлати Митан чӣ гуна давлат буд?
2. Олимон дар бораи ориёӣ будан ва набудани он чӣ фикрҳо доранд?
3. Ба давлати Митан кадом ноҳияҳо дохил мешуданд?
4. Забони митаниҳо ба кадом гурӯҳи забонҳо дохил мешавад?

§ 38. ДАВЛАТИ МОД

Дар бораи давлати Мод маълумот хеле кам аст. Мо баъзе маълумотро аз маъхазҳои ошурӣ ва юнонӣ пайдо кардем. Дар асрҳои IX–VIII пеш аз милод сарзамини Мод дар итоати давлати Ошур қарор дошт. Модҳо ба ошуриҳо андоз медоданд ва барои аз дасти онҳо халос шудан мубориза мебуданд. Дар катибаҳои ошурӣ дар бораи шӯришҳои модҳо ба муқобили ошуриҳо суҳан меравад ва зикр мешавад, ки онҳо аз халқҳои ориёӣ буданд ва асрҳои X–IX пеш аз милод дар деҳаҳои байни Дамованд ва Загрос мезистанд ва ба зироаткориву чорводорӣ (онҳо бо парвариши аспони саворӣ хеле шуҳрат доштанд) машғул буданд. Модҳо ба ошуриҳо асп андоз медоданд ва ба бобулиёну мисриён асп тухфа мекарданд. Ҳанӯз қаблан ҳам зикр карда будем, ки ориёӣҳо ром-

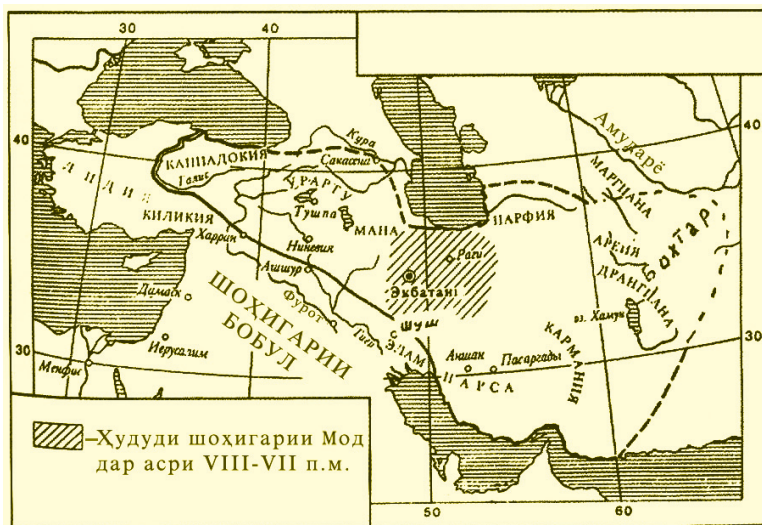
Расми 51. Акси модҳо дар девори қасри Дури Ошуриҳо.

кунандаи аспони гуногун буданд ва онҳо пахнкунандагони аспони саворӣ ва фойтуни дучарха дар Осиё ва Аврупо ба шумор мераванд.

Давлати Мод чорумин давлати ориёиҳо буд, ки дар Шарқи Наздик баъди Митан (асрҳои XVI–XIV), Кимер (асрҳои X–VIII) ва Мона (асрҳои XIII–VI) вучуд дошт. Катибаҳои ошурӣ шаҳодат медиҳанд, ки модҳо соли 760 пеш аз милод бо қабिलाҳои ҳамзабони худ скифҳо, кимериҳо ва монаҳо якҷоя ба муқобили давлати Ошур шӯриш бардошта, худро мустақил эълон мекунанд. Шӯришро Паратуто сарварӣ мекард. Қувваи шӯришгарон неруманд буд ва ҳукумати ошуриҳо модҳоро эътироф менамояд. Баъди мустақил шудани модҳо дар байни скифҳо, кимериҳо ва монаҳо низоъ бармехезад ва иттиҳод пароканда мешавад. Ҳар қабилла меҳода мустақил гардида, давлати худро дошта бошад. Соли 722 сарвари модҳо Дахёкур маҷбур мешавад, ки халқҳои ҳамзабони худ сақоиҳо (скифҳо) ва кимериҳоро зӯран ба итоат дарорад. Дахёкур вилояти Порсро низ ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва барои дигар ноҳияҳои дар дасти ошуриҳо буда мубориза мебарад. Манбаъҳои юнонӣ номи 9 нафар шохони Модро овардаанд, ки онҳо 300 сол ҳукмронӣ кардаанд. Мувофиқи ривояти Ҳеродот Дахёкур (Диёкур) ё Девкас 53 сол (аз соли 726 то 673 пеш аз милод) подшоҳӣ карда, сарзаминҳои ориёинишинро аз ошуриҳо озод карда, охиста-охиста мулки худро васеъ мекунад. ӯ ба давлати Урарту ҳучум намуда, онро тобеи худ мегардонад.

Дар замони шох Фароатас (646–624 пеш аз милод) давлати Мод қувват мегирад ва яке аз рақибони давлати Ошур шуда барои аз байн бурдани душмани деринаи худ бо ӯ ба ҷанг медарояд. Ошурҳо дар Ғарб роҳҳои баромад ба баҳр ва Мисру дигар минтақаҳоро дар ихтиёри худ нигоҳ медоштанд. Давлати Мод дар замони шох Хувахуштур (Кавоксар) писари Фароатас (624–585 пеш аз милод) хеле пуриқтидор мешавад. Скифҳо, ки дар ҷануби баҳри Охшиён мезистанд, иттифоқчиӣ модҳо дар ҷангҳои зидди Ошур буданд, аммо баъзан ошуриҳо ба воситаи иғво онҳоро ба муқобили модҳо истифода мебарданд. Скифҳо меҳостанд худашон ҳукмрон бошанд. Пеш модҳо ба скифҳо хироч медоданд ва онҳо аз ин даъво даст накашида буданд.

Хувахуштур хост скифҳоро ба худ тобеъ намояд, вале шикаст меҳӯрад ва барои хироч додан ба скифҳо розӣ мешавад. Ҳеродот ривоят мекунад, ки Хувахуштур зиёфате ташкил мекунад ва ба он

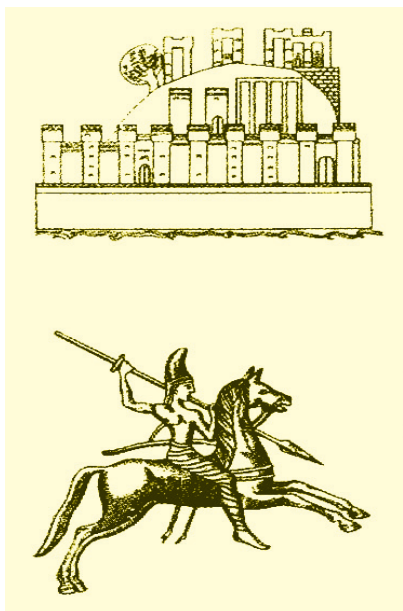

Расми 52. Давлати Мод дар асрҳои VIII-VI пеш аз милод.

сарварони кимерихоро даъват менамояд. Вақте ки онҳо ба дарбор меоянд, Хувахуштур онҳоро ба қатл мерасонад ва скифҳову кимерихоро ба итоати худ медарорад.

Хувахуштур барои иқтидори ҳарбии худро афзудан ислоҳот мегузаронад. Ӯ ба ҷойи дастаҳои кироя ва ихтиёрӣ лашкари доимии найзадорон, тирандозон ва ғойтунсаворонро ташкил мекунад. Вай бо мисриён ва бобулиён иттифоқ баста, ба ҷанги муқобили Ошур тайёрӣ мебинад. Ҷанг соли 616 пеш аз милод сар шуда, ошурихоро хеле заиф месозад. Модҳо сарзамини Монаро ғатҳ ва онро ба давлати худ ҳамроҳ мекунанд. Хувахуштур ба духтари шоҳи Бобул Набополосар хонадор шуда, иттифоқи худро бо Бобул таҳким мебахшад.

Модҳо бо фиръавнҳо ва бобулиён доир ба муқобили ошуриён ҷанг кардан иттифоқ мебанданд ва соли 612 пеш аз милод ба ҳучум мегузаранд. Ошурҳо муқобилият нишон дода натавонистанд. Модҳо ба маркази давлати Ошур шаҳри Нинув ворид шуда, онро ғорату хароб намуда, аҳолиро ғулом мекунанд. Замини давлати Ошур дар байни Бобул, Миср ва Мод тақсим мешавад. Бештари сарзаминҳои Ошур ба ихтиёри модҳо мегузарад. Давлати Мод дар шимолии Байнаннаҳрайн ба яке аз давлатҳои пурзӯр табдил меёбад.

Расми 53. Сарбози найззани Мод.

Модҳо соли 590 ба Лидия, ки яке аз давлатҳои пуриқтидор дар шимоли Осиёи Хурд буд, ҳуҷум мекунанд, аммо онро фатҳ карда наметавонанд ва ҷанг то соли 585 давом мекунад. Соли 585 писари Хувахуштур Ихтивайгу (Астиак) бо лидиягӣҳо сулҳ баста, духтари Алиатта – шоҳи онҳоро ба занӣ мегирад.

Ҳарчанд модҳо дар кӯҳҳои Эрони кунунӣ аз асри X то асри VI пеш аз милод зиста, зиёда аз 200 сол давлати паҳноваре доштанд, аз онҳо осори ками ҳаттиё боқӣ мондааст.

Дар Эрони имрӯза (дар наздикии Сари Пул, мобайни қасри Ширин ва Кирмоншоҳ) дахмаест, ки дар санг қанда шуда ва дар миёни халқ бо номи Дукони Довуд машҳур мебошад.

Дар ин ҷо сурати марде ба шакли ҳаққокии барҷаста боқӣ мондааст ва олимон онро ба модҳо нисбат медиҳанд, ки дар даст барсам ва дар тан либоси модҳо, ва дар ҳолати намоз акс шудааст.

Як дахмаи дигар ҳам дар наздикии Кирмоншоҳ бо аломати Аҳурамаздо боқӣ мондааст, ки олимон онро ба модҳо нисбат медиҳанд. Умуман, дар вилояти Кирмон дигар дахмаҳои хурду калон низ ҳастанд, ки ба модҳо мансуб доништа мешаванд. Аз ривояти Ҳеродот маълум мешавад, ки модҳо дар сохтани шаҳрҳо ва махсусан обод намудани пойтахти худ – шаҳри Эқбатан (Ҳамадони имрӯза) ба ошуриҳо ва дигар ҳамсоягон пайравӣ кардаанд, аммо меъморӣҳои модҳо хусусиятҳои миллии ориёӣ доштаанд.

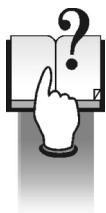
Масалан, дар оини ориёӣҳо рақами ҳафт муқаддас ҳисоб мешуд, бинобар ин, шаҳри Эқбатан (Ҳамадон) ҳафт қалъа ва ҳафт девори ҳафт бурчи дарун ба дарун доштааст. Бо мурури ба даруни шаҳр даромадан деворҳо, бурҷҳо ва қасрҳо баландтар ва бузургу шукӯҳмандтар мешуданд. Кохи шоҳӣ, ки дар доҳили девори ҳафтум ҷой дошт, аз ҳамаи қалъаҳои дигар баландтар ва бузургу зеботар буд. Аз он тамоми ҳафт девори дигар назорат мешуданд.

Ҳамаи қасру бурҷҳо бо ҳафт ранг оро дода шуда буданд. Қасри шоҳон ва девору кунгураҳои он бо тилло ва қасру бурҷи дуҷум бо нукра, сеюму чаҳоруму панҷум ва ғайра бо рангҳои бунафш, арғувонӣ, сурх, кабуд, сафед оро ёфта буданд. Ҳар як ранг маънии ҳафт кишвар, ҳафт осмон, ҳафт сайёра, ҳафт фаришта, ҳафт рӯзи ҳафтара ифода мекард. Оини модҳо оини Ориёи қадим буд. Онҳо оташ, замин, об ва хокро бузург медоштанд. Модҳо аз «Авесто» ва Зардушт огоҳӣ доштанд ва оташро чун нури илоҳӣ мепарастиданд. Муғон мурдаҳои худро дар даҳмаҳо мегурониданд. Офтоб ва сайёраҳоро бузург медоштанд. Дар эътиқоди онҳо рости нақши муҳим бозида, дурӯғ саҳт маҳкум карда мешуд.

Соҳти давлати модҳо шоҳигарӣ буд. Дар қорҳои хоҷагӣ ғуломон қор мекарданд, яъне давлат ғуломдорӣ буд. Гурӯҳи давлатмандони бузург дар идораи давлат даҳлат менамуданд ва шоҳ бо онҳо мубориза мебард. Мардуми заҳматкаш муборизаи шоҳро ба муқобили давлатмандон дастгирӣ мекард. Мардум ба табақаҳо тақсим мешуданд. Нуфузи лашкариён – саворагон хеле баланд буд ва онҳо ба табақаи ашрофон дохил мешуданд. Муғон, кишоварзон ва ғуломон табақаҳои дуҷум, сеюм ва чорумро ташкил медоданд.

Шоҳи охирини модҳо Ихтивайгу ё Астиаг таъи 35 соли ҳукмронии худ бо қувваҳои марказгурез мечангид, аммо онҳоро мағлуб карда натавонист. Соли 550-и пеш аз милод ашрофони маҳаллӣ ӯро сарнагун карда, ҳокимиятро ба намояндаи дудмони ҳахоманишӣ – Куруш доданд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Модҳо кӣ буданд ва дар кадом ноҳияҳо зиндагонӣ доштанд?*
2. *Давлати Мод чӣ гуна давлат буд?*
3. *Моҳияти ислоҳоти ҳарбии Хуваҳуштур аз чӣ иборат буд?*
4. *Сабаби суқути давлати Модро нақл кунед.*

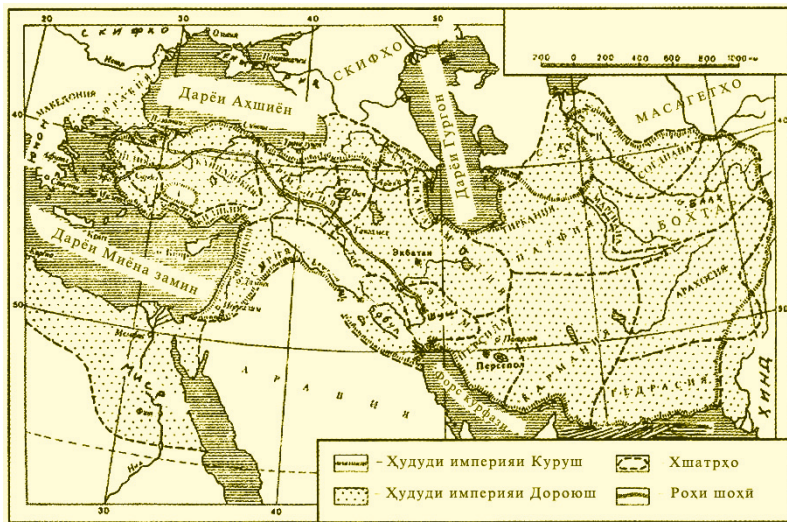
§ 39-40. ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИЁН

Ташкили империяи Ҳахоманишиён. Давлати қадимаи порсҳо буда, аз соли 550 то 330-и то милод вучуд дошт ва дар давраи таъвоноияш ҳудуди бузургро аз нимҷазираи Балкан то Ҳиндустони Ғарбӣ ва қисми қалони Осиёи Миёнаро дар бар мегирифт. Асос-

гузори ин давлат пешвои иттиҳоди қабилаҳои порс – Ҳахоманиш буд. Ҳанӯз аз асри 7 то милод дар ҷануби ғарбии Эрон давлати хурде, ки шоҳонаш аз сулолаи Ҳахоманишиён буданд, вучуд дошт. Он чанд муддат тобеи Мод буд. Миёнаҳои асри 6-и то милод шоҳи ҳахоманишӣ Куруши II ба муқобили шоҳи охиринаи Мод Астиаг шӯриш бардошт. Ашрофони Мод ба тарафи Куруши II гузашта, соли 550-и то милод порсҳо бар модҳо дар ҷанги шадид ғалаба карда, пойтахти Мод – Эқбатан (Ҳамадон)-ро забт карданд. Куруши II ҳокимияти худро дар вилоятҳои давлати пештараи Мод, аз ҷумла дар Порт ва Тирания мустаҳкам карда, ба забткориҳои нав шурӯъ кард.

Тасҳири Лидия. Ба тахт омадани Куруш давлатҳои ҳамҷавору пуриқтидори он замон – Лидия, Миср ва Бобулро ба ташвиш андохт. Онҳо байни худ иттиҳоди сегона бастанд ва мувофиқи он агар ҳар кадоме аз онҳо ба хавфе гирифтور шавад ва ёри талабад, дигарон бояд ба кумак бирасанд. Давлати Лидия дар Шимол дар Осиёи Сағир яке аз пурзӯртарин давлатҳо буд. Вай скифҳоро шикаст дода, бисёр шаҳрҳои юнанинишинро ба худуди худ ҳамроҳ намуд. Дар замони подшоҳии Карез (Карезус) ба авҷи таракқиёт мерасад. Пойтахти он Сард хеле обод буд, ки онро юнаниён Сарди Заррин меномиданд. Махсусан, дар бораи ҳазинаи подшоҳони Лидия ва сарвати онҳо таърифҳо вучуд дошанд.

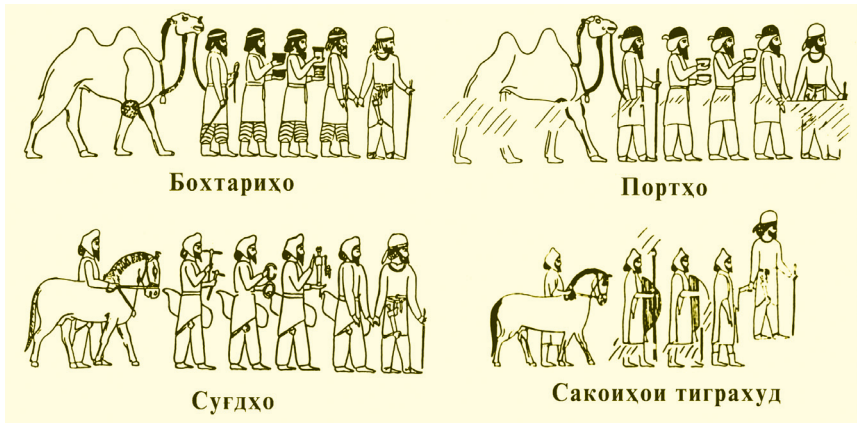
Расми 54. Давлати Ҳахоманишиён.

Карез аз муначчимон пурсид, ки агар ба Порс хучум намо-
яд, кӣ ғалаба хоҳад кард? Мубадони як маъбади юнонӣ ҷавоб до-
данд, ки шумо бар порсҳо ғолиб меоед. Бинобар ин, вай барои
забти мамлакати порсҳо лашкар кашид. Соли 549-и пеш аз милод
лашқари Лидия маҳали Буғозкӯйро гирифт ва дар Азмана байни
лашқари Куруш ва Карез ҷанги шадид рух дод ва ҳеҷ кадоме аз
тарафҳо ғолиб наомад. Азбаски зимистон фаро расида буд, лаш-
қари Лидия пас гашт ва порсҳо онҳоро дунболагирӣ накарданд,
аммо Куруш ба хучум мегузарад ва Карез ба ин хучуми ногаҳонӣ
муқобилият нишон дода натавонист. Куруш ба осонӣ пойтахти
Лидия шаҳри Сардро муҳосира кард ва баъди чанде онро гирифт.
Карез бо наздиконаш асир афтод.

Баъди гирифтани Лидия, Куруш тамоми Осиёи Сағирро ба
давлати худ ҳамроҳ мекунад ва ба Ориёнои Шарқӣ лашкар мека-
шад. Ӯ дар тӯли солҳои 546–539 пеш аз милод ба Хоразм меояд ва
бо массагетҳо меҷангад. Ӯ ба Арахоз, Гедарос ва Гандҳара лаш-
кар кашада, марзи шарқии давлати худро то шимолӣ Ҳиндустон
ва рӯди Сир расонида буд. Июли соли 530 то милод Куруш кӯшуни
худро бар зидди массагетҳои Осиёи Миёна раҳсипор кард, вале
дар ҷанги шадид бо массагетҳо ҳалок шуд.

Фатҳи Бобул. Куруши Кабир баъди ташкили империяи бу-
зург ният кард, ки Бобулро низ забт намояд. Бобул бо девори
муҳофизатӣ ва бурҷҳои ҷимоявии худ дар байни мардум ҳамчун
қалъаи дастнорас машҳур буд. Куруш наметавонист, ки дар
ҷанубии давлати худ душмани зӯре чун Бобул дошта бошад. Ӯ
соли 539 пеш аз милод баъди омодагии хуб ба Бобул лашкар ка-
шид. Моҳи августи соли 539 пеш аз милод лашқари ориёӣҳо дар
назди шаҳри Опис (соҳили рӯди Дачла) бо сипоҳи Бобул, ки онро
писари шоҳ Набонид – Балтасар фармондеҳӣ мекард, ба ҷанг да-
ромад. Баъди андаке муҳориба бобулиҳо ба дохили шаҳр паноҳ
бурданд. Девори қалъа на танҳо шаҳр, балки баҳши деҳот, боғот,
заминҳои қорамро ихота мекард ва рӯди Фурут аз дохили шаҳр
мегузашт. Бобулиён метавонистанд мудати зиёд бо хӯроку об таъ-
мин бошанд. Бинобар ин, Куруш фармон дод, ки маҷрои рӯди Фу-
ротро дигар кунанд ва лашкар бо роҳи оби хушкида вориди шаҳр
шавад. Дар натиҷа шаҳр бе ҷанг таслим шуд. Дар шаҳр ғорат ва
куштор рух надод. Мардум аз Куруш меҳрубонӣ диданд. Шоҳи
Бобул Набонид асир афтод, аммо Куруш ӯро озод кард ва дар
ҷояш боз монд, вале писарашро ба қатл расонд.

Расми 55. Аксҳо аз Тахти Чамшед.

Омилҳои зерин кори Курушро дар фатҳи Бобул осон гардониданд. 1. Куруш ҳамаи роҳҳои тиҷоратии бобулиёнро баста, норозии табақаи шаҳриёни машғули тиҷоратро бар зидди Набонид ба вучуд овард. 2. Дар Бобул асирони зиёде аз ҳар гушаю канои Осиёи Наздик нигоҳ дошта мешудаанд. Онҳо тайёр буданд, ки ба қувваҳои зидди Набонид ёри диҳанд. 3. Дар Бобул муносибатҳои иҷтимоии байни табақаҳои гуногуни чомеа хеле тезтунд гардида буд. Муборизаи ғуломон ба муқобили ғуломдорон, зироаткорону хунармандони бузург хеле авҷ гирифта буд. Ҳамин тавр, табақаҳои поёнии чамъият аз омадани лашкари ориёӣҳо хурсанд шуда, дигаргуниҳои иҷтимоиро умед доштанд. Барои ҳамин лашкари Куруш бе хунрезӣ вориди Бобул гардид, мардумро аз зулми Набонид наҷот дод ва мардум ӯро чун шоҳи нав пешвоз гирифт ва мувофиқи русуми онҳо дар ибодатгоҳ тоҷгузорӣ кард. Ӯ халқҳои Шумер ва Аккадро, ки дар остонаи нобудӣ қарор доштанд, наҷот дод. Куруш ба тамоми мардум ваъда дод, ки амнияти онҳо таъмин карда мешавад. Маъбади худои бобули – Мардук муҳофизат ва аз ғорат нигоҳ дошта шуд. Куруш дар он ҷо посбонҳо гузошт ва амнияти ҳамаи шаҳрвандонро таъмин кард. Ҳамаи маъбадҳои Бобул, Элом ва Ошурро аз нав обод кард. Асирони Бобулро озод кард ва иҷозат дод, ки ба ватанашон баргарданд. Дар Бобул махсусан яҳудиёни асир бисёр буданд. Куруш ба онҳо рухсат дод, ки ба Исроил раванд ва чун пештара зиндагонӣ ба сар баранд. Куруш озодии пайравӣ аз дину оинро эълон кард, яъне ҳар касе мутобиқи дини худ ибодат мекард.

Куруши Кабир шоҳигарии Бобулро нигоҳ дошт ва онро яке аз нишастгоҳҳои худ хонд. Ҳукумати Куруш дар Бобул на чун ҳукумати бегона, балки қонунӣ ба ҳисоб мерафт, зеро ӯ давлатро аз дасти худои бобулиҳо – Мардук ва бо розигии ӯ гирифта буд. Куруш унвони «шоҳи Бобул ва мамлакат»-ро гирифт ва ҳуқуқи меросиро то Хашёршоҳ нигоҳ дошт. Бобул мустақилиятро аз даст дода, ба яке аз хушатрҳои давлати Ҳахоманишиён табдил ёфт. Вазифаҳои маъмурию ҳарбию дар дохили мамлакат ашрофони порсӣ дар дасти худ нигоҳ медоштанд.

Баъди Байнаннаҳрайнро забт кардани Куруш тамоми шоҳигарии минтақа то марзи Миср ихтиёран худро тобеи давлати Куруш эълон намуданд. Точирони ҳамаи кишварҳои тобеи империя хурсанд буданд, ки барои тичорат майдони васеъ ба вучуд омад.

Андешаҳои муаррихон ва бузургони илм дар бораи Куруши Кабир. Ҳудуди давлати ориёӣҳо дар замони Куруши Кабир дар ғарб гулӯгоҳи Дарданел, баҳри Мағриб, дар шарқ рӯдҳои Синду Сир, дар шимол баҳри Гургон, кӯҳҳои Қафқоз ва дар ҷануб халиҷи Порс ва нимҷазираи Арабистонро фаро мегирифт. Ин аввалин империяи ҷаҳонӣ буд, ки онро Куруш бунёд гузошта буд ва ҳеҷ ҳукуматдоре пеш аз Куруш давлате бо чунин паҳноварӣ ва камхунрезие таъсис карда натавониста буд. Дар бораи Куруши Кабир муаррихони қадим фикрҳои ҷолибе гуфтаанд: Дар «Курушнома» омадааст: «Куруш нобиғаи бузург буд, ки дар тамоми умр ба ҳадафе муқаддас ва олий пайравӣ мекард. Ӯ дӯсти инсонҳо ва толиби илму ҳикмат, ростӣ ва дурустӣ буд. Куруш ақида дошт, пирӯзӣ ба ҳеҷ кишваре ба ҳеҷ миллате ҳуқуқ намедиҳад, ки халқи мағлубро асир кунад. Ҳангоми ҷанг бояд кӯшид, ки кишоварзон ва мардуми ғайрисипоҳӣ зарар набинанд. Шаҳри шикастхӯрдаро набояд ғорат кард. Куруш муваффақ шуд, ки миллатҳои шикастхӯрдаро шефтаи худ созад. Тавре ки порсҳо ӯро падар хондаанд, миллатҳои мағлуб ӯро Худовандгор ҳисобиданд. Куруш бузургтарин, бахшандатарин, покизатарин, рӯдилтарин марди таърихи дунё буд. Куруш бузургтарин хаводори фарҳанг ба шумор мерафт».

Дар Таврот (китоби муқаддаси яҳудиён) дар бораи Куруш гуфта мешавад: «Худованд дар бораи Куруш мегӯяд, ки шубони ман аст ва ҳар чӣ ӯ кунад, он аст, ки ман хостаам».

Афлотун мегӯяд: «Куруш сарвари бузург буд. Дар замони ӯ ориёӣҳо аз озодӣ бархурдор буданд ва бар бисёр миллатҳои дунё

фармонравой мекарданд. Ба илова ӯ ба ҳамаи миллатҳое, ки зери фармони ӯ буданд, ҳаққу ҳуқуқи озодӣ бахшид, аз ин рӯ, вайро ҳама дӯст медоштанду эҳтиром мекарданд». Ҳеродот дар бораи Куруш навиштааст: «Ӯ подшоҳи сода, баландҳиммат ва родмарди шучоъ буд. Ӯ порсҳоро аз хироч додан раҳонид ва соҳиби империяи ҷаҳонӣ ва миллати нерумандтарин гардонид».

Дар адабиёти таърихӣ се подшоҳро бузургтарин подшоҳони ҷаҳон номидаанд: Куруш, Искандар ва Сезарро, аммо дар амал на Искандар ва на Сезар ба пояи Куруш расида наметавони-станд. Аввалан, Искандар қотил буд ва аз дасти ӯ ҳазорҳо мардумони бегуноҳ ҳалок шудаанд. Ӯ садҳо шаҳрро хароб кард, сӯзонд. Сезар ҳамчунин. Куруш ободгари шаҳрҳои вайрону роҳҳо буд. Куруш дар давоми футуҳоти худ мардумозорӣ накардааст. Ӯ ғамхори ҳама буд. Ӯ барои эҷоди осоиши мардумони ғайриорӣ низ кӯшишҳо ба харҷ дод. Куруш ҳудро аз мардум чудо намекард. Хулоса, ӯ падари ҳамаи мардумони дохили империяи худ буд. Хислатҳои писандидаи инсондӯстӣ, ҷавонмардӣ, озодипарастӣ, додгустарӣ, ростқавлӣ, ободкориҳои Куруши Кабир натиҷаи тарбияи ӯ дар рӯҳи анъанаҳои ориёӣ буданд.

***Ёддошт:** Барои хубтар бо қору пайкори Куруш ошноӣ пайдо кардан, мутолиаи романи «Куруши Кабир»-и Барот Абдураҳмонро тавсия медиҳем.*

Подшоҳии Камбучӣ. Куруши Кабир ду писар дошт, яке Камбучӣ валиаҳд дар Бобул буд ва дигареро юнониён Асмир-диз гуфтаанд ва Дориюш дар катибаи худ ӯро Бардӣ навиштааст. Дар таърихномаҳо ҳамин номи Бардӣ қабул шудааст. Баъди вафоти Куруш Камбучӣ ба тахти ориёӣ нишаст (солҳои 530–522 пеш аз милод). Куруши Кабир андеша дошт, ки Мисрро забт кунад, аммо дар ҷанги зидди массагҳо дар соҳилҳои баҳри Хоразм ҳалок гардид. Камбучӣ ба тахт нишаста, ин нақшаи падарро амалӣ намуд.

Ӯ соли 525 пеш аз милод ба Миср лашкар кашид. Сарлашқари кироӣҳои юнонии дар Миср буда Фанат бе ҷанг бо лашқараш ба тарафи Камбучӣ гузашт. Боқимондаи дастаҳои Миср торумор карда шуданд ва фиръавн Псамметих асир афтод. Камбучӣ шоҳи Миср шинохта шуд ва ба сулолаи 27-ум асос гузашт. Камбучӣ ин забткориҳои худро ба расмият даровардани шуда, худро писари маликаи Миср аз зани мисрии Куруш эълон намуд ва бо тамоми қоида ва қонуни мисриён тоҷгузорӣ кард. Ӯ шоҳи Миср ва мамлакатҳо аз насли худоеъ Ра ва Осирис шинохта шуд. Камбучӣ

бо либосу тоҷи фиръавнӣ ва мутобиқи расму одати фиръавнҳо дар ибодатгоҳҳо қурбонӣ ва намозгузорӣ мекунад.

Баъд ба сӯйи Ҳабашистон ва Нубия лашкар мекашад, аммо аз сабаби ба ин ҷанг тайёрии хуб надидан муваффақ нашуда, боз мегардад.

Ӯ соли 523 пеш аз милод дар Миср огоҳӣ меёбад, ки дар Порс бародараш Бардӣ худро шоҳи Ориёно эълон кардааст. Камбучӣ шитобон ба сӯйи Порс меояд ва дар роҳ вафот мекунад.

Шӯриши Бардии дурӯғин (сохта). Бардӣ бародари ҳамтани Камбучӣ даъвогари тахту тоҷ буд. Камбучӣ барои он ки ӯ дар набуданаш табаддулот накунад ва шоҳ нашавад, пеш аз сафари Миср ӯро пинҳонӣ мекушад. Аз ин ҳодиса мубаде бо номи Гавмата огоҳӣ дошт. Гавмата ба Бардӣ монанд будааст. Вақте ки Камбучӣ чанд сол дар Миср мемонад, Гавмата худро ба номи Бардӣ шоҳи Ориёно эълон мекунад. Гавмата соли 522 пеш аз милод тахти Порс ва Модро ба даст меорад ва мардум ӯро ба шоҳӣ мепазиранд.

Дар муддати кӯтоҳе ҳамаи кишварҳои империя Бардиरो ҳамчун шоҳи қонунӣ эътироф мекунанд. Ӯ мардумро аз андози сесола ва хизмати ҳарбӣ озод мекунад. Ислоҳоти Бардӣ ба муқобили ҳукмронон ва давлатмандони Порс нигаронда шуда буд. Аз ҳамин сабаб баъди 7 моҳи ҳукмронии Бардӣ давлатмандони Порс бо сарвари Дориюши I шӯриш бардошта, Бардиरो ҳалок намуда, Дориюши I-ро шоҳаншоҳ эълон менамоянд. Дориюш, Доро номи чанд подшоҳ (Дориюши I – писари Виштасп), Дориюши II (писари Ардашери I), Дориюши III (писари Арсам) аз сулолаи Ҳахоманишиён мебошад.

САВОЛҲО

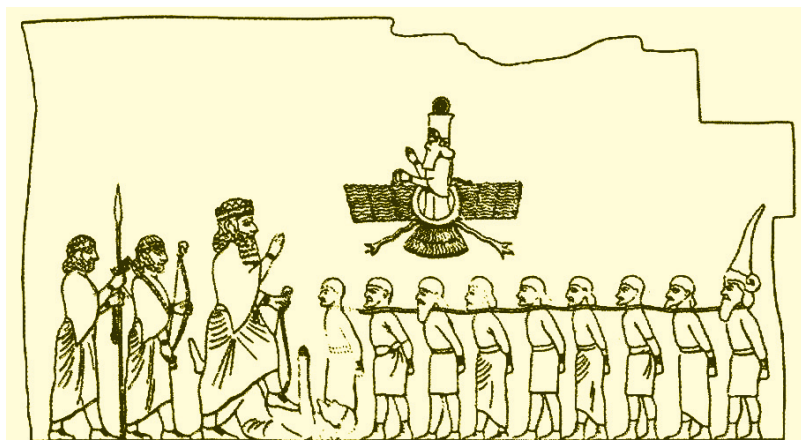
1. Оид ба давлати қадимаи порсҳо империяи Ҳахоманишиён маълумот дода метавонед?
2. Тасхири (забтшавии) Лидия чӣ тавр сурат гирифт?
3. Аҳамияти империяи Куруши Кабир барои мардуми ориёӣ дар чист?
4. Сабабҳои галабаи Куруши Кабирро номбар кунед.
5. Корҳои хайри Куруши Кабирро номбар карда метавонед?
6. Куруширо таърихнависони қадим чӣ тавр сифат кардаанд?

§ 41-43. ДОРИЮШИ КАБИР

Маълумоти умумӣ. Сентябри соли 522-и пеш аз милод баъд аз ҳафт моҳи ҳукмронии Бардӣ салтанати ориёиҳо ба дудмони (хонавода, авлод) Ҳахоманишиён, ба Дориюш боз гашт. Дориюш дар он вақт 28 сола буд. Баъди ба сари ҳокимият омадани Дориюш тамоми мамлакат ба муқобили ӯ шӯрид ва хушатрҳо (вилоятҳо) худро мустақил эълон карданд.

Аввал Бобул шӯрид ва як нафар худро писари шоҳ Набонид эълон кард ва тахтро соҳиб шуд. Дориюш моҳи декабри соли 522 пеш аз милод ба Бобул лашкар кашид ва шӯришгаронро торумор намуда, сарварони онро қатл кард. Вақте Дориюш дар Бобул буд, Порс, Мод, Элом, Марғиён, Порт ва сақоиҳо шӯриш бардоштанд.

Дориюш ба муқобили Марғиён-ҳокими Бохтар, бародарашро фиристод ва ӯ ба шӯришгарон ғолиб омад ва одамони бисёреро кушт. Дар дохили Порс Ваҳяздод ном шахс худро писари Бардӣ гуфта, ба мубориза бархост ва бисёр вилоятҳо то Арахоз ӯро ҷонибдорӣ карданд. Ӯ соли 521 пеш аз милод ба лашкари Дориюш, ки сарвари он Ваймис буд, ҷангид, аммо касе ғолиб омада натавонист. Мубориза давом кард ва танҳо баъди нӯҳ моҳи ҷанг ба Дориюш муяссар гардид, ки Порсро аз шӯришгарон пок созад. Дориюш ба Элом лашкар кашид ва онро гирифт ва ба Мод бозгашт ва онро низ забт кард. Дориюш бештар аз як

Расми 56. Аксҳои барҷаста дар кӯҳи Бесутун. Дар самти аввал Доро ва дар зери пояи Гавматаи муг. Баъд сарварони асиришудаи шӯришгар: Ассин, Нидинт-Бел, Фчавартиш, Марта, Чисатахма, Ваҳяздод, Арах, Фчад ва доҳии сақоиҳо Сқунҳа.

сол бо шӯришгарон чангид ва тамоми вилоятҳои империяро аз нав муттаҳид намуд. Солҳои 520-519 пеш аз милод Дориюш бо сақоиҳои Осиёи Марказӣ мечангад ва бар онҳо ғолиб омада, сарвари онҳо Сқунҳаро асир мегирад.

Баъд Дориюш фармон медиҳад, ки ҳамаи музаффариятҳои ӯро дар кӯҳи Бесутун бо хатти меҳӣ нависанд. Дар болои матнҳо ва аксшудагон аввал расми Ҳурмуз – Худованди бузурги ориёӣҳо кандакорӣ шудааст. Дар поён дар навбати аввал Дориюш ва дар зери пояш Гавмата, дар пушташ ду наздиконаш ва дар пеши рӯи ӯ нӯҳ нафар сарварони шӯришҳои империя ду даст ба пушт баста ва завлона (занҷир) дар гардан доранд, акс шудаанд. Шахсе аз ҳама охир марди қавиҷусса бо қулоҳи тирхурд доҳии сақоиҳо-Сқунҳа мебошад.

Дар поёни аксшудагон катибае бо хатти меҳӣ ба забонҳои ориёӣ (порсии қадим), бобули ва эломӣ ҳаққокӣ шудааст. Катиба яке аз манбаъҳои нодиртарин дар бораи таърихи империя ва забони қадими ориёӣ мебошад. Катиба дар бораи қаҳрамонҳои Дориюш дар барқарор намудани империяи Ҳахоманишиён ҳикоят мекунад. Дар матнҳо номи мавзеъҳои шӯрида, сарварони онҳо ва чӣ тавр аз ҷониби Дориюш пахш намудани шӯриши онҳо ҳикоят мешавад. Катиба бо хатти меҳӣ навишта шудааст ва яке аз хатҳои қадими мо ба ҳисоб меравад.

Дориюш солҳои 518-512 пеш аз милод ба муқобили Фракия ва Македония лашкар кашид ва онҳоро таслим кард, аммо ҳучум ба муқобили сақоиҳои назди баҳри Охшиён (Сиёх) бенатича анҷомид. Дориюш шимолӣ Ҳиндустонро низ забт кард. Ҳамин тавр, дар замони Дориюши Кабир худуди давлати ориёӣҳо аз рӯди Ҳинд то баҳри Охшиён ва аз Қафқоз то остонаи якуми рӯди Нилро дар бар дошт. То ин вақт дар дунё чунин давлати бузургро касе таъсис надода буд. Ин аввалин давлати бузурги ҷаҳонӣ буд, ки онро подшоҳони ориёӣи дудмони Ҳахоманишиён–Куруш ва Дориюши Кабир бунёд ниҳоданд.

Ислохоти Дориюши Кабир. Давлати Ҳахоманишиён аввалин империяи ҷаҳонӣ буд, ки беш аз 70 халқи дорои забону дини гуногунро дар бар мегирӣфт. Баъзе халқҳо, ба монанди мисриёну бобулиён дар дараҷаи фарҳанги баландпояи он замон қарор доштанд, соҳиби шахрҳои бисёр ва алифбои китоб буданд. Баъзе халқҳои дигар кӯчӣ ва дар дараҷаи пасти маънавиёт алифбои хат ва давлат надоштанд.

Шӯришҳое, ки баъди ғавти Куруши Кабир дар империя ба вучуд омаданд, нишон доданд, ки халқҳои ҳайати империя мустақилият меҷаҳанд. Шӯришҳои солҳои 522–518 пеш аз милод Дориюшо водор карданд, ки барои мустақамии империя ислоҳоти ҷидди гузаронад, то ки идораи он осон ва бардавом бошад.

Ислоҳот дар сохтори давлат. Дориюш тамоми мамлакатро ба хушатрабон (сатрап), ки маънояш нигоҳдорандаи давлат аст, тақсим кард. Тибқи катибаи Нақши Рустам, шумораи онҳо ба 30 ва бо навиштаи Ҷеродот ба 20 мерасад. Хушатрабонҳо аз ҷиҳати ҳудуд гуногун буданд, дар баъзе мавридҳо ҳудуди хушатра ба ҳудуди давлати пеш мустақилбуда рост меомад. Масалан, Миср як хушатраро ташкил меод, ки ба он ҳудуди давлати пешинаи фиръавнҳо ворид мешуд. Вазифаи хушатрабон асосан байни аъён ашрофи Порс ва ҳешовандони дудмони шоҳ тақсим мегардид. Баъзе хушатраҳо хеле бузург буданд ва ба ҳайати онҳо чандин давлатҳои пеш мустақил дохил мешуданд.

То Дориюш хушатрабон вазифаҳои ҳарбӣ ва маъмуриро ба уҳда дошт. Дориюш вазифаи ҳарбиро аз маъмури ҷудо кард. Хушатрабон танҳо вазифаи маъмури, хоҷагӣ, додситонӣ ва ғайраро ба уҳда дошт. Вай ҳақ дошт дар ҳудуди хушатра тангаҳои нуқра ва мисӣ барорад. Вай ба масъалаҳои андоздихӣ, андозситонӣ ва кори ҳокимони маҳаллӣ назорат мекард. Хушатрабон дар ихтиёри худ дастаи ҳарбӣ дошт, ки идора ва ҳифзи марзу буми хушатра бар зимаи ӯ буд.

Дар натиҷаи ислоҳот сохтори идоравии марказии калоне бо сарварии шоҳаншоҳ ташкил ёфт. Маркази идораи давлат дар пойтахти империя шаҳри Шуш ҷой дошт, лекин дар Эқбатан (Ҳамадон), Бобул, Мемфис ва дигар шаҳрҳои марказӣ дафтари давлатӣ бо шумораи зиёди дабирон фаъолият мекард, ки ба рӯйбардор ва интишор кардани қарору фармонҳои ҳукумати марказӣ дар музофот машғул буданд.

Забони давлатӣ дар Осиёи Ғарбӣ забони оромӣ буд, зеро дар он замон ба ин забон шумораи бисёри оромӣҳо ҳарф мезаданд. Забони оромӣ дар Ориёнои Шарқӣ низ забони расмӣ ба ҳисоб мерафт ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ ба он забон навишта мешуданд. Забонҳои маҳаллӣ дар қорҳои дохилӣ истифода мешуданд. Дар хушатраҳо вазифаҳои дуҷум ва сеҷумдараҷаи давлатиро ба маҳаллиён низ меоданд. Дар заминҳои шохӣ ҳисобу китоб дар

дасти эломиҳо буд ва назорати ҳарби ро порсҳо ба уҳда доштанд. Дар сохтори корҳои додситонӣ ва додгоҳӣ аз қоида ва қонунҳои бобулиён истифода мебуданд.

Ислоҳоти роҳ ва алоқа. Дориюши Кабир барои идораи мунтазами империяи бузург ба сохмони роҳҳои мамлакат пардохт. Машхуртарини онҳо роҳи Сард – маркази Лидия аз Осиёи Сағир то Шуш ва аз он ҷо то пойтахт – Посоргод буд, ки дарозии он 2400 километрро ташкил меод. Дуюмин роҳи бузург аз пойтахти Миср – Мемфис то Курушкадаи соҳили рӯди Сир тӯл мекашид. Дар фосилаҳои роҳи якрӯза истгоҳҳо–лангарҳо сохта шуда буданд, ки дар он ҷо барои истироҳати мусофирон корвонсароӣҳо вучуд доштанд. Дар ҳар корвонсароӣ чопархонаҳо мавҷуд буданд, ки дар сурати таъҷилии кор чопар аспҳои худро иваз мекард ва роҳро шабонарӯз давом меод. Дориюш роҳҳои алоқаи байни мамлакатро обод меод, онҳоро таъмир ва бехатариро низ таъмин мекард. Ин аввалин чорабинии давлатӣ буд, ки барои равнақи идора, тичорат, хунармандӣ ва робитаи байни халқҳои мамлакат ва ҷаҳон аҳамияти бузург дошт. Чопархонаҳо шабонарӯз ва тамоми сол амал мекарданд.

Ислоҳоти ҳарбӣ. Идораи мамлақати бузург бе қувваи ҳарбӣ имкон надорад. Дориюш дар ин бахш низ тадбир ҷуст. Вай лашкари доимӣ ташкил дод. Ин қўшун бо шумораи муайяну комил нигоҳ дошта мешуд ва ҳама вақт барои иҷрои вазифа омода буд. Дар қадом мамлакат норозигие рух меод, як қисми лашкари доиман амалкунанда ба он ҷо фиристода мешуд ва амнияти он ҷоро барқарор мекард.

Ҷаҳор ҳазор нафар сипоҳиёни зудамал ба қосбонии пойтахт машғул буданд. Шоҳаншоҳ горди ҳазорнафара дошт, ки аз саворагони найзадор иборат буд ва ба он ҳазорпат роҳбарӣ мекард. Горди шохӣ бар дигар лашкариён назорат мекард. Сарбозону афсарони горд аз ашрофзодагони порс интиҳоб мегардиданд. Нигоҳбонҳои шоҳаншоҳ низ аз ҳамин дастаи ҳазорнафара интиҳоб мегардиданд. Лашкар ба дастаҳои 100-нафарӣ тақсим мешуд, ки онро садонат фармон меод. Баъзан дастаи садиро бо номи қумондонаш ном мегардиданд.

Мамлакат ба топарҳои (мисли округ) ҳарбӣ тақсим шуда буд, ки шумораи онҳо аз ҷор то ба ҳафт мерасид. Хизмати ҳарбӣ аз синни 20-солагӣ шурӯъ мешуд. Бештари мардони порс дар лашкар хизмат мекарданд. Дар лашкари ориёӣҳои шарқӣ, аз ҷумла

тирандозони сакоӣ мавқеи калон доштанд. Вазифаҳои муҳим дар дасти порсҳо буданд. Лашкар аз пиёдаҳо ва саворагон иборат буд. Саворагонро аз ашрофзодагон ва пиёдаҳоро аз кишоварзон мегирифтанд. Аз асри V пеш аз милод сар карда пиёдаҳои ориёиро ба кирояғони юнонӣ иваз намуданд. Мавқеи кироягон дар лашкар хеле афзуд. Ин яке аз хатоҳои сарварони ҳахоманишӣ буд. Кирояғарони юнонӣ дар мавриди зарурӣ хиёнат карда, боиси шикасти лашкари ориёӣҳо шудаанд. Силоҳҳо асосан аз найза, жупин, сипар, тиру камон ва табарзин иборат буданд.

Дар вақти ҷанг савораҳо ва пиёдагон ба гурӯҳҳо тақсим шуда, якҷоя мечангиданд. Дар ҳамаи мамлакатҳои забтшуда лашкар нигоҳ дошта мешуд ва дар мавриди норозигӣҳо онро истифода мебуданд. Дар мамлакатҳои забтшуда лагерҳои калони ҳарбиён вучуд доштанд ва дар он ҷо низомиён бо зану фарзандашон мезистанд. Онҳо дар замин қор карда, аз ҳосили он рӯз мегузарониданд.

Дар замони Дориюш дар халиҷи Порс ва баҳри Миёназамин қувваҳои ҳарбӣ Мисрро ба тасарруф дароварда, лашкари хуби баҳрӣ ба вучуд оварданд, ки дар баҳри Миёназамин ва уқёнуси Ҳинд ҳукм меронд. Дастаҳои доимӣ ва кироя ҳар моҳ маош мегирифтанд.

Ислоҳоти молӣ ва пулӣ. Пеш аз Дориюш дар соҳаи молиёт тартиби муайян вучуд надошт. Сарварони хушатраҳо ва деҳаҳо ҷунонки мехостанд, ҳамон тавр аз мардум андози молӣ мегирифтанд. Дориюш барои ин қори муҳим тадбирҳо андешид. Аз гуфтаҳои таърихнависони юнонӣ бармеояд, ки андози молӣ ва пулӣ барои ҳар хушатра мувофиқи ҳосилнокии замин муайян мегардид. Масалан, Осиёи Хурд ба чор бахш тақсим шуда, ҳар қадоми ин мувофиқ ба даромадаш ҳар сол ба ҳазинаи давлат аз 400 то 500 талант андоз месупорид.

Талант андозаи вазни бобулӣ буда, ба 30 кг нуқра баробар аст. Вазни пули Ориёно ду навъ буд: таланти тилло ва таланти нуқра. Тилло 25 кг ва нуқра 33 кг-ро ташкил меод. Дориюш барои ба тартиб овардани муомилот дар империяи худ сикка задани тангаҳои тилло, нуқра ва мисиро бо вазни муайян таъйин кард.

Сиккаҳои тилло, ки онро дорик мегуфтанд, танҳо бо иҷозати шоханшоҳ дар заррбхонаи шоханшоҳӣ бароварда мешуданд ва 8,4 грамм вазн доштанд. Сиккаҳои нуқраро хушатрабонҳо ва мисро дар маҳаллаҳо мебароварданд. Аз соли 515 пеш аз милод дар тамоми мамлакат вазни якхелаи пул қорӣ карда шуд. Тангаҳои

тиллои дорик дар тӯли чандин аср арзиши умумичаҳонӣ доштанд ва дар муомилот мавриди истифода қарор гирифта буданд. Аммо муомилоти бештар бо тангаи нукра сурат мегирифт, ки ченаки вазни он 5,6 граммро ташкил меод. Дар Бобул бештар пули бобулӣ, ки аз хиштҷаҳои нукра иборат буд, истифода мекарданд. Дар рӯйи хиштҷаҳо муҳри вазни хоси нукраи тоза навишта шуда буд ва дар вақти хариду фурӯш бар кашида мешуд.

Муомилот бо хиштҷаҳои муҳрзада хеле раванқ дошт, аммо бештари тангаҳои тилло дар ҳазинаи шоҳ меҳобиданд ва рӯйи муомилотро намедиданд. Вақте ки юниён ҳазинаи шоҳии Шушро гирифтанд, дар он 40 ҳазор талант мавҷуд буд, ки бештари онро пули тилло ташкил мекард. Дар арафаи вожгунии империя дар ҳазинаи он 235 630 талант вучуд дошт. Шоҳ метавонист аз ин ҳисоб чорабиниҳои ҳарбӣ гузаронад ва давлатро аз ҳучуми аҷнабиён наҷот диҳад. Сиккаҳо фақат барои маоши кироӣ ва дарборӣ истифода мешуданд. Тангаҳои тилло аз муомилот бардошта шуда буданд, ки ба иқтисодиёти мамлакат зарари калон доштанд.

Бозоргонии дохилӣ ва хоричӣ. Дориюши Кабир барои тичорати дохилӣ ва хоричӣ чораҳои бисёре ба сомон расонд, ки пеш аз он вучуд надоштанд.

а) Ӯ давлати бузурге ташкил дод, ки бисёр давлатҳои ҷудоғонаи қадим ба он ҳамроҳ гардиданд. Ин давлатҳо соҳиби муомилоти пешрафтаи дохилӣ ба ҳисоб мерафтанд, аммо бо давлатҳои дигар савдо карда наметавонистанд. Ин давлатҳо баъди тобеият ба як империя шароити хуби тичоратии дохилӣ ва хоричиро ба даст оварданд. **б)** Дориюш пули яғонаро ба муомилот баровард, ки он на танҳо дар дохили империя, балки берун аз он раванқ дошт. **в)** Дориюш роҳҳои тичоратиро таъмир ва амнияти онҳоро таъмин кард. Ҳамаи ин чорабиниҳо майдони фаволияти тоҷирони ҷаҳонро вусъат бахшид. Соли 218 пеш аз милод бо фармони Дориюш канали Суец таъмир шуд ва киштиҳо ба ҳаракат даромада ба воситаи баҳри Сурх бо халиҷи Порс ба баҳр роҳ ёфтанд. Дориюш ҳангоми лашкаркашиҳо ба Ҳинд дид, ки роҳи хушкӣ барои рафтуомад хеле мушкил аст. Ӯ роҳи баҳрро бо воситаи укёнуси Ҳинд ва Мисру Порс омода сохт. Ба ин тариқ тамоми роҳҳои хушкӣ ва баҳрӣ барои тоҷирон кушода шуданд ва онҳо барои хариду фурӯш ба сафарҳои дур мерафтанд. Дар роҳҳои корвонгард корвонсаройҳо сохта шуда буданд, ки дар онҳо барои одамон ва сутурон шароити зист муҳайё

буд. Дар яке аз қабристонҳои Олтой матое ва ашёҳои замони Ҳахоманишиён ёфт шудаанд, ки онҳоро тоҷирони ориёӣ ба Сибир дар асри V пеш аз милод оварданд. Барои бозаргонӣ табиати пурфайзи мамлакатҳои дохили империя аҳамияти калон дошт. Масалан, дар Осиёи Сағир оҳан, сурб, мис, масолеҳи чӯбин, дар Миср ва Сурия рангҳо, ғалла, матоъ, машрубот, рағғани зайтун, тилло, устухони фил, дар Либия ва Яман масолеҳи чӯбу тахта, мрамор, рухом, дар Кипр мис, дар Ҳиндустон тилло, устухони фил, ақик, дар Бохтар лочвард, дар Юнон зарф ва ғайра истехсол мекарданд ва ба минтақаҳои гуногуни мамлакат мебарданд. Дар замони Ҳахоманишиён Роҳи Бузурги Абрешим кушода мешавад, ки дар давраҳои минбаъда шухрати ҷаҳонӣ пайдо кард. Дар савдои дохилии рустоҳо тангаҳои мисӣ, байни хушатраҳо нуқра ба қор мерафту тилло дар бозаргонии байналмилалӣ.

Вазъияти дохилӣ. Аз манбаъҳои хаттӣ бармеояд, ки дар замони Дориюши Кабир барои равнаку ривочи зироаткорӣ боғдорӣ, чорводорӣ ва ҳунармандӣ шароити мусоид фароҳам омад. Шохони ориёӣ барои ободонии мамлакат каналҳо, пулҳо ва сохтмонҳои бисёреро анҷом доданд. Шаҳрҳо ободу деҳаҳо пурфайз буданд. Дар мамлакат тартибу низомӣ қатъӣ ҷорӣ буд. Аз болои сарварони хушатраҳо, рустоҳо назорати давлатӣ бурда мешуд, то ки бедодгариҳо руҳ надиханд.

Дориюш дар катибаҳои Накши Рустам ва Бесутун номи мамлакатҳоеро овардааст, ки ба империяи ӯ итоат доштанд. Мо дар ин ҷо номи кишварҳои Ориёноро меорем: Мод, Хувоваҷа (Хузистон), Парсува (Порс), Ҳарайва (Ҳирот), Бохтириш (Бохтар), Суғда (Суғд), Хворазмиш (Хоразм, Хева), Заранг (Систон), Ҳарахувотиш (Қандаҳор), Сатегуш (Панҷоб), Гандҳара (Кобул), Ҳиндуе (Синд), Сакоҳумварг (Сакоҳои дӯстдори хум), Сакотир, Бобирус (Бобул), Осуро (Ошур), Ормина (Армания), Капедука (Туркияи имрӯза), Сакотин, Тарарӯд, сакоҳои соҳилҳои баҳри Хоразм – Азов ва ғайра. Дар ҳамаи ин вилоятҳо ориёӣҳо сукунат доштанд ва ба ғайри Бобул аҳолии асосиро ташкил менамуданд.

Вазъияти иҷтимоӣ. Тавре ки қаблан зикр кардем, дар империяи қоида ва қонунҳои бобули бештар ҷараён доштанд. Дар замони Дориюши Кабир моликияти шахсӣ ба ҳукми қонун даромад. Аз мамлакатҳои забтшуда заминҳои беҳтаринро гирифта, ба хонадони шоҳӣ, ашрофони порс ва давлатмандони бузург тақсим мекарданд. Ин гуна мулкдорон аз пардохти андоз озод буданд.

Баъзе давлатмандон як вилояти бузургро сохибӣ мекарданд ва андоз намедоданд. Дар Бобул як нафар марди порс бо номи Бағомир заминҳои қорами худро ба тичоратхонаи Бобул – Мураш ба мухлатаи 60 сол иҷора дода буд. Дар Копетдоғ шахсе, ки дар дастгир кардани Гавмата иштирок дошт, заминҳои ҳамаи вилоятро сохиб шуда буд. Ин одамон бо номи «пуштибони шоҳ» маъруф буданд, ки заминро шахрҳо ва сарватҳои бисёр, лашкар ва додситону маъмурияти шахсии худро доштанд.

Яке аз заминдорони бузург худи шоҳ буд, ки заминҳояшро ба иҷора медод. Дар ихтиёри шоҳ каналҳои бисёр, аз ҷумла дар Бохтар канали Окес, дар Сурия чангали чалғӯза, моҳиёни (рӯди) Мероид дар Миср ва даҳҳо қонҳо, боғот ва қасрҳои қорвонсаройҳо дар хушатраҳо қарор доштанд.

Дар қасри Персеполис (Тахти Ҷамшед) ҳаррӯза 15000 одам беул хӯрок мехӯрданд ва бештари онҳоро бенавоён ташкил медоданд.

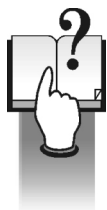
Забону хатти давлатӣ оромӣ буд, аммо дар Миср забони маҳаллӣ ва дар Шуш забони эломӣ низ истифода мешуданд. Баъди ислоҳот тамоми вазифаҳои муҳими давлатӣ дар дасти порсҳо буданд. Дар вазифаҳои дуҷум ва сеҷумдараҷа маҳаллиён қор мекарданд. Барои тартиб додани қонуну қоидаҳои қазоиву маъмури мутахассисони мисриву бобулиро истифода мебарданд. Дар қорҳои ҳуқуқиву додситонӣ асосан аз қонунҳои бобулиён қор мегирифтанд. Қоидаву қонунҳо барои тамоми мамлакатҳо як буданд. Оилаҳои давлатманди порс дар ҳар як ғушаву қанори империя заминҳои хубу ҳосилхезро сохибӣ мекарданд.

Шоҳ ва дудмони ӯ дар тамоми сатрапҳо сохиби замин, қанал ва боғу биноҳо буданд, ки онҳоро ба иҷора медоданд. Дар заминҳои шоҳ даҳҳо ҳазор ғуломон, мардикорон ва иҷорагирон қор мекарданд. Бояд гуфт, ки ориёӣҳо то ташкили давлати Ҳахоманишиён аз заҳмати ғуломон қам истифода мебарданд, аммо баробари ба ҳайати он ворид шудани давлатҳои ғуломдорӣ меҳнати ғулом ва ғуломдорӣ раванқ ёфт. Давлати Ҳахоманишиён давлати ғуломдорӣ буд. Ғулом, ба монанди ҳайвонот молиқияти шахсӣ ба ҳисоб мерафт, ӯро мефурӯхтанд, тухфа мекарданд ва ин расм аз насл ба насл мегузашт. Дар тарошидани сангҳо ва сохтмони шахрҳои Посоргод, Шуш, Персеполис (тахти Ҷамшед), кӯшқу қасрҳои шоҳӣ ҳазорҳо ғуломон шабу рӯз қор мекарданд.

Дар ҳуччатҳо вожаҳои «гарда» ғуломи хонагӣ ва «курташ» ғулом ё кирои машғул ба корҳои саҳро ва дигар сохтмонҳо дучор меоянд. Бахше аз курташҳо оиладор буданд ва гурӯҳ-гурӯҳ кор мекарданд. Қасрҳои Персеполис дар тӯли 50 сол сохта шуданд, ки дар онҳо се ҳазор одам машғули кор буданд. Ҳар курташ мувофиқи қораш музди молӣ, яъне орд, равған, ғалла ва ғайра мегирифт. Музди кори занон сеяк ва музди наврасон ними музди мардонро ташкил медод.

Андозо. Дориюш соли 518 пеш аз милод қонун баровард, ки ҳамаи сатрапҳо мувофиқ ба заминашон ва ҳосили он андози пулӣ медоданд. Дар муддати як сол аз 20 сатрап 7740 талант ба ҳазина ворид мешуд. Суғд, Бохтар, Хоразм, Порт ва Ориён (Ҳироту Систон) 300 ва сақоиҳо 250 талант андоз медоданд. Вилоятҳои мазкур ба сатрапҳои 14-15 ворид буданд. Мамлакатҳои, ки нуқра надоштанд, моли худро ба нуқра иваз карда, андоз месупориданд. Ғайр аз ин, ҳар сол дар рӯзҳои чашни Наврӯз ва иди Меҳргон баърои шоҳ гов, асп, муҷассамаҳои аз тилло ва нуқра сохташуда, инчунин, сангҳои қиматбаҳо тухфа мекарданд.

САВОЛҲО

1. Дар бораи давраи аввали ҳукмронии Дориюш маълумот дода метавонед?
2. Ислоҳот дар сохтори давлат, роҳ ва алоқа, ислоҳоти ҷарбӣ ва ислоҳоти молӣ пулӣ Дориюш чӣ аҳамият дошт?
3. Дориюш дар бораи тиҷорати дохилӣ ва хориҷӣ кадом чораҳо андешид.

§ 44. ҶАНҒҲО БО ЮНИИЁН

Дориюши Кабир империяи бузурге сохт, ки аз халқҳои гуногунаҷод ва дину он ва урфиятҳои мухталиф иборат буд. Онҳо намехостанд тобеи империяи шоҳ бошанд. Дар он замон бештари шаҳрҳои давлати алоҳидаро ташкил медоданд ва сохтори демократӣ доштанд. Махсусан мустамликаҳои юниии халиҷи қазираҳои соҳили Осиёи Сағир ба муқобили давлати порсҳои шӯришҳои бардошта, тираниҳо (шоҳҳо)-и Дориюш таъинкардари мекуштанд ва ба ҷойи онҳо намояндагони худро мегузоштанд. Чунин шӯриш дар Милет сар зад. Шӯришчиён ба шаҳри Сард ҳучум

карда, онро хароб ва тороч карданд. Лашкари хушатриаш (сатрапи) Лидия Артафан дохили қалъа шуда, аз он ҷо бо шӯришиён мечангад. Соли 490 пеш аз милод лашкари ориёиҳо Милетро аз баҳр ва хушкӣ муҳосира карда, шаҳро хароб мекунад; қисме аз шӯришгаронро кушта, қисмеро ба асирий мегирад. Аз шӯришҳои шаҳру деҳаҳои юнонии таҳти тасарруфи ориёиҳобуда Дориюш ба хулоса омад, ки то Афинаро сарқуб накунад, оромӣ дар ноҳияи Осиёи Сағир ба вучуд намеояд. Бинобар ин, Дориюши Кабир ба хучуми катъӣ ба Юнон тайёри мебинад.

Соли 492 пеш аз милод лашкари пиёдагард ба воситаи Фракия ва Македония ва аз роҳи баҳрӣ бо киштӣ ба сӯи димоғи Афон ҳаракат мекунад. Лашкари баҳрӣ дар назди нимҷазираи Халкид ба тӯфони шадид дучор меояд ва 300 киштиву 90 ҳазор одам талаф меёбанд. Лашкари ориёӣ ночор ба Осиёи Сағир пас мегардад ва аз нав тайёри мебинад.

Соли 491 пеш аз милод сафирони ориёӣ аз ҳукумати Юнон «замину об» талабиданд. Ин маънои онро дошт, ки бояд юнониҳо ба империяи ориёиҳо тобеъ бошанд ва андоз бидиханд. Бештари шаҳру вилоятҳо ғайр аз Афина ва Спарта ба итоат розӣ шуданд, аммо афиниҳо ва спартаиҳо сафирони ориёиҳоро куштанд ва ба ҷанг тайёри диданд. Ин баҳонаи дуҷумин маротиба лашкар кашидани Дориюш ба Юнон гардид.

Дориюш мегуфт: «Мо барои танбех додани саркашон ва он касоне, ки заминҳои Ориёнро дар Осиёи Сағир хароб кардаанд, меравем». Сарфармондеҳии лашкари баҳрӣро Донис ва хушкигардро Артафан ба уҳда доштанд. Лашкар дар аввалҳои моҳи меҳр (сентябр) бо киштиҳо ба воситаи баҳр рафта, дар дашти Марафони Юнон лангар партофтанд. Марафон дар масофаи қариб 40 километрии Афина ҷой дошт. Лашкари ориёиҳо 10–15 ҳазор нафар буданд. Лашкари юнонӣ бештар 10 ҳазор нафар бо сарвари Милтиад дар мавқеи бештари ҷангӣ ҷой дошт. Ба ёрии афиниҳо боз ҷанд ҳазор нафар аз шаҳрҳои иттифоқчиён омаданд. Рӯзи 13 меҳрмоҳ муҳориба бо хучуми юнониҳо оғоз ёфт. Ориёиҳо қаҳрамонона мечангиданд, аммо бо сабаби он ки дар ҷойи тангу номувофиқ амал мекарданд, талафоти зиёд доданд. Маҷбуран ақиб нишастанд. Сабабҳои шикасти лашкари ориёиҳо бисёр буданд: яқум, лашкар имконияти гирду атрофро дидан ва мавқеи ҷангии бештарро ишғол кардан надошт, дуҷум, тирандозон, ки дар лашкари ориёиҳо нақши муҳим мебозиданд, ба муқобили

чавшанпӯшҳои (гоплитҳо) Юнон ҳеч қор қарда наметавонистанд, яъне тирандозон дар ҳучумҳои пешравӣ – шамшеру найзазанӣ амалиёти самарабахш қарда натавонистанд, сеюм, инро ҳам бояд фаромӯш нақард, ки юнониҳо дар ватани худ барои истиқлолият ва ҳаёту мамоти худ меҷангиданд. Онҳо медонистанд, ки агар лашқари Дориюш ғолиб ояд, сарзамини онҳо ғорат ва мардум ғулом мешавад.

Ғалабаи афиниҳо рӯҳияи мардуми Юнонро баланд бардошт ва дигар ноҳияҳо низ ба қанг ҳамроҳ шуданд.

Дориюш ба Ориёшаҳр барғашта, ба ҳучуми навбатӣ тайёрӣ мебинад. Барои ин вақт лозим буд. Соли 486 пеш аз милод дар Миср шӯриш сар зад ва дар ҳамин вақт Дориюш вафот қард. Баъди кашмақашҳои дуру дароз дар бораи писари ӯ аз духтари Қуруши Кабир – Отсо Хашёршоҳи 35 сола ба тахт нишаст. Ӯ шӯриши Миср ва махусан Бобулро бераҳмона пахш қард. Хашёршоҳ, шоҳигарии Бобулро барҳам дода, мамлақатро ғорат қард ва хайқали Мардуқро ба Посоргод овард.

Сипас Хашёршоҳ (Қсеркс) фармон баровард, ки барои ҳучум ба Юнон аз тамоми хушатраҳо сипоҳ дар шаҳри Сард гирд оварда шавад. Муаррихони қадим навиштаанд, ки лашқар аз бисёр халқҳои ғуноғуни мамлақати паҳновар гирд омад. Шумораи онҳоро тахмин меқунанд. Ба ҳар ҳол, лашқари Хашёршоҳ, хеле бисёр буд ва миқдори он то ба 100 ҳазор мерасид. Ӯ фармон дод, ки аз димоғаи Афон то нимқазираи Халкид канал қананд, то ки киштиҳо ба монанди бори аввал ба тӯфон дучор наоянд ва дар кӯҳ дар намонанд.

Барои пиёдагон дар обҳои байни ғулӯғоҳ ва қазираҳо аз киштиҳо пул сохтанд, то ки бе душворӣ роҳ раванд. Юнониҳо низ тайёрии хуб диданд. Ин навбат юнониҳо ҳам ба муқобили ориёиҳо муттаҳид шуда, ба мубориза бархостанд.

Баҳори соли 480 пеш аз милод лашқари Хашёршоҳ бо баҳр ва хушкӣ ба сӯи Юнон ҳучум қард. Юнониҳо қарор доданд, ки лашқари ориёиро дар тангии кӯҳи Фармоил пешвоз гиранд. Паҳнои роҳ барои ғузаштани як ароба қифоат меқарду бас. Роҳро аз ду тараф дастаҳои Афино Спарта бо сарвари Леонид ҳимоя меқарданд. Дар давоми се рӯз юнониҳо ҳучумҳои пай дар пайи ориёиҳоро зада ғардонданд. Баъд ориёиҳо ба воситаи қосусон фаҳмиданд, ки роҳи дигар низ вучуд дорад. Сипас лашқари юнониёнро аз қафо печониданд ва онҳо маҷбур шуданд ақибшинӣ қу-

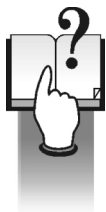
нанд. Спартаиҳои бисёре ба ҳалокат расиданд. Лашкари ориёиҳо Афинаро гирифт, аҳоли ба гирду атрофи қазираҳо гурехт.

Киштиҳои юнонӣ бо дарназардошти тамоми хусусиятҳои техникаи ҷангии он замон сохта шуда, дар суръат ва ҳаракат аз киштиҳои вазнини ориёиҳо хубтар ба ҳисоб мерафтанд. Ба қўшуни баҳрии юнониён Фемистокл фармондеҳӣ мекард. Рӯзи 28 меҳроми соли 480 пеш аз милод дар назди қазираи Соломин дастаҳои ҳарбии баҳрии ҳар ду тараф рӯ ба рӯ омада, задухӯрд карданд. Қўшуни ориёиҳо аз сабаби бисёрӣ дар халиҷ ба якдигар ҳалал расонда, қобилияти ҷапу рост ҳаракат кардан надоштанд ва хуб ҷанг карда наметавонистанд. Аз ин рӯ, юнониҳо қомилан ғалаба ба даст оварданд, Хашёршоҳ бо бахше аз лашкари хушкигарди худ ба Осиёи Сағир омад. Қисми дигари лашкар бо сарвари Мардонӣ зимистонро дар Фесал гузаронида, баҳор ҷангро идома дод. Соли 479 пеш аз милод қўшунҳои ҳар ду тараф бо ҳам бархӯрданд. Аз сабаби мавқеи номувофиқ ишғол намудани Мардонӣ саворагони ориёӣ ҷанг карда натавонистанд ва юнониён ғалаба карданд. Мардонӣ ҳалок шуд ва лашкар ба талафоти зиёд дучор омада, ақиб нишаст. Сипас юнониён ба Осиёи Сағир ҳамла карданд. Ҷанг бо танаффус то соли 449 пеш аз милод давом кард. Соли 449 пеш аз милод байни юнониён ва ориёиҳо сулҳ ба имзо расид.

Сабабҳои шикасти лашкари Хашёршоҳ:

1. Лашкариёни ориёӣ, ба ҷуз аскарони доимӣ, назария ва амалияи ҷангиро намедонистанд. Онҳо машқҳои ҳарбӣ намекарданд ва ҷӣ будани онро намедонистанд.
2. Мардуми ғайриориёӣ забони якдигарро намедонистанд ва дар ҷанг амалиёти худро бо ҳамбастӣ карда наметавонистанд.
3. Мардуми ғайриориёӣ чандон манфиатдори ғалабаи Хашёршоҳ набуданд ва бо дили нохоҳам амал мекарданд.
4. Ғалабаи юнониҳоро аслан қувваҳои баҳрӣ таъмин карданд. Лашкари онҳо бо киштиҳои хурд дар мавридҳои лозима дар гирди киштиҳои ориёӣ пайдо шуда, онҳоро тирборон карда боз фирор мекарданд.
5. Юнониҳо, чи дар баҳр ва чи дар хушкӣ, дар мавқеъ ва муҳити ба онҳо хуб шинос мечангиданд. Ориёиҳо аз сабаби надонистани майдони ҷанг ба мушкилиҳо дучор омада, талафоти зиёд меоданд.

САВОЛҲО

1. *Чаро лашкари ориёиҳо дар ҷанг бо юнониҳо ба шикаст дучор омад?*
2. *Назария ва амалияи ҷангии юнониҳо аз ориёиҳо чӣ фарқ дошт?*
3. *Лашкари Хашӣршоҳ аз юнониҳо чандин баробар зиёд буд, аммо шикаст хӯрд. Чаро?*

§ 45. КИШОВАРЗӢ ВА ҲУНАРМАНДӢ

Зироат. Дар китобҳои таърихӣ доир ба зироаткорӣ ва ҳунармандии ориёиҳои замони Ҳахоманишиён маълумоте нест, вале аз кофтуковҳои бостоншиносон дар ҳудуди Осиёи Марказӣ: Хоразм, Фарғона, Суғд, Бохтар ва Марғиён дахҳо канал ва корезҳои замонҳои гуногун, аз ҷумла асрҳои VI–IV пеш аз милод таҳқиқ шудаанд, ки баъзе аз онҳо то 40–50 км тӯл кашидаанд.

Шоҳони Ҳахоманишӣ ва хушатраҳо ба равнақи зироат ва боғу чорводорӣ аҳамияти махсус меоданд. Онҳо азхуд намудани заминаҳои навқорамро сарчашмаи муҳими иқтисодӣ меҳисобиданд ва аз ин рӯ, ба мулкҳои кишоварзон рафта, ба шахсони ободгари заминҳо, боғпарварон тухфаҳо меоданд ва онҳоро ба кори худ дилгарм мекарданд. Ҳеродот менависад, ки дар замони Ҳахоманишиён дар рӯди Ахшоҳ, ки онро бо Ҳарирӯд як меонанд, дар тангии дарае сарбанд сохта буданд ва бо навбат ба заминҳои кишт об тақсим мекарданд.

Ба ривояти Полибий дар Порт барои обёрӣ корезҳо вучуд доштанд. Ҳамин тавр, манбаҳои хаттӣ ва бозёфтҳои бостонӣ ба он далолат мекунанд, ки дар замони Ҳахоманишиён зироаткорӣ ва

Расми 57. Бозубандҳои заррин аз «Ҳазинаи Амударё»-и Кубодиёни Тоҷикистон.

боғдорӣ хеле равнақ ёфта буд. Кишоварзон гандум, чав, зағир, нахӯд, наск, лӯбиё, шолӣ ва ғайра мекоштаанд.

Дар боғҳо дарахтони себ, анор, анҷир, олу, шафтолу, зардолу, чормағз ва амсоли инҳо парвариш меёфтанд. Заминҳои васеъ барои тоқзор ҷудо буданд, ки дар онҳо навҳои гуногуни ангур парвариш мешуданд. Аз ангур хелҳои мухталифи май ва шарбат тайёр мекарданд.

Мо дар дарсҳои гузашта гуфта будем, ки ҳукумати Ҳахома-нишиён андозро мувофиқи ҳосилнокии заминҳо ва боғҳо меситонд. Аз ин рӯ, навҳои замини серҳосил, миёнаҳосил ва камҳосил вучуд доштанд ва мувофиқи ҳосил аз онҳо боқ меситонданд. Даромад аз заминҳо ба ҳазинаи шоҳ ворид мешуд. Дар заминҳои шоҳӣ бештар ғуломон ва камтар кироягон қор мекарданд.

Хунармандӣ. Дар ин вақт зарфсозӣ хеле равнақ дошт. Кулолон зарфҳои худро дар чархи кулолӣ месохтанд ва бо рангҳои сафедчатоб оро медоданд. Зарфҳо хеле гуногун буданд ва онҳоро дар хумдонҳо мепухтанд. Зарфҳои маъмулии ин давра шакли устунавӣ (шакли геометрии силиндрӣ) ва махрутӣ (шакли конусӣ) доштанд. Ин хели зарфҳо гуногунҳаҷм буда, дар Ориёнои Шарқӣ хеле равнақ доштанд Бозёфтҳои «Ҳазинаи Амударё», ки бештар аз тилло, нуқра, мис, биринҷӣ, сангҳои қиматбаҳо, пайконҳои оҳанӣ, ханҷару шамшерҳои оҳанӣ, ғилофҳои устухони фил иборатанд, бар он шохиданд, ки санъати оҳангарӣ, маҳсусан заргарӣ, ба дараҷаи олӣ расида буд. Дар байни бозёфтҳо фойтун заррине пайдо шуд, ки дар он чор асп баста шудаанд. Дар болои фойтун як нафар бо қулоҳи миллий дар курсӣ нишаста ва дигаре рост истода, аспҳоро меронад. Дар фойтун акси Аҳурамаздо нақш ёфтааст. Олимон чунин ақида доранд, ки он фойтунсавор фариштаи Меҳр – Митро мебошад.

Дар миёни бозёфтҳои «Ҳазинаи Амударё» даҳҳо ҳайкали биринҷӣ, тиллоӣ ва тиллою нуқрагии одам, бузи кӯҳӣ, даспонаҳо мавҷуданд. Маҳсусан, бозубанди тилло дар акси ду симурғи шохдор қолиби диққат аст. Гардан, шохҳо, болҳо ва бадани симурғҳо бо сангҳои қиматбаҳо хотамкорӣ шудаанд, аммо имрӯз бисёр сангҳо афтидаанд. Бозубанд, бешубҳа, яке аз шохқорихҳои заргарони бохтарӣ – аҷдоди тоҷикон мебошад (расми 58).

Дар ҳазина чандин зарфҳои заррин, мучассамаҳои аспон, одами чавгонбоз, гавазн, мурғон, моҳӣ, лаълӣ ва миқдори зиёди тангаҳои тиллоӣ ва нуқраи замонҳои гуногун ҳастанд. Бозёфтҳо

аз санъати баланди тасвирии замони Ҳахоманишиён гувоҳӣ медиҳанд. Аксари чизҳои тасвиршуда инъикоси мавзӯҳои асо-тирии мардуми ориёӣ мебошанд.

Деҳаҳо ва шаҳрҳо. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар ҳудуди Ориёнои Шарқӣ нишон медиҳад, ки дар замони Ҳахоманишиён садҳо деҳаҳои хурду калон вучуд доштаанд, ки дар баландиҳо сохта шуда, атрофшон девори муҳофизатӣ доштанд. Сарчашмаҳои юнонӣ Бохтарро, ки ба он Суғд низ дохил мешуд, «Кишвари ҳазоршаҳр» номидаанд. Албатта, мафҳуми шаҳр дар он давра аз ҳозира фарқ мекард, лекин рақами ҳазор далели он аст, ки миқдори шаҳрҳо дар арафаи ҳуҷуми мақдуниён бисёр будаанд. Аз ахбори сарчашмаҳои юнонӣ ба хубӣ бармеояд, ки юнониён дар Суғду Бохтар бо деҳа ва шаҳру қалъаҳои хеле устувор ва сернуфус чангидаанд. Мувофиқи таҳқиқоти бостоншиносӣ шаҳри онвақтаи маркази Бохтар – Зарринасп, ки ҳоло бо номи Болохисор маъруф аст, 120 га заминро дар бар мегирифт ва хеле устувор буд.

Масоҳати Самарқанди замони истилои юнону мақдуниҳо бештар аз 200 га заминро ишғол менамуд. Шаҳр девори Ҳимоявий кавӣ ва дижи (қалъа) устувор дошт. Ба ривояти маъхазҳо шаҳри Марғиён (Марв) яке аз бузургтарин шаҳрҳо ба ҳисоб мерафт ва аз шаҳристон ва диж иборат буд.

Искандар дар вақти чангҳои хунини худ дар ҳудуди Истаравшан ҳафт шаҳрро пай дар ҳам хароб кард, ки бузургтарини онҳо Курушкада буд. Мувофиқи гуфтаи Ариан, дар Курушкада 18 ҳазор нафар гирд омада, ба муқобили Искандар чангидаанд.

Дар маъхазҳои юнонӣ шаҳри бузурги Навкат зикр мешавад, ки дар Нахшаби Суғд будааст. Дар ин шаҳр Искандар зимистонро мегузаронд.

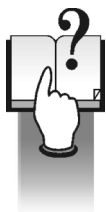
Кофтуковҳои бостоншиносӣ дар харобаи Тахти Сангин дар ноҳияи Қубодиён, аз он ҷое, ки соли 1878 «Ҳазинаи Амударё» ёфт шудааст, нишон доданд, ки шаҳр масоҳати 100 га заминро дар бар мегирифт. Дар ин ҷо маъбади бузургдошти рӯди муқаддаси ориёӣҳо Вахш (Охшо) сохта шуда буд. Маъбад дар соҳили рост, дар ҷойи бо ҳам пайвастании рӯдҳои Панҷу Вахш ҷой дорад. Рӯди Вахш (Охшо)-ро олимони ба рӯди муқаддаси авестоии Вангуҳи Доитиё як медонанд, ки дар Арианаваейча ҷой дошт.

Бостоншиносон танҳо дар ноҳияи Қубодиён панҷ шаҳри замони Ҳахоманишиёнро пайдо кардаанд, ки дорои тамаддуни баланд будаанд.

Осори шаҳрҳои замони Ҳахоманишиёнро дар Данғара, Кӯлоб ва Фархор низ таҳқиқ кардаанд. Сарчашмаҳои юнонӣ аз ду истеҳкоми кӯҳҳои Суғд ва Бохтар ёдовар шудаанд, ки дар онҳо мардумони зиёд гирд омада, зидди юнону мақдунӣҳо ҷангидаанд ва муқобилияти саҳт нишон додаанд.

Аз кофтукӯҳҳои бостоншиносӣ ва ахбори маъхазҳои юнонӣ, махсусан ҷойҳои муҳорибаи ориёӣҳо бо ғоратгарони юнону мақдунӣ маълум мешавад, ки сарзамини Ориёнои Шарқӣ дорои садҳо шаҳр ва ҳазорҳо қалъаҳои устувор будааст. Тавре ки баъдтар мебинем, баъзе қалъаҳо чунон устувор будаанд, ки душман дар гирифтани онҳо очиз мондааст. Мамлакат ободу хуррам ва зиндагонии мардум хеле хуб буд.

САВОЛҲО

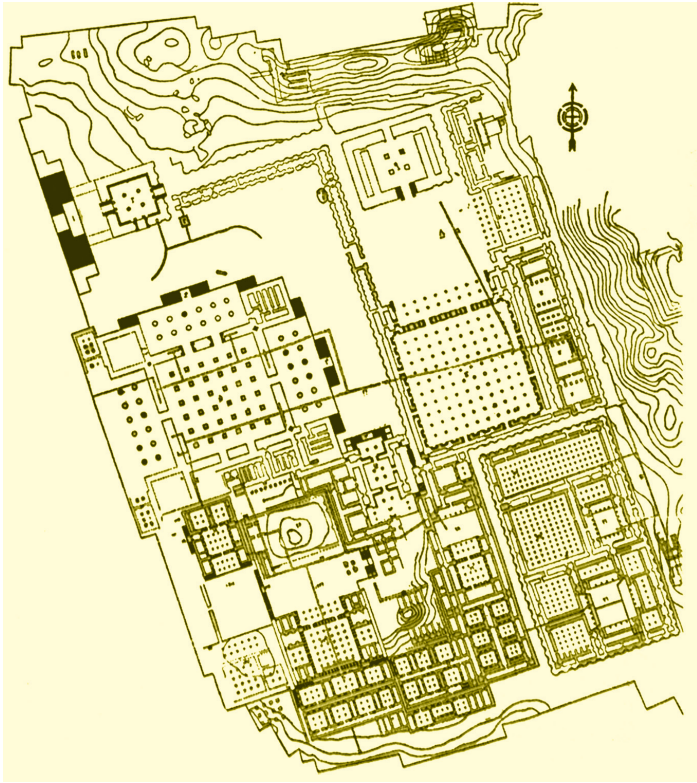

1. *Кадам навъи зироатҳо кишт карда мешуданд?*
2. *Шоҳони Ҳахоманишӣ чаро ба ободонӣ ва махсусан дар ҳаққи барзгарону боғдорон ғамхорӣ мекарданд?*
3. *Таърихшиносони юнонӣ чаро Бохтарро «кишвари ҳазоршаҳр» номидаанд?*
4. *«Ҳазинаи Амударё» аз кадом минтақаи кишварамон пайдо шуд ва он кадом бозёфтҳо дошт?*

§ 46-47. ФАРҲАНГИ ОРИЁИҲО ДАР ЗАМОНИ ҲАХОМАНИШИЁН

Маълумоти умумӣ. Тавре ки аз дарсҳои гузашта огоҳӣ доред, Куруш ва Дориюш Кабир дар ҷаҳони онвақта аввалин давлати бузурги ориёӣҳоро ташкил карданд, ки дар ҳаёти он 70 халқи дорои забону дину оинҳои мухталиф мезистанд. Шоҳони ориёӣ ба ҳамаи онҳо муносибати демократӣ доштанд. Онҳо мувофиқи дину оини худ озодона зиндагонӣ мекарданд. Дар ҳудуди давлати паҳновари ориёӣҳо муносибатҳои дӯстонаи иқтисодӣ ва тичоратӣ ҳукмфармо буданд. Ин вазъият ба омезиши фарҳангҳо, таъсири мутақобилаи ривочи онҳо ва равнақи иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳунармандӣ сабаб гардид.

Дини ориёӣҳо. Дар бораи дини шоҳони Ҳахоманишӣ, махсусан Курушу Дориюш ақидае вучуд дорад, ки онҳо аз оини Зардушт огоҳӣ надоштанд. Аммо як чиз мусаллам аст, ки онҳо таас-

Расми 58. Тахти Чамшед (Персеполис).

суби динӣ надошанд ва халқхоеро, ки ба зери тасарруф медароварданд, ба эътиқодоти онҳо эҳтиром мегузошанд, яъне худоёни бузурги онҳоро бузург ва одобу тоату ибодати ононро ба ҷо меоварданд. Ин буд, ки ҳамаи халқҳои гайриориёӣ Курушу Дориюшро ҳамкешӣ худ меҳисобиданд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки барои онҳо ҳамаи динҳои худро багона як буданд. Куруши Кабир ва Дориюш сиёсатмадорони дурандеш буданд, онҳо аз лиҳози сиёсат ба зердавлатони худ муносибати одилона дошанд, то дар империя низоъу нооромӣ рӯй надиҳанд.

Аз тарафи дигар, аз маъхазҳои юнонӣ ва катибаҳои ҳахоманишӣ чунин бармеояд, ки порсҳо ва модҳо мувофиқи табақоти иҷтимоӣ пайрави дини зардуштӣ буданд. Шохон Аҳурамаздоро офарандаи Замину Осмон ва олами ҳастӣ медонистанд. Онҳо меғуфтанд, ки Аҳурамаздо моро ба дунё барои ҳукмронӣ мефири-

Расми 59. *Оромгоҳи Куруши Кабир.*

ва муғон низ мурдаҳоро дар дахма мегузоштанд ё ба парандагон медоданд.

Таҳқиқоти илмӣ дар боби дини қадими ориёӣҳои ғарбӣ шаҳодат медиҳанд, ки шоҳони Ҳахоманишӣ аз Зардушт ва «Авесто» огоҳӣ доштанд. «Авесто»-ро бо хати мехӣ китобат намуда буданд.

Меъморӣ ва сохтмон. Шоҳони Ҳахоманишӣ, махсусан Дориюши Кабир ва Хушоршоҳ барои худ қасрҳои боҳашамат сохтаанд. Осори биноҳои онҳо дар Тахти Чамшед, Шуш ва Посоргод боқӣ мондаанд. Ҳеродот менависад, ки порсҳо аз мероси дигарон хуб истифода мекунанд. Дар ҳақиқат, санъати сангтарошӣ ва истифодаи онро ориёӣҳои ғарбӣ аз

Расми 60. *Чом.*

стам. Оташ ин нури ӯ дар Замин аст. Офтоб (Митро) байни олами боло ва поён қарор дорад.

Ситоиши Ахурамаздо ҳоси дини Зардушт мебошад. Дар диёнати Маздаясно хок, об, оташ ва бод чор унсури бузург ба ҳисоб мерафтанд. Ҳайвонотро қурбон намекарданд.

Диёнати муғон умумияти хиндуориёӣ дошт. Масалан, шоҳон мурдагонӣ худро дар дахмаҳои сангин гӯр мекарданд

ва муғон низ мурдаҳоро дар дахма мегузоштанд ё ба парандагон медоданд. Таҳқиқоти илмӣ дар боби дини қадими ориёӣҳои ғарбӣ шаҳодат медиҳанд, ки шоҳони Ҳахоманишӣ аз Зардушт ва «Авесто» огоҳӣ доштанд. «Авесто»-ро бо хати мехӣ китобат намуда буданд. **Меъморӣ ва сохтмон.** Шоҳони Ҳахоманишӣ, махсусан Дориюши Кабир ва Хушоршоҳ барои худ қасрҳои боҳашамат сохтаанд. Осори биноҳои онҳо дар Тахти Чамшед, Шуш ва Посоргод боқӣ мондаанд. Ҳеродот менависад, ки порсҳо аз мероси дигарон хуб истифода мекунанд. Дар ҳақиқат, санъати сангтарошӣ ва истифодаи онро ориёӣҳои ғарбӣ аз ҳамсоягонӣ худ ошуриҳо ва дигарон касб кардаанд.

Шоҳони Ҳахоманишӣ дар сохтмони қасрҳои худ аз меъмории Бобулу Ошур, Мисру Юнон ва Осиёи Сағир истифода кардаанд. Аммо дар сохтани дар, аркҳо, сарсутунҳо, паллаҳои бисёрзина, ороиши намоҳои бино инъикоси асотири маллии ориёӣ мушоҳида мешавад. Масалан, сарсутунҳо бо мучассамаҳои барзагов ороиш доранд, ки ҳоси меъмории ориёӣҳост. Гов дар асотири

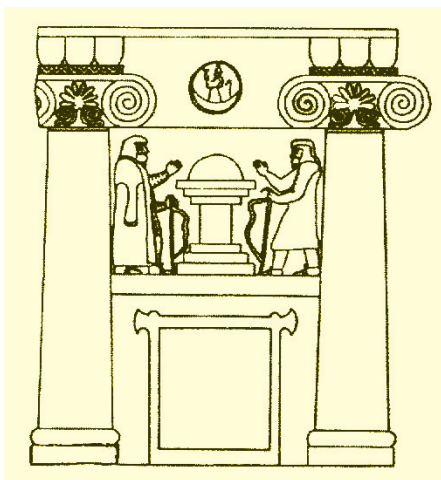
ориёӣ рамзи бузургӣ, тавоноӣ ва кудрати наҷодии ориёӣҳо мебошад. Аксҳои симурғ, шер, мурғон, моҳӣ низ аз асотирӣ ориёӣҳо омадаанд, ки дар меъмории Ҳахоманишиён ва минбаъд истифода гардидаанд. Дар сохтмонҳо, бешак, устоҳои ошурӣ, бобули, мисрӣ ва юнонӣ иштирок доштанд ва сабки онҳоро мо дар сохтмони биноҳои сангӣ мушоҳида мекунем.

Ҳамаи шохон барои худ қаср ва ҳарамсарои ҷудогона сохта буданд, аммо аз сабаби он ки онҳо аз хишти хом буданд, то ба замони мо нарасидаанд.

Дар меъмории шохонӣ Порс, пеш аз ҳама, таъсири меъмории модҳо ба назар мерасад, ки инро мо дар нақшаи шаҳрҳо, намуди сохтмони қасру хонаҳои истиқоматӣ мушоҳида мекунем. Масолеҳи асосии сохтмонро хишти хом, сангҳои тарошида ва пӯшиширо ҷӯб ташкил меод.

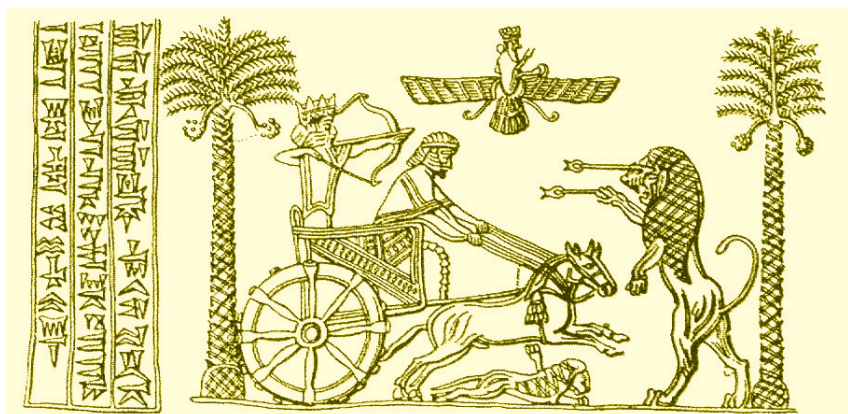
Дар қасри Дориюш (дар Шуш) ҷӯби дарахти чалғӯзаро аз Лубнон ва обнурсро аз Миср овардаанд. Сангҳои тарошидаро дар бунёди деворҳо, паллаҳои бисёрзина, дар сутунҳои баланд, муҷассамаҳо ва ғайра истифода кардаанд. Сангҳои тарошидаи бузургро бо меҳҳои оҳанӣ мепайвастанд. Биноҳо, шаҳрҳо ва қасрҳо бештар бо девору бурҷҳои ҷимоявӣ сохта мешуданд. Намунаи беҳтарини меъмории замони Ҳахоманишиён қасрҳои Тахти Чамшед мебошад.

Шаҳри Персеполис (Тахти Чамшед) маркази дуҷуми империя ба ҳисоб мерафт. Дар он осори қасрҳои бузурги замони Дориюш ва Ҳашёршоҳ ба монанди толори 100, 40, 36 сутуна, биноҳои 40–30 сутундор боқӣ мондаанд. Дар сутунҳо муҷассамаи барзаговҳо, говшоҳ (яъне гови бо рӯйи одами ришдор), шер ва амсоли инҳо вучуд доранд, ки рамзи бузургии ориёӣҳоро ифода мекунанд. Дар девори зинаҳои ба қаср воридшаванда расмҳои барҷастаи халқҳои дар ҳайати империя буда қандакорӣ шуда-

Расми 61. Акси порсҳо ва модҳо дар девори Тахти Чамшед.

Расми 62. Мухри Дориюши Кабир, ки дар он шеронро шикор кардани шоҳ тасвир ёфтааст.

анд. Мучассамаҳо бо либосҳои миллӣ ва тухфаҳои барои шоҳ оварда акс гардидаанд (расми 56 а).

Дар Посоргод мақбараи Куруши Кабир боқӣ мондааст, ки аз сангҳои тарошида дар болои бунёди сезина сохта шуда 3,16 ба 2,13 м каду бар дорад. Баландии мақбара 11 м аст.

Шоҳони Ҳахоманишӣ баъди Куруш мувофиқи дини аҷдодияшон қабрҳои худро дар кӯҳ кандаанд, ки пешайвони онҳо бо сутунҳои бошукӯҳ, нақшо ва расму катибаҳо оро дода шудаанд. Иморат, қаср, қабр, катиба ва мучассамаҳо ҳама осори модии замони бузургии ин империяи ҷаҳониро дар худ таҷассум кардаанд.

Хат дар давраи Ҳахоманишиён. Хатҳо аз лиҳози шаклу тақомул ба се навъ тақсим мешаванд: ҷумлавӣ, ҳичой ва ҳарфӣ-овозӣ, ки ҳар кадом марҳалаеро аз сар гузаронидааст. Аввал хатти аксӣ ба вҷуд омад, ки барои ҳодисаро фаҳмондан чандин расм мекашиданд. Баъд хатҳои ҳичой пайдо шуданд. Охири хатҳои ҳарфӣ овозӣ пайдо шуданд. Аввалин катибаҳои шоҳони Ҳахоманишӣ бо хати меҳӣ навишта шудаанд ва ин хати меҳӣ-форсӣ дар асоси хатти меҳии оромӣ тартиб ёфтааст. Масалан, катибаи машхури кӯҳи Бесутун бо хатти меҳӣ ба забонҳои қадими ориёӣ (порсии қадим), эломӣ ва ошуриӣ навишта шудааст. Ҳар забон дорои аломатҳои худ будааст. Масалан, хатти эломӣ дорои 300 ва ошуриӣ 700 аломатанд. Хатти ба забони ориёӣ навишташуда 43 аломат дорад ва хати ҳичой мебошад.

Тангаҳо. Таърихнигорон чунин ривоят мекунанд, ки бори аввал сикказанӣ дар Осиёи Сағир дар асри VII пеш аз милод ба вучуд омадааст. Баъзеҳо онро ба шоҳи Лидия ва баъзеҳо ба юнионӣни ҳамин минтақа нисбат медиҳанд. Дар давлати Ҳахоманишиён аввалин тангаҳои тиллоӣ бо номи «дорик» пайдо шуданд. Дар болои он аксе тасвир шуда, тирандозии ориёӣ Ораш якзону ба замин зада, зеҳи камонро мекашад.

Дар замони Ҳахоманишиён забони оромӣ забони расмӣ ба ҳисоб мерафт. Хат аз чап ба рост навишта мешуд.

Ғайр аз ин, тангаҳои нуқрагӣ модели дорой буданд. Тангаҳои биринҷиро дар вилоятҳо мебароварданд. Тангаҳои дороии тилло ва нуқра пули байналмилалӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Воҳидҳои андозагирӣ. Инсон аз қадим кӯшидааст, ки вақти кор ва рафтори худро муайян созад. Масалан, юнионҳо аз вақти баромадани аввалин шуоъи офтоб то намоён шудани доираи он ба воситаи қадам муайян карда, онро стади номидаанд, ки ба 192 м баробар аст. Ориёӣҳо масофаи роҳро бо парсанг (фарсанг) муайян кардаанд, ки он ба 5760 м рост меомад. Ин масофа роҳи яксоатаи пиёдагард мебошад ва он масофаи биниши чашм аст, яъне одам бо чашм масофаи як фарсангро хуб мебинад.

Андозагирии вазн аввалин бор дар Миср ба вучуд омадааст. Дар Ориёно «ман» мегуфтанд, ки аз ду бахш иборат буд: мани модӣ – 561 грамм ва мани порсӣ – 418 гр. Ченаки вазни «ман» то рӯзгори мо боқӣ мондааст.

Дар замони Ҳахоманишиён таланти тилло аз 25 кг ва нуқра аз 33 кг иборат буд.

Барои воҳиди маводи моеъро муайян сохтан ченаки артаба чорӣ буд, ки модии он 52 литр ва порсии он ба 55 литр рост меомад.

САВОЛҲО

1. Дини ориёӣҳои ғарбӣ аз шарқӣ чӣ фарқ дошт?
2. Шаҳрҳои марказии давлати Ҳахоманишиён кадомҳоянд?
3. Хусусиятҳои миллии ориёиро дар меъмории Ҳахоманишиён чӣ тавр фаҳмидан мумкин аст?
4. Кадом навъи тангаҳо - сиккаҳо дар давлати ориёӣҳо ба кор мерафтанд?

БОБИ V ДАВЛАТИ ЭЛЛИНҲО ДАР ОРИЁНО

§ 48. ҲУҶУМИ ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ БА ОРИЁНОИ ҒАРБӢ

Маълумоти умумӣ. Подшоҳоне, ки баъди Дориюши Кабир ба тахти ориёно ништаанд, дар бораи тараққиёту бехатарии империя ғамхории лозима зоҳир намекарданд. Онҳо саргарми кайфу сафо ва банди муноқишаҳои дарборӣ ва машғул ба куштани ҳарифони наздики худ буданд. Соли 358 пеш аз милод баъди марги Хашёршоҳи II Хашёршоҳи III ба тахт нишаст. Ин марди шучоъ буд ва хост ҳудуди империяро барқарор кунад. Ӯ ба шӯришҳои Осиёи Сағир, Ошур ва Миср хотима бахшида, касеро итоат намекард, чазо дод. Аммо соли 337 пеш аз милод бо фармони ҳочасарои шоҳӣ – Бағия табиби шахсӣ ба Хашёршоҳи III захр дода, ӯро мекушад. Баъди як сол писарашро мекушанд ва дудмони шоҳиро ба нестӣ мерасонанд.

Дар ҳамин вақт авҷи тараққиёти давлати Македония (Мақдуния) шуруъ мешавад. Шоҳи он Филиппи II Юнонро гирифта, лашкари бузурге гирд меоварад ва барои аз ориёно қасоси лашкаркашиҳои Дориюш ва Хашёршоҳро гирифтани, тайёрӣ мебинанд. Сиёсатмадорони юнонӣ бо сарвари Аристобус беҳбудии мардуми Юнонро дар забт намудани Осиёи Сағир ва лашкаркашиҳо ба давлати ориёно миданд. Юнониҳо аз суғустани давлати Ориёно хуб огоҳӣ доштанд, дарбори Ҳахоманишиён пур аз ҷосусон ва гуломони юнонӣ буд, ки ҳаррӯза воқеаҳои мамлакатро ба Юнон хабар мидоданд.

Соли 334 пеш аз милод лашкари Искандар ба Осиёи Сағир даромад ва аввалин муҳориба дар назди рӯди Сраник бо қувваи якҷояи хушатраҳои ин ҷо ба вуқӯъ пайваст, ки бо ғалабаи мақдуниҳо хотима ёфт. Муҳорибаи дуюм соли 333 пеш аз милод дар назди Исса ба амал омад, ки ба он Дориюши III сарварӣ мекард. Дар ин ҷо лашкари ӯ шикаст хӯрд, зану фарзандаш асир афтоданд ва худаш гурехт. Дар ин ҷанг ҳазинаи ҳароҷоти ҷангии Дориюш ба дасти мақдуниҳо ғанимат афтод. Искандар ба Миср рафта, онро бечанг гирифт ва шаҳри Искандарияро бунёд кард.

Дар ин хучумҳо Искандар ба Куруш пайравӣ мекард, мардумонро озод менамуд ва дар Миср бо русуми онҳо тоҷгузорӣ кард.

Дар ин муддат Дориюши III лашкари бисёре гирд овард ва мевтавонист муқобилият нишон диҳад, аммо ӯ тарсид ва Искандарро ба сулҳ ва додани Мисру Осиёи Сағир бо 10 ҳазор талант даъват кард. Искандар тамоман таслим шуданро шарт гузошт. Соли 331 пеш аз милод муқориба дар назди Гавгамел рух дод. Дар ин ҷанг лашкари ориёӣҳои шарқӣ, ки аз сақоноҳо ва бохтарҳо иборат буданд, ба сипоҳиёни Искандар борҳо шикаст медиҳанд, аммо баъзе бахшҳои дигар шикаст хӯрда, Доро боз мегурезад. Искандар Шуш, Бобул ва Тахти Ҷамшедро мегирад. Тахти Ҷамшедро тороч карда, комилан месӯзонад. Хазинаи шоҳӣ, ки дар он даҳҳо ҳазор тангаи тилло ва нуқра буд, ба дасти душман меафтад. Дориюш ба Шарк мегурезад.

Вазъият дар лашкари Искандар баъди ғатҳи Ориёнои Ғарбӣ.

Тавре ки қаблан зикр карда будем, мақсади ҷанги юнониён ба муқобили ориёӣҳо ин қасоси юнониён ва харобӣҳои дар Эллада кардаи Хашёршоҳи аввалро гирифтанд буд. Ғорат ва сӯзонидани маркази салтанати ориёӣҳо шаҳри Персополис (Тахти Ҷамшед), кушта шудани Дорой III ва ба даст омадани хазинаи империя ин нишонҳои ба мақсад расидани юнониён ва мақдуноҳо ба ҳисоб мерафт. Онҳо ҷангро бас карданд буданд, аммо Искандар худашро подшоҳи порсҳо ҳисобид, ҷангро давом доданд шуд. Ӯ мақсад гузошт, ки тамоми хоки империяро бояд забт намояд. Сарбозон аз ҷангҳои дуру дароз монда шуда, ба муқобили давом додани ҷанг бароманданд. Искандар сарлашкарон ва гурӯҳҳои зид баромадаро ҷазои саҳт дод. Хуштраи Порт мамлакатро бечанг ба Искандар таслим кард ва ҷояшро нигоҳ дошт. Искандар ашрофони Порсро боз ба вазифаҳояшон барқарор мекард. Таҷаммули шоҳони Ҷаҳоманишӣ ба Искандар хуш омад. Порсҳо ӯро чун худо мепарастиданд. Минбаъд хост, ки юноноҳо ва мақдуноҳо низ ба ӯ таъзим кунанд. Ин рафтори Искандар ба ҳамразмонаш маъқул наафтад ва борҳо ба ӯ суиқасд карданд.

Вақте ки Искандар ба Бохтару Суғд даромад, сипоҳиёни ин диёр ба ӯ муқобилияти ғайриҷашмдошт нишон медоданд. Ба хотир оред, ки дастаҳои Ориёнои Шарқӣ дар ҷанг хеле афзалият доштанд.

Назария ва амалияи ҷангии юнониён дар Ориёнои Шарқӣ.

Юнониву мақдуноҳо ба ҷанги зидди ориёӣҳо хуб тайёрӣ дида бу-

данд. Онҳо тарзи разморои (чангкунӣ)-и ориёихоро хуб медонистанд ва барои шамшерзанони савора сафи қатори найзадоронро (дарозии найзаҳо 4–5 - метр) пешниҳод карданд, ки саворагон ба онҳо наздик шуда наметавонистанд. Барои тирандозони сақоӣ чавшанпӯшии сар то пойи аспон ва саворагонро омода намуданд, ки тир аз масофаи дур ба он таъсир намерасонд. Искандар барои аз паҳлуҳо раҳна накардани саворагон ва тирандозони ориёӣ ҳамин зирехпӯшон ва найзадоронро мегузошт, ки қувваҳои сабуксилоҳи ориёӣ дар муқобили онҳо ҳеҷ қор қарда наметавонистанд. Юнониён ва мақдуниён чанговарони касбӣ ва ҳисман бақуввату тобовар ба чангҳои дурудароз буданд. Лашкари ориёӣҳо барои бо чунин душман чангидан тайёр набуданд. Барои сақоӣ юнониёни вазнинсилоҳро раҳна намудан ягон чора надиданд. Акнун вақте ки лашкари Юнону Мақдунӣ ба Суғду Бохтар омад, назария ва амалияи чангии ориёӣҳои шарқӣ тағйир ёфт. Онҳо дар чангҳои Ориёноӣ Ғарбӣ иштирок намуда, назария ва амалияи лашкари Искандарро омӯхта, бо онҳо ҷӣ тавр рафтор қарданро медонистанд. Силоҳи юнониҳо шамшер ва сипару найзаи дароз буд. Силоҳҳои ҳимоявӣ аз сипар, чавшан, тосқулоҳи оҳани иборат буд. Ориёӣҳои шарқӣ тиру қамон, жӯпин, табарзинҳои дусара ва яқсара, (сағарис), найза, шамшерҳои дароз ва ханҷар (қарта, ақинак), либоси ҳимоявии чавшан, тосқулоҳ ва сипар доштанд. Бояд гуфт, ки чавшан ва зирехҳои юнони сифатан беҳтар буданд. Искандар низ аз назария ва амалияи чангии ориёӣҳои шарқӣ огоҳӣ дошт. Юнониҳо махсусан аз гурезчанги сақоӣҳо метарсиданд. Сақоӣҳо гӯё шикаст хӯрда мегурехтанд ва вақте ки сақоӣ душман

Расми 63. Ҳуҷуми гортгаронаи Искандар ба Ориёно.

парешон мешуд, боз гашта ба чобукӣ тир меандохтанд ва жӯпин мезаданд.

Муборизаи Бесс ба муқобили макдуниҳо. Ҳамаи нобарориҳои ориёӣҳо дар ҷанг бо лашкари Юнону Макдунӣ ба дӯши Дорой III гузошта шуд. Ӯ ҳамчун шахси тарсончаку нолоиқ аз тарафи сарварони лашкари ориёӣ сарнагун гардид ва ба ҷойи вай Бесс – хуштраи Бохтар, ки дар ҷанги юнониҳо ба дастаҳои ориёӣҳои Суғд, Бохтар ва сақой фармон меод ва ба лашкари Юнону Макдунӣ борҳо шикаст дода буд, ба унвони Хашёршоҳи Осиё эълон гардид. Бесс мегӯфт, ки мо қувва ва имконият дорем, ки лашкари Искандарро шикаст диҳем ва ўро аз мулки худ дур андозем. Вай аз сақоӣҳо, бохтарӣҳо, суғдӣҳо ва ҳиротиҳо лашкар гирд овард. Лашкари Искандар дар Гиркан (Гургон) муқобилияти сахт дид, аммо Портро бечанг гирифт ва хуштраи он Пратофарно боз дар вазифааш монд.

Искандар аз Порт ба воситаи роҳи Ҳарирӯд ба Ҳирот омад ва азбаски хуштраи он Сатибарзан ба ҷанг тайёр набуд, сулҳ хост ва дар ҷояш монд. Вақте ки лашкари Искандар ба Бохтар наздик омад, хабар расид, ки Сатибарзан дастаи юнониҳоро торумор карда, ба муқобили макдуниҳо шӯридааст. Искандар таъҷилан ақиб гашта ба маркази Ориён–Артакан омад, аммо Сатибарзан бечанг бо роҳи дигар барои ҳамроҳ шудан ба лашкари Бесс мееравад. Искандар шаҳрро хароб карда, аҳолиро қисман кушта. қисман гулом мекунад. Баъд ҳамаи шаҳрҳои Ориёноро ба харобазор табдил медиҳад. Ӯ ба ноҳияҳои Дарангиён, Хедрос ва Арахос лашкар кашида, онҳоро низ хароб мекунад. Дар ин вақт Бесс Сатибарзанро боз бо 2 ҳазор нафар аскар мефиристад, ки қувваҳои Искандарро нигоҳ доранд. Дар ҷанг Сатибарзан кушта мешавад. Лашкари Искандар ба воситаи Ҳиндукӯҳ ба Бохтар меояд. Дар ағабаҳои мушқилгузари ин кӯҳ Бесс ба Искандар монеъ нашуд, ки ин яке аз хатоҳои ӯ буд.

Искандар маркази Бохтар – шаҳри Зарринаспро гирифта, ба гузаргоҳи Килеф омад. Бесс на дар Бохтар ва на дар гузаргоҳ роҳи сипоҳи Юнону Макдуниро нагирифт ва ба Навкати Суғд омад. Ин боиси норозигии шарикони ӯ шуд. Бинобар ин, Спитамен сарлашқари Суғд ўро ба беғайратӣ гунаҳгор сохта, дасту пояшро баста, ба сарлашқари Искандар – Птолемей месупорад. Спитамен бо ин восита мехост ҳучуми юнониҳоро кашол диҳад ва худаш тайёри бинад.

САВОЛҲО

1. *Сабабҳои шикасти лашкари Дорони III дар чӣ буданд?*
2. *Чаро юнониҳо баъди Пересполис (Тахти Чамшед)-ро гирифтанд дигар ҷанг кардан намехостанд?*
3. *Назария ва амалияи ҷангии ориёӣ аз юнониён чӣ фарқ дошт?*
4. *Чаро Бесс бо Искандар ҷанг накард?*

§ 49. МУБОРИЗАИ СПИТАМЕН БО ИСКАНДАР

Забт шудани Самарқанд. Спитамен дар натиҷаи муноқиша бо Бесс ва дигарон ба муқобили Искандар қувваи лозима ҷамъ карда натавониста, ба сӯйи номаълуме меравад. Искандар ба осони Навкат – маркази Суғди Ҷанубиро гирифта, шаҳро ғорат кард, аз маҳаллиён хӯрок ва алафи барои чорво захира кардашонро ситонида, деҳаҳояшонро хароб мекунад. Ориёӣҳо фаҳмиданд, ки ғоратгарони мақдунӣ нисбат ба онҳо ҳамчун гулом муносибат мекунанд ва заминашонро соҳиб шуданианд. Куштори мардум ва ғорати шаҳро деҳаҳои осоишта ориёӣҳои кишоварзро бо тӯрҳо (сақоиҳои чорводор) муттаҳид ва ба мубориза сафарбар сохт. Искандар ба сӯйи маркази Суғд – шаҳри Самарқанд ҳаракат карда, дар роҳ деҳаҳоро ғорат мекарду месӯзонд. Искандар дар натиҷаи ҷанг шаҳро ишғол ва деҳаҳои гирду атрофро хароб мекунад. Дар Самарқанд дастаҳои худро гузошта, ба сӯйи Фарғона равон мешавад. Ориёӣҳо дар роҳҳо ба дастаи пешрави Искандар ҳучум карда, онҳоро нобуд сохта, худ дар қуллаи кӯҳ камин мегирифтанд. Ба ривояти Ариан, қувваҳои Искандар кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, ки яке аз қалъаи ишғолнамудаи суғдиёнонро фатҳ кунанд. Азбаски онҳо дар ҷойи мувофиқ камин доштанд, ба лашкари Юнону Мақдунӣҳо талафоти зиёд мерасонданд. Баъди муҳосира ва ба даст омадани қалъа аз 30 ҳазор ҳимоягари зану мард танҳо 8 ҳазор боқӣ монданд. Мардон таслим шуданро нахоста, худро аз кӯҳ мепартофтанд.

Муҳориба бо ҳафт шаҳри водии Силас (Сир). Лашкари Искандар то Хучанд омада, бо сақоиҳои ин диёр мечангид ва дар ин ҷо шаҳри Искандарияи Аксоро бунёд мегузорад. Ин нуқтаи охирини империяи ӯ шуд. Вай аз тарси тӯрҳо дигар ба дохили Паракана (Фарғона) рафта натавонист. Вақти дар Хучанд буданаш ҳафт шаҳри соҳили рӯди Сир шӯриш бардоштанд. Маъхазҳои юнонӣ танҳо дутои он – Газа ва Куркатро ном бурда, панҷтои дигар-

ро ном нагирифтаанд. Аз ҳамин чихат дар байни олимон дар бо-
раи дар кучо чой доштани онҳо фикрҳои мухталиф мавҷуданд. Аз
матнҳои юнонӣ бармеояд, ки шаҳрҳо дар хатти роҳи корвонгард
дар масофаи начандон дур аз соҳили чапи рӯди Сир чой доштанд.
Аз ҳама калонтарин ва устувортарини онҳо Куркат буд, ки онро
юнониён Киропол (Курушобод) ном доданд. Шаҳр дар болои кӯҳ
чой гирифта гирдаш девори мустаҳкам дошт.

Дар Куркат занон ва мардони шӯришгари бисёре гирд омада
буданд. Бинобар ин, Искандар ба он ҷо лашкаркаши ботаҷриба
Каратерро мефиристад, то ӯ Кирополро муҳосира намояд ва ба
он ҷо омадани шӯришгарони дигар ноҳияҳоро монев шавад. Худи
Искандар, бо лашкараш аввал ба шаҳри Газа меояд. Дар зери
борони тири деворшиканҳо, фалахмонҳо, пайконҳо деворҳои
шаҳр шикаста меафтанд, хунхӯрони мақдунӣ ворида қалъа шуда,
мардҳоро кушта, занон ва кӯдаконро ғулом карда, бо ғанимати
зиёд ба шаҳри дигари наздики Газа ҳучум мекунад ва он рӯз
онро низ ба даст меоранд. Искандар мардонро қатл ва занону
кӯдаконро ғулом мекунад. Лашкари гарони Юнону Мақдуниҳо
дар муддати ду рӯз панҷ шаҳри шӯридаро хароб намуда, мардон-
ро қатл ва занону кӯдаконро ғулом мекунад.

Муҳорибаи Куркат (Курушкада). Искандар баъди ғорату
тороҷи панҷ шаҳр бо ғазаби даҳчанд сӯيي Куркат мешитобад.
Дар ин ҷо аз гирду атроф ба миқдори бисёр мардон ва занону
кӯдакон гирд омада буданд. Девори муҳофизатии шаҳр нисбат ба
дигар шаҳрҳо устувортар буд, бинобар ин, душман дар гирди де-
вор мошинҳои деворшиканро гузошта, онро зери борони тир ме-
гирад, вале муваффақ намешавад. Искандар мебинад, ки бештари
муҳофизон дар Ҳимояи он ҷойҳое истодаанд, ки мақдуниҳо зери
оташи манҷаниқ гирифтаанд. Вай бо як даста аз обмӯрии хушки
рӯд ба осонӣ ворида шаҳр шуда, дарвозаро мекушояд. Ариан ме-
нависад, ки бошандагони қалъа аз кушодани дарвоза ва дарома-
дани душман наҳаросида, марду зан мардонавор мечангиданду
ҳалок мешуданд. Дар ҳарбу зарби шадид на танҳо Ҳимоягарон,
балки аз лашкари Юнону Мақдуниҳо одамони бисёре кушта шу-
данд. Искандар дар сар ва дасту гардан, Кратер ва дигар сарлаш-
карон низ захм бардоштанд. Шумораи шаҳидони ориёӣ низ бисёр
буданд. Боқимонда ба диҷ даромаданд, аммо азбаски дар миёни
онҳо захмиён ва занону кӯдакон бисёр буданд, аз ташнагӣ баъ-
ди як рӯзи дигар чангидан таслим шуданд. Мардон кушта ва қатл
гардида, занону кӯдакон ғулом мешаванд.

Таърихнигор Квинт Курсий боз шаҳри Мимакантро ном бурдааст, ки аҳолии он ба монанди Куркат сахт муқобилият нишон додаанд. Ҷойи он маълум нест, аммо яке аз ҳафт шаҳри шӯрида буд.

Ҳангоми дар Хучанд будани Искандар хабар расид, ки Самарқанд аз тарафи Спитамен муҳосира шудааст ва дастаҳои дар Самарқанд мондаи Юнону Макдуниҳо дар зери хатар мондаанд. Искандар бо лашкараш барои наҷоти онҳо ба Самарқанд мешитобад.

Спитамен шаҳристони Самарқандро гирифта, юнониёни дар диж бударо муҳосира мекунад, аммо аз қувваи 2500 нафараи дастаи пешгарди Искандар огоҳӣ ёфта, шаҳрро монда, ба сӯи поёноби рӯди Суғд меравад. Лашкари Юнону Макдунӣ дар таъқиби ӯ то биёбоне (холо Ҷули Малик) рафта, Спитаменро пайдо мекунад. Ин амалиёти гурезчанги Спитамен махсус буд, то душманро аз қувваҳои асосӣ дур бурда, маҳв созад. Дар ин ақибнишинӣ дастаҳои ориёӣ борҳо баргашта, ба душман зарба заданд. Вақте душман тактикаи Спитаменро фаҳмид, дер шуда буд. Бинобар ин, ба сӯи рӯди Суғд рафт, ки дар он ҷо парадизи шоҳони Суғд ҷой дошт. Ин парадиз (боғи шикорӣ) имрӯз ҷазираи Миёнкол ном дорад. Душман умед дошт, ки дар ин ҷанг Спитамен онҳоро дунболгирӣ намекунад, аммо вай аз шикасти душман моҳирона истифода бурда, аз чапу рост зарба зада, душманро торумор мекунад. Ин ғалабаи ориёӣҳо бо сарварии сарлашкари моҳир Спитамен ба рӯҳияи мағлубнашавандаи лашкари Искандар зарбаи сахте зад. Маҳв гардидани як дастаи бузург барои сипоҳиёни Юнону Макдунӣ ҳодисаи ғайриҷашмдошт буд, зеро лашкари онҳо ҳеҷ гоҳ чунин талафот надода буд. Искандар ҳарчанд мехост лашкари Спитаменро муҳосира ва нобуд созад, вале ин кор ба ӯ муяссар намешуд. Спитамен ғайб мезад ва ногаҳон пайдо шуда, ба душман зарба мезад. Искандар дар самтҳои ҳучуми Спитамен тамоми деҳаю шаҳрҳо ва одамонро нобуд месохт, водии Суғд аз одамҳои ҳардида буд.

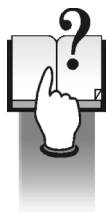
Давраи дуҷуми ҷангҳои озодихонаи ориёӣҳо. Искандар аз тарафҳои барои зимистонгузаронӣ дар Суғд наистода, зимистони соли 329 пеш аз милод ба шаҳри Зарринаспи Бохтар меравад. Мувофиқи ривояти манбаъҳои юнонӣ вақти дар Зарринасп будани Искандар шоҳи Хоразм бо дастаи 1500 нафара ба назди ӯ омада, сулҳ мекӯтад. Дар ин ҷо намояндаи сақоиҳои аврупоӣ ва тӯрҳои он тарафи рӯди Сир низ ҳузур доштанд ва аз Искандар

сулҳ хостанд. Искандар аз бузургии давлати Хоразм огоҳӣ дошт ва хеле хурсанд шуд, ки бо вай сулҳу дӯстӣ меҳоҳанд. Акнун танҳо Суғду бахши кӯҳистони Бохтар монда буд, ки дар он ҷо Катан ва Овсен бо паратакҳо бо ӯ дар ҳолати ҷанг қарор доштанд. Сулҳ хостани хоразмиён ва тӯрҳо ба манфиати юнониҳо ва бар зарари ҳамватанонашон буд.

Ҳучуми Спитамен ба Бохтар. Искандар гумон дошт, ки Спитамен ба Суғд ҳучум мекунад, аммо Спитамен ногаҳон ба яке аз шаҳрҳои Бохтар ҳамла карда, дастаи Юнони Мақдуниро аз байн бурд. Искандар барои ёрӣ гурӯҳеро фиристод, ки онро дастаи муттаҳиди тӯрҳо ва ориёиҳои Спитамен нобуд сохтанд. Сипас Искандар кӯшуни Кратерро фиристод. Баъди задухӯрди хуни-не Спитамен ба биёбон ақиб нишаст, аммо Кратер аз тарс ӯро таъқиб накард. Тобистон ва тирамоҳ низ кӯшуни бисёрҳазораи Юнону Мақдуниҳо талафот меод, аммо Спитамен ба даст намеафтод. Соли 327 пеш аз милод Искандар зимистонро дар Навкати Суғд гузаронд ва бо Спитамен ҷангид.

Дар Ксенип (Нахшаб, Насаф) дастаи бохтариҳо бо сарвари Катан ва Овсен ба дастаи юнониҳо ногаҳон ҳучум оварда, чандин нафарро куштаву захмӣ карда, боз ақиб рафтанд. Дар ҳамин вақт дар атрофи Спитамен як гурӯҳи суғдиҳо, бохтариҳо ва сақоиҳои тӯр ҷамъ омада, ба муқобили юнониҳо дар Боғ ном ҷо, ки сарҳади тӯрҳо буд, ба ҷанг даромаданд. Кӯшуни ориёиҳо ба муҳосира афтада бошад ҳам, мардонавор мечангид, аммо қувваҳо аз ҳад зиёд нобаробар буданд. Дастаи Спитамен тамоман пароканда гардид. Худи Спитамен аз дасти хоини зархариде ба ҳалокат расид. Баъди марги Спитамен боқимондаи лашкари ӯ ба ҳар тараф пароканда шуд. Бохтариҳо бо сарвари Катан ба ватанашон Бохтар омада, боз ба ҷанг тайёр мешаванд.

САВОЛҲО

- 1. Сабабҳои муваффақияти кӯшуни Искандар дар Ориёнза-мин кадомҳоянд?*
- 2. Муҳорибаи 7 шаҳри соҳили рӯди Сир чиро нишон дод?*
- 3. Агар ҳамаи ориёиҳо, ба монанди Спитамен, Катан ва Овсен мубориза мебуданд, тақдир Искандар чӣ мешуд?*

§ 50. МУҲОРИБА БА МУҚОБИЛИ ЛАШКАРИ ИСКАНДАР ДАР КҶҲИСТОНИ СУҒДУ БОХТАР

Фатҳи қалъаҳо аз тарафи Искандар. Назар ба ривоятҳои таърихнависони юнонӣ лашкари Искандари Мақдунӣ ҳангоми ҷангҳои дар Суғду Бохтар ду қалъаи дастнорасро забт мекунад, ки дар онҳо зану фарзандони мардумони ориёӣ ин диёр паноҳ мебуданд.

Лашкари Юнону Мақдунӣ зимистонро дар шаҳри Навкати Суғд гузаронда, баҳор барои муҳосираи қалъа мераванд, ки дар он Ориёмиз бо тарафдоронаш паноҳ бурда буданд. Агарчи баҳор буд, барфи хеле бисёри кӯҳ ба ҷанг кардан душворӣ меовард. Атрофи қалъаро кӯҳи дастнорас ихота мекард ва ба он як роҳи борик мерафт, ки онро дастаҳои Ориёмиз муҳофизат менамуданд. Искандар бо лашкараш дар зери кӯҳ лангар зада, илочи гирифтани онро надошт.

Искандар ба воситаи Каф – писари Ориёмиз бо бошандагони қалъа ба гуфтушунид даромад, онҳоро ба таслим шудан даъват кард, аммо онҳо таслимшавиро напазируфтанд. Муҳофизатгарони қалъа ба Искандар бо тамасхур мегуфтанд, ки барои гирифтани ин кӯшк сарбозони парвозкунанда лозиманд, аммо ту онҳоро пайдо карда наметавонӣ, бехтар он аст, ки аз мамлакати мо берун равӣ. Ин суханон Искандарро, ки худро мағлубнашаванда меҳисобид, ба ғазаб меовард. Вай аз лашкариёнаш 300 нафар кӯҳнавардро ҷудо карда, бо таъйини подош супориш медиҳад, ки қалъаро фатҳ кунанд. Ин корро шабона кардан лозим аст, то ки муҳофизони қалъа пай набаранд. Кӯҳнавардон дар ҷое, ки ҳимоятгарони қалъа интизор набуданд, кӯшиши баромадан карданд. Атрофи қалъа хеле сард буд ва об ба замин нарасида, ях мебаст. Онҳо намадро бурида лӯла намуда, дар об тар мекарданд ва дар кӯҳ мечаспониданд; намад ҳамона ба зинаи яхӣ табдил меёфт. Ҳамин тавр, ба воситаи намад ва бандҳои ба намадҳо баста зина месозанд ва субҳ қисми аз лашкариён ба болои қалъа мебароянд. Искандар ҳамона ба шӯришгарон хабар медиҳад, ки сарбозони болдор пайдо шуданд ва акнун бояд таслим шаванд. Бошандагони қалъа гумон мекунанд, ки ҳамаи сарбозони Искандар ба он ҷо роҳ ёфтаанд ва ночор таслим мешаванд. Искандар 30 нафар сарварони шӯридаро дар кӯҳ чормех месозад ва дигаронро асиру ғулом мекунад. Амволи шӯридагонро

ба яғмо мебаранд. Қалъаи кӯҳи Суғд ба Қалъаи кӯҳи Сиёми Кеш, ки дар он Муқаннаъ пинҳон шуда буд, рост меояд.

Баъд Искандар сӯи Бохтар меояд, то ки қалъаи кӯҳи Сисимифарро ба даст орад. Вай дар тангие ба барфбод дучор меояд ва бисёр одамонаш ҳалок мешаванд. Ин тангӣ ҳоло Дарбанд ном дорад ва дар наздикии Бойсун чойгир аст.

Искандар аз он ҷо ба сӯи қалъае меравад, ки дар он қувваҳои бохтариён пинҳон шуда буданд. Аслан дар қалъаҳои зикршуда занон, кӯдакон ва мӯйсафедон паноҳ бурда буданд. Муаррихони юнонӣ шумораи одамони дохили қалъаҳоро аз будаи зиёд нишон додаанд.

Мувофиқи ривояти Страбон, қалъаи Ориёмиз дар Суғд ва Сисимифар дар Бохтар ҷой доштаанд. Қалъаи Сисимифар, ки онро Хориён низ мегӯянд, ба монанди қалъаи кӯҳи Суғд хеле мустаҳкам буд ва Искандар ҳамон тавре ки қалъаи Ориёмизро гирифт, ҳамон тавр ин ҷо низ рафтор кард. Қалъа дар болои кӯҳи дастнорас ҷой дошт. Роҳе, ки ба он мерафт аз тарафи шӯришгарон муҳофизат мешуд ва Искандар маҷбур буд, ки боз кӯҳнавардонро бо ваъдаи пули зиёд ба фатҳи он водор намояд. Кӯҳнавардон он қалъаро низ забт карданд. Дар байни асирон Рухшонаки зебо – духтари шоҳи Бохтар – Оксарт низ буд ва Искандар ба ӯ хонадор мешавад. Ба ривояти муаррихони юнонӣ, зани Дориюши III зеботарин зани он вақт ба ҳисоб мерафт ва асири Искандар буд, аммо Рухшонак аз вай хушрӯйтар буд.

Муборизаи Катан ва Овсен ба муқобили юнониҳо ва мақдуниҳо. Дар мубориза ба муқобили Искандар дар Бохтар ду қаҳрамони дигари ориёӣ – Катан ва Овсен фаёлона иштирок доштанд. Катан ва Овсен шохзодагони бохтарӣ ҳамроҳи Спитамен дар ҷангҳои Дорои III дар Осиёи Сағир ва Ориёни Фарбӣ фаёлона иштирок доштанд. Онҳо дастаи тирандозони Суғду Бохтар ва сақоихоро раҳнамоӣ менамуданд. Дар муҳорибаи Гавгамел дастаҳое, ки Катан ва Овсен роҳбарӣ менамуданд, ба лашкари юнониҳо борҳо шикаст дода буданд. Онҳо дар ҳамаи муҳорибаҳои бохтариён ба муқобили Искандар иштирок доштанд.

Искандар, вақте ки қалъаи Суғдро гирифт ва ҷангро дар он хотима бахшид, ба муқобили дастаҳои дар кӯхистони Бохтар буда, ду дастаи калонро бо сардории сарлашкарони боварибахши худ – Кратер ва Полиперхон мефиристад. Кратер ба воситаи водии Ҳисор, Норак ва Полиперхонт ба водии Вахш ҳаракат

кардаанд. Дар ин хучум ду номи географии сарзамини Хатлони қадим – Паратак ва Бубакен ёд мешаванд. Паратак ба Паркамчиӣ Донғара ва Бубакен ба Булён рост меоянд ва Катан ва Овсен муборизони ин диёрро сарварӣ менамуданд. Дар ин ҷанги нобаробар, ки чанд моҳ давом намуд, Катан ҳалок гардид ва Овсен захмӣ шуда, бо чандин нафар асир меафтад.

Полиперхон ҳамаи асиронро ба қатл мерасонад ва дар ҷойи Кӯлоби имрӯза шаҳри Искандарияро бино менамояд.

Полиперхон ва Кратер дар роҳ ба сӯи Балх ба дастаи Искандар ҳамроҳ мешаванд.

Вақте ки Оксиарт аз асирии духтари худ огоҳ мешавад, ба назди Искандар меояд. Искандар ўро хуб пешвоз мегирад ва гиромӣ медорад. Ҳамроҳи Рухшонак духтарони бисёри Бохтар ва Суғд низ буданд. Искандар аз духтарони асирафтаи Суғду Бохтар 100 нафарро ҷудо намуда, тўй мекунад ва худаш ба Рухшонaku сарлашкаронаш ба дигар духтарҳо хонадор мешаванд. Селевк сарлашқари бузурги Искандар духтари Спитамен – Апама (Обона)-ро ба занӣ мегирад. Ба духтарони шохзодагони Суғду Бохтар хонадор шудани Искандар ва сарлашкаронаш маънои онро дошт, ки вай фаҳмид, ки ин мардуми озодидўстро бо зўрии шамшер ба итоат даровардан имкон надорад. Бехтар он, ки бо онҳо хешутабор шавад, урфу одати онҳоро қабул намояд. Ба ривояти таърихӣ тўй бо русуми маҳаллиён сурат гирифт ва Искандару ёронаш либоси ориёӣ пӯшида буданд.

Сабаби ғалабаи Искандар бар ориёиҳои шарқӣ ин парокандагӣ, вучуд надоштани давлату лашқари бузург, сарвари ягона ва нақшаи умумии ҷангӣ буд. Искандар бо лашқари бузургу бонизомии касбӣ бо дастаҳои хурди вилоятҳо ҷангида, ба осонӣ ғолиб меомад. Бо вучуди ин, ў дар Суғд ва Бохтар аз муборизаи шадид ва қаҳрамононаи мардуми он тарсид. Вақте ки Спитамен дастаи чандҳазорнафараи ўро дар марғзори Суғд нобуд сохт, Искандар фармон дод, ки деҳа ба деҳа рафта, ҳамаро қатл кунанд ва хонаҳоро оташ зананд, то ки марду зани муборизе дар ин диёр намонад, зеро аз Юнон то Суғд касе ба ў чунин талафот надода буд.

Ў ҳодисаи аз тарафи Спитамен нобуд сохтани сарбозонро бо ҳар баҳона пинҳон медошт. Аз чунин рафтори бераҳмонаи Искандар нисбат ба аҳолии бесилоҳ ёронаш тарсида буданд. Ёрони Искандар ҳамчунин ўро барои хароб кардани мамлақати обод гунаҳгор карданд.

Ба ривояти Диодор, Искандар 120 ҳазор ориёҳои Суғдро ба қатл расонд, аммо чашми часурони онро тарсониди натавонист. Сарбозони ориёӣ бо суруди Ватан маргро пешвоз мегирифтанд. Нотарсӣ, матонат ва ҷонфидоии ориёӣҳо Искандар ва ёронашро ба воҳима андохт. Вай баъди ин ҳодисаҳо кӯшиш кард бо роҳи дипломатӣ сарварони ориёиро ба худ ҷалб намояд. Ӯ худро вори-си тахти Ҳахоманишиён мешуморид ва бо тибқи расму оини онҳо амал мекард. Минбаъд чандин ҳазор ҷавонони ориёӣ ба лашкари Искандар ҳамроҳ карда мешаванд.

Таърихнависони хориҷӣ дар асарҳояшон Искандарро шоҳи одил ва лашкаркашиҳои шарқии ӯро ба манфиати мардуми ин диёр меҳисобанд. Гӯё мардуми ин диёрро бо тамаддуни пешқадам ошно кард. Дар амал вай ба монанди арабҳо ва муғулҳо яке аз таҷовузгарони ғаддор буд. Ӯ ба мамлақати мо куштор ва харобиҳои беандоза овард. **Садҳо ҳазор занон бева ва фарзандон бе падар монданд. Ҳазорҳо шахру деҳаҳо сӯхтаву хароб гардиданд ва садҳо ҳазор нафар ғулом шуданд. Ин буд лашкаркашиҳои «судманд» ва «фарҳангманди» ин таҷовузгари ҷаҳонӣ.**

Таҷовузи Искандар ба ориёӣҳо нишон дод, ки парокандагии давлату миллат сабаби пирузии душманони беруна мегардад. Истилои юнониён ва мақдуноҳо иродаи мардуми моро нашикаст, балки онҳоро водор сохт, ки муттаҳидан ба муқобили душмани ғосиб мубориза баранд. Лашкари юнониҳо мамлакатро ғорат ва зиндагонии мардумро вазнинтар намуд. Онҳо ба сари мардум забони бегона ва урфияти бегонаро оварданд, ки мардуми ориёӣ онро қабул надошт. Бисёр сатрапҳо, хушатраҳо аз юнониён таъйин шуда буданд, ки ба ориёӣҳо низ маъқул набуданд. Бинобар ин, вақте ки соли 323 пеш аз милод хабари вафоти Искандар ба гӯши мардум расид, мубориза барои озодии Ориёшаҳр оғоз меёбад.

Искандар нахустин китоби муқаддаси аҷдоди ориёии мо – «Авесто»-ро сӯзонд, шахру деҳоти ободу зебои моро ба харобазор табдил дод, нисфи мардуми моро кушт ва ними дигарашро ғулом кард. Ин аст, ки аз адабиёти паҳлавӣ «Мотикони Йовишти Фриён», «Ардавирофнома», «Занди воҳумак ясн», «Бундаҳишн», «Шахристони Эрон» ва амсоли инҳо сар карда, дар саҳифаҳои тамоми осори адабии асилаи мо Искандар чун шахси ғоратгари малъун ёд мешавад.

САВОЛҲО

1. Қалъаи Ориёмиз дар кучо буд? Худи Ориёмиз кӣ буд?
2. Барфбодде, ки ба лашкари Искандар талафот овард, дар кучо рӯй дод?
3. Рухионак кӣ буд ва қалъаи пинҳоншудаи ӯ дар кучост?
4. Катан ва Овсен дар кучо ба муқобили юнониҳо чангиданд?
5. Чаро лашкари Искандар бар ориёиҳо голиб омад?

§ 51-53. ДАВЛАТИ ЮНОНУ БОХТАР

Давлати ғуломдорие буд, ки ба ҳудуди он Бохтар, Суғд, Марғуш ва қисман Шошу Фарғона дохил будаанд. Ин давлатро ҳокими Бохтар – Диодот таъсис додааст. Дар натиҷаи ҷанги тӯлонии байни сарлашкарони Искандари Мақдунӣ сарзамини ориёиҳо ба дасти Селевк расид. Баъди Селевк писараш Антиох подшоҳ шуд. Антиох писари Апама – духтари Спитамен буд, хуни ориёӣ дошт ва худро вориси Ориёншаҳр меҳисобид. Аммо мубориза дар байни сарлашкарон идома дошт ва тақсимои империя ба таври ногузир пеш омад. Сарвари мардуми Деҳистон – Арсак (Аршак) аз норозигиҳо ва кашмакашиҳои сарлашкарону сатрапҳои юнонӣ истифода бурда, сатрапи юнониро аз байн бурд ва Портро давлати мустақил эълон кард. Лашкаркашиҳои Селевк ба муқобили Ашкониён бе натиҷа анҷомиданд. Аршак вилояти Гургонро низ ба қаламрави худ ҳамроҳ намуд. Дар як вақт, яъне соли 226 пеш аз милод сарлашқари сатрапии Суғду Бохтар Диодот шӯрида, Бохтарро давлати мустақил эълон менамояд. Маркази давлат шаҳри Зарринасп (Балх) ба ҳисоб мерафт. Аз ҳамин сабаб Диодотро шоҳи «ҳазор шаҳри Бохтар» медонистанд. Суғд низ ба Бохтар ҳамроҳ буд.

Баъди марги Диодоти I подшоҳӣ ба Диодоти II мерасад. Ӯ барои мустақкам шудани давлати худ ба муқобили селевкиҳо бо Ашкониён сулҳнома имзо менамояд ва барои мустаққамии давлати худ мекӯшад, аммо зиддиятҳои дарборӣ дар байни саркардаҳои юнонӣ ба он овард, ки Диодотро Евтидем ном кас сарнагун мекунад ва худаш подшоҳ мешавад. Дар замони ҳукмронии Евтидем ба давлати ӯ шимолии Ҳиндустон ҳамроҳ карда мешавад.

Дар замони подшоҳии Евтидем шоҳи Селевк–Антиохи III ба давлати Юнону Бохтар ҳучум овард. Лашқари Антиох гӯё аз 100 ҳазор пиёда ва 20 ҳазор савора иборат буд. Евтидем шоҳи Бохтар

хамагӣ 10 хазор савора дошт, ки аз ориёиҳо ва юнониён иборат буд. Онҳо дар лаби рӯди Ҳирот сангар гирифтанд ва бояд ба душман дар вақти гузаштан зарба мезаданд.

Рӯзона лашкар гузаргоҳро муҳофизат мекард ва шабона аз он дур мешуд ва танҳо якчанд посбон мемонд. Антиох инро аз ҷосусонаш фаҳмида, шаб ба гузаргоҳ наздик шуда, субҳдам ба убури он шурӯъ менамояд. Бохтариён аз ин кор огоҳ шуда, ба сӯйи рӯд метозанд. Ба гузаштани лашкар аз рӯд худи Антиох сарварӣ менамуд. Дастаҳои бохтариён ба се гурӯҳ, тақсим шуда ба ҳучум мегузаранд. Талафот дар қўшуни Антиох бисёр буд, вале азбаски шумораашон афзун буд, онҳо ба гурӯҳҳои дуҷум ва сеҷуми бохтариён шикаст доданд. Танҳо дастаи якум тавонист, ки аз ихотаи душман баромада, бо талафоти камтар ба шаҳри Зарринасп ақибнишинӣ намуда, ба қувваҳои асосии Евтидем ҳамроҳ шавад. Антиох Зарринаспро муҳосира менамояд.

Мувофиқи ривояти таърихнавис Полибий зимистон фаро расида буд ва ҳар ду гурӯҳ ба гуфтушунид даромаданд. Евтидем ба Антиох фаҳмондани шуд, ки дар марзи давлати мо гурӯҳҳои бисёри сақоӣ гирд омада, нияти ҳучум кардан доранд, агар онҳо зада дароянд, ҳам давлати Юнону Бохтар ва ҳам Селевки шумо аз байн меравад. Азбаски аз нооромии дохилӣ дили Антиох пур набуд, ба сулҳ розигӣ дод. Дар гуфтушунид писари Евтидем – Деметрий иштирок менамояд ва бо зебӣ ва танумандии худ дили Антиохро нарм мекунад. Вай духтари худро ба Деметрий дода, сулҳнома баста, давлати Юнону Бохтарро ба расмият мешиносад. Евтидем ба Антиох тухфаҳои бисёр, аз ҷумла филҳои чангии худро мебахшад. Бо ҳамин Евтидем мустақилияти давлати худро нигоҳ медорад. Дар идораи давлат ва лашкар ориёиҳои Суғду Бохтар фаъолона иштирок мекунанд.

Равнақи давлати Юнону Бохтар. Давлати мазкур дар замони ҳукмронии Деметрий хеле тараққӣ мекунад. Тангаҳои Деметрий дар Ҳиндустон пайдо шуданд, ки дар рӯйи онҳо сурати шоҳ бо тоҷ ва фил акс ёфтаанд. Дар баъзе ҳуччатҳо Деметрий шоҳи ҳиндувон номида шудааст. Вақте Деметрий дар Ҳиндустон саргарми ба тасарруфи худ даровардани шаҳру деҳаҳо буд, дар Бохтар давлатро Евкратит соҳиб мешавад. Деметрий ба муқобили ӯ лашкари бузург мефиристад, аммо аз сабаби парокандагии амалиёт Евкратит бо 300 нафар чанговар ба онҳо шабохун зада, голиб меояд ва худро подшоҳ эълон мекунад. Ӯ аз номи худ тангаҳо сикка меза-

над, ки муддати дароз дар муомилот буданд ва бостоншиносон онҳоро аз харобаҳои шаҳрҳои замони Юнону Бохтар ёфтаанд.

Дар нимаи асри II пеш аз милод баъзе ноҳияҳои давлати Юнону Бохтарро шоҳи Ашкониён Митридоди I забт менамояд. Дар ин давра дар давлати Юнону Бохтар парокандагӣ ва сустӣ ба вучуд меояд.

Соҳти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ. Дар бораи соҳти дохилии давлати Юнону Бохтар маълумоти аниқ нест. Олимон тахминдоранд, ки тарзи идоравии он ба монанди селевкиҳо буд. Шоҳ худро ҳокими мутлақ меҳисобид, дар идораи давлат зану фарзандонаш ба вай ёрӣ медоданд. Яке аз маъхазҳо хабар медиҳад, ки дар бахши ҳиндустонии давлати Юнону Бохтар подшоҳ 6 нафар ёвар дошт: сарлашкар, сарвазир, саркозӣ, сархазинадор, чатрбардор ва шамшербардор, яъне дар идораи давлат усули мудирияти ориёӣ вучуд дошт.

Шаҳрҳо ва деҳаҳо ҳокимони худро доштанд ва шоҳ худро «ҳокими ҳазор шаҳри Бохтар» меҳисобид. Ин унвон пеш аз истилои юнионӣ дар Бохтар вучуд дошт ва юнионӣ онро қабул кардаанд. Шаҳрҳо ба тарзи худмухтор идора мешуданд. Шумораи шаҳрҳо далели он аст, ки дар ин давра миқдори онҳо бисёр будааст. Ба ҳар ҳол дар замони давлати Юнонии Бохтар, яъне асрҳои III–II пеш аз милод дар водии Ҳисори кунунӣ даҳҳо шаҳри хурду калон вучуд доштанд.

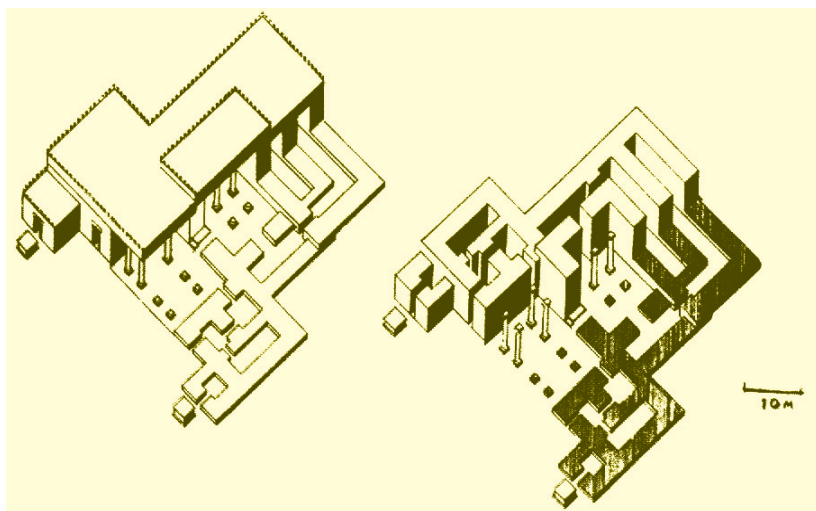
Аз рӯи бозёфтҳои бостоншиносӣ ва ахбори хаттӣ дар Ориёншаҳри Шарқӣ шаҳрҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: 1) шаҳрҳои куҳнатарин, ки пеш аз Ҳахоманишиён вучуд доштанд, монанди Зарринасп, Кубодиён, Самарқанд, Навкат, Курушкат ва амсоли инҳо; 2) шаҳрҳои дар замони истилои Искандар ва баъди он бавучудодамада, ки шумораи онҳо низ бисёр буд. Дар замони ҳукмронии юнионӣ шаҳрҳо бо усули юнонӣ арзи вучуд менамоянд. Шаҳрҳо маркази савдо ва ҳунармандӣ, аз ҷумла кулолгарӣ, заргарӣ, оҳану мисгарӣ, чармгарӣ, камонсозӣ, бофандагӣ ва дигар ҳунарҳо буданд. Аз бозёфтҳои археологӣ маълум мешавад ки дар ин давра санъати меъморӣ, аз ҷумла биноҳои боҳашамати аз санг сохташуда, сутун ва сарсутуну зерсутунҳо бо сабки юнонӣ пайдо мешаванд. Ковишҳои бостоншиносӣ дар маркази давлати Юнону Бохтар–шаҳри Зарринасп нишон медиҳанд, ки он яке аз шаҳрҳои калонтарини ҳамин давра будааст. Ғафсии девори Ҳимоявии он 31 метр паҳноӣ дошт. Шаҳри замони Юнону

Бохтар ва қадимтарини Зарринасп баъдҳо бо номи Балх машхур мешавад. Харобаи Балхи асрҳои III–II пеш аз милод ҳоло бо номи Болоҳисор дар Афғонистон маъруф буда, масоҳати 120 гектарро дар бар мегирад. Деворҳо чандин қатор тиркашҳои пайконшақл доранд. Маҳз ҳамин девори ғафс ва устувор муҳосираи чандинмоҳаи Антиохи III-ро рафъ намуд ва ўро бовар кунонд, ки ин шаҳрро гирифтани мумкин нест ва ба хубӣ сулҳ бояд кард.

Солҳои 1956–1964 бостоншиносони фаронсавӣ дар шаҳри давраи Юнону Бохтар дар соҳили рӯди Харноб (Панҷ) ва Ҷароб (Кукча) кофтуков карданд. Шаҳрро аз як тараф рӯди Харноб ва аз тарафи дигар Ҷароб ҳимоя менамоянд. Шаҳр нақшаи секунҷа дошта, дар он мактаб, театр, маъбад, биноҳо бо меҳроби оташ, хонаҳои истиқоматӣ пайдо шудаанд. Дар сохтмон сангҳои тарошида, хишти хом ва пухта истифода шудаанд. Сутуни биноҳо дар сабки эллини ва коринфӣ (юнони) сохта шуда, зарфҳо ва ҳайкалҳои худоёни юнони ёфт шуданд. Дар шаҳр аксаран юнониҳо ба тарзи юнони мезистанд, аммо бохтариёни маҳаллӣ низ буданд. Дар сохтмон усулҳои маҳаллии бохтарӣ, аз ҷумла истифодаи хишти хом нишони он аст, ки юнониҳо бисёр урфиятҳои ориёиро қабул карда буданд. Номи ҳозираи шаҳри Нушор–Ойхонум аст, аммо дар гузашта яке аз 8 шаҳри асосгузоштаи Искандар дар Ориёнзамин мебошад. Мо ҳоло ду шаҳри асосгузоштаи Искандар: Нушор – Ойхонумро дар Афғонистони кунунӣ ва Искандарияи Аксоро дар Хучанд медонем. Шаҳрҳои дигари он ёфт нашудаанд. Нушор дар замони Кушониён низ обод буд. Дар он замон ибодатгоҳи Охшо (Вахш) (ҳоло бо номи Тахти Сангин машхур аст) дар ҳаволии ноҳияи Қубодиён хеле пуршукӯҳ будааст. Дар ин ҷо шаҳре буд, ки масоҳати даҳҳо гектар заминро ишғол намуда, дар соҳили рости рӯди Ому (Аму) ҷой дошт. Алҳол бостоншиносони тоҷик дар дизи шаҳр (масоҳаташ 240x170м) маъбади рӯди Вахш (Ому)-ро таҳқиқ карданд. Тавре ки аз таърих, маҳсусан, аз китоби «Авесто» бармеояд, рӯди Ому дар қадим Вахш ном дошт. Ин рӯд дар «Авесто» бо номи Вангуҳи Дойтиё ёд мешавад ва барои ориёиҳо муқаддас ба шумор мерафт. Юнониён онро Окс меонмиданд.

Ин маъбад дар ҷойи ба ҳам пайвастанӣ ду рӯди азим – Панҷ (дар қадим Ҷароб) ва Вахшоб сохта шудааст. Дар болои яке аз мичмарҳо ҳайкали биринҷии худои оби юнониён ёфт шуд, ки дар даст най дорад ва садои он садои обро ифода мекунад. Дар мичмар бо хатти юнони навишта шудааст: «Ин тухфа ба ибодатгоҳи Вахш

Расми 64. Маъбади рӯди Вахш.

(Окс) аз номи Артосак», яъне оварандаи он назр бохтарӣ-ориёӣ будааст. Ин бозёфт далели раднопазир дар бораи он мебошад, ки маъбад дар ҳақиқат ба хотири фариштаи оби Вахш бунёд шуда буд.

Ибодатгоҳ аз толори марказӣ бо чор сутуни бузург ва дар миёнаҷойи он мичмар ва хонаҳои паҳлӯӣ, ки вазифаи ганҷи урро доштанд, иборат буд. Қисми пеши толори марказӣ 8-сутуна буда, хонаҳои паҳлӯӣ барои оташгоҳ буданд ва мичмарҳои бузурги сангину пешайвони боҳашаматаш рӯ ба сӯйи рӯди Вахш нигаронда шуда буданд.

Деворҳои маъбад аз 3 то 5 м баландӣ доштанд ва бо расмҳо оро ёфта буданд. Ибодатгоҳ дар замони Ҳахоманишиён ва шояд аз он ҳам барвақттар сохта шуда буд, аммо дар замони Юнону Бохтар вай пуршукӯҳтар ва ба он сутунҳо ва пешайвони боҳашамат сохта мешаванд. Азбаски юнониён дини суннатӣ ё китоби яккаҳудовандӣ надоштанд, ба дини зардуштӣ эҳтиром гузошта, худоёни ориёиро чун худои худ меҳисобиданд. Онҳо ибодатгоҳҳои миллиро обод нигоҳ медоштанд ва хароб намекарданд. Онҳо Аҳурамаздоро Зевс, Митроро Гелиос гуфта эҳтиром менамуданд.

Дар ибодатгоҳ хайкали фариштаи рӯди Вахш ва даҳҳо муҷассамаҳои дигар буданд. Аз ибодатгоҳ осори фаровони санъ-

ати тасвирӣ, пайконҳо, найза ва шамшерҳо ба даст омаданд, ки манбаи арзишманд барои омӯзиши таърихи бисёррасраи халқамон мебошанд. «Ҳазинаи Амударё», ки аз 1200 ашёи заррин, симин, тангаҳои гуногундавр иборат аст ва дар Осорхонаи Британия ҷой дорад, соли 1878 аз харобайи ҳамин маъбад ёфт шуда буд.

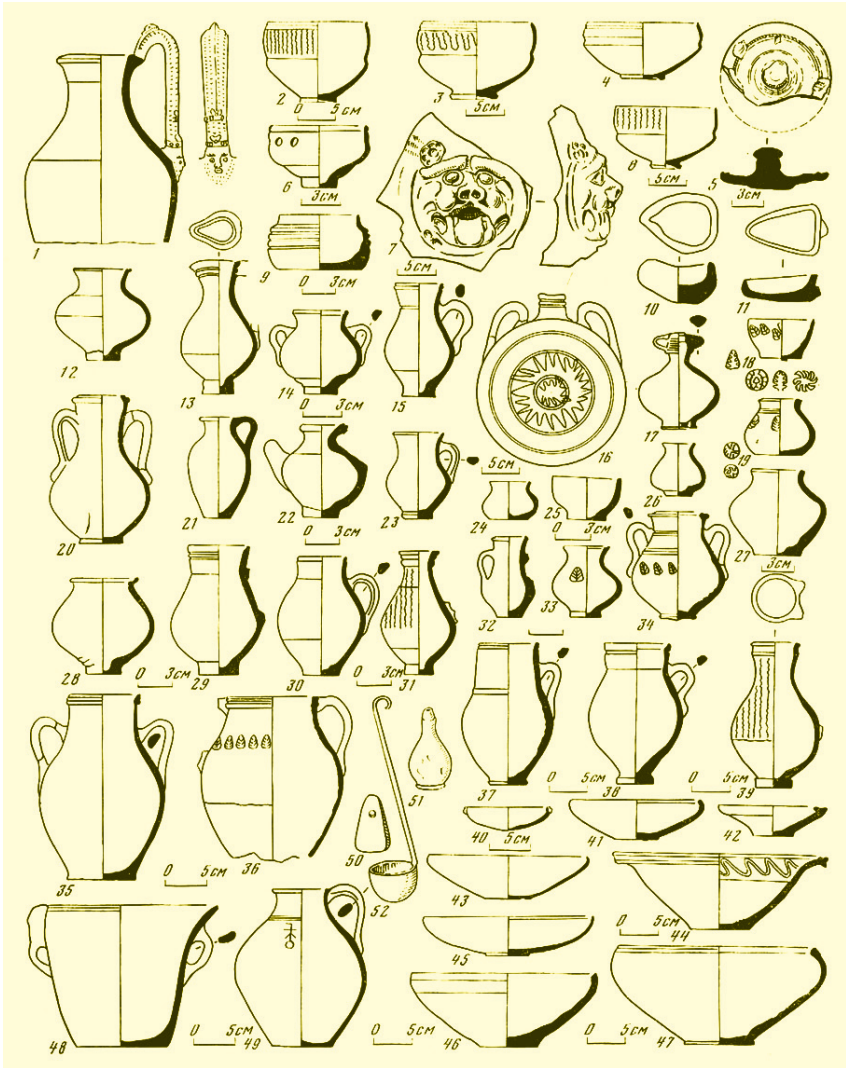
Дар Кӯлоб боқимондаи шаҳри Юнону Бохтарро ёфтанд, ки масоҳати 20–30 га-ро дар бар дошт. Номи ӯ дар шакли Искандара дар адабиёти асрҳои IX–XII ёд мешавад.

Ғайр аз ин, дар ноҳияи Фарҳор шаҳри замони Юнону Бохтар кашф шудааст. Ин шаҳр масоҳати 5 гектар заминро ишғол намуда, бо номи Саксанохур маъруф мебошад. Дар ин маркази шаҳрча бинои 27,7x27,7 м сохта шуда буд, ки аз се тараф пешайвони бисёрсутуна дошт. Аз сутунҳо танҳо асосҳои аз оҳаксанг тарошидааш боқӣ мондаанд. Бино қасри ҳокиме буд, ки хеле боҳашамат сохта шуда буд. Дар харобайи он як қуфли заррин ёфтанд, ки дар болои савораи бо найза ба гурӯз (хуки ваҳшӣ) ҳуҷумоварда тасвир шудааст.

Дар баъзе минтақаҳои шаҳри Душанбе низ харобаҳои шаҳри қадима пайдо шудаанд. Харобае, ки масоҳати 20 га заминро ишғол менамуд, аз ҷойи ҳозираи Амфитеатр, яъне нишебии кӯчаи Исмоили Сомонӣ то Донишгоҳи педагогӣ тӯл мекашид. Дизи он дар вақти сохтмони истгоҳи барқии Душанбе ва канали он зарари бисёр дидааст. Ҳафриёти боқимондаҳои он нишон доданд, ки шаҳр дар асри III пеш аз милод арзи ҳастӣ карда, то асри V милод вучуд доштааст. Шаҳри Душанбе ҳамчун нуқтаи тичоратӣ ва ҳарбии юнониён дар канораи империяи онҳо пайдо шуда буд. Аз Душанбе болотар сақоҳои ориёӣ мезистанд ва ба лашкари Искандар зарба зада буданд. Аз харобайи шаҳри Душанбеи замони Юнону Бохтар зарфҳои бо сабки юнонӣ сохташуда, сари фариштаи майпарасти юнонӣ Дионис ва осори дигари ҳунармандӣ, санъати тасвирӣ, аз ҷумла садафи аз зару сим сохтаи Дионис пайдо шудаанд (расми 66).

Душанбе–пойтахти давлати тоҷикон таърихи на кам аз 2200 сол дорад. Дар ҳамин давра шаҳри Тирмиз бо номи Тармид низ аз ҷониби юнониҳо бунёдгӯзорӣ мешавад. Дар харобайи шаҳри қуҳнаи Шаҳринав сарсутунҳои оҳак-сангӣ ва зерсутунҳо (пойсутунҳо) ёфт шуданд, ки ба замони Юнониёну Бохтар нисбат доранд.

Ҳамин тавр, дар водии Ҳисор якҷанд шаҳрҳои замони Юнону Бохтар пайдо шуданд. Водии Суғд аз тарафи Искан-

Расми 65. Зарфҳои замони Юнону Бохтарӣ.

дар саҳт хароб шуда буд, аммо баъд боз обод гардид. Шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва Навтак ҳамчун марказҳои тичоратӣ раванқу ривоч дошанд. Деҳаҳо дар водии Суғд хеле бисёр буданд.

Осори асрҳои III–I пеш аз милод дар бисёр шаҳрҳо, аз ҷумла Зомин, Савод, Бағкат (Истаравшан), Куркат, Хавост, Хучанд,

Фарғона ва Чоч ёфт шудаанд ва аз равнақу ривочи онҳо гувоҳӣ медиханд.

Дар қисмати ғарбии Бадахшон харобаҳои якчанд қалъаҳои мустаҳками бурҷдор, ки ба давраи Юнону Бохтарӣ мансубанд, кашф шудаанд. Инҳо қалъаҳои Ратм, Ямчун ва Қаҳқаҳа мебошанд.

Санъати эллини. Мо пештар дар баъзе мавридҳо ба фарҳанги эллини ишора намудем. Таъсири маданияти юнионӣ пеш аз ҳама дар ҳунари тасвирии расмкашӣ ва ҳайкалсозӣ мушоҳида мешавад, зеро юнионӣ дар сохтани расмҳои воқеии аз ҳаёт гирифташуда – олимон, нотикон, варзишгарон, паҳлавонон, қаҳрамонҳо ба дараҷаи баландтарин расида буданд. Рассомони юнонӣ бисёр кӯшидаанд, ки инсонро бо тамоми нозуқиҳои ҷисмонии ӯ инъикос намоянд. Инъикоси узвҳои бадан ба тарзи воқеӣ санъати баланди тасвириро металабид ва юнониҳо онро ба авҷи аъло расониданд буданд. Санъати тасвири дар байни мардумони ориёӣ ба дараҷаи юнионӣ нарасида буд, бинобар ин сабки юнонӣ дар асарҳои тасвири ба ҳубӣ мушоҳида мешавад. Бисёр фариштагон ва худоёни ориёӣҳо расму ҳайкалҳо надоштанд, образи худоёни юнонӣ дар ташаккули симои фариштагони ориёӣ таъсири муайян расонд. Дар ёдгориҳои Юнону Бохтар расму ҳайкалҳои қаҳрамони юнионӣ Геракл пайдо мешавад. Ориёӣҳо ин образро ба Баҳром, худои бузург Зевсро ба Хурмуз, Селена – Мах, Гефест – Отар, Даная – Нана шабеҳу мансуб медонистанд. Юнионӣ дар вақти шиносонидани худоёни худ ба ориёӣҳо ном ва вазифаи худро мегуфтанд. Масалан, мегуфтанд, ки ин расм ё ҳайкали худои офтоб аст ва Гелиос ном дорад. Аз доираи гирди сари Гелиос лампаҳои нур мебароянд ва нишонаи офтоб будани онро муайян менамояд. Ориёӣҳо ба монанди Гелиос худои худ Митра – Меҳрро доштанд. Ҳамин тавр, ҳар ду тараф ба ҳулоса меомаданд, ки Гелиос Митра асту Митра – Гелиос. Ҳар ду тараф бо вучуди фарқи эътиқодӣ дар ҳамон як расм худои худро медиданд. Ин гуна парастии маъноӣ онро надошт, ки юнониҳо ба дини маздопарастӣ ва ё ориёӣҳо ба оини юнионӣ гарамида буданд. Ҳаргиз чунин набуд. Ҳар кас мувофиқи дини худ худои офтобро мепарастид. Масалан, дар урфият мегӯянд, ки Худо як аст, аммо ҳар халқ ӯро бо номҳои гуногун ва симоҳои гуногун мешиносанд. Яке ӯро Худо, дигаре Аллоҳ, сеюм Бог ва чаҳорум Яхво ва ғайра меноманд ва намоз мегузоранд.

Ҳамин тавр, ҳамаи худоёни юнонӣ дар Ориёншаҳр дар оини Маздаясно ҳамохангии худро пайдо карда, дар симои онҳо ориёӣҳо парвардигорони авестоиро мепарастиданд.

Хатту фарханг. Дар замони Юнону Бохтар хатти қадими бохтарӣ ба хатти юнонӣ иваз мешавад, зеро забони давлатӣ забони юнонӣ буд. Аз ин лиҳоз, барои бохтариён аз хат ва забони модарӣ даст кашидан мушкул буд. Албатта, хатту забони юнонӣ дар байни мардуми ориёӣ паҳн нашуд, шахсони дар қорҳои давлатӣ ҷалбшуда забон ва ҳуруфи юнониро медонистанд. Тавре дар хусуси маъбади Вахш сухан рафт, Артосак – яке аз ашрофони бохтарӣ тухфаи худро бо забону хатти юнонӣ навиштааст. Хатти юнонӣ дар замони Кӯшонӣ низ дар қорҳои давлатӣ истифода мегардид, аммо забони юнониро Канишкаи Кабир ба забони ориёӣ-бохтарӣ иваз мекунад.

Тавре ишора рафт, олимони Ғарб менависанд, ки шарқиён то истилои Искандар дар сатҳи пасти фархангӣ қарор доштанд ва юнониён омаданду онҳоро бо фарханг намуданд. Ин ақида комилан хатост. Юнониҳо дар Ориёншаҳр бо фарханги баландпоя, дини соҳибкитоб, ки худ надоштанд, давлатдории мутараққӣ ва расму оини фархангии устувор вохӯрданд ва онҳоро қабул намуданд. Бинобар ин, таъсир дучониба буд ва аз ориёиҳо арзишҳои бештар ба юнониён рафтааст. Зикр карда будем, ки Искандар ли-

боси ориёӣ пӯшид, бо русуми ориёӣ дар дарбор қору зиндагониро қорӣ сохт. Идораи давлатро бо тарзи ориёӣ қабул кард.

Мо аз юнониён дар соҳаи санъати тасвирӣ сабақ гирифтём. Таъсири санъати театри ва ҳунармандии юнониён дар мо хеле бисёр ба назар мерасад.

Тичорати дохилӣ ва хориҷӣ. Дар замони империяи Искандари Мақдунӣ майдони тичорат хеле вусъат ёфт. Шохони юнонии Бохтар ва Селевк тангаҳои тилло, нуқра ва мисро ба муомилот мебароварданд, ки мувофиқи вазн ва тозагии маъдан қурб доштанд. Дар

Расми 66. Тангаҳои шоҳони Юнону Бохтар.

болои тангаҳо дар як рӯяш расми аз гардан болои шох ва дар рӯйи дигар расми худои бузурги онҳо Зевс бо навиштаҷот ҷой дошт. Тангаҳои тилло ва нуқра моҳияти байналмилалӣ ва мисӣ муомилоти дохилро доштанд.

Тичорат дар давраи мазкур хеле раванқ меёбад. Масалан, аз шаҳри Душанбе гӯшмоҳии калон ва устухони фил ёфт шуданд, ки аз Ҳиндустон овардаанд. Аммо ҳайкалчаи худо Дионисро юнониён сохтаанд ва шояд аз Ҳиндустон оварда бошанд. Аз харобайи Душанбеи замони Юнону Бохтарӣ садафи аз тиллою нуқра сохтаи ҳамин Дионисро ёфтанд, ки кори заргарони Юнон мебошад.

Дар «Ҳазинаи Амударё» бисёр тангаҳои шохони Селевк ва Юнону Бохтар ҳастанд, ки аз муомилоти васеи онҳо гувоҳӣ медиҳанд.

Ҳамин тавр, тичорати хориҷӣ ва дохилӣ дар замони ҳукмронии юнониён дар Ориёншаҳр хеле афзуда буд.

САВОЛҲО

- 1. Давлати Юнону Бохтар чӣ гуна ташиқил ёфт?*
- 2. Шукуфоии давлати Юнону Бохтар ба замони кадом шохҳо рост меояд?*
- 3. Тарзи идораи он давлат чӣ тавр буд?*
- 4. Маркази давлат дар кадом шаҳр буд?*
- 5. Ҷаро Бохтарро «кишвари ҳазор шаҳр» мегӯянд?*
- 6. Санъати эллиний чист?*
- 7. Ҷаро ориёӣҳо рӯди Ваширо муқаддас меҳисобиданд?*
- 8. Кадом шаҳрҳоро медонед, ки Искандари Мақдунӣ сохтааст?*

БОБИ VI АШКОНИЁН

§ 54. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ АШКОНИЁН

Маълумоти умумӣ. Вилояти Порт (Парфия) дар шимоли шарқи Хуросон дар байни Гиркония (Гургони асримиёнавӣ) ва Марғиён (Марв) ҷойгир буд. Дар шимол бо Дехистон, дар ҷанубу шарқ бо Ҳирот ва дар ҷануб бо Сакистон (Систон) ҳамсарҳад буд. Баъди марги Искандар давлати ӯ байни сарлашкаронаш тақсим шуд ва Ориёншаҳр ба дасти Селевк афтод. Ӯ Бохтарро ба Диодот, Суғдро ба Евтидем ва Портро ба Андрогор супурд, аммо сарлашкарон мехостанд, ки давлати алоҳида дошта бошанд. Аз нуоромии дохилии империя истифода бурда, дар як вақт Диодот дар Бохтар ва қабилаҳои ориёӣ дар Порт муборизаро сар намуданд. Иттиҳоди қабилаҳои сақоӣ-тӯрҳои Портро Арсак-Аршак сарварӣ менамуд. Онҳо бо лашкари юнониҳо, ки ба он Андрогор роҳбарӣ менамуд, ҳуҷум оварда, онро торумор месозанд ва сатрапии Портро соҳиб мешаванд. Ин ҳодиса соли 247 пеш аз милод рух дода буд. Аршак – асосгузори сулолаи нави ориёҳо бо номи Ашкониён машҳур мешавад.

Маркази онҳо шаҳри Нусай (дар назди шаҳри Ашқободи Туркменистони кунунӣ) буд ва харобаи онро бостоншиносон таҳқиқ кардаанд, ки ҳоло бо номи Нисо маълум аст. Нисо шакли арабишудаи калимаи тоҷикии Нусай мебошад.

Мубориза бо Селевскиён. Давлати навбунёди ориёӣ ду душмани бузург дошт: яке Селевскиён ва дигаре давлати Юнону Бохтарӣ. Дар ҳар дуи ин давлатҳо қувваҳои зиёди лашкари юнониён мавҷуд буданд ва онҳо мехостанд мустақилияти Портро аз байн баранд. Бинобар ин, Ашки I ба вилояти Гургон ҳуҷум намуда, юнониёро ронда, онро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва сиккаҳои (тангаҳо) худро ба муомилот мебардорад. Солҳои 230-227 пеш аз милод Селевки II марзҳои ғарбии худро мустаҳкам намуда, барои забти сатрапҳои шарқӣ лашкар мекашад. Дар ибтидо лашкари Селевскиён баъзе ноҳияҳоро гирифтанд, аммо сақоӣҳо ба ёрии Ашкониён омада, ба қувваҳои душман зарбаи марговар расонда, ҳамватанонашонро ғолиб намуданд. Дар ин давра дар Сурия шӯриш ба вучуд омад ва Селевк маҷбур шуд, ки боз ба сӯйӣ

ғарб равад. Аршак дар шаҳри Арсак маъбади оташи муқаддасро шуълавар намуда, тоҷи шоҳиро ба сар мениҳад. Дар давраҳои минбаъд Аршак барои бунёди шаҳру деҳоти мамлакат кӯшиш ба харҷ медиҳад. Лашкари бонизом ташкил медиҳад. Ташкили давлати ориёӣ ва эҳёи тозаи русуми миллӣ аҳамияти бузург дошт. Ин оғози аз байн бурдани давлати Юнонӣ-Мақдунӣ буд. Соли 209 пеш аз милод Антиохи III боз барои сарнагун намудани давлати Ашкониён лашкар кашид ва ба ривояти таърихнигорони юнонӣ, Аршаки II бо Антиох сулҳ мебандад ва ба давлати Антиохи III итоат мекунад. Аммо ашрофони ориёӣ ба ин аҳднома розӣ нашуда, табаддулоти дарборӣ гузаронида, Аршаки II – Тирдродро сарнагун намуда, писари амаки Аршак – Фариапатро ба тахт мешинонанд, аммо дере нагузашта ба сари давлат Тирдоди I меояд. Дар замони Тирдод давлати Ашкониён ба шарку ғарб васеъ мешавад. Аз шӯришҳои дохилӣ ва кашмакашиҳои дарбории Селевкиён дар ғарб баъзе вилоятҳо, монанди Элом ва Порс худро мустақил эълон мекунанд, Тирдод (171-139 пеш аз милод) ба давлати Юнону Бохтарӣ ҳучум намуда, баъзе вилоятҳои ғарбии онро ба худ тобеъ менамояд. Соли 148 вилояти Модро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва унвони шоҳи бузургро мегирад.

Гирифтани Мод барои Тирдод ба сӯйи шимол ва ҷануб барои ҳамроҳ намудани вилоятҳои Порс, Элом ва Бобул роҳ кушод. Ин вилоятҳо ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён дохил буданд, аммо дар давраи ҳукмронии юнониён мардуми ориёии эллинишуда ба вучуд омаданд, ки мададгори юнониён ба шумор мерафтанд. Бинобар ин, Тирдод соли 141 пеш аз милод ба ҷануб лашкар кашида, шаҳри Селевкро дар соҳили рӯди Фурут ба даст меорад. Шуш ва Бобулро низ тобеъ менамояд. Дар ин ҷойҳо лашкари Тирдод ба муқобилати шадиди юнониҳо ва тарафдорони онҳо дучор меояд. Ҳатто порсҳо ва бобулиён ва бохтариён ба ёрии селевкиҳо омаданд, аммо лашкари Тирдод қувваҳои иттифоқчиёноро бо сарвариини шоҳи Селевк – Деметрии II мохирона торумор месозад ва соли 139 пеш аз милод бештари вилоятҳои ориёнишинро зери назорат мебарорад.

Солҳои 138–137 пеш аз милод бар тахти шоҳӣ писари Тирдод – Фарҳоди I менишинад ва ҳамаи диққати ӯ ба сӯйи Шарқ – ба давлати Юнону Бохтарӣ нигаронида мешавад, зеро дар ин вақт қабилҳои ориёии йучиҳо – тахорҳо аз шарқ ба заминҳои давлати Юнону Бохтар даромада буданд ва аз лашкари он талафҳо-

ти зиёд дида, дар ҳолати аз байн рафтан буд. Дар ин вақт Антиох вазъиятро дар Сурия ором намуда, барои вилоятҳои аздастрафтаи шарқӣ ба ҳуҷум мегузарад ва боз қувваҳои Бобул, Байнаннаҳрайн, Порс ва ғайра ба юнониҳо ҳамроҳ мешаванд ва дар се муҳориба ғолиб омада, бисёр заминҳои чанубӣ, аз ҷумла Элом, Бобул, Порс ва ҳатто Мод ба дасти юнониён мегузаранд.

Дар мавсими зимистон ҷанг қатъ шуда, лашкари юнониҳо барои дамгирӣ ба шаҳрҳо тақсим мешавад. Фарҳоди I аз ин вазъият моҳирона истифода намуда, мардуми ориёиро шӯронида, лашкари калон ташкил намуда, ба қувваҳои парокандаи юнониён ҳуҷум меорад ва онҳоро ба осонӣ торумор месозад. Антиох лашкар ҷамъ намуда, ба ёрии қувваҳои дар Порт буда меояд, аммо дер шуда буд. Фарҳод лашкари омадаи Антиохро набуд мекунад, худӣ император низ кушта мешавад. Ин зарбаи халокатовари ориёӣ сабаби вожгунии империяи Селевкиён таҷовузгар гардид.

Ҳамин тавр, империяи бузурги Селевкиён соли 130 пеш аз милод қомилан аз байн меравад. Акнун Фарҳод мехост ба сӯи Сурия ва Осиёи Сағир лашкар кашад, аммо тавре ки қаблан зикр

Расми 67. Давлати Порт.

намудем, йучиҳо дар солҳои 40-30 асри II пеш аз милод давлати Юнону Бохтариро торумор намуда, ба қаламрави давлати Ашкониён наздик мешаванд. Фарҳод аз ҳучуми ғарбии худ даст кашада, ба сӯи шарқ меояд ва дар муҳорибаҳо худӣ ӯ ва ворисаш Ардувон ҳалок мешаванд. Ҷангҳои шарқӣ давлати Ашкониёнро хеле бемадор кард, дар ғарб қувваҳои марказгурез мекушиданд, ки ҷудо шаванд. Вазъият дар замони подшоҳии Митридоди II (123–87 пеш аз милод) тағйир меёбад. Ӯ дар давраи подшоҳии дуру дарози худ ба қувваҳои марказгурез зарба зада, вазъияти мамлакатро ором месозад. Қувваҳои юноние, ки аз Сурия ёрӣ мегирифтанд ва сабаби нооромии давлат мешуданд, ночор ба сиёсати ҳукумат мутеъ гаштанд.

Митридоди II ҳаракати сақоиҳо ба Ғарб боздошт. Сақоиҳо дар заминҳои атрофи Ҳомун муқимӣ шуда, давлати худро ташкил доданд, ки минбаъд бо номи Сакистон (Систон) машҳур гардид.

Дар замони подшоҳии Митридоди II давлати Ашкониён дар аввали асри I пеш аз милод ба авҷи тараққиёти худ мерасад.

Ҷанг бо римӣҳо. Дар асри I пеш аз милод империяи Рим дар шарқу ғарб забткориҳои бисёреро анҷом дод. Ашкониён дар забткориҳои Осиёи Сағир, соҳилҳои баҳри Оқшӣён ва ҳатто Қарқози Шимолӣ ба қорҳои Рим даҳлат намекарданд. Аммо римӣҳо таҷовузро давом дода, ба заминҳои ориёӣ ворид шуда, манфиати давлати Ашкониёнро ба эътибор намегирифтанд. Ашкониён аз роҳҳо ва тичорат бо шаҳрҳои соҳили баҳри Миёназамин даромади қалон мегирифтанд. Ба ихтиёри Рим (Рум) гузаштани минтақаҳои он сабаби норозигии тоҷирони ориёӣ ва қам шудани даромади онҳо гардид. Бинобар ин, Ашкониён дар қашмақашҳои дарбории римӣҳо фаъолона иштирок намуда, барои барҳам додани империяи онҳо мекушиданд.

Римӣҳо низ дар ҳукумати мамлақати Ашкониён, махсусан дар полисҳои юнонӣ, тарафдорони зиёд доштанд ва онҳоро барои суғ намудани империяи ориёӣҳо истифода мебарданд. Дар асрҳои II–I пеш аз милод дар Порт ду қувваи ба ҳам зид мавҷуд буд: яке иттиҳоди шаҳрҳое, ки аҳолии юнонӣ доштанду ҷонибдори соҳти ғулумдорӣ ва мустақилият буданд ва Рим онҳоро дастگیرӣ мекард, гурӯҳи дуюм аз давлатмандони ориёӣ иборат буд, ки бо саҳронавардони шарқӣ алоқа доштанд. Дастваҳои тирандози сақоиҳо дар лашқари Ашкониён мавқеи қалон доштанд ва онҳо мехостанд ҳучумро ба ғарб давом дода, ғанимати бештар ба даст

оранд. Инчунин, онҳо мехостанд тамоми заминҳои дар тасарруфи Ҳахоманишиёни дар Осиёи Хурд бударо баргардонанд.

Солҳои 57–53 пеш аз милод ҷангҳо давом карданд. Моҳи майи соли 53 пеш аз милод дар назди шаҳри Ҳаррон ҳар ду қўшун ба задухӯрди хунин шурӯъ намуданд. Дар лашкари Ашкониён махсусан, дастаҳои сақоӣ, суғдӣ ва бохтарӣ қаҳрамонӣ нишон дода, лашкари римиҳоро бо сарвари сарлашкари машҳур Марк Красс торумор карданд ва ҳуди сарлашкар ҳалок гашт. Ин зарбаи марговар, ки лашкари Рим ҳеҷ гоҳ надида буд, дар таърихи римиҳо то сарнагун шудани империя фаромӯш нашуд. Ашкониён метавонишанд ҳучумро дар қаламрави Рим идома диҳанд, аммо муноқишаҳои дарборӣ барои тамоман суғуст намудани Рим имконият надоданд. Дар замони император Антоний ҳучумҳо аз нав оғоз шуданд, аммо римиҳо боз шикаст хӯрданд. Давлати Порт дар замони ҳукмронии Ардувони II хеле мустаҳкам мешавад.

САВОЛҲО

1. Ашки I кӣ буд ва чӣ тавр Селевкиёро ронд?
2. Вазъияти давлати Ашкониён дар замони подшоҳии Тирдод чӣ хел буд?
3. Фарҳод бо лашкари Антиох чӣ кард?
4. Лашкари императори Римро кадом дастаҳо торумор намуданд?

§ 55–56. СОҲТИ ИҚТИСОДӢ ВА СИЁСИИ ДАВЛАТИ АШКОНИЁН

Сиёсат. Тавре ки маълумот доред, асосгузори давлати Ашкониён Ашки I буд ва дудмони онро Ашкони менамиданд. Ғалабаи Ардавони II бар Антоний ба римиҳо сабақ шуд, ки дигар ба замини ориёӣ ҳучум накунанд. Дар замони император Октавиан сулҳу оромӣ дар байни ин ду давлати ҷаҳонӣ вучуд дошт. Ардавон фаҳмид, ки шаҳрҳои юнонӣ бо ҳукумати марказӣ душманӣ мекунанд, бинобар ин, вай сардорони шаҳрҳо ба дарбори худ оварда, вазифа медиҳад ва ба ҷойи онҳо аз хонадони Ашкониён сардорони шаҳр таъйин менамояд. Вай бо ин восита таъсир ва худмухторияи шаҳрҳо–полисҳо суғуст мегардонад.

Ашкониён, ашрофон ва рӯхониёни зардуштӣ кӯшиш менамоянд, ки ба русуми миллии худ баргашта, аз оинҳои эллини даст кашанд. Эҳёи расму одатҳои ориёӣ авҷ мегирад. Ин сиёсати Ардувони II дар тамоми империя раванқ гирифт ва эллиниҳо оҳиста-оҳиста ба мардуми ориёӣ табдил меёфтанд.

Ашкониён мекушиданд дар мақомҳои давлатӣ қӯшуни ориёиҳои саҳронавард, яъне тӯрҳоро ҷалб намоянд, то ки хавфи ҳучумҳои онҳо ба давлат аз байн равад. Ҳамин тавр, Ашкониён сиёсати милли сохтани давлатро пеш гирифтанд, ки он барои устувории давлат хеле муҳим буд. Ашкониён зери шиорҳои «империяи бузурги Ҳахоманишиёно барқарор менамоем, сарзаминҳои гузаштамонро боз бармегардонем» амал мекарданд ва ин равия аз ҷониби ашрофи ориёӣ тарафдорӣ карда мешуд.

Оромӣ дар мамлакат боиси равнақи зироат, боғдорӣ ва ҳунармандию тичорат гардид. Дар ин замон шаҳрҳо ва деҳаҳо меафзоянд ва обод мешаванд. Бисёр каналҳои обёрӣ сохта мешаванд, киштзорҳои зироатҳои обӣ раванқ мегиранд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ дар заминҳои паҳновар тоқзорҳо ба вучуд меоянд. Кишти пахта, зағир, кунҷид хеле густариш меёбад. Чорводорӣ низ раванқ ёфта, муносибати чорводорон бо кишоварзон ва додугирифтӣ байни онҳо ба авҷи аъло мерасад.

Тичорати хориҷӣ. Дар замони Ашкониён тичорати хориҷӣ хеле авҷ гирифт. Либосҳо ва матоъҳои катонии Ашкониён, махсусан аз шаҳри Борсипи Бобул, шухрати ҷаҳонӣ доштанд ва дар ҳудуди империяи Рим бо арзиши баланд ба фурӯш мерафтанд. Аспҳои портӣ, ки имрӯз бо номи зоти ахалтекинӣ туркманӣ машҳуранд, дар замони Ашкониён бо нархи баланди тилло фурӯхта мешуданд. Шоҳони ашконӣ тангаҳои тилло – динор ва нуқраро сикка мезаданд ва дар муомилоти дохилӣ ва хориҷӣ истифода мебарданд.

Афзорҳои оҳанини марвӣ, махсусан, силоҳҳо ва гилемҳои истеҳсоли маҳаллӣ ба тамоми Шарқу Ғарб бурда мешуданд. Давлати Палмир дар Осиёи Хурд воситагии муомилоти Риму Порт буд. Точирони ориёӣ ва римӣ ин ҷо ҷамъ шуда, моли худро иваз менамуданд ё ба воситаи точирони палмирӣ ба Ғарб, ба империяи Рим мефиристанданд.

Барои ба Ҳиндустон рафтан аз роҳҳои баҳрӣ (ҳаличи Форс ва укёноси Ҳинд) ва хушкӣ (пеш аз ҳама Систон ва Қандаҳор) истифода мебарданд. Роҳи тичоратии Шарқу Ғарб ба воситаи им-

перияи Кӯшониён ба Чин пайваст мешуд. Роҳҳо таҳти назорат ва беҳатарии корвонҳо аз тарафи ҳукумат таъмин мегардид. Ба Миср, Карфаген тиҷорат ба воситаи баҳри Миёназамин, баҳри Сурх ва роҳҳои хушкӣ сурат мегирифт. Умуман, дар он замон чор империяи ҷаҳонӣ буд: Рим, Порт, Кӯшон ва Чин. Тиҷорат асосан дар дасти ду империяи бузурги ориёӣҳо: Ашкониён ва Кӯшониён қарор дошт. Савдогарони ин ду давлат дар байни Чину Рум миёнарав буданд ва аз ин кор ҳам тоҷирон ва ҳам давлат даромади зиёд мегирифтанд.

Соҳтори давлатӣ. Соҳти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеаи Ашкониёнро беҳато муайян намудан мушкил аст, аммо дар бораи он ки мардум ба табақаҳо тақсим шуда буд, шубҳае нест. Мувофиқи ҳуҷҷатҳо ва маълумоти «Авесто», ҷомеа ба чор ғурӯҳ – озодагон ё саворагон, кишоварзон, мубадон ва ғуломон ҷудо мешуд.

1. Озодон (азатҳо) ё саворагон табақаи ашрофоне буданд иборат аз шоҳон ва лашкариён. Ба ин табақа наҷибон, олинажодон, ҷавонмардон ва бузургон дохил мешуданд. 2. Кишоварзон сершумортарин ғурӯҳ буданд. Онҳо нисбатан озод буданд, заминро об доштанд ва низ ба давлатмандон, миёнаҳолон ва камбизоатон тақсим мешуданд. Ба ин ғурӯҳ хунармандону касибон низ дохил буданд. 3. Мубадон – муғон қорҳои дину мактаб ва дабири, додситонӣ ва ғайраро анҷом медоданд. 4. Ғуломон якҷанд нағв буданд: Ғуломони азали, ки аз насл ба насл ғулом омадаанд ва «бандак» гуфта мешуданд; Ғуломони асир – ҳарбиён ва шаҳрвандони асир, ки дар натиҷаи ҷангҳо ба даст афтадаанд, «аншаҳрик», яъне бегона гуфта мешуданд. Ҳақ ва ҳуқуқи онҳо низ гуногун буд. Соҳти ғуломдорӣ дар байни ориёӣҳо шаклҳои гуногун дошт. Дар вилоятҳои ғарбӣ, аз ҷумла Ориёнои Ғарбӣ, Бобул, Байнанаҳрайн ва Осиёи Хурд, ки ба Юнону Рим наздик буданд, ғуломдорӣ дар шакли классикӣ амал мекард. Дар деҳоти шарқӣ, аз ҷумла Ориёнои Шарқӣ султтар буд. Дар ин ҷо ба монанди Ориёнои Ғарбӣ нағвҳои бисёри ғуломон набуданд. Омадани юнониён ба Ориёнои Шарқӣ соҳти ғуломдориро тақмил дод ва нағвҳои ғуломонро афзуд.

Худуди давлати Ашкониён дар охири асри I пеш аз милод ва аввали милод хеле густариш ёфта буд. Дар шимол баҳши Қарқоз, баҳше аз Осиёи Сағир то уқёнуси Ҳинд ва дар шарқ баҳши Бохтар ва баҳши Систонро то водии Ҳинд дар бар мегирифт, Сарвари умумӣ шоҳаншоҳ ба ҳисоб мерафт, аммо дар дохили ин империя

давлатчаҳои худмухтор вучуд доштанд, агарчи дар бештари онҳо намояндагони хонадони ашконӣ ҳукм меронданд. Сохтори давлат ва тарзи идораи он дар ибтидо муназзаму яхела набуд.

Дар вилояти Порс шакли идораи Ҳахоманишиён, дар дигар манотиқ шаклҳои идораи демократии полисҳои юнонӣ ва демократияи ҳарбии ориёӣҳои шарқӣ амал мекард. Дар қорҳои идоравии давлат аксаран намояндагони дудмони ашконӣ ширкат доштанд.

Дар назди шоҳ ду шӯро амал мекард; а) шӯрои намояндагони хонадони шоҳӣ, ки масъалаи таъйини шоҳро (яъне дар ҳолати зарурат аз ин хонадон кӣ бояд шоҳ шавад) ҳал менамуд; б) шӯрои мубадон, ки дар қорҳои давлатӣ ва динӣ таъсири бузург дошт. Ғайр аз ин дар қорҳои идоравӣ намояндагони 6 хонадони бузург, ба монанди Ҳахоманишиён ширкат меварзиданд. Бахше аз империя ба сатрапҳо тақсим мегардид, ки роҳбарони онҳоро шоҳ таъйин мекард. Бахши дигарро ҳокимони мутеъ, ки дар онҳо намояндагони полисҳои юнонӣ, ғайриориёӣ ва ориёӣ иштирок доштанд. Шаҳр–полис худмухтор буд ва деҳаҳои гирду атроф ба вай тобеъ буданд. Шаҳрро раис ва идораи ӯ сарварӣ менамуданд. Аз ҳамин лиҳоз дар империя ниммустақилият вучуд дошт ва ин сабабгори марказгурезӣ мегардид.

Ҳамаи заминҳо вобаста ба ҳосилнокӣ ба давлат андоз меоданд. Аз ҳуҷҷатҳои аз Нусай – шаҳри бобоии Ашкониён ёфтшуда маълум мешавад, ки ду навъи андоз: узборӣ ва патибож мавҷуд буд. Патибож барои шоҳ гирифта мешуд. Аз ҳамаи навъҳои муомилоти харидуфурӯш андоз мегирифтанд. Табақаи мубадон ва озодагон андоз намесупориданд.

Муборизаи дохилӣ дар империяи Ашкониён. Баъди вафоти Артабони II дар дарбор мубориза барои тахту тоҷ байни ду писари ӯ – Вордон ва Гударз оғоз ёфт, ки боиси сустии мамлакат гардид. Ниҳоят сулҳ карданд ва Вордон шоҳ шуд. Вазифаи ӯ шикасти Селевк ва паст намудани нуфузи румиён дар шаҳрҳои юнонишин буд. Шаҳрҳое, ки аҳолии юнонӣ доштанд, аз нооромии дарбор истифода бурда, ба муқобили Ашкониён шӯриш мебардоштанд. Артабон шӯришхоро паҳш кард ва мустақилияти он шаҳрҳоро барҳам дод, шаҳри Селевкро низ забт кард. Аз байн бурдани мустақилияти шаҳрҳои зерин таъсири румиён барои амнияти дохилӣ аҳамияти калон дошт. Шаҳрҳое, ки ҳанӯз дар замони юнониён мустақилият меҳостанд, минбаъд мавқеи пешинро

аз даст дода, дар зери назорати давлати Ашкониён афтоданд ва оҳиста-оҳиста ориёӣ ва ҷонибдори ҳукумати Ашкониён шуданд. Аммо даҳолати Рим ба қорҳои дохилии Ашкониён хотима наёфт. Рим аз муноқишаҳои дарборӣ моҳирона истифода менамуд. Рим аз норозигии бародарон истифода бурда, бо дасти дарбориён Артабанро ба қатл расонд. Даре нагузашта Гударз низ кушта шуд ва Вологези I подшоҳ мешавад. Вай кӯшиш кард Арманистонро, ки ба тасарруфи римиҳо даромада буд, боз гардонад. Бештари ашрофи Арманистон тарафдори ба Ашкониён итоат намудан буданд. Баъди муборизаи дуру дароз лашкари Ашкониён дар соли 63 милодӣ бар римиҳо ғолиб омада, бародари шоҳ – Гирдорро шоҳи Арманистон таъин карданд. Аммо ҳучуми аланду массагетҳо аз тарафи шимол ва Кӯшониён аз шимоли шарқ вазъиятро душвор гардониданд. Лашкари Ашкониён дар шарқ низ сарҳади давлати худро нигоҳ дошта тавонист. Умуман, замони подшоҳии Вологези I замони пурзӯршавӣ ва болоравии империяи Ашкониён ба ҳисоб меравад. Дар ин давра шаҳрҳои нави ориёӣ ба вучуд омаданд. Дар рӯ ба рӯи Селевк шаҳри Вологезгирд сохта шуд, ки вай бояд ҳамчун маркази тичоратӣ ва маъмури нақши Селевки дар дасти римиҳо бударо қоҳиш меод. Дар ҳамин давра барои маънавиёт ва расму оини миллиро қорӣ ва мустақкам намудан мубадон ба гирдоварӣ ва китобати «Авесто» шурӯъ намуданд. Ойини Маздаясно ба сатҳи давлатӣ бардошта шуд. Дар болои сиккаҳои шоҳони ашқонӣ ҳамчун рамзи дини милли мичмари оташ бо шоҳ акс гардид. Ба қоӣ хатту забони юнонӣ хатту забони ориёӣ-пахлавӣ қорӣ гардид.

Лашкарқашии императори Рим ба муқобили Ашқониён. Дар аввали асри II милод дар дарбори шоҳони Ашқонӣ боз кашмақашӣ барои тахт авҷ мегирад ва соли 114 императори Рим аз ин вазъият истифода бурда, ба мамлақати Ашқониён лашқар мекашад. Вай аввал Арманистонро мегирад ва сипас сӯи Байнаннаҳрайн роҳ мекушояд. Кашмақашӣҳои дарборӣ ба лашқари ориёӣҳо имқони қангу муқобилияти қиддӣ қарданро намедоданд. Дастаҳои хурде, ки дар марз ва шаҳрҳо буданд, ба муқобили лашқари бузурги римиҳо истодагарӣ қарда наметавонистанд. Мубориза байни даъвогарони тахту тоҷ – Хусрав ва Вологези II давом дошт. Бисёр шаҳрҳои Байнаннаҳрайн бе мубориза таслим мешуданд. Соли 115 римиҳо дар шимоли Байнаннаҳрайн вазъияти худро устувор намуда, баҳори соли 116 ба сӯи марқа-

зи Ашкониён – шаҳри Тайсафун хучум карданд ва онро ба осонӣ ишғол намуданд. Дар баробари ғаниматҳои бисёр, тахти заррини бо сангҳои қимат ва чавохирот орододаи Ашкониёнро ба яғмо бурданд. Римиҳо ба воситаи Фурут ба халиҷи Порс роҳ ёфтанд.

Римиҳо дар ҳамаи ноҳияҳои ишғолкарда андози вазнин ва русуми худро қорӣ намуданд. Бинобар ин, соли 117 қариб дар тамоми шаҳру деҳаҳои ишғолнамудаи римиён шӯришҳо сар заданд. Шӯришчиён дастаҳои римиёнро нобуд мекарданд. Соли 117 римиҳо аз давлати Ашкониён ронда шуданд. Троян, императори Рим, боз ба хучуми навбатӣ тайёрӣ медид, аммо вафот кард. Императори нав – Адриан бо шоҳи Порт – Вологези II (129–147) нисбатан ором буданд ва кашмакашҳои дарборӣ низ кам шуданд.

Дар аввали солҳои 90-ум боз муборизаҳои дарборӣ авҷ мегиранд. Лашкари римиён аз ин вазъият истифода бурда, Арманистон ва шимолии Байнаннаҳрайнро забт менамояд. Шоҳони вилояти Порс аз ҳукмронии Ашкониён норизо буданд. Онҳо Ашкониёнро саҳроӣ номида, ҳамеша кӯшиши аз итоати онҳо баромаданро доштанд. Вилояти Порс дар замони Ардашер пурқувват шуда буд. Вай ба муқобили лашкари Артабон меҷангад ва ғолиб меояд. Ҳамин тавр, давлати Ашкониён баъди 480 соли ҳукмронӣ ба осонӣ аз байн рафт ва дудмони Сосониён ба сари қудрати сиёсии Ориёнзамин омад.

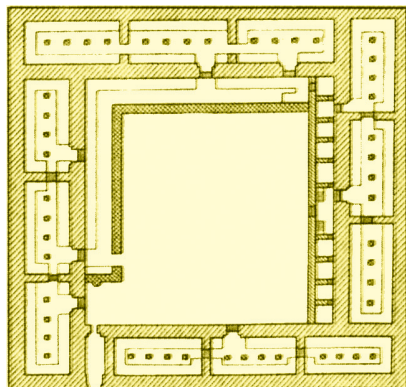
§ 57–58. ФАРҲАНГИ ДАВРОНИ АШКОНИЁН

Хат ва забони Ашкониён. Забони Ашкониён ориёӣ буд, аммо бо шеваи худ аз дигар забонҳои ориёӣ, аз ҷумла порсӣ фарқ дошт. Аз ин лиҳоз он дар адабиёти ориёӣ, аз ҷумла авестой бо номи «пахлавӣ» маъруф аст. Дудмони онҳо аз номи саравлодашон – Ашк ном гирифтаст. Тавре ки аз дарсҳои гузашта медонед, Ашкониён аз сарзамини кунунии Туркманистон, аз ҳудуди Ашқобод (Ашқобод) буданд. Харобаи шаҳри аҷдодии онҳо бо номи Нусай дар масофаи 18 км ғарбтари Ашқобод воқеъ мебошад. Мувофиқи гуфтаи забоншиносон дар қадим ин мардум «паржав» ё «пархав» ном доштанд ва вожаи «пахлавӣ» аз онҳо баромада, маънояш дар забони имрӯза пахлавон мебошад.

Вақте Ашкониён лашкари Селевкиёнро шикаст доданд ва дар сарзамини бобоияшон – Деҳистону Гургон мустақил шуданд, ба ҳукмронии юнониҳо сад сол пур шуда буд. Ашкониён забону хатти юнониро хуб медонистанд. Мардуми аҳли илму адаб ва сиёсат ҳама ба хатту забони юнонӣ шинос буданд ва аз ҳамин лиҳоз, онҳо дар давлати навбунёди худ муддати зиёде аз забону хатти юнонӣ истифода намуданд. Вақте ки онҳо юнониёнро аз қаламрави Ориёно ронданд ва комилан мустақил шуданд, ба хатту забони модарии худ баргаштанд. Азбаски хатти «Авесто»-ии замони ҳахоманишӣ фаромӯш шуда буд, Ашкониён хатти оромӣро қабул намуда, ба забони худ мутобиқ карданд. Хат оромӣ ва забон паҳлавӣ буд. Хатти оромӣ дар болои сиккаҳои Меҳрдоди IV бо забони паҳлавӣ навишта шудааст. Ашкониён дар муддати 200 сол хатту забони юнониро истифода мебуданд ва баъди ин дар аввали асри якуми милодӣ ба хатту забони худ мегузаранд. Дар ватани падарияшон шаҳри Нусай (Нисо, Насо), 2000 хуччат дар болои пораҳои сафол бо хатти оромӣ ва забони паҳлавӣ ёфт шуданд, ки онҳо оид ба даромаду баромади дарбор маълумот медиҳанд. Алифҳои паҳлавӣ 22 ҳарф дорад ва дар асоси он матнҳои авестой ва дигар китобҳои навишта шудаанд. Забони паҳлавӣ ба забони имрӯзаи мо хеле наздик аст. Дар он бисёр калимаҳои забони тоҷикӣ, ба монанди хона, май, шодиён, мох, зан, одам, жарф ва ғайра истифода мешаванд. Аҳамияту нақши давлати Ашкониён пеш аз ҳама дар гирд овардан ва ба забони паҳлавӣ навиштани матнҳои авестой ва садҳо китобҳои дигар буд, ки дар замони истилои араб нобуд карда шуданд. Шохномаи пеш аз ислом бо номи «Худойнома», «Форснома», «Ардавирофнома», «Дарахти Асурик» ва чандин китоби дигар ба ин забон навишта шудаанд. Забони паҳлавӣ дар ташаккул ва тақомули забони имрӯзаи форсии тоҷикӣ нақши бузург дорад.

Хунари меъмории. Дар замони давлати Ашкониён, ки зиёда аз 400 сол арзи вучуд кард, бисёр шаҳрҳои бузурги марказӣ, маъмурӣ ва тичоратӣ пайдо шуданд, ки дар тамаддуни ҷаҳон нақши бузург бозидаанд. Нусай дар даврони исломӣ бо номи Нисо машҳур шуд. Ин шаҳри Ашкониён, яъне Нисо яке аз марказҳои маъмурӣ, хунармандӣ, санъати тасвирӣ ва тичоратӣ буда, дар марзи кӯчиёни массагетҳо ва хоразмиён воқеъ буд. Шохони Ашкониён ҳар сол ин ҷо меомаданд ва дар ободии он кӯшишҳо мекарданд.

Харобаи Нусай аз тарафи бостоншиносон таҳқиқ шудааст ва мо дар бораи қасри шохони он мушаххас суҳан гуфта метавонем. Ҳоло харобаи қасри подшоҳони ашконӣ бо номҳои Нусайи Куҳан ва Нусайи Нав маъруфанд. Нусайи Куҳан дар баландии теппаҳо бунёд гардида, 14 гектар заминро дар бар мегирад. Атрофи онро девори химоявӣ бо 43 бурҷи ихота мекард. Дохили шаҳр бо хонаҳои боҳашамат обод шуда буд. Бостоншиносон ибодатгоҳ ва баъ-

Расм 68. Қасри шохони Ашконӣ дар ватани падариашон Нусай.

зе ҳучраву толорҳои шоҳиро кашф карданд, ки дар шеваи миллии ориёӣ бо истифодаи сабки юнонӣ ва анъанаҳои маҳаллӣ сохта шудаанд. Дар бахши борхона ҳучраҳои бо хумҳои май, ханбаҳои гандум, ҷав, биринҷ ва ғайра вучуд доштанд. Ибодатгоҳ ва толору ҳучраҳои қаср бо сутунҳои сангин, поя ва сарсутунҳои боҳашамат сохта шудаанд. Толорро ҳайкали одамони ростистода, нимпайкараи худоёни юнонӣ ва ориёӣ оро медоданд. Биноҳои шаҳро аз хишти хом ва поҳса якқабата ва дуқабата бо пӯшиши ҳамвор сохтаанд. Хишти пухтаро дар сутунҳо, нимсутунҳо ва фарш истифода бурдаанд. Ғач барои нақшҳои барҷаста ва сафед намудани деворҳо ба кор рафтааст. Деворҳои ибодатгоҳ ва қасрҳо бо рангҳои сурху чигарӣ оро дода шудаанд. Аз харобаи қасрҳо бостоншиносон ҳайкалони худоёну олиҳаҳоро пайдо кардаанд.

Дар замони Ашконийён шаҳри Марв яке аз марказҳои фарҳангӣ, тичоратӣ ва маъмури буда, даҳҳо қасру биноҳои боҳашамат дошт. Дар ин ҷо деҳу биноҳои замони Ашконийён низ таҳқиқ шудаанд.

Ашконийён якҷанд бор пойтахти худро иваз намудаанд. Дар ибтидо маркази шаҳри аҷдодии онҳо Нусай буд. Вақте онҳо ба сӯйи ғарб худуди давлати худро васеъ карданд, пойтахтро ба Ҳекатомпил, шаҳри Саддарвоза, ки дар домани кӯҳи Домғон аст, кӯчониданд. Вақте ки вилояти Модро аз истилогарони Юнону Макдунӣ озод карданд, пойтахтро ба шаҳри Рай ва дар охир ба Тайсафун кӯчониданд. Ашконийён Тайсафунро дар соҳили чапи рӯди Дачла, дар муқобили Селевкия сохта, мехостанд, ки аз он

боҳашаматтар бошад. Онҳо дар бисёр шаҳрҳо маъбади оташи муқаддас, худовандони Митро ва Анохитро сохтаанд. Дар шаҳри Кичовар маъбади Анохитро таҳқиқ намудаанд, ки ҳаҷман хеле бузург аст. Гирдогирди онро се қатор сутунҳои бузург, ки миқдорашон ба 258 мерасид, ихота мекардаанд.

Бинои маъбадро 32 сутуни бузургу боҳашамат оро меоданд. Ин бино аз мақоми олиҳа – Анохита (Ноҳид), дар оини Ашкониён шаҳодат медиҳад.

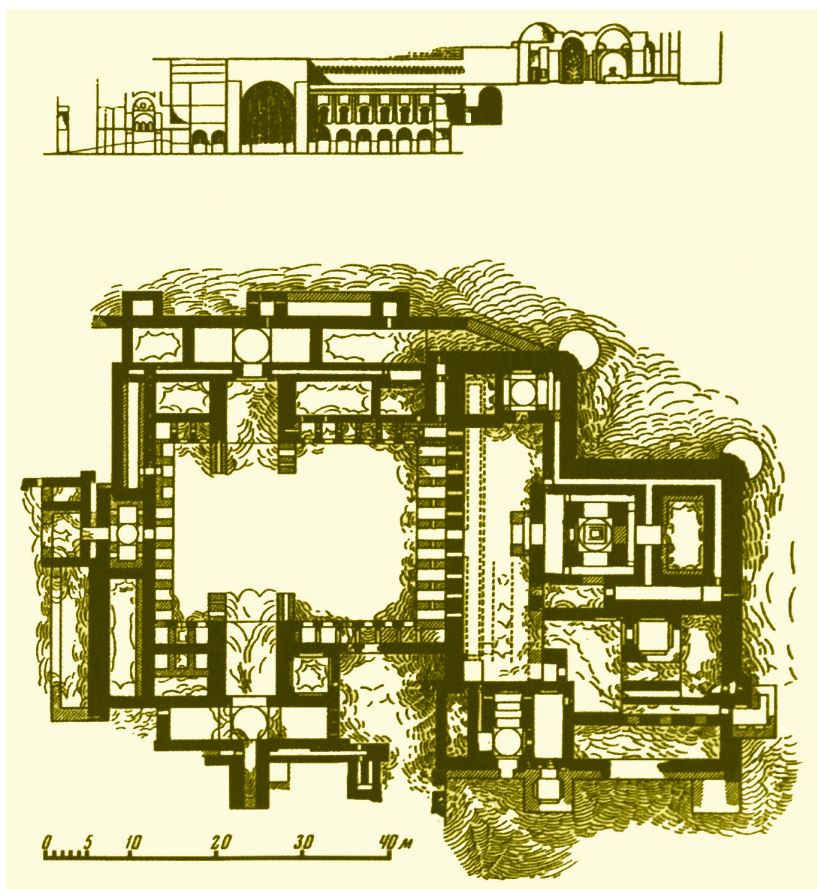
Дар Бобул ва дигар шаҳрҳо театрҳои аз юниён боқимонда амал мекарданд ва бо биноҳои зебою боҳашамати худ аз хунари баланди меъморӣ он замон гувоҳӣ медиҳанд. Яке аз хусусиятҳои меъморӣ ориёӣ ин давра раванг ёфтани пешайвон мебошад, ки дар тамоми қасру маъбадҳо ба назар мерасад.

Яке аз қасрҳои бисёр машҳур замони Ашкониён харобаи Кӯҳи Хоча дар Систон аст. Дар қаср намояндаи дудмони Ашкониён–суриёниҳо мезистанд. Қаср дар ҷазираи кӯли Хомун сохта шудааст. Вай даҳҳо хонаи истиқоматӣ, толорҳои қабули меҳмонон, гармоба ва маъбади оташ дорад. Маркази қасрро ҳавлии бузург ва гирди онро ҳучраҳо бо пешайвонҳои равоқпӯш ихота мекунад. Деворҳои толорҳои қаср бо нақшҳои барҷастаи ғачӣ ва расмҳои рангаи одамон ороиш дошанд.

Хунари тасвирӣ. Ривояте машҳур аст, ки нақшунигор дар ғач бори аввал дар Систон (дар Кӯҳи Хоча) пайдо шуда, баъдан ба Бобулу Рим рафтааст. Бояд тазаққур дод, ки нақшунигори барҷастаи Кӯҳи Хоча санъати баланд дорад, аммо расмҳои дар деворҳо кашидаи рассомони ориёӣ Систон ҳам ҷанбаи миллӣ ва ҳам эллини доранд. Дар расмҳои ёдгории Дураевропос сабки наво пайдо мешавад, ки худоён ба бинанда нигоҳи ҷозибанок доранд. Ин нигоҳ эътиқоду бовари бинандаро ба худоён зиёд мекунад, ё барои парастии онҳо даъват менамояд, яъне бинандаи парастандаро ба худоён мепайвандад.

Ғайр аз ин, дар ин расмҳо кудрати бузурги худовандон нисбат ба инсонӣ камқудрат нишон дода шудааст. Хусусияти дигар он аст, ки расмҳои одамон якранг ифода шуда, камқудратии одами одиро нисбат ба бузургон нишон медиҳанд. Дар санъати ҳайкалтарошӣ таъсири хунари юниён бештар ҳис мешавад. Масалан, ҳайкалҳое, ки аз тоқҳои маъбади гирди Нусай ёфт шуданд, на танҳо симои юнонӣ, балки либос, кулоҳ ва мӯйи сарашон низ ба юниён монанд мебошанд.

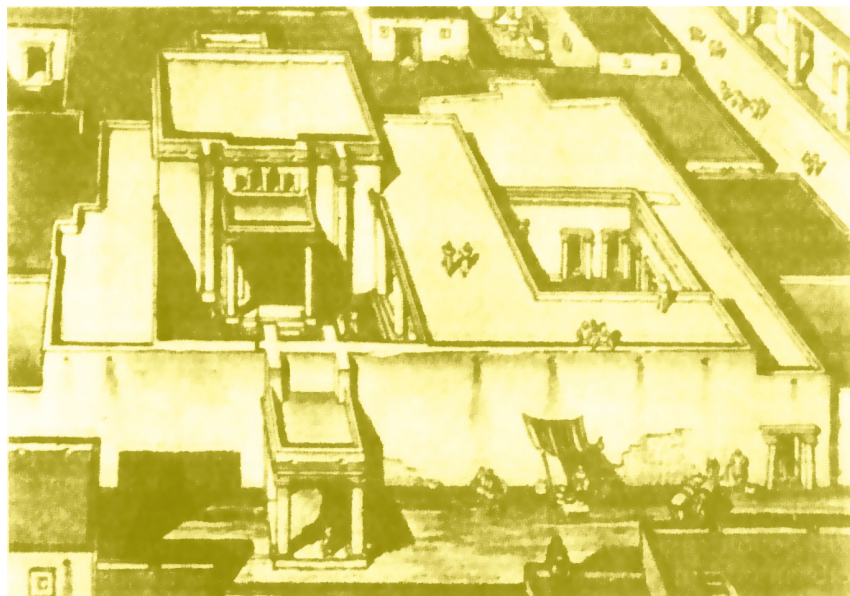
Масалан, хайкали мармарини олиҳаи Нусай аз миён боло урён буда, рӯй, мӯй ва тарзи истодани он ба худоёни юнонӣ шабоҳат дорад. Ҳайкали дуҷум дар либоси дарози хитонӣ то болои пойҳо низ дар сабки юнонӣ сохта шудааст Махсусан, расмҳои барҷастаи болои полуғаҳо (ҷомҳои аз устухони фил ба шакли шохи гов сохташуда) хеле зебо тасвир шудаанд. Дар гирдо-гирди гардани ҷомҳо сахнаи хурсандӣ бо муганниёну одамони нимурён, урён, марду зан, хурду калон, нимодаму нимҳайвон бо иштироки худои май – Дионис акс ёфтаанд. Дар ин сахнаҳо бешак, мазмуну мундариҷаи замони эллини таҷассум гардидаанд. Ин полуғаҳо дар асри II пеш аз милод дар дарбори Ашкониён сохта шудаанд. Муҷассамаҳо ва асарҳои дар сабки эллини сох-

Расми 69. Қасри замони Портҳо. Кӯҳи Хоҷа дар Систон.

ташуда аз он гувоҳӣ медиханд, ки таъсири маданияти Юнон дар атроф хеле зиёд будааст, аммо ҳайкал, расмҳо ва дигар ашӯҳое ҳастанд, ки онҳо хоси тамаддуни ориёӣҳо, яъне Ашкониён мебошанд. Чунин муҷассамаҳо дар шаҳри Ҳатраи замони Ашкониён, дар Байнаннаҳрайн пайдо шудаанд. Масалан, бар рӯи санге ҳайкалҳои се олиҳаи дар болои шер ростистода тасвир шудаанд, ки дар сар қулоҳи ориёӣ, яъне нӯгтез ва дар дасти ростии яке гулчанбари давлат, дар дасти дигаре асо ва дасти сеюмӣ мичмари оташ аст. Дар синаи олиҳаи мобайнӣ расми шер қашида шудааст. Шерсаворӣ ба олиҳаи – Нана хос будааст. Ҳамин тавр, худозанҳо образи олиҳаҳои авестойӣ буда, либоси ориёӣ доранд.

Дар болои пояи баланде дар курсӣ шоҳзана бо либоси миллии ориёӣ нишастааст. Вай як дасташро боло бардошта гӯё оромии бинандагонро талаб мекунад. Аз ҳамин Ҳатра ҳайкали сарҳанге пайдо шудааст, ки дар тан либоси миллии ориёӣ камзул, кандиз, шалвор, дар пой мукӣ ва дар дасти чап шамшер дорад. Ҳайкал симои таърихии сарфармондеҳи кӯшуни Ашкониёнро ифода мекунад. Аз ҳамин ҷо ҳайкалҳои бисёре аз мрамор, санги хоро ва биринҷии мутааллиқ ба шоҳон, шоҳзодагон ва ашрофи Ашкониён ба даст омадаанд, ки бо ҳунари баланд сохта шудаанд.

Расми 70. Намуди барқароркардаи маъбади Гад аз Дураевронос.

Дар Ҳатра на танҳо расму ҳайкали худоёни авестой, юнонӣ, бобули, ошури, суриёни ёфт шудаанд, балки симоҳои худоёни бадии оини Маздаясно, аз ҷумла Аҳриманро низ ёфтаанд. Аҳриман дар сар ду шох, дар дасти чапаш банди саги сесара ва либосаш, пойафзорҳояш ҳама аз мору кажум ва унсурҳои бадӣ ороиш доранд. Дар дасти рости Аҳриман табарчае ҳаст, ки сунбаи он дар шакли сари мор аст. Аз ду китфи Аҳриман ду мор баромадаанд. Рӯи Аҳриман хеле даҳшатовару марговар тасвир шудааст. Дар паҳлуи росташ рамзи шаш кишвари бадӣ, дӯзах ва дар паҳлуи чапаш худозани бадӣ акс гардидаанд. Рассом симои Аҳриманро мувофиқи ривоятҳои авестой кашидааст.

Дар яке аз санҳо нақши барҷастаи худо – Зурвон тасвир шудааст. Ҳайкали худоёни некӣ, бадӣ ва Зурвон аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дини Ашкониён зурвонӣ буд. Танҳо дар оини зурвонӣ сачда ба қувваҳои бадӣ ба назар мерасад.

Аз замони Ашкониён ёдгориҳои зиёди марбут ба динҳои масеҳӣ, буддоӣ ва митроӣ пайдо шудаанд. Ин ёдгориҳо нишон медиҳанд, ки дар худуди давлати Ашкониён пайравони динҳои мазкур низ зиндагонӣ доштаанд. Ёдгориҳои марбути оини калимӣ (яхудӣ) низ вучуд доранд. Худи шоҳони ашконӣ ба оини

Расми 71. Намуди дохилии маъбади Зевс аз Дураевропос.

Расми 72. Худозанҳои шерсавор аз Ҳатра.

Расми 73. Ҳайкали Аҳриман аз шаҳри Ҳатра

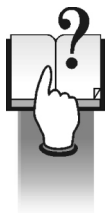
падари худ – Маздаясно эътиқод доштанд. Онҳо дар симои худоёни юнонӣ худоёни авестоиро меиданд. Масалан, дар симои худои бузурги юнониён Зевс – Ахурамаздо, Аполлон – Митро, Геракл – Варахран (Баҳром), Гелиос – Хуршед ва ғайра худоён ва фариштагони авестоиро мепарастиданд. Баъзе олимони дини портиёно дини омезишфтаи образҳои худоёни юнонӣ ва ориёӣ маънидод мекунад.

Дини Ашкониён. Вақте ки Ашкониён дар ватани худ мезишанд, дини онҳо зардуштӣ буд. Вақте ки онҳо ба ҳайати империяи Селевкиён дохил шуданд, баъзе унсурҳои дини юнонӣ ба дини онҳо омезиш ёфт. Аммо вақте ки портҳо Селевкиёно сарнагун намуданд, боз оини Зардушт ривож мегирад. Дар замони шоҳ Билош «Авесто» аз даҳони мубадон гирдоварӣ ва китобат мешавад, ки он нусха то замони мо нарасидааст. Портҳо бисёр худоёни юнониро ба монанди Аполлон дар радифи раббуннавьӣ офтоб Гелиос (Меҳр), Геракл дар образи Баҳром, худои ҷанг ва ғайра мепарастиданд. Аммо Ахурамаздо, Анохид ва Меҳро аз рӯйи «Авесто» мепарастиданд. Аз рӯйи ҳайкали Аҳриман, ки дар яке аз марказҳои порти шаҳри Ҳатра пайдо шуд, маълум мешавад, ки дини онҳо зурвонӣ равияи диниест, ки дар асоси зардуштия ба вучуд омадааст. Зурвонро худованди Замон, падари Ахурамаздо

ва Аҳриман медонистанд, яъне пайрави санавият (духудоӣ) буданд. Баъди нуҳ ҳазор сол Аҳриман худонашро аз даст медиҳад ва Аҳурамаздо дунёро аз бадӣ пок месозад.

Хатти портиҳо «пахлавӣ» ном дошт, ки дар асоси хуруфи авестой тартиб ёфта буд. Забони портиҳоро «пахлавӣ» меномиданд. «Авесто»-и ба дасти мо расида бо забону хатти пахлавӣ навишта шудааст.

САВОЛҲО

- 1. Дар бораи навъи хат ва забони Ашкониён маълумот диҳед. Забони Ашкониён ва забони тоҷикӣ чӣ наздикӣ ва умумият дорад?*
- 2. Доир ба равнақи санъати меъморӣ ва ҳунари тасвирии давраи Ашкониён чӣҳо медонед?*
- 3. Дар бораи ақидаҳои динии Ашкониён маълумот дода метавонед?*

§ 59. ҲУНАРМАНДИҶИ ВА ТИҶОРАТ

Кишоварзӣ. Порт мамлакати паҳновар буд ва заминҳои он барои кишоварзӣ, чорводорӣ ва тиҷорату ҳунармандӣ мусоид буданд. Дар тӯли зиёда аз 400 соли ҳукмронии дудмони Ашкони шароити хуб барои равнақи кишоварзӣ ва шаҳру деҳот фароҳам омад. Асоси хоҷагии вилоятҳои шарқии Ашкониёро заминҳои барои кишоварзӣ ва боғдорӣ мувофиқ ташкил менамуданд. Сарчашмаҳои чинӣ дар бораи давлати Ашкониён навиштаанд, ки онҳо зиндагонии бумӣ доранд ва ба зироаткорӣ машғуланд. Онҳо гандум, ҷав, биринҷ ва май истеҳсол менамоянд. Аз сарчашмаҳои авестой ва бостоншиносӣ маълум аст, ки ба ғайр аз зироатҳои номбурда зағир, нахуд, наск, мош, аз боғдорӣ: себ, нок, зардолу, дар бахши Луристон хурмо ва зайтун; аз сабзавот: харбуза, тарбуз, бодинҷон, бодиринг ва ғайра; аз сабзавот: шибит, райҳон, хулоса ҳамаи зироатҳо ва обҷақориҳои имрӯза парвариш мешудаанд. Махсусан бозёфтҳои бостоншиносӣ ва сарчашмаҳои хаттӣ аз хусуси тоқпарварӣ маълумоти фаровон медиҳанд. Дар минтақаҳои – Ҳирот, Систон, Марв тоқпарварӣ ривоҷ ёфта буд. Заминҳо обӣ ва лалмӣ кишт мешуданд. Маъхазҳо дар бораи аспони портӣ бо

таъриф сухан мегӯянд. Аспҳои порти хеле даванд будаанд. Шароити кӯҳҳои Копетдоғ, ки дар домани онҳо шаҳри Нусай ҷой дорад, барои парвариши асп хеле мувофиқ аст. Ин ҷо обҳои равон ва чарогоҳҳои сералаф бисёранд. Аспони зоти порти имрӯз бо номи аспони тездави ахалтекинии туркманӣ машхуранд.

Дар ҳамон давра дар сарзаминҳои Марв, Бохтар ва Суғд шутурпарварӣ ва умуман, парвариши чорвои шохдори калон ва хурд хеле раванқ дошт. Дар шимолу шарқии давлати Ашкониён қабилҳои чорводори массагетҳо – сақоҳои тӯр мезистанд ва зиндагии кӯчӣ ба сар мебуданд.

Хунармандӣ. Азбаски дар қаламрави Ашкониён чорводорӣ, аз ҷумла ғусфандпарварӣ ва шутурпарварӣ ривҷ дошт, пашм хеле зиёд буд, ки аз он чакман, кандиз, намад ва гилему дигар матоҳо тайёр мекарданд. Маъхазҳо аз гилембофии Ашкониён ёдовар мешаванд. Гилемҳо – қолинҳои имрӯзаи туркманӣ, ки хеле машхуранд, дар асоси анбанаҳои он замон бофта мешаванд.

Кулолгарӣ. Дар ин давра санъати кулолгарӣ хеле раванқ меёбад. Зарфсозон дар коргоҳи худ аз хунари юнониён, бобулиён, ошӯриён ва гузаштагонӣ худ – Ҳахоманишиён хуб истифода кардаанд. Кулолгарон ҳайкалсозони моҳир низ будаанд. Ҳайкали бисёр худоён аз гил бо тамоми нозукиҳои санъати тасвирӣ сохта шудаанд. Дар гил муҳрҳо, расмҳои барҷастаи гов, асп, паранда, бози давлат, шер ва ғайра сабт шудаанд.

Дар соҳаи заргарӣ устодони ориёӣ ба хунари баланд соҳиб шуда буданд. Онҳо аз тилло, нуқра, биринҷӣ зебу зинати занона, мардона ва дигар ашёи зиндагии рӯзгор месохтанд. Дар он давра мардону занон гарданбанд, бозубандҳо ва ғӯшворҳо аз маъданҳои қиматбаҳо доштанд ва заргарон мувофиқи фармоиш барои онҳо ашёи ороишӣ месохтанд.

Маъдангудозӣ. Дар замони Ашкониён истеҳсоли маъданҳои зеризаминӣ низ раванқ мегирад. Истеҳсоли ранг, санги мармар, сангҳои сохтмонӣ ва дигар сангҳои қиматбаҳо барои сохтмони биноҳои боҳашамат ва зарфсозӣ ва ҳайкалтарошиву ашёи ороишӣ ривҷ доштанд. Дар Хуросон сангтарошҳо мичмар, деғу табақ ва косою пиёла месохтанд.

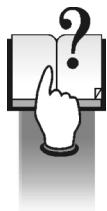
Дар ин давра истеҳсоли мису биринҷӣ ва оҳан низ раванқ ёфта, аз онҳо афзорҳои рӯзгор, аслиха, чавшан, шамшер, корд, ханҷар, пайкон, найза, бел, каланд, дос, табар, теша ва испор сохтаанд.

Тичорат. Замони ҳукмронии Ашкониён замони равнақу ривочи Роҳи абрешим ва тичорати дохилию хориҷӣ буд. Дар замони Ашкониён пули асосии муомилот сиккаҳои нуқра буданд, ки дирҳам ном доштанд. Дар аввал онҳо дар асоси анъанаи пули Юнону Мақдунӣ амал мекарданд. Дар асри II пеш аз милод Ашкониён дирҳамҳои хоси худро бо вазну ҳаҷми муайян мебароварданд. Аммо пули давлати Порт ба муомилоти байналмилалӣ, аз ҷумла Рим вобастагӣ дошт ва онро мувофиқи динори римиён сикка мезаданд. Дар асри I милодӣ Рим ба муомилоти сиккаҳои тиллоӣ мегузарад ва сифати тангаҳои нуқра коҳиш меёбад.

То ин вақт тангаҳои портӣ сифатан аз тангаҳои римиён беҳтар буданд ва арзиши онҳо аз пули римиён баландтар буд. Аз ин ҷост, ки сиккаҳои нуқраи портӣ дар Аврупо, Қафқоз, Миср, мамлакатҳои Шарқи Наздик, соҳилҳои баҳри Сиёҳ, қошғару Хутан ва Чин пайдо шудаанд. Харитаи тангаҳои ёфтшудаи портӣ далели муносибатҳои васеи тичоратии портӣ дар он замон мебошад.

Ҳар сол аз Чин аз 5 то 12 қорвони бузург ба сӯйи Ғарб мерафтанд. Онҳо дар фурӯшгоҳҳои шаҳрҳои ориёӣҳо иштирок менамуданд. Дар бозорҳо оҳан, устухони фил, биринҷи Ҳиндустон, шохӣ ва коса, табақ ва пиёлаҳои чинӣ, порча, гулдӯзиҳо, аспони ориёӣ, ҷӯбҳои ороишии Шарқи Наздик, матоъҳои пахтагину пашмӣ, кандизҳо барои саворагон, чизҳои ороишӣ зебу зинатӣ фурӯхта мешуданд.

Аз Хоразм то Тирмиз роҳи тичоратии киштигард амал мекард. Бозёфтҳои бостоншиносӣ аз Нусай нишон медиҳанд, ки ашрофи Ашконӣ дар рӯзгори худ молҳои хориҷӣ – аз Рим зарфҳои шишагин, аз Чин шохӣ ва чиниворӣ, аз Ҳиндустон устухони фил, ҷавохирот ва амсоли инҳоро истифода мекарданд ва зиндагонии бошукӯҳ доштанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Кадом навъи зироатҳо, сабзавот ва мевачотро ориёӣҳои давлати Порт истеҳсол мекарданд?
2. Ҳунармандӣ дар кадом сатҳ қарор дошт? Номбар кунед.
3. Ориёӣҳои портӣ кадом навъи маҳсулоти ватаниро ба бозори хориҷа мебароварданд?

БОБИ VII КЎШОНИЁН

§ 60–61. ИМПЕРИЯИ КУШОНИЁН

Пайдоиши Кӯшониён. Дар асри II пеш аз милод дар марзи шарқии империяи Порт кӯчиёни сакоӣ, аз ҷумла Кӯшониён пайдо шуданд. Онҳо давлати Юнонии Бохтариро барҳам дода, ба давлати Ашкониён таҳдид доштанд. Мувофиқи ривояти таърихӣ қабилаҳои ориёии сакоӣ, ки дар сахроҳои Тӯрон мезистанд, мададгори асосии Ашкониён дар ҷангҳои зидди юнониён буданд. Дар солҳои подшоҳии Фарҳоди II (138 пеш аз милод) Селевкиён ба сарзамини Ашкониён ҳуҷум оварда, Бобулро гирифтанд, аммо аҳолии Ориёнои Фарбӣ шӯриш бардошта, ба лашкари Фарҳод ёрӣ доданд ва юнониёни омадаро торумор намуданд. Фарҳод сакоихоро ба ёрӣ талабида буд, аммо вақте онҳо омаданд, юнониҳоро аз мамлакат пеш карда буданд. Сакоихо аз Фарҳод харҷи омаданро хоستانд, аммо ҷавоби рад гирифтанд. Сакоихо ба ғазаб омада, дар бозгашт шаҳру деҳаҳои Ашкониёнро ғорат карданд. Фарҳод ба муқобили онҳо лашкар кашид, аммо шикаст хӯрд. Ҷанги байни Ашкониён ва сакоихо то соли 120 пеш аз милод давом мекунад ва танҳо ба шоҳаншоҳ Меҳрдоди II (123–87 пеш аз милод) муяссар гардид, ки марзҳои шарқии худро мустаҳкам намояд.

Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ дар асри III пеш аз милод дар Муғулистон, Олтой ва шимолии Чин иттиҳоди хунҳо пайдо мешавад. Дар ҳамсоғии онҳо ҳалқе бо номи йучиҳо мезист. Дар нимаи дуоми асри III пеш аз милод иӯчиҳо ба номи «ҳионҳои сафед» ёд мешаванд, ҷунон пурқудрат шуда буданд, ки аз хунҳо хироч мегирифтанд. Хунҳо дар замони ҳукмронии Модун хеле неру мегиранд ва ба муқобили йучиҳо мубориза мебаранд ва онҳоро шикаст дода, ба сӯи Ҷануб – Хутану Қошғар ва Фарб меронанд.

Йучи ба сӯи Қошғару Суғд меоянд. Онҳое, ки ба тарафи Суғд меоянд, Йучиҳо бузург ва онҳое, ки ба Қошғару Хутан мераванд, Йучиҳои хурд ном мегиранд.

Дар асри II пеш аз милод Йучиҳо ба Суғд омада, ҳукмронии юнониёнро барҳам дода, ҳокимияти худро барқарор менамоянд.

Дар бораи дигаргуниҳои сиёсӣ дар давлати Юнонии Бохтар Страбон менависад, ки қабилаҳои кӯчии тахориҳо ва сакарауқҳо

омада, Суғду Бохтарро аз дасти юниён гирифтанд. Ҳамаи қабилаҳои омада аз кӯчиёни ориёи тӯр буданд, ки заминҳои ориёнишини бумиро аз тачовузгарони юнонӣ озод намуданд.

Дар маъхазҳои чинии давраҳои минбаъд номи усун, ксуен ва гайра пайдо мешаванд, ки мурод аз ҳамон кӯшонихову йучихо – сақоихо-тахориҳо мебошад. Қабилаҳои омада номҳои гуногун доштанд ва баъдан номи умумии тахориҳоро мегиранд. Кӯшон номи саравлоди дудмони шохон будааст ва йучӣ ба маънои сақоӣ меояд.

Озод намудани Бохтар аз истилогарони юнонӣ. Чунбиши қабилаҳои ориёӣ-тӯрҳо аз шимолу шарқ дар масоҳати хеле васеъ сар шуда буд. Гурӯҳи яқум аз шимол аз атрофи рӯди Хоразм ва ҳатто шимолтар ҳам аз сӯи Даҳия ҳаракат намуда, ба империяи Ашқониён таҳдид мекунад. Гурӯҳи дуум сақаракҳо сақоихоӣ тӯри поёноби рӯди Сир ба Суғд ворид шуда, то ба Бохтар меоянд. Гурӯҳи сеюм ба сӯи Синду Ҳинд то ба Помир ва Сақистон меравад ва ин ноҳияҳоро ба тасарруф мебарорад. Гурӯҳи чорум тахориҳо аз Қошғар омада, Даван (Паркана) – Фарғонаро мегирад. Вақте ки гурӯҳҳои мазкур бахшҳои давлати Бохтарро аз Суғду Фарғона то соҳили Ому ва Синду Ҳинд аз юниён гирифтанд, давлати юниён фақат дар бахши Бохтари Марказӣ боқӣ монда буд. Қабилаҳои омада дар бахши Фарғонаву Суғд панҷ шохигарӣ – бағуя ташкил менамоянд. Аммо ҷи тавр ҷанг карда, давлати онҳоро гирифтани Кӯшонӣ маълум нест. Аз сарчашмаҳои юнонӣ бармеояд, ки давлати Бохтар ба шаҳр-давлатҳо (полисҳо) тақсим буд. Вақте ки ҳукумати марказӣ суғт гардид, ин полисҳо худро мустақил ҳисобиданд. Вақте ки кӯчиёни йучӣ бо қувваи даҳчанд зиёд вориди давлати Юнону Бохтарӣ шуданд, ин полисҳо бе ҷанг ба ҳукумати кӯчиён таслим мешаванд.

Ташаккули давлати Кӯшонӣ. Аз ривояти маъхазҳои чинӣ ва сиккаҳои дар ҳар ғӯшаю канори Ориёнои Шарқӣ ёфтшуда маълум мегардад, ки ба ҳудуди давлати Кӯшонӣ Бузург ҳамаи сарзаминҳои ҳозираи Афғонистон, Покистон ва шимоли Ҳиндустон, Қошғару Хутан ва Осиёи Миёна дохил мешуданд. Бостоншиносон аз – Тирмиз то Покистону шимолии Ҳиндустон сиккаҳои ёфтаанд, ки дар як рӯи онҳо нимпайкараи марде тасвир шудааст. Мард мӯйлаб, мӯйҳои дарози ба қафо шоназадаи бо тасма баста дорад. Қиёфаи мард аврупоӣ буда, либосаш ба

либоси Кӯшониён монанд аст. Дар рӯи дигари дирҳам савораи аспе тасвир ёфтааст. Дар миёни савора камарбанд, тирдон ва камонғулак овозон аст. Дар пушти сари савор олиҳаи зафар – Хушатра акс шудааст. Дар гирдогирди танга навиштаҷоти «тиран» – шоҳ Герай, Кӯшон Санаб навишта шудаанд. Калимаи тирани ба забони юнонӣ «шоҳи хурд» мебошад. Герай кӯшидааст, ки тангаҳои худро дар муомилот ҳамчун пули давлати мустақил дар дохили мамлакат қорӣ намояд. Аз рӯи бозёфти тангаҳои давлати Герай дар тамоми Бохтар то шимолии Ҳиндустон доман паҳн карда буд. Бобочон Ғафуров тахмин менамояд, ки Герай номи ориёӣ набуда, таҳаллуси юнонии шоҳи кӯшонӣ мебошад. Шояд ҳамин тавр ҳам бошад, лекин ба ҳар ҳол Кӯшониёни Кабир – дудмони Канишка баъди Герай ба сари қор омадаанд. Аз шаҷараи Канишка бармеояд, ки ӯ ба Герай ҳешовандӣ надошт. Дудмони Канишка Герайро аз тахт бенасиб карда, Кӯшонзаминро муттаҳид сохтаанд ва ин қор дар нимаҳои асри II пеш аз милод сурат гирифтааст.

Расми 74. Империяи Кӯшониён.

Давлатдории Кӯшониён ба ду давра тақсим мешавад: давраи якум аз асри III пеш аз милод то подшоҳии бобокалони Канишкаи Кабир – Кучула Кадфиз, яъне то нимаи дуоми асри II пеш аз милодро фаро мегирад; замони дуом – замони бузургӣ ва равнақи давлатдории Кӯшониён аст, ки асосгузори он Кучула Кадфиз аст.

Шоҳаншоҳ Кучула Кадфиз. Олимон дар асоси сиккаҳои дар маҳалҳои мухталифи Осиёи Марказӣ ва шимоли Ҳиндустон ёфта муайян намуданд, ки Кучула Кадфиз шоҳи якуми Кӯшониёни Бузург аст.

Кучула Кадфиз бобокалони Канишкаи Кабир – асосгузори империяи Кӯшониён мебошад. Вай Герайро, ки аз дигар дудмон буд, сарнагун карда, давлатро ба даст гирифтааст. Мувофиқи хабарии маъхазҳои чинӣ Кучула давлати Ашкониёнро шикаст дода, заминҳои дар бахши Зобул бударо ба тасарруфи худ мебарорад ва сипас Кобул, баъд аз он Пактиёро мегирад. Дар ин ҳуҷум Кучула бахши Панҷоб ва шимоли Ҳиндустонро ба давлати худ ҳамроҳ месозад. Ҳамин тавр, империяро Кӯшониёни Кабирро ташкил менамояд ва дар болои сиккаҳои герайӣ номи худро «Кучула Кадфиз, бағои Кӯшон комилимон» сабт менамояд.

Аз рӯи тангаҳои ёфтшудаи Кучула Кадфиз ба империяи ӯ шимоли Ҳиндустон, Покистон, Бохтар ворид буд. Баъди Кучула Кадфиз писари ӯ Вима Такту Кадфизии II ба сари ҳокимият меояд. Дар тангаҳои Вима Такту унвони шоҳаншоҳи Кӯшон – ҳукмрони ҷаҳон, наҷотбахш навиштаанд. Аз рӯи тангаҳо ва катибаҳои дар шимоли Ҳиндустон ёфтшуда, Вима Такту дар Ҳиндустон худуди давлати худро боз ҳам васеътар намудааст. Тамоми шимоли Ҳиндустони Шимолӣ, аз ҷумла Кашмир низ ба империяи Кӯшониён итоат мекард.

Ислоҳоти пулии Кадфизии II. Баъди Вима Такту подшоҳӣ ба писараш Вима Кадфиз мегузарад. Дар давраи подшоҳии Вима Такту тангаҳои мисин ва шояд симин камбаҳо мегарданд, зеро дар ин вақт дар империяҳои ҷаҳонӣ – Рим ва Порт дар муомилот тангаҳои тилло бароварда мешуданд. Дар дарсҳои гузашта дар бораи рақобати сиёсӣ ва тижоратии империяҳои Риму Порт маълумот гирифта будед. Ин рақобат махсусан барои ба даст даровардани Роҳи Бузурги Абрешим ба сӯи Чин, ки аз худуди империяи Кӯшониён мегузашт, шоҳаншоҳони Кӯшонро дар канор монда наметавонист. Бинобар ин, Кадфизии II ислоҳоти пулӣ мегузаронад. Вай ба муомилот тангаҳои тиллоиро мебарорад, ки

вазни хоси онҳо 8 г буд. Ғайр аз ин нимдинор ва чорякдинор баровард ва онҳоро низ дар муомилот қорӣ кард. То сиккаҳои тиллоии Кадфизи II дар муомилот тангаҳои нуқра ва мисин буданд. Баъди баровардани тангаҳои тилло сиккаҳои нуқра аз муомилот бароварда шуданд. Олимон тахмин менамоянд, ки аз сабаби кам шудани истехсоли нуқра тангаҳои ин маъдан аз муомилот хориҷ мешаванд ва ба ҷойи онҳо сиккаҳои тиллоӣ ба истифода мебароянд. Тангаҳои тилло дар муомилоти байналмилалӣ ва мисин дар дохили мамлакат ба қор мерафтанд.

Ислоҳоти пулии Кадфиз як чорабиниҳои муҳими давлатӣ, иқтисодӣ ба муқобили воридоти пулҳои Риму Порт дар бозори Кӯшонзамин буд. Подшоҳии Кадфизи II давраи пуриқтидор ва болоравии империяи Кӯшонӣён ба ҳисоб меравад. Кадфизи II то асри I милод подшоҳӣ кардааст.

Канишкаи Кабир ва равнақи империяи Кӯшонӣён. Аз катибаи Работак (Афғонистон) маълум мешавад, ки Канишкаи Кабир зиёда аз 30 сол (дар асри якуми милод) ҳукмронӣ кардааст. Дар катибаи Работак Нуқунзук Каралранг ном одам зикр мешавад, ки вай дар катибаи Сурхкӯтал унвони Каралрангро нашошт. Нуқунзук дар соли 31-уми шоҳии Канишка бо фармони ӯ дар таъмир ва обод намудани маъбади оташи оилавии Кӯшонӣён дар Сурхкӯтал иштирок менамояд. Ҳамин тавр, Канишкаи Кабир зиёда аз 30 сол

Расми 75. 1. Тангаи шоҳ Кадфизи II. 2. Тангаи Канишкаи Кабир.

подшоҳӣ намуда, даврони вай замони ба авчи бузургӣ расидани давлати Кӯшонӣён мебошад.

Канишкаи Кабир дар ноҳияи Ҳиндустон се шоҳигарии дигар: Сакет, Кавсанбӣ ва Паталипутр то Сари Чампаро гирифта, тамоми Ҳиндустонро ба итоати худ даровардааст. Шоҳ Канишкаи Кабир дар ин ноҳия якчанд ибодатгоҳ обод менамояд.

1

2

3

4

Расми 76. 1. Сиккаи шоҳ Канишкаи Кабир. 2. Сиккаи шоҳ Васудеяи I. 3. Муҷассамаи Канишкаи Кабир. 4. Муҷассамаи Кадфизи II.

Аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ бармеояд, ки дар замони Канишка тамоми Ҳиндустон, Покистон, Қошғар, Хутан, Осиеи Марказӣ, ғайр аз Марв ва Систон, ба давлати ӯ тобеъ буданд.

Дар замони шоҳаншоҳ Канишкаи Кабир бисёр тағйироти иқтисодӣ, сиёсӣ, забонӣ ва маъмури ба вучуд меоянд. Дар замони падари Канишка – Вима Кадфиз дар болои сиккаҳо худоёни Маздаясно пайдо мешаванд. Дар сиккаҳои Канишкаи Кабир ва писари ӯ Ҳувишка расмҳои худоёни Маздаясно – Митро, Фарро, Нана, Отар, Бод, Варахран (Баҳром), Исфандаромӯз, Хушатра ва ғайра тасвир шуда, худоёни Ҳинду – Буддо ва Шива хеле кам ба назар мерасанд. Ин кори Канишка ва ворисони ӯ ба он далелат мекунад, ки онҳо тақвиятдиҳандаи анъанаҳои милли-орӣ буданд.

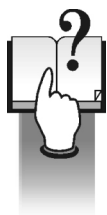
Канишкаи Кабир расман аз забони юнонӣ даст кашида, забони бохтариро забони ориӣ, забони расмии давлатӣ эълон менамояд. Канишкаи Кабир ва ворисони ӯ кӯшидаанд, ки урфу одатҳои аҷдоди худро аз унсурҳои юнонӣ озод намоянд.

Таназзули империяи Кӯшонӣ. Баъди Канишкаи Кабир писараш Ҳувишка ба тахт нишаста, зиёда аз 30 сол подшоҳӣ намунадаст. Агар ӯ то солҳои 35–40 ҳукумат ронда бошад, баъди вай писараш то солҳои 70-уми асри I милод подшоҳӣ мекунад. Баъди Ҳувишка писараш Канишкаи II ба сари қудрат меояд. Махсусан, дар давраи шоҳаншоҳии Васудейва Кӯшонзамин комилан иқтидори худро нигоҳ медошт.

Аз ахбори маъхазҳои аҳди Сосониён, махсусан, замони Шопури I (солҳои 242-272 м.) бармеояд, ки ӯ солҳои 40-уми асри III милодӣ ба шарқ лашкар кашида, Сакистону Ҳиротро мегирад. Дар катибаи «Каъбаи Зардушт» гуфта мешавад, ки «Ҳиндустон ва Кӯшоншаҳр ба ман итоат доштанд». Аммо бозёфтаҳои бостоншиносӣ ва тангаҳо нишон медиҳанд, ки як муддат бахше аз Кӯшонзамин, аз ҷумла Бохтарро Шопури I гирифта буд. Аммо Кобул, Қандаҳор ва вилоятҳои шимоли Ҳиндустон ба Кӯшонӣ Хурд итоат доштанд. Аз манбаҳои хаттӣ бармеояд, ки Кидоршоҳи диловар ба панҷ мулки дар он тарафи Ҳимолой буда ҳуҷум оварда онҳоро тобеи худ мегардонад. Аз ин ривоят маълум мешавад, ки дар охири асри III милод давлати Кӯшонӣ суғурта шуда, шоҳигарии водии Синд аз итоати ҳукумати марказӣ баромада буданд ва Кидоршоҳ онҳоро аз нав ба давлати худ ҳамроҳ менамояд.

Таърихи Кӯшониёнро ба се давра тақсим кардан лозим аст. Давраи якум то подшоҳии Кучула Кадфиз. Давраи дуюм аз Кучула Кадфиз то Васудейва. Ин давраи ҳукмронии Кӯшониёни Кабир буд. Давраи сеюм давраи Кидориён ё Кӯшониёни Хурд номида мешавад ва онҳо аз нимаи асри III то асри IV ҳукм рондаанд. Дар нимаи дуюми асри IV милод ба сари қудрати сиёсӣ Ҳайтолиён меоянд.

САВОЛҲО

1. Империяи Кӯшониён чӣ тавр таъкил ёфт?
2. Чӣ тавр Бохтар аз дастии юнониён озод карда шуд?
3. Дар бораи Кучула Кадфиз маълумот диҳед?
4. Кадфизи II кӣ буд ва ислоҳоти пулии ӯ чӣ тавр гузашт?
5. Доир ба нақши Канишкаи Кабир дар равнақи давлати Кӯшониён чӣҳо медонед?
6. Таназзули давлати Кушониён чӣ тавр сурат гирифт?

§ 62. ШАҲРУ ДЕҲОТ, ИҚТИСОДИЁТ ВА ТИҶОРАТ ДАР ДАВРАИ КӢШОНИЁН

Давлати таъсисдодаи Кӯшониён зиёда аз 400 сол арзи вучуд дошт. Дар ин муддат дар ҳудуди давлати онҳо шаҳру деҳоти бисёре пайдо шуда, вусъат ёфтаанд. Дар қисмати Синду Ҳинд Тақсила, Матхура, Пешовур, Паталипутра, Чампа, Сақат ва ғайра равнақ ёфта, ба шаҳрҳои марказӣ ва ҳунармандию тиҷоратӣ табдил шудаанд. Дар замони Кӯшониён Кобул, Бағром, Каписо ва дигар шаҳрҳо даҳҳо биноҳои боҳашамати маъмурӣ, динӣ, истиқоматӣ доштанд.

Дар Бохтар даҳҳо шаҳрҳо, ба монанди Балх, Бағлон, Тирмиз, Руб, Работак, Самангон, Бағром, Кобул, Бомиён, Чағониён, Толиқон, Қундуз, Душанбе, Кӯлоб ва амсоли инҳо дар авҷи тарраққӣ буданд. Ҳафриёт дар харобаи яке аз шаҳрҳои замони Кӯшониён, ки имрӯз бо номи Дилварзинтеппа машҳур аст, нишон дод, ки шаҳр масоҳати 40 га заминро дошт. Дар шаҳр қасрҳои мӯхташам сохта шуда, деворҳои дохилии онҳо бо расмҳои ашрофзанҳо, мардон дар гирди дастархон, саворагони ҳарбӣ ва қаторӣ бо либоси ранга оро ёфта буданд. Дар шаҳр маъбади оташ ва дигар хонаҳои истиқоматӣ вучуд доштанд. Гирди шаҳрҳо ро де-

вори химоявӣ бо тиркашҳо, бурҷҳо ва дарвозаҳо ихота мекарданд.

Яке аз шаҳрҳои бузурги тичоратӣ Тирмиз буд, дар ин ҷо даҳҳо биноҳои боҳашамати маъмурӣ ва динӣ, аз ҷумла маъбади калони шоҳӣ – Ҳадивака дар Қаратеппаи имрӯза амал мекарданд. Шаҳр аз диж ва шаҳристон иборат буд.

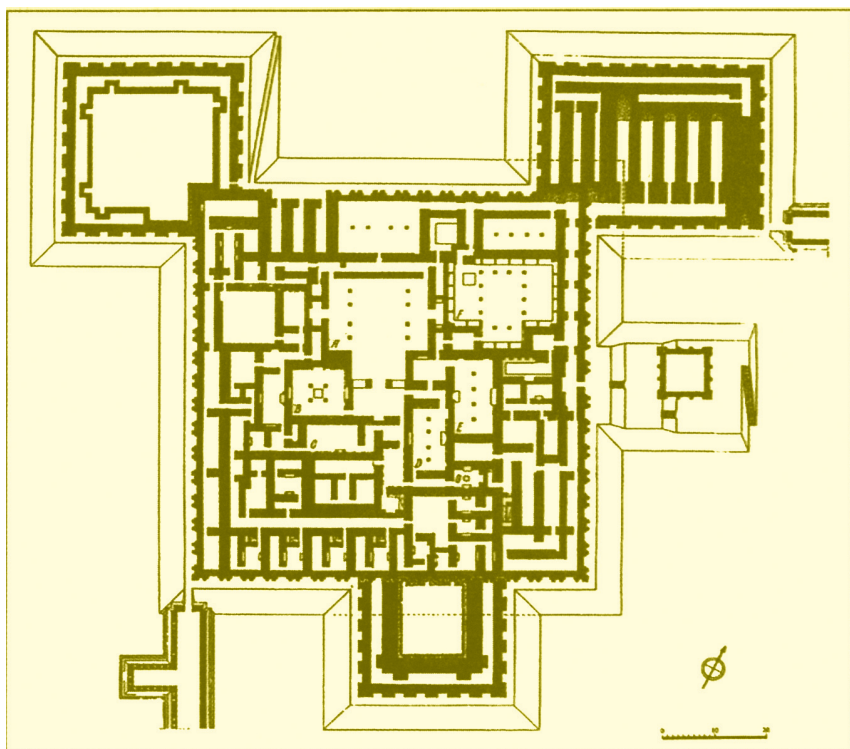
Шаҳрҳо мутобиқи лоиҳаи пешакӣ кашидашуда сохта мешуданд. Бинобар ин, шаҳрҳоро ба кӯча, маҳалла ва гузарҳо тақсим менамуданд. Бузургтарин шаҳри империя Балх – модари шаҳрҳо ҳисоб мегардид.

Яке аз шаҳрҳои калони водии Ҳисори кунунӣ – Ҳамоварон дар назди Деҳнави Тоҷикистон буд. Шаҳр масоҳати зиёда аз 350 га дошт. Шаҳр аз диж ва шаҳристон иборат буд. Атрофи шаҳрро девори химоявии 7 км дарозидошта бо бурҷҳои чоркунҷа муҳофизат мекард. Аз харобаи шаҳр ҳайкалчаҳои гилин, зарфҳо ва сарсутунҳои сангин бо нақшҳои барҷаста ва сари шер пайдо шуданд. Шаҳр хеле обод буда маркази ҳунармандӣ ва тичорат ҳисобида мешуд. Дар ноҳияи Кубодиён деҳаҳо, шаҳрҳо ва биноҳои мухташам вучуд доштаанд.

Деҳаҳои замони кушони кам омӯхта шуданд, аммо онҳо бисёр буданд. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар водии Суғд нишон доданд, ки Суғд яке аз ободтарин ноҳияҳо буд. Шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Навкат, Хучанд, Бағонкат (Ўротеппа) ва садҳо деҳаи обод то Кӯхистони Мастҷоҳ вучуд доштанд.

Яке аз шаҳрҳои хуб омӯхташуда Фир – маркази Хоразм буд. Масоҳати вай 17 га буд. Шаҳр нақшаи чоркунҷаи дарозрӯя дошт. Онро кӯчаҳо ба қисмҳо тақсим мекарданд. Аксари хонаҳо дуқабата сохта шуда, дар ҷойи аз ҳама баланд қасри шоҳ бунёд ёфта буд. Бинои қаср 28 м баландӣ дошта, бо девори химоявии алоҳида ихота шуда буд. Қаср садҳо хонаҳои истиқоматӣ, толорҳои боҳашамати чор-ҳаштсутуна бо суффаю девори пурнақшу ҳайкалҳо, маъбади оташ ва амсоли инҳо дошт. Дар байни шаҳристон ва диж маъбади бузурги оташ ҷой дошт. Аз Фир бойгонии (архив) калони ҳуҷҷатҳои бо хатту забони хоразмӣ навишташуда ёфт шудаанд, ки дар онҳо дар бораи оила ва ғуломони онҳо нақл мекунанд. Ҳуҷҷатҳо дар бораи сохти иҷтимоии хоразмиёни замони Кӯшониён маълумоти муҳим медиҳанд.

Иқтисодиёт дар замони Кӯшониён. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар Ориёнзамини Шарқӣ – Хоразм, Марв, Суғд, Бохтар, Фарғона

Расми 77. Кохи хоразмшоҳон дар шаҳри Фир (ҳоло Гӯпроққалъа).

ва ғайра нишон медиҳанд, ки аксари заминҳои қорам обӣ буданд. Дар водии Вахш аз мавзеи Сарбанд канали қалон ҷағрафӣ буд, ки рӯди Вахшоб то заминҳои ноҳияҳои Леваканд (Лабканд) ва Ҳаловард (ноҳияи имрӯзаи Чалолитдини Румӣ) мерафт. Чунин каналу ҷӯйборҳо дар ҳудуди Ориёнои Шарқӣ ҳазорҳо адад буданд. Зироатҳо ҳам обӣ ва ҳам лалмӣ буданд. Кӯшониён тамоми зироатҳоро, аз ҷумла гандум, ҷав, наск, биринҷ, лӯбиё, пахта, кунҷид мекарданд. Аз меваҷот себ, ангур, нок, анор, анҷир, зардолу, шафтолу, полезиҳо, харбуза, тарбуз, бодиринг, каду ва ғайра парвариш мекарданд. Шудгори заминҳо бо ҷуфти гов ва юғу сипор сурат мегирифт, қариб ҳамаи олоти меҳнат, аз қабилҳои дос, табар, теша, қаланд аз оҳан сохта мешуданд.

Дар замони Кӯшониён ҷорҳои ҳонагӣ ва рамаю галлаи кӯчиён хеле бисёр буданд. Дар даврони Кӯшониён кӯчиёнро сақоиҳои тӯр ташкил мекарданд.

Тичорат. Давраи Кӯшониён, замони оромӣ, амонӣ ва равнақи шаҳру деҳот, хунармандӣ ва махсусан савдои дохилию хориҷӣ буд. Тангаҳои сершумори мисӣ ва тиллоӣ, ки бостоншиносон ва мардум дар харобаи шаҳру деҳоти замони Кӯшониён меёбанд, аз вусъату ривочи савдои дохилӣ ва хориҷӣ шаҳодат медиҳанд. Тангаҳои мисӣ чун анъана дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ ва тилло дар бозори хориҷӣ истифода мешуданд. Ҳар як шох дар болои тангаҳо расми худ, мичмари оташ ва дар рӯйи дигараш расми асп ё гов бо олиҳаи Давонасп ё фариштаи дигареро сикка мезад.

Дар он замон дунё дар зери назорати чор империяи бузург: Рим, Порт, Кушон ва Чин буд. Робитаҳои тичоратии байни империяҳои мавҷуда ривоч дошт. Аз чор империя дутоаш ба ориёӣҳо нисбат доштанд. Бозёфти тангаҳои римӣ дар Кӯшонзамин далели он мебошад, ки муносибатҳои тичорат бо римӣҳо хеле дар авҷ буд. Таърихнигори римӣ Плиний менависад, ки маъдан, аз ҷумла оҳанро ба Рим аз Кӯшонзамин меоварданд. Роҳи Бузурги Абрешим аз қаламрави Кӯшониён мегузашт ва моли оварда аз Ҳинду Чин пеш аз ҳама дар бозорҳои Суғд, Бохтар, Кобулу Зобул савдо мешуд ва баъд ба Ориёноӣ Ғарбӣ ва Рим мерафт. Либоси шоҳон ва давлатмандон бештар аз шохӣ буд. Бофандагони Кӯшонзамин шохӣҳои гуногун, матоъҳои пашмӣ, пахтагин, гилемҳо ва ғайра мебофтанд ва зардӯзию гулдӯзӣ мекарданд. Дар яке аз ғӯрҳо аз ноҳияи Фархор камзулчае пайдо шуд, ки дар пушти он бо сим нақши дарахтро бо булбулҳои дар шохи он нишаста акс кардаанд. Дар Бохтар кандизҳо (чакман) барои саворагон дӯхтаю бофта мешуданд. Дар Бадахшон лочварду лаъл, аз кӯҳҳои Буттамон навшодир, аз водии Чағониён заъфарон ва ғайра ба бозорҳои ҷаҳонӣ мерафт.

Аспони хатлонӣ ва фарғонию портиро беҳтарин ва хуштарин моли ҷаҳонӣ меҳисобиданд. Дар васфи аспони ориёӣ афсонаю ривоятҳо мегуфтанд ва бо нархи тилло харидорӣ мекарданд. Савдо на танҳо бо шарқу ғарб ва ҷануб, балки бо шимол – соҳилҳои рӯди Охшиён, Сибир ва Қафқоз хеле авҷ гирифта буд. Дар Кимерия (Қрим) Суғдак ном шаҳре пайдо мешавад, ки то ҳоло вучуд дорад ва бунёди он ба савдогарони Суғд нисбат дорад. Алҳол онро Сугдак меноманд.

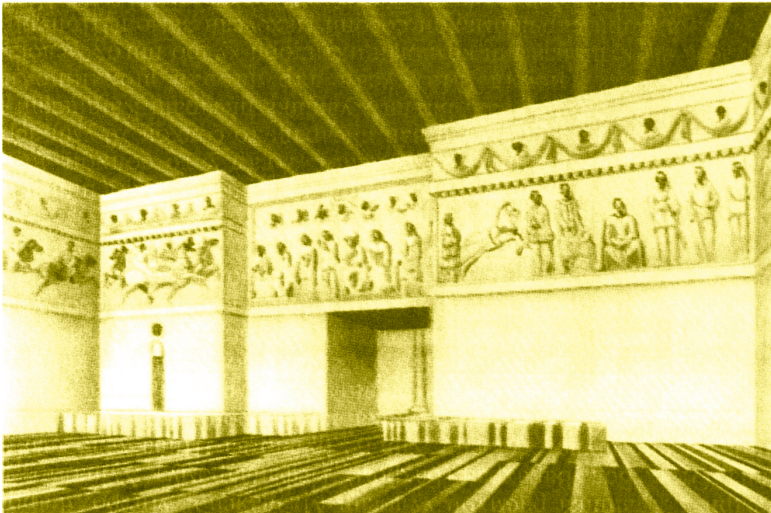

САВОЛҲО

- 1. Кадом шахрҳои давраи Кӯшониёнро медонед ва онҳо дар кадом зинаи тараққиёт буданд?*
- 2. Иқтисодиёт дар замони Кӯшониён дар кадом ҷароға қарор дошт?*
- 3. Робитаҳои тиҷорати дохиливу хориҷии Кӯшониёнро номбар карда метавонед?*

§ 63-64. ФАРҲАНГИ ЗАМОНИ КҶШОНИЁН

Меъмори ва ҳунармандӣ. Меъмори кушони дар сохтмони қасро, маъбад, биноҳои маъмури сабки эллиниро истифода кардаанд. Биноҳо як, ду ва ҳатто се қабат буданд. Деворҳо хеле гафс сохта мешуданд, Ғафсии баъзе деворҳо то 1,5 м мерасид. Масолеҳи бинокори вобаста ба захираҳои табиӣ маҳалҳо буд.

Расми 78. Қасри замони Кӯшониён дар Бохтар (Холчаён).

Расми 79. 1-2. Осорҳои модҳо аз Бағром.

Дар кӯхистон аз санг, дар ҷойҳои хокдор аз поҳса ва хиштҳои хом истифода кардаанд. Маъбаду қасрҳо бо пешайвон, долонҳои бисёрестуна оро дода мешуданд. Сутунҳо аз оҳаксанг тарошида шуда, бо расмҳои барҷастаи одамон, ҳайвонҳои афсонавӣ ориш доштанд. Сарсутунҳо гуногун буда аз бузургӣ, шахомат ва зебоии санъати меъморӣ он замон шаҳодат медиҳанд. Намоҳои даруну беруни қасру маъбадҳоро ҳайкалу расмҳои худоён ва бузургони ориёӣ оро меоданд. Дар ин бора ҳафриёти Холҷаён

дар Бохтар, Бағром (назди Кобул), Мадхура дар Ҳиндустон шаҳодат медиҳанд. Дар сохтмони иморатҳо усулҳои аркбандӣ, пӯшишҳои гунбазӣ, харпушт (равокӣ), ҳамвор ба воситаи ҷӯбу сутунҳо хеле маъмул буд. Ҳунармандӣ ҳамчун касб дар шаҳру деҳот равнақ дошт.

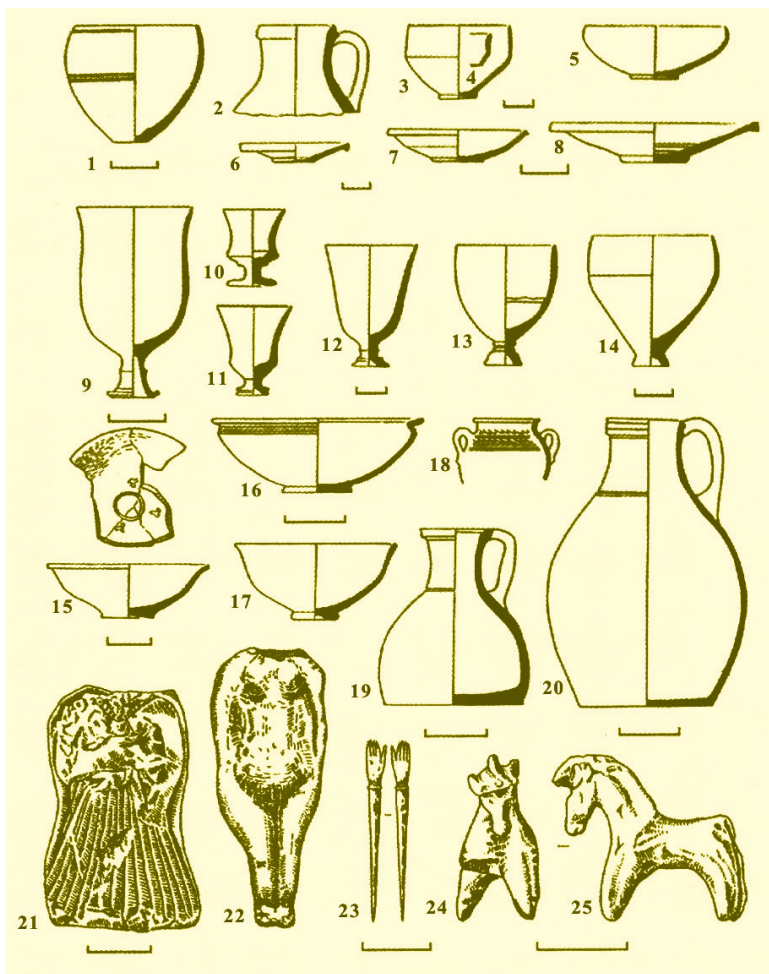
Кулолӣ яке аз касбҳои машҳури замони Кӯшонӣён буд. Онҳо дар чархи кулолӣ зарфҳои гуногун, аз қабилҳои хурмаҳои дугӯша, коса, ҷомҳо, қадаҳои пошнабаланд, ҳайкалчаҳои олиҳаҳои авестӣ,

Расми 80. Акси меъморӣ дар устухони фил (Бағром).

аз чумла Нана ва дигаронро месохтанд ва бо ранги сурху сафед оро дода, дар хумдонҳо мепухтанд. Зарфҳои замони Кӯшониён хеле босифат буда, аз санъати баланди кулолии он замон шаҳодат медиҳанд. Махсусан қадаҳу чомҳо чунон нозук сохта шудаанд, ки кас аз дидани онҳо лаззат мебарад.

Зебу зинат аз гӯрхонаҳои кӯшонӣ (қабрҳои Тиллотеппаи Бохтар) бо санъати баланди заргариӣ худ касро ба ҳайрат меоранд. Ин қабрҳо ба шохзодагони кӯшонӣ нисбатдоранд. Ли-

Расми 81. 1-20. Зарфҳо. 21-22. Муҷассамаҳои худоён.
23. Фарқростунак. 24. Ҳайкалчаи асп.

бос, гардан, дасту ангушт, гӯш ва каллапӯшу пойафзори зану марди гӯронидашуда бо тилловорӣ зинат ёфтаанд. Дар гӯшҳо гӯшворҳои гуногун, аз чумла қафасӣ, зирадор, гарданбандҳои шаддадор доштанд.

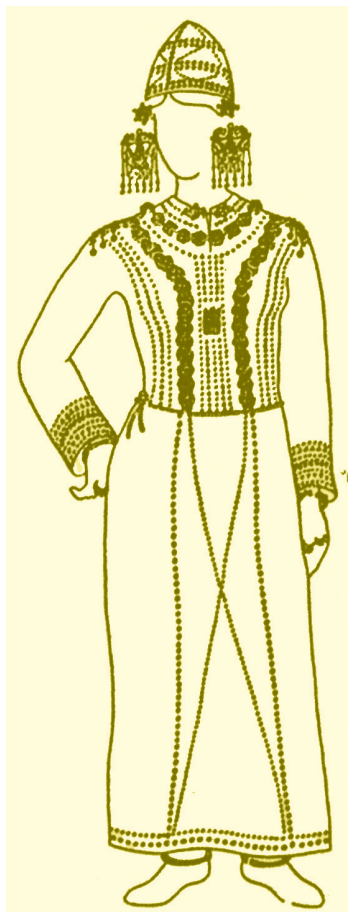
Санъати заргарӣ, мисгарӣ, симгарӣ, оҳангарӣ хеле тараққӣ карда буд. Аз маъданҳои оҳан асбоб, афзорҳои корӣ ва яроқҳои ҷангиро бо маҳорати баланд месохтанд. Махсусан дар ин давра сохтани камони мураккаб вусъат меёбад. Камон аз панҷ пайванди пулакчаҳои устухонӣ ё шохӣ иборат буд ва хеле зебо

хотамкорӣ мешуд. Агарчи ин камон дар Кӯшонзамин такмил ёфтааст, дар Аврупо онро «камони сосонӣ» ном ниҳодаанд, ки дуруст нест. Ин камон ба воситаи тӯрҳои сармат ба Аврупо то ба Шотландия ва дар Ҷануби Шарқ ба Чину Ҳинд паҳн мешавад. Лашкар бо ханҷар ва камону шамшер, сипар, ҷавшану тоскулҳои зирехдори оҳанӣ таъмин буд.

Осори хаттии замони Кӯшониён.

Дар яке аз дарсҳо маълумот пайдо карда будед, ки халқҳои ориёии Бохтар, Хоразм, Суғд, Порс, Сако-Хутан дар асри IV пеш аз милод дар асоси хати оромӣ алифбои худро тартиб дода буданд. Ориёӣҳои ноҳияҳои зикршуда агарчи як халқ буданд ва як забон доштанд, бо вучуди ин бо лаҳчаҳои ба худ хос ҳарф мезаданд ва аз ҳамин лиҳоз мувофиқи лаҳчаашон алифбо сохтаанд.

Мактубҳои кӯшнаи суғдӣ аз Хутан, ки ба солҳои 312–313-уми милод мансубанд, ба даст омаданд ва ин ҳуҷҷатҳо на танҳо осори бузурги таърихи мо мебошанд, балки намунаи беҳтарини насли он замон низ ба ҳисоб мераванд. Дар ин мактубҳо зисту зиндагии суғдиёни шаҳрҳои атро-

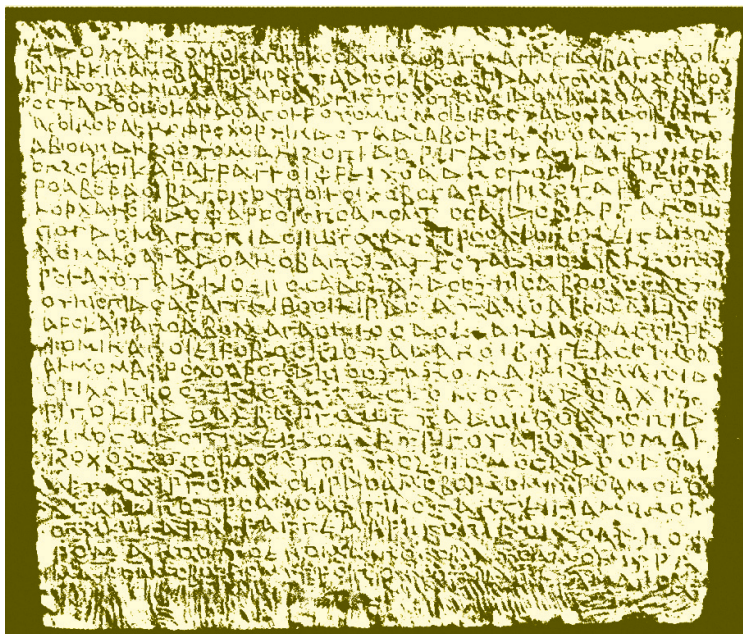

Расми 82. Либоси шохзани кӯшонӣ аз гӯрҳои Тиллотепна.

фи Роҳи Абрешим инъикос ёфтаанд. Масалан, дар яке аз мактубҳо дар бораи омадани хиёниён, гарсу ваҳму ҳароси мардум, ғорату харобкориҳо кардани онҳо сухан меравад. Мактуби дигаре аз номи Майвандча ном зани ҷавоне ба модараш мебошад, ки ӯ дар бораи одами бад будани шавҳараш – Намадод ба модараш шикоят кардааст. Дар мактуби сеюмӣ Майвандча ба иштибоҳи худаш – дар бораи аслан нашинохтани шавҳараш, ки одами хуб будааст, иқрор мешавад.

Осори хаттии бохтариён пеш аз истилоҳи Искандари Мақдунӣ боқӣ намондааст. Мақдуниён дар ҳудуди империяи худ хатту забони юнониро ҷорӣ намуданд ва ба хатту забони бохтарӣ эҳтиҷи камтар монд. Аввалҳо Кушониён хати забони юнониро дар қорҳои давлатдорӣ васеъ истифода мекарданд, вале дар давраи салтанати Канишкаи Кабир ҳарчанд хатти юнонӣ нигоҳ дошта шуда бошад ҳам, вале ҷойи забони юнониро забони бохтарӣ гирифт. Далели ин гуфтаҳо катибаи аз Работак ёфтшуда мебошад. Баъди барҳам хӯрдани империяи Кушониён забони бохтарӣ камаш боз 600 соли

Расми 83. Катибаи Сурхкӯтал. Фармони Канишкаи Кабир дар бораи таъмири маъбади отаи.

дигар забони ҳукмрон, яъне забони давлати Ҳайтолиён буд ва то истилои араб забони умуман тоҷикон ҳисоб мешуд. Ин забон дар давраи истилои араб бо номи дарӣ, яъне забони расмии адабӣ маъруф шуда, бо номи порсӣ ё порсии дарӣ дар замони Сомониён дар тамоми Тоҷикзамин паҳн гардид.

Аз замони ҳукмронии Канишкаи Кабир ду катибаи бузург пайдо шудаанд. Катибаи якум бо номи Катибаи Сурхкӯтал маъруф буда, соли 1957 аз тарафи бостоншиносони фаронсавӣ дар Сурхкӯтал ном ҷойи назди Бағлони Афғонистон ёфт шуд. Катиба ба соли 31-уми подшоҳии Канишка тааллуқ дорад. Дар он дар бораи таъмири маъбади оташи оилавии шоҳони Кӯшон суҳан меравад, ки беоб монда хароб шуда буд. Канишка ба Нуқунзук ном амалдори худ фармон медиҳад, ки маъбадро таъмир намояд, чоҳҳои обро тоза кунад, то ки дубора хароб нашавад ва ҳудоён онро тарк накунанд.

Дар харобаи марказии Хоразмшоҳон – Фир осори хаттии хоразмӣ ёфт шудааст, ки бисёри онҳо хонда шудаанд.

Дар Дилварзинтеппа ном ёдгории замони Кӯшониён катибаҳо ба хати бохтарии оромиасос ёфт шудаанд, ки ба замони Кӯшониёни Кабир, аз ҷумла Хувишка – писари Канишкаи Кабир нисбат доранд. Ин хат дар замони Кӯшониён арзи вучуд дошт, аммо ҳуҷҷатҳои расмии давлатӣ ба хатти ҷунонӣ навишта мешуданд.

Дини Кӯшониён. Дар бораи эътиқодоти динии Кӯшониён фикру мулоҳизаҳои муҳталиф вучуд доштанд, ки ба онҳо навиштаҷоти катибаи Работак хотима бахшид. То кашфи катибаи Работак бисёр олимони дини қушоншоҳонро буддой меҳисобиданд. Аммо ин ақидаро тангаҳои шоҳони қушонӣ рад менамоянд. Дар болои сиккаҳои бештар симои худоёни авестой акс ёфтаанд. Аз парвардигорони ҳинду ҷафат ду нафар – Шива ва Буддо як бор акс ёфтаанду ҳалос.

Таҳлили маъхазҳои сугдӣ, хоразмӣ ва катибаҳои бохтарӣ ба он далолат мекунанд, ки дини ориёӣҳои шарқӣ як буд, яъне онҳо ба Аҳурамаздо ва бағҳои бисёри авестой, аз ҷумла қувваи бадӣ – аҳриманӣ бовар доштанд. Ба ғайр аз маъбадҳои оташ боз маъбадҳои худоён вучуд доштанд. Мо инро аз катибаи Работак фаҳмидем, ки дар он гуфта мешавад: «Подшоҳ Канишка ба шофар Нуқунзук фармон медиҳад, ки маъбаде барои худоён (бағон) бисозад ва дар он ҳайкалонии худозанҳо Умма дар ҷойи аввал, худои Хурмуз офарандаи хушиҳо, Сурушард, Нарса, Меҳр, Маҳашон

ва Висакха тарошида гузошта шаванд». Ва боз дар фармон гуфта мешавад, ки ҳайкалони шоҳони зерин: шоҳ Кучула Кадфиз, бобокалонаш шоҳ Вима, Такту бобояш, шоҳ Вима Кадфиз падараш ва худаш – Канишқаро тайёр карда, дар ибодатгоҳ гузоранд. Бигуздор... худоёни зикршуда шоҳаншоҳ Канишқаро мададрасон бошанд». Дини ориёиҳои шарқӣ аз оини ориёиҳои ғарбии замони Сосониён фарқ дошт. Аммо нақшаи маъбадҳои оташи Ориёнои Шарқӣ ба монанди Ориёнои Ғарбӣ буданд.

Дар маъбади оташи Ориёнои Шарқӣ расму ҳайкалони худоён гузошта шуда буданд. Ғайр аз маъбадҳои оташ боз маъбадҳои бағистонҳо буданд, ки дар онҳо ҳайкалу расмҳои худоён ва фариштагони «Авесто»-и оини Маздаясно, аз чумла Ҳурмуз, Меҳр, Моҳ Оташ, Бод, Амшосипандон, Маздован, Охшо (Вахш – худои обу рӯд ва рӯдҳои укёнусҳо), Анохита – Нана ва шоҳон, ки мартабаи худӣ доштанд, гузошта мешуданд.

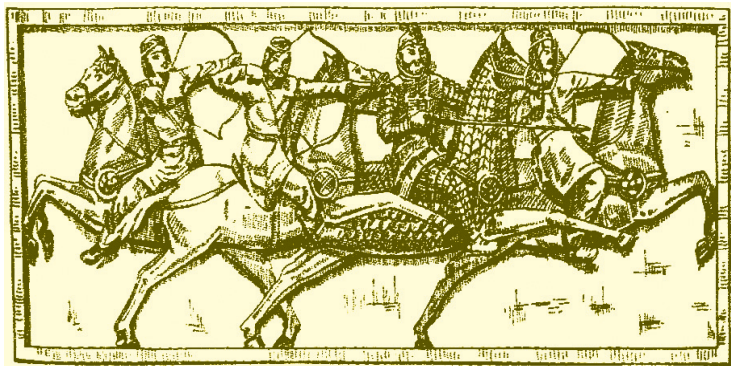
Дар замони Кӯшонӣ расми гӯронидан дар байни мардуми Ориёнои Шарқӣ қариб якхела буд. Дар Суғд, Хоразм, Фарғона ва Бохтар мурдагонро дар дахма мегузоштанд ва баъд устухонҳояшонро дар танбарҳо (сандуқҳои тобутшакл) гирифта, дар фарвартиқҳо (мақбара, мазор) нигоҳ медоштанд. Дар деҳаҳо баъзеҳо мурдаро дар хумҳо мегӯрониданд.

Ҳафрийи қабристонии Тиллотеппа дар Бохтари Шимолӣ нишон дод, ки як авлоди кӯшоншоҳон бо камзӯл, курта, шалвор ва каллапӯшхояшон, ки бо тиллобаргҳо, ҷавохирот ороиш доштанд, гӯр карда шудаанд. Тилло рамзи покии наҷодӣ ва динии ориёӣ буд. Сарулибоси бо тилло ородошта ба дини Маздаясно нисбат доштани онҳоро нишон медиҳад. Дар болои тангаҳои мисин ва тиллои кӯшоншоҳон мичмари оташ ҳаққокӣ шудааст, ки шоҳ дар оташ чизҳои хушбӯӣ илова мекунад. Акси мичмари оташ дар тангаҳо далели ба дини Маздаясно тааллуқ доштани кӯшоншоҳонро нишон медиҳад.

Ҳунари тасвири ва ҳайкалтарошӣ. Замони Кӯшонӣ давраи

Расми 84. Ҳайкали шоҳзода.

Расми 85. Расми барҷаста аз қасри Холчаён.

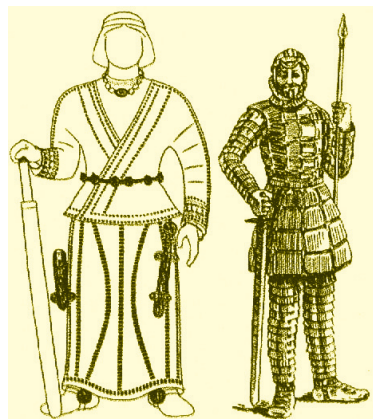
эхё ва шукуфои санъати қадими мардуми ориёӣ буд. Дар дарсҳои гузашта борҳо дар бораи расму ҳайкалҳои ёфтаи бостоншиносон, катибаҳои Сурхкӯтал ва Работак, дар бораи мучассамаҳои дар маъбади оташ ва бағон буда маълумот пайдо карда будед ва дар бораи санъати меъморӣ, заргарӣ ва хунармандӣ низ хабар доред. Ҳоло аз санъати тасвирии замони Кӯшониён огоҳӣ пайдо мекунед. Баъзе олимони Ғарб кӯшиш менамоянд, ки санъати тасвирӣ, аз ҷумла рассомӣ ва ҳайкалсозии давраи Кӯшониёнро таъсири тамаддуни юнониён маънидод намоянд, аммо ин фикр нодуруст аст. Албатта, бархурдорӣ ва таъсири тамаддуни юнониён бар ориёӣҳо ҳаст, лекин онро комилан ба аврупоиён нисбат додан нодуруст аст. Ҳамчунин он фикр, ки то омадани юнониён ориёӣҳои Осиёи Марказӣ хунари тасвирӣ надоштанд, хато мебошад. Қофтуқови бостоншиносӣ дар гӯшаю канорҳои гуногуни Ориёнои Шарқӣ ба он далолат мекунанд, ки ориёӣҳо ҳамеша тамаддуни хоси худро доштанд. Масалан, тасвири як гурӯҳи занҳои мусикинавози дар аракаи (марзаи сангин) Ориёнами (Айртам) Тирмиз ёфтшударо мисол овардан кифоя аст. Дар ин ҷо симои хамаи занҳо, ороиши мӯйи сар, гарданбанд, сарулибос, соҳҳои мусиқӣ – уд, таблаки дусар ё духул, рубоб, барбат хама хоси мардуми ориёии маҳаллӣ мебошанд. Ҳайкалҳое, ки дар Холчаён аз маъбад ёфтаанд, низ симои ориёӣ дошта, хоси мардуми маҳаллӣ мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои ориёӣҳои чорводор мӯйсари худро бо тасмаи заррин бастан буд. Мо инро дар ҳайкалҳои Холчаён ва расмҳои сафирони ҷағонӣ дар қабули шох Вахуман дар деворнигораи Самарқанд мушоҳида карда будем.

Либос дар замони Кӯшониён. Дар бораи либосҳои замони Кӯшониён мо аз расмҳои дар деворҳо, ҳайкалҳои ёфтаи бостоншиносон марбут ба он замон маълумот пайдо карда метавонем.

Аз рӯи бозёфтҳои Тиллотеп-па занҳо камзӯли беостин ва куртаю шалвор ва рӯмоли то кифтҳо, каллапӯши гунбази бо зеварҳо оро ёфта доранд. Остинҳо, подоман, гирди гардан, китфҳо ва пешак бо тилло оро доранд. Қисми занон дар пой кафш ва мӯзаи бепошна доранду баъзеҳо куртаи дарози то пушти по. Мардҳо чомаи то зону бо шероза, куртаи дароз ва шалвор доранд. Чомаҳо аз тарафи чап гирибон дошта, ба тарафи рост бо тугма маҳкам мешуданд. Шохон чакман, камзӯлча, яктаҳ ба бар карда, дар пойҳояшон мӯзаи пошнадор ва бе пошна мепӯшиданд.

Каллапӯшҳо гуногунанд, бештар кулоҳҳои нӯгтез маъмул буданд. Дар Бохтар мардон ва занон мӯҳои дароз дошта, тасмаи заррин ё симин аз пешони боло мебастанд. Тасмаҳои занҳо аз матои гаронбаҳои бо ҷавохирот оро дошта иборат буд. Марду зан гӯшвор, гарданбанд, даспона ва дигар зинатҳоро истифода мебуданд.

Расми 86. 1. Либоси шоҳзода, ки бо тиллобаргҳо оро дода шудааст. 2. Сарбози ҷавшанпӯши кушонӣ.

САВОЛҲО

1. Дар бораи санъати меъморӣ ва ҳунармандии давраи Кӯшониён чӣҳо медонед?
2. Осори хаттии боқимондаи катибаҳо чӣ аҳамияти таърихӣ доранд?
3. Дар бораи эътиқодоти динии Кӯшониён чӣҳо медонед?
4. Санъати тасвирӣ ва ҳайкалтарошии аҳди Кӯшониён дар кадом пояи тараққӣ буданд?
5. Кӯшониён чӣ навъ сарулибос мепӯшиданд ва он бо сарулибоси миллии тоҷикон умумият дорад?

§ 65. ВАРЗИШ

Варзиш дар мардуми ориёӣ аз қадим вучуд дошт, умуман одами чомеаи қадим ҳамавақт дар ҳаракат буд, зеро он либос на- дошт ва танҳо давидану ҳаракати бардавом онро аз сардиҳову офатҳо начот меод. Пайғамбари ориёӣҳо Зардушт таълим ме- дод, ки «тани солим ақли солим», яъне танҳо тани солим метаво- над корҳои солимро анҷом диҳад. Бинобар ин ориёӣҳо кӯдакони худро аз 8 солагӣ хондан, покӣ, бозиҳои спортивӣ машғул менаму- данд, то онҳо чобуку солим бошанд.

Бозёфти бучул ва сангҳои нард дар ёдгориҳои бостонӣ ба он далолат менамоянд, бозии нард ва бучул дар ҳазораҳои 3 пеш аз милод дар байни ҷавонон роиҷ буд. Дар яке аз гӯрҳои писарба- чае, ки ба ҳазораи 2 пеш аз милод нисбат дошта, халтаи бучулҳо ёфт шуданд ва аз қадими бучулбозӣ дар байни бачаҳо гувоҳӣ медиҳад.

Тирандозӣ. Дар урфияти гузаштагони мо мард пеш аз ҳама муҳофизи марзу буми хона, зану фарзанд ва деҳу Ватан меҳисобад. Аз ҳамин сабаб вақте дар хона фарзанди нарина таваллуд меша- вад, аз тирандозӣ беҳтарин хоҳиш менамоянд, ки ба сӯйи душмани рамзӣ тир паронад ва падару модар шукронаи ба дунё муҳофизи навро мекунанд. Ориёӣҳо аз синни 8-сола аз вақти ба мактаб раф- тан писаронро ба аспаворӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ, баҳодурӣ ва ростгӯӣ меомӯзониданд. Сарчашмаҳои таърихӣ менависанд, ки ориёӣҳои сақои тирандозии беҳамто буданд, онҳо дар този асп рӯяшонро ба пушт гардониданд, ба душмани дунболгирашон тири беҳато мезаданд. Дар дастаҳои Искандари Мақдунӣ танҳо аз ти- рандозии бохтарӣ ва суғдӣ метарсиданд. Ориёӣҳо на танҳо мард- дон, балки занон низ савору тирандозии хуб буданд.

Аспаворӣ. Яке аз навъҳои варзишӣ ин савори хубӣ асп будан ҳисобида мешуд. Аспро савор шудан ва идора намудан ин кори осон нест, бинобар ин марди аспро савор шудае, ки бо ҳариф му- бориза бурда наметавонад он марди майдон шуморида намешуд. Ориёӣҳо ромкундаи асп мебошанд ва онро ҳайвони худовандӣ мешуморанд. Дар «Авесто» фариштаи Драваспа, сарвари ҳай- вонҳо ба шумор меравад. Фарри илоҳӣ дар намуди асп пойдо мешавад ва рамзи баҳодурӣ, тавонӣ мебошад. Аспи хуб барои ҷанговар мададгори футуҳоти ӯст. Савор бояд шамшерзан, гурз- зан, найззан ва тирандозии хуб бошад.

Муборизаи тан ба тан. Дар қадим чангҳо бо муборизаи ду нафар яктой аз ҳар тараф оғоз мешуданд. Онҳо бо якдигар найзасанӣ, шамшеру гурзсанӣ менамуданд. Баъд аз он ки ин силоҳҳо корношоям мешуданд, муборизон даст ба камари якдигар мезаданд ва ҳар ки аз болои зин ба замин меафтид, асир ё кушта мешуд. Вақте мешуд, аспҳо монда мешуданд ва чанговарон пиёда мубориза мекурданд ва касе зур мебуд бо усулҳои гуногун, аз ҷумла гушти ҳарифро мағлуб менамуд.

*Касе, к-ӯ ба гӯитӣ набард оварад,
Сари меҳтаре зери гард оварад.
(Фирдавсӣ)*

Чавгонбозӣ. Яке аз бозиҳои қадими варзишӣ ин чавгонбозӣ буд, ки то асри 16 милод раванқ дошт ва баъди ба тасарруфи ўзбакҳо афтидани Осиёи Миёна аз байн меравад. Бози чавгон бо асп ва пиёда буд. Ин бозӣ ихтирои ориёӣҳо мебошад ва чи тавре аз «Шоҳнома» бармеояд, дар замони Каёнӣён маъмултарин бозии шоҳону паҳлавонон меҳисобид. Дар ин бора мо ҳикояти ҳаким Фирдавсиро дар бораи Сиёвуш меорем. Мувофиқи ин ривоят Сиёвуш аз макри зани падари худ Судоба тарсида, ба назди шоҳи тўронӣён Афросиёб меояд ва мехоҳад дар хизмати ӯ бошад. Афросиёб омадани Сиёвушро хуб пазироӣ мекунад ва ин сабаби рашқи бародари ӯ Гарсеваз мешавад. Гарсеваз ба Афросиёб мегӯяд, ки Сиёвуш шоҳзодаи Ориён аст ва шояд ҳамчун ҷосус омада бошад ва бо дилёбву фиреб мехоҳад соҳиби тахти Тўрон шавад. Мо бояд ӯро дар майдони чавгон санҷем ва аз хунару маҳораташ огоҳ шавем. Бинобар ин, Афросиёб Сиёвушро ба бозии чавгон даъват менамояд:

*Шабе бо Сиёвуш чунин гуфт шоҳ,
Ки «Фардо бисозем ҳарду пагоҳ.
Або гӯю чавгон ба майдон шавем,
Замоне битозему хандон шавем.
Зи ҳар кас шундаи, ки чавгони ту,
Набинанд гурдон ба майдони ту»...*
*Сиёвуш чунин гуфт бо шаҳрёр,
Ки «Кай бошад дасту чавгон ба кор.
Баробар наёрам задан бо ту гӯй,*

*Ба майдон ҳамоварди дигар бичӯй.
 Аз аро, ки ҳамроҳу ёри туем,
 Ба ин паҳнмайдон савори туем.»
 Сипаҳбад зи гуфтори ӯ шод шуд,
 Сухан гуфтани ҳар касе бод шуд.*

Ин мисраъҳо шоҳид таърихи на кам аз чаҳор ҳазор сол доштани бозии чавгон мебошад. Шумораи бозингарон одатан 16 нафар 8 нафарӣ аз ҳар тараф, ду ҳимоятгар ва 6 нафар дар ҳучум иштирок менамуданд. Шумораи бозингарон гоҳе 10 ба 10, 12 ба 12 ва гоҳе гурӯҳи калони лашкар иштирок менамуданд. Майдони чавгонбозӣ бо тамоми ҷузиёташ дар маркази шоҳнишини Дарвози қадим – шаҳри Карон боқӣ мондааст. Майдон 300 м дарозӣ, 70 м паҳноӣ дорад. Дар бахшҳои шарқ ва ғарб ҷойи дамгирии аспон, бахши ҷануб ҷойи нишаст барои 2 ҳазор одам вучуд дорад. Дарвозаҳо аз ду тараф 4 м паҳноӣ ва 2 м баландӣ доштанд. Чавгонбозӣ бозии маҳорат, паҳлавонӣ, часурӣ, чобукӣ, ва донишҷуи назария ва амалияи ҷангӣ шуморида мешуд. Чавгон бозии миллии мо буд ва имрӯз эҳеи он зарур мебошад. Дар Бохтар шаҳре бо номи Чавгон буд ва дар он ҳар сол мусобикаҳои чавгонбозӣ гузаронида мешуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар қадим қавонони ориёӣ ба кадом навъи варзишҳо машғул мешуданд?
2. Бо асп кадом навъи бозиҳо варзишӣ ва ҳарбиро иҷро мекарданд?
3. Чавгон чӣ гуна бозист?
4. Майдони чавгонбозӣ дар қучо боқӣ мондааст?

§ 66. ЭТНОГЕНЕЗИ (ПАЙДОИШ) ОРИЁИҶО

Шумо дар бораи ориёиҳо, ватани онҳо, давлатҳои ориёӣ ва нақши онҳо дар тамаддуни ҷаҳонӣ ва таърихи ватани мо маълумот гирифтед. Ҳоло дар бораи этногенези онҳо нақл мекунем. Калимаи “этногенез” аз забони юнонӣ гирифта шуда, аз ду бахш: этнос – халқ ва генезис – пайдоиш (яъне пайдоиши халқ) иборат аст. Давраи ташаккули ин ва ё он халқ таърихи дуру

дароз дорад. Вай аз замонҳои хеле қадим, яъне чомеаи ибтидоӣ, авлоди ва қabilaвӣ шурӯъ мешавад. Бунёди он бар асари омезиши авлод бо роҳи бастанӣ муносибатҳои хешовандӣ, ҳамзабонӣ, расму оини як сарзамини муайян ба вуҷуд меояд. Аммо дар ин давраи тӯлонӣ раванди ташаккули ягон халқи ҷаҳон ба осонӣ ва якранг намегузарад. Он аз муборизаҳои хунин, омезишҳои фарҳангӣ, забонӣ ва наҷодӣ бо дигар халқҳо иборат аст. Халқҳои ориёӣ – тоҷикон низ аз ин набардҳо дар канор набуданд.

Тоҷикони кунунӣ ду номи этниқиро аз сар гузарониданд. Дар ибтидо миллати мо ориёӣ ном дошт. Барои халқ ё миллат шудан чор шарт зарур аст. Якум, номи он, дуҷум забони умумӣ, сеюм фарҳанги ба худ хос, чаҳорум дар ҳудуди муайяне сарҷамъ ва яклуҳт зистан.

Пайдоиши номи «ориёӣ». Дар бораи қадом вақт пайдо шудани мафҳуми ориё маълумоти дақиқ нест. Аз маъхазҳои хаттии ҳиндӣ маълум мешавад, ки ориёӣҳо дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод шимоли Ҳиндустонро гирифта, ба маҳаллиёни он ҷо – дравидҳо худро бо номи «ориёӣ» муаррифӣ кардаанд. Ҳамин тавр, дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод гузаштагони тоҷик худро «ориёӣ» номидаанд. Ориёӣҳо ба наҷоди аврупоӣ мансубанд. Забони онҳо низ як шоҳаи забонҳои аврупоист. Маълум нест, ки ориёӣҳо қай ва дар қучо аз халқҳои дигари Аврупо: немисҳо, англисҳо ва славянҳо ҷудо шудаанд. Ҷаро гузаштагони мо худро «ориёӣ» гуфтаанд? Калимаи «ориёӣ» маънои халқи воломақом, покнаҷод, начиб, шохӣ ва ғайраро ифода мекунад.

Одатан, вақте ки намоёндагони ду халқи гуногун ба ҳам вохӯранд, худро бо номи, ки халқашон дорад, муаррифӣ менамоянд. Ориёӣҳо то рафтагони забт намуҷдани Ҳиндустон ин номро доштанд. Дар ин бора ҳикояи сақои (скифӣ) се бародарон, ки онро Ҳеродот овардааст, шаҳодат медиҳад. Дар он гуфта мешавад, ки «бори нахуст ин кишвари беохир аз онӣ шахсе буд бо номи Таргитай. Падару модари ӯ худовандони бузурги баҳру бар буданд. Ӯ се писар дошт, ки якеро Липоксайс, дигарро Арпоксайс ва сеюмиро Калоксайс меномиданд. Рӯзе дар заминӣ онҳо аз осмон сипору юғ, табар ва ҷоми заррин меафтанд. Аз ҳама пештар афтидани чизҳоро писари қалонӣ мебинад ва ба онҳо наздик мешавад, аммо аз онҳо аланга бар меҳезад ва ӯ пас мегардад. Сипас писари дуҷум барои гирифтани чизҳо меравад ва боз аз онҳо оташ мебарояд ва ӯ низ тарсида қафо меравад. Вақте бародари

хурдї ба назди онҳо меояд, чизхоро ба осонї мегирад ва бародарони бузург розї мешаванд, ки ӯ подшоҳ шавад. Аз ин бародар се фарзанд ба дунё меояд, ки онҳо худро мардумони шоҳї меноманд, яъне гӯё худованд вайро барои хукмронї ба замин фиристода бошад. Мувофиқи ақидаи забоншиносон, номҳои бародарон «ориёӣ» буда, маънои хушатраро (подшоҳ) медиҳанд». Дар миёни халқияте бо номи аланҳо афсонае ҳаст, ки гӯё онҳо аз се бародар (оила) пайдо шудаанд. Дар зери таъсири афсонаи сақоӣ ривояти славянӣ (русӣ) дар бораи се шоҳигарӣ ба вучуд омадааст. Мувофиқи ривояти славянӣ, бародари хурдї, ки соҳиби ашӯи тилло буд, номи шоҳи офтобиро мегирад, чунки ӯ дар аснои тулӯи Офтоб ба дунё омада буд.

Аввалин шоҳи ориёӣҳо – Ҷам (Ҷамшед) писари шоҳи Офтоб буд ва номаш Ҷам, Ҷамшед маънои Офтобро дорад. Аз ин ҷост, ки Ҷамшед лақаби хушатра (хукмрони тоҷи нурдор, шуоъдор, фуруғ)-ро дошт. Ҳамин тавр, шачараи ориёӣҳо ба худоён рафта мерасад ва аз ин сабаб онҳо худро аз авлоди худо, пок, бузург ва начибу шоҳї номидаанд. Албатта, ин ривоят афсона аст. Аслан ҳамаи инсонҳо як мебошанд ва аз ин ҷо он наҷод будан афзалияту бартарии ақлӣ ва истеъдодро намедиҳад. Бартарии одам аз одами дигар фақат дар ақлу заковат, дониш ва меҳнати ҳалоли бошууронаи пурсамар мебошад. Касе хуб меҳнат мекунад аз танбал беҳтар зиндагонӣ мекунад. Ин аст бартарии одам аз одами дигар.

Худуди зисти ориёӣҳо. Аз рӯи бозёфтҳои бостоншиносӣ, дар шимол аз кӯли Байкал то рӯди Дунай, Қрим, Қафқози Шимолӣ, дар ғарб вилояти Порс ва дар шарқ то ноҳияи худмухтори Шинҷони кунунии Чинро фаро мегирифт. Дар ҷануб Ориёнзамин то Ҳиндустони Марказӣ мерасид. Дар ин ҳудуд қабилаҳо ва халқҳои ориёӣ дар сатҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва давлатдорӣ мезистанд. Дар ҳудуди мазкур дар ҳазораи дуюми пеш аз милод давлатҳои зерин ба вучуд омадаанд: дар хавзаи рӯди Урал давлати Аркаим (асрҳои XV–XIV пеш аз милод), дар поёноби рӯдҳои Дунай, Днепр, Дон ва Қриму соҳилҳои баҳри Сиёҳ давлати Кимериён (асрҳои XII–VIII пеш аз милод) ва давлати Митан (асрҳои XVI–XII пеш аз милод), дар Осиёи Миёна давлати Каёниён (Бохтари Бузург) (асрҳои XVIII–VIII пеш аз милод).

Мувофиқи ривоятҳои авестойӣ, дар шарқ иттиҳоди тӯрҳои сахронавард вучуд дошт (асрҳои XV–VII пеш аз милод). Дар асо-

сии анъанаҳои давлатдории Каёниён баъдҳо давлати Мод (IX–VI пеш аз милод), Ҳахоманишиён (VII–III пеш аз милод) ва Ашкониён (III–I пеш аз милод, I–III милод) ба вучуд меоянд.

Тамаддуни ориёӣҳо. Мутахассисони бостоншинос, ки шаҳрҳои Аркаимро таҳқиқ намудаанд, маълумот медиҳанд, ки ориёӣҳои он дар арафаи ихтироӣ хат будаанд, зеро баъзе аломатҳои он вучуд доранд. Ҳамчунин, онҳо ҳунари баланди шаҳрсозӣ, кишоварзӣ ва ҳунармандӣ доштанд. Онҳо соҳиби сохтори муайяни давлатӣ буданд. Давлати бузурги Кимерия, ки бахши зиёди Украина ва шимолӣ Қафқозу кишварҳои Ставропол ва Поволжияи Русияи кунуниро фаро мегирифт, зиёда аз ҳазор сол умр дид, аммо дар бораи хати бошандагони он маълумоте нест. Кимериҳо аз худ тамаддуне боқӣ гузоштаанд, ки баъдан бо скифҳо омезиш ёфтааст.

Давлати Митан, ки аҳолии он аз ориёӣҳо ва хуриҳо иборат буд, адабиёт, хат ва тамаддуни хос дошт.

Дар ҳудуди Осиёи Миёна дар асрҳои XVII–VIII пеш аз милод давлати бузурги Каёниён ташкил меёбад, ки ба он ҳудуди кунунии Афғонистон, қисми Эрон, Марву Суғду Фарғона дохил мешуданд. Маркази ин шаҳр Зарринасп буд ва бо номи Бохтари Бузург маъруф буд. Дар он замон ин бузургтарин давлат дар Шарқ ба шумор мерафт. Дар ин давра давлати мутамаркази шоҳаншоҳ бо дини ягонаю Худованди ягона ба миён меояд. Дар ташкили ин давлат Зардушт нақши бузург бозид. Маҳз бо ташаббуси Зардушт Гуштосп – шоҳи Бохтар ба таъсиси давлати ягонаи ориёӣ камар баст ва давлати бузургро бо дину оини яктохудовандӣ ташкил дод. Зардушт ҳамроҳи Гуштосп, Исфандиёр 17 сол дар чангҳо ширкат кард ва тарғиби зарурати давлати бузург ва дини яктопарастиро барои ориёӣҳо ташвиқ кард. Аммо сарзамини онвақтаи ориёӣҳо хеле пахновар буд ва Каёниён тавонистанд дар як пораи он давлати миллии худро ташкил диҳанд. Зардушт барои онҳо «Авесто»-ро тартиб дод, ки дастури таърихӣ, динӣ, пандомӯзӣ, ҳуқуқ атвори пок барои ҳамаи инсонҳои рӯи дунё ба ҳисоб мерафт. Ташкили давлати ягона дар рустоҳои кишоварзии Ориён ба чангҳои дохилии кайҳо хотима бахшид ва сабаби равнақу ривочи деҳу шаҳрҳо гардид. Пайдо шудани шаҳрҳо ба пешрафти ҳунармандӣ ва савдо такон дод. Кашфу таҳқиқи шаҳрҳои ҳазораи дуом ва якуми пеш аз милод дар Бохтари Шимолӣ, аз ҷумла Чарқӯтан, Софолтеппа, Даштлии 1-3 ва Олтинтеппа ба он дало-

лат мекунанд, ки ориёиҳо дар ин давра фарҳанги баландпояе доштанд.

Заргарӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, кишоварзиву чорводорӣ рӯ ба раванқ мениханд. Тамаддуни ориёиҳо дар замони Ҳахоманишиён, Портҳо ва Кӯшониён ҷаҳонӣ мешавад.

Забони ориёиҳо. Ориёиҳо забони худро «ориёӣ» мегуфтанд ва мувофиқи ривояти таърихӣ «Авесто»-и қадим бо ин забон дар 12 ҳазор пӯсти гов навишта шуда буд. «Авесто»-и дар замони Ҳахоманишиён таълифёфтаре дар замони ҳучуми Искандари Мақдунӣ сӯзонданд. «Авесто»-ро дар замони Ашкониён ва Сосониён дубора чамъ оварда, бо забони ориёӣ–пахлавӣ китобат мекунанд.

Дориюши Кабир дар катибаи кӯҳи Бесутун (сутуни 4-ум) худро ориёинаҷод ва ориёизабон меномад, аммо минбаъд Ҳахоманишиён худро зодаи Порс мегӯянд забонашон бо номи «порсӣ» шуҳрат меёбад. Бояд донем, ки забони порсӣ низ забони ориёист. Онро танҳо порсӣ номидан хатост, зеро Порс номи географӣ буда, номи забони халқ шуда наметавонад. Номи забони ориёиҳо бояд ориёӣ гуфта ва навишта мешуд. Дар замони истилои юнониён забони давлатии Ориёншаҳр забони юнонӣ шуд. Вақте ки Ашкониён давлати Селевкиёни юнониро барҳам доданд, забони модарии худро, ки забони паҳлавӣ ном дошт, ҷорӣ намунонд. Забони паҳлавӣ низ забони ориёист. Бо забони паҳлавӣ, Занд ва бисёр матнҳои боқимондаи «Авесто» навишта шудаанд. Забони порсии миёна низ забони ориёӣ мебошад.

Аз катибае, ки соли 1995 аз Работаки назди Бағлони Афғонистон ба даст омад, маълум мешавад, ки вақте Кӯшониён давлати Юнону Бохтарро аз байн бурданд, забони давлатӣ юнонӣ буд. Шоҳаншоҳи Кӯшониён Канишкаи Кабир онро барҳам дода, забони бохтариро бо номи забони ориёӣ забони давлатӣ эълон мекунад. Дар ин ҷо Канишкаи Кабир забони бохтариро дуруст забони ориёӣ номидааст, зеро ҳамаи забонҳои вилоятҳои ориёишин: Порс, Бохтар, Хоразм, Суғд ва ғайра шоҳаҳои забони ориёӣ ба ҳисоб мерафт.

§ 67–68. ТАКРОРИ ДАРСҶОИ ГУЗАШТА

ТАҶСИРИ БАЪЗЕ НОМҶОИ ТАЪРИХӢ ВА ГЕОГРАФӢ

«**Авесто**» – китоби муқаддаси мазҳабӣ ва адабии ориёӣ, ки маънояшро муҳаққиқон дониш, илм таъйин кардаанд. «Авесто»-ро «Асто», «Усто», «Апастак», «Вистак» низ ном мебаранд.

Австралопитек – калимаи юнонӣ буда аз ду бахш иборат: авусиралис – ҷанубӣ ва питекос – маймун, яъне одаммаймуни ҷанубӣ. Австралопитекҳо аввалин инсонҳо мебошанд, ки аз 6 то 1 миллион сол пеш зистаанд.

«**Ардавирофнома**», «**Артавироснома**» – яке аз осори адабиёти паҳлавист, ки аз тарафи муаллифи номаълуме дар асрҳои 6–7 ба забони форсии миёна (паҳлавӣ) навишта шудааст. Чанд нусхаи «Ардавирофнома» то замони мо расидаанд.

Антрополог – мутахассиси илми одамшиносӣ (антропология).

Бар – ченаки вазн. 1 бар баробари 10 литр об.

Бостоншинос – археолог.

Бошишгоҳ – ҷойи зисти одамони қадим.

Бохтар – номи яке аз вилоятҳои қадими ориёӣ – тоҷикон мебошад. Маънояш шимол аст, номи шаҳри Балх аз вожаи «бохтар» гирифта шудааст. Дар «Авесто» бо номи Бахдӣ зикр шуда, яке аз сарзаминҳои офаридан Ахурамаздо мебошад. Ватани Зардушт ва Каёнӣён аст.

Бахшу – номи қадими Ёхсу аст. Вожаи «ёхсу» шакли харобшудаи калимаи «Вахшо» (Вахш) мебошад.

Варустан – номи ориёии рӯди Днепр буда маънояш рӯди паҳновар мебошад.

Вахш – номи қадими рӯди Ому – Аму ва Панҷ будааст. Рӯди Вахш барои ориёӣҳо муқаддас будааст. Дар «Авесто» бо номи Ванахгуҳа Дойтиё зикр мешавад. Юнониҳо онро Окс номидаанд. Дар замони Кӯшонӣён ғариштаи Охшо, Вахшо буд. Ҳоло яке аз шохобҳои рӯди **Ому** мебошад.

Вашгирд – номи вилоят ва шаҳр дар Тоҷикзамини шарқӣ.

Вар – қалъа. Вар аввалин бинои зерзаминӣ, ки Ҷам барои инсонҳо, ҳайвонҳо ва рустаниҳо дар замони яхбандӣ сохтааст. Дар адабиёт бо номи Ҷамкард низ ёд мешавад.

Вахуманак – ғариштаи пиндори нек дар «Авесто».

Виспрад – номи бахше аз «Авесто» аст.

Гарда – ғулум дар замони Ҳахоманишиён.

Гомоэректусҳо – гузаштагони бевоситани инсонӣ кунунианд, ки 2600 ҳазор сол пеш пайдо шудаанд.

Гелиокс – Худои Офтоб ба забони юнонӣ.

Готҳо – номи бахши қадимтарини «Авесто» мебошад.

Гоҳонбор – номи чашнҳои офариниш дар дини Маздаясно мебошад.

Говмард – саравлоди олами ҳайвонот ва рустанӣ дар оини Маздаясно аст.

Дабир – котиб, мирзо, сафир.

Дабирпат – сарвари дастгоҳи ҳукумат.

Дарик – сикка (пӯл).

Девлох – ҷойи айлоқи тобистонаи молу гову деҳа.

Динкард – китобе аз «Авесто» дар бораи оини Маздаясно.

Диндабира – хати авестой иборат аз 44 ҳарф.

Дионис – фариштаи хуши юниён.

Дуғдуға (Дуғдор) – модари Зардушт.

Данғара – Данғара маънояш оби аз даҳони кӯҳ меомадагӣ, номи ноҳия дар Тоҷикистон.

Данук – номи ориёии рӯди Урал.

Дану – номи ориёии рӯди Дон. Имрӯз осетинҳо рӯдро «дон» меноманд.

Рӯди Гургон – ҳоло баҳри Каспӣ, баҳри Мозандарон ва Хазар низ гуфтаанд.

Занд – тафсири «Авесто».

Зардушт – пайгамбари Худо, ки мардумро ба яктопарастӣ даъват кардааст. Номи Зардушт дорандаи шутури заррин ё зардро дорад.

Зобул – яке аз вилоятҳои қадимтарини ориёинишин.

Истаравшан – Уструшана, Истаравшан дар ибтидои асри миёна яке аз вилоятҳои тоҷикнишин буд. Ҳоло бахши он бо шаҳрҳои Чизах, Зомин, Хавос ба Ўзбекистон ва баҳше аз ноҳия Лайлак ба Қирғизистон дохил аст. Рустоҳои Шахристон, Фонҷӣ, Ўротеппа (Истаравшан) ва Зафарободу Нов (Спитамен), Пролетар (Ҷаббор Расулов) ба Истаравшан дохил буданд.

Кай – унвони шоҳони аввалини ориёӣ.

Каёниён – номи сулолаи таърихӣ шоҳони ориёӣ, ки дар Бохтар ҳукм рондаанд.

Капол – чумчума, косахонаи сар.

Кимерия, гамера – серҳаракат.

Кошгар – дар даврони қадим ноҳияи ориёинишин буд. Баъд туркон онро ғасб намуданд ва ҳоло қавми ўйғурҳо зиндагӣ доранд. Вожаи «кошгар» дар забони қадимаи сакохутанӣ бағали кӯҳ, кӯҳдоманро ифода мекунад.

Кӯшон – номи дудмон аст.

Маданияти Андроново – ин ном аз унвони деҳаи Андроново дар Сибири Ғарбӣ пайдо шудааст. Дар Андроново бостоншиносон қабрҳои мардуми кӯчии ориёиро ёфтаанд.

Маданияти Сруб – гӯрҳое, ки саҳронавардони сакоӣ (скифӣ) аз гулаҷӯбҳо сохта будаанд.

Маданияти Ҳисор – номи бошишгоҳҳои замони неолит, ки бостоншиносон бори аввал дар назди қалъаи Ҳисори Тоҷикистон пайдо намуданд.

Ман – ченаки вазн дар Порси қадим баробари – 418 гр. Модӣ – 561 гр.

Мезолит – вожаи юнонӣ буда аз ду бахш: мезос – миёна, литос – санг иборат аст. Яъне асри санги миёна. Мезолит дар Аврупо аз ҳазораи 12 то 6, Осиёи Маркази – аз 10 то 6, Шарқи Наздик аз 14 то 7 давом кардааст.

Нахчирпат, парадиз – шикоргоҳ. Шохон дар замонҳои қадим барои шикор кардан ҷойҳои махсус доштанд, ки тахти назорати ҳукумат қарор дошт. Дар нахчирпат ё худ парадиз ғайри шох ҳеч каси дигар ҳуқуқи шикор карданро надошт.

Ориёнои Ғарбӣ ва Ориёнои Шарқӣ. Забоншиносон забонҳои ориёиро (эрониро) ба гурӯҳҳои Ғарбӣ ва Шарқӣ ҷудо намудаанд. Аз ҳамин лиҳоз мо ёдгориҳои қадими Эрони кунуниро ба Ориёнои Ғарбӣ ва Осиёи Марказиро бо Ориёнои Шарқӣ ҷудо намудаем.

Порс (Форс) – номи вилоят дар Ориёнои Ғарбӣ, аз ин вилоят ду дудмони шохон: Ҳахоманишиён ва Сосониён баромадаанд.

Полуға – ҷоми аз шохӣ ҳайвонот ва тилло сохташуда.

Ра – номи сакоии рӯди Волга.

Рӯйинтан – бадани оҳанин, гӯё Худованд Исфандиёрро рӯйинтан офарида буд ва дар вақти ҷанг тир дар бадани ӯ раҳна наменамадааст. Ин афсона аст ва ҳечгоҳ бадани инсон оҳанин намешавад.

Силас – номи аслии Сиррӯд аст.

Суғд – номи яке аз вилоятҳои қадимаи ориёист. Дар замонҳои хеле қадим Суғд ҳамаи навоҳҳои водии рӯдхонаи Сир, Зарафшон ва Қашқарӯдро фарогир буд. Дар «Авесто» Гава Суғда ватани Говмард мебошад.

Тӯр – номи тотемавии ҳамаи ориёӣҳои чорводор.

Тӯрон – унвони ноҳияҳое, ки дар онҳо саҳронавардони кӯчи ориёӣ зиндагонӣ мекарданд.

Тешиктош – номи ғоре дар ноҳияи Бойсун, ки аз он устухонҳои писарбачаи 10-солаи неандерталро ёфтанд, ки 40–50 ҳазор сол пеш мурда будааст.

Фиръавн – унвони шохони Мисри Қадим.

Фаргона – яке аз вилоятҳои қадимаи ориёинишин, ки дар «Авесто» ба шакли Паркана (яъне гӯша, канора) омадааст.

Ҳеродот – падари таърих, таърихнигори машҳури Юнони қадим

Хутан, Турфон – номи вилояти таърихии қадимаи ориёинишин дар Синсиняни Чин.

Чоч – номи яке аз вилоятҳои қадими ориёинишин – тоҷикон мебошад. Маънои он чандон равшан нест. Вақте ки арабҳо омаданд, онро забт намуданд, ба ҷойи чоч шош гуфтанд. Дар асрҳои 14–15 ба ҷойи шош, чоч номи шаҳри Тошканд пайдо мешавад.

Шибар – номи сакоии Сибир аст. Маънои шибар ҷойи обдор аст.

Эронзамин – мамлақати мардуми ориён–эрониҳо.

Ясно – бахше аз китоби «Авесто» буда, аз гуфтаҳои хирбадҳо, шояд шогирдони пайғамбар иборат мебошад.

Цароб – номи рӯди Панҷ аст.

Хароб – оби калон, номи рӯди Кӯкча аст.

САНАҲОИ МУҲИММИ ТАЪРИХӢ

612 пеш аз милод, иттифоқи модҳо бо фиръавнҳо ва бобулиён ва ибтидои ҷанги онҳо ба муқобили ошуриён.

550 то милод – порсҳо бар модҳо галаба карда пойтахти Мод – Эқбатанро (Ҳамадон) забт карданд.

530 то милод – Куруши Кабир бо массагетҳои Осиёи Миёна ҷангида дар ҷанги шадиде ба ҳалокат мерасад.

530-522 пеш аз милод – баъди Куруш ба сари ҳокимият омадани Камбуҷӣ.

522 – ба дудмони (авлод) Ҳахомонишиён (Дориюш) баргаштани ҳокимият.

486 пеш аз милод – Дориюш вафот кард ва ба ҷояш Хаушёршоҳи 35-сола соҳибтаҳт мешавад.

480 пеш аз милод – Хаушёршоҳ бо баҳр ва хушкӣ ба Юнон ҳуҷум мекунад.

449 пеш аз милод – байни юнониён ва ориёиҳо сулҳ ба имзо мерасад.

334 пеш аз милод – лашкари Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Сағир ворид шуд.

**САВОЛҶОИ ТЕСТӢ БАРОИ
ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК (СИНФИ 5)**

1. Замони Пешдодиён кадом давраҳоро дар бар дорад?
А) Асри миёнаро; В) Асри сангро; С) Асри биринҷро; Д) Асри оҳанро;
2. Асри санг ба чанд давра тақсим мешавад?
А) 1 Давра; В) 2 Давра; С) 3 Давра; Д) 4 Давра;
3. Қадимтарин бошишгоҳи асри санг дар Тоҷикистон, ки як миллион сол умр дорад?
А) Кӯлдара; В) Шугнов; С) Шаршар; Д) Лоҳутӣ;
4. Дар ғори Тедшиктош бостоншиносон кадом одаммаймуноро ёфтанд?
А) Неандерталро; В) Пикантропро; С) Синантропро; Д) Гомоэректурсро;
5. Одами имрӯза «Ҷомо Сапиенс» чанд ҳазор сол пеш пайдо шудааст?
А) 300 ҳазор сол пеш; В) 200 ҳазор; С) 100 ҳазор; Д) 50 ҳазор сол пеш;
6. Дар «Шоҳнома» кашфи оташ ба кадом шоҳ нисбат дода шудааст?
А) Ҷамшед; В) Ҳушанг; С) Таҳмура; Д) Фаридун;
7. Ҷашни Сада ба кадом муносибат ташкил шудааст?
А) Ба кашфи оташ; В) Ба фарорасии зимистон; С) Сада ҷашни сол; Д) Сада ҷашн нест;
8. Туда инсонҳо дар кадом асрҳо зиндагонӣ намудаанд?
А) Дар асри санги боло; В) Дар асри мезолит; С) Дар замони неолит; Д) Дар асри биринҷ;
9. Дар таърихи инсонҳо чанд яхбандӣ буд?
А) 1 яхбандӣ; В) 2 яхбандӣ; С) 3 яхбандӣ; Д) 4 яхбандӣ;
10. Дар «Авесто» замони яхбандихоро ба кадом шоҳ нисбат медиҳанд?
А) Заҳҳок; В) Ҷамшед; С) Фаридун; Д) Ҳушанг;
11. Боварӣ ба дин дар ҷомеаи қадим кай пайдо шудааст?
А) Дар палеолити қадимтарин; В) Дар палеолити миёна; С) Дар палеолити боло; Д) Дар мезолит;
12. Ихтирои тиру камон ба кадом замон мансуб аст?
А) Палеолити миёна; В) Палеолити боло; С) Мезолит; Д) Неолит;
13. Асри санги охир(неолит) кадом ҳазораҳоро дар бар мегирад?
А) Аз ҳазораи 8 то 4; В) Аз ҳазораи 5 то 3; С) Аз ҳазораи 6 то 2; Д) Аз ҳазораи 4 то 3;
14. Одамони «маданияти Ҳисор» ба чӣ қор машғул буданд?
А) Чорводорӣ; В) Зироаткорӣ; С) Моҳигирӣ; Д) Шикорчигӣ;
15. Тамаддуни кишоварзӣ дар Ориёни Ғарбӣ (Эрон) дар кадом ҳазораҳо пайдо шудааст?
А) Ҳазораи 10-6; В) Ҳазораи 10-12; С) Ҳазораи 12-8; Д) Ҳазораи 4-3;
16. Тамаддуни кишоварзӣ (Ҷайтун) дар Ориёни Шарқӣ дар кадом ҳазораҳо пайдо шудааст?
А) Ҳазораи 6; В) Ҳазораи 4; С) Ҳазораи 3; Д) Ҳазораи 2;
17. Маданияти Калтаманор ба чӣ гуна мардумон тааллуқ дорад?
А) Ба моҳигирон ва шикорчиён; В) Ба кишоварзон; С) Ба шахриён; Д)

Деҳотиён;

18. Худованд Ахуромаздо дунёро дар чанд муддат офарид?

А) Дар 1 сол; В) Дар ним сол; С) Дар 70 рӯз; D) Дар як ҳафта;

19. Дар «Авесто» дар баҳши Вандидод аз чанд кишвари офаридаи Ахура-маздо ёд мешавад?

А) Аз 16 кишвар; В) Аз 20 кишвар; С) Аз 10 кишвар; D) Аз 5 кишвар;

20. Кадоме аз шоҳони пешдодӣ ҷаҳонро ба писаронаш тақсим намуд?

А) Ҷамшед; В) Кайхусрав; С) Фаридун; D) Горшосп; E) Афросиёб;

21. Мувофиқи ривояти авестой Ҷамшед чанд бор дунёро васеъ кардааст?

А) Се бор; В) Ду бор; С) Чор бор; D) Як бор;

22. Сохти ҷомеаи ибтидоӣ кай аз байн рафт?

А) Дар асри мисусанг; В) Дар асри биринч; С) Дар асри оҳан; D) Дар замони ориёиҳо;

23. Шаҳри марказӣ, маъмури ва хунармандӣ дар замони мису санг дар Ориёни Ғарбӣ?

А) Шуш; В) Техрон; С) Балх; D) Бағдод;

24. Шаҳри мису санг дар Ориёни Шарқӣ?

А) Саразм; В) Самарқанд; С) Бухоро; D) Балх;

25. Гузариш аз модаршоҳӣ ба падаршоҳӣ дар кадом аср баргузор шудааст?

А) Дар асри оҳан; В) Дар асри биринч; С) Дар асри миёна; D) Ин урфият набуд;

26. Тақсимои меҳнат дар кадом давра шудааст?

А) Дар асри биринч; В) Дар асри оҳан; С) Дар асри миёна; D) Дар асри неолит;

27. Номи «ориёӣ» ҳамчун номи халқ кай пайдо шудааст?

А) Дар ҳазораи 2 пеш аз милод; В) Дар асри санги миёна; С) Дар замони мезолит; D) Дар замони ҳозира;

28. Ёдгории машҳури асри биринч дар Ориёни Ғарбӣ?

А) Сиёлк; В) Болоҳисор; С) Хурам; D) Машҳад;

29. Шаҳри марказӣ, маъмури Марғуш дар ҳазораи III ва II пеш аз милод?

А) Гонур; В) Намозгоҳ; С) Ҳисор; D) Бухоро;

30. Шаҳри бузургтарини маъмури ва динии асри биринч дар Бохтар?

А) Ҷаркутан; В) Сафолтеппа; С) Кӯлоб; D) Балх;

31. Аввалин давлати ориёӣ дар ҳазораи II, дар Ориёни Ғарбӣ.

А) Митан; В) Мод; С) Ҷахоманишиён; D) Ашкониён;

32. Аввалин давлати бузурги ориёӣ дар Ориёни Шарқӣ дар асри биринч.

А) Каёниён; В) Бохтариён; С) Хоразмиён; D) Кӯшониён;

33. Асосгузори давлати Каёниён кӣ буд?

А) Кайқубод; В) Кайхусрав; С) Кайафросиёб; D) Кайсиёвуш;

34. «Авесто» дар ибтидо аз чанд наск (китоб) иборат буд?

А) 21; В) 25; С) 15; D) 5;

35. Чанд китоб аз «Авесто» ба замони мо расидааст?
 А) 5; В) 10; С) 3; D) 4;
36. Қадимтарин бахши «Авесто», ки ба қалами пайғомбар тааллуқ дорад ва онро паёмҳои Худованд меҳисобанд, чӣ ном дорад?
 А) Готҳо; В) Яштҳо; С) Вандидод; D) Ведо;
37. Пайғомбар аз кадом ҷойи Онийён буд?
 А) Бохтар; В) Хоразм; С) Харони Мод; D) Систон;
38. Ба Ориёӣҳои сахронавард кӣҳо шомил буданд?
 А) Турҳо; В) Туркҳо; С) Галҳо; D) Муғулҳо;
39. Қабिलाҳои андроновӣ ба кадом наҷод дохил буданд?
 А) Ба ориёӣҳо; В) Ба туркҳо; С) Ба муғулҳо; D) Ба славянҳо;
40. Аввалин ромкунандаи чорпоёни хонагӣ: гов, асп, шутур дар Осиё кадом халқ буд?
 А) Ориёӣҳо; В) Славянҳо; С) Юнониён; D) Ҳиндуҳо;
41. Маъмултарин урфияти гӯронидан дар асри биринҷ?
 А) Ҳалқа якпаҳлу; В) Ба пушт дароз хобида; С) Дар ҷой нишаста; D) Ба шикам хобрафта;
42. Оғози тамаддуни шаҳрсозӣ аз кадом ҳазора оғоз меёбад?
 А) Ҳазораи 4; В) Ҳазораи 3; С) Ҳазораи 6; D) Ҳазораи 1;
43. Қадимтарин шаҳри Суғд?
 А) Самарқанд; В) Бухоро; С) Кеш; D) Тошканд;
44. Маркази Бохтар кадом шаҳр буд?
 А) Ҳирот; В) Ҳилман; С) Заринасп; D) Самангон;
45. Дини овардаи Зардушт чӣ гуна буд?
 А) Яктопарастӣ; В) Бутпарастӣ; С) Бисёрхудой; D) Ниёпарастӣ;
46. Дини овардаи Зардушт чӣ ном дошт?
 А) Оташпарастӣ; В) Маздаясно; С) Зардуштия; D) Меҳрпарастӣ;
47. “Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек” сухани кадом пайғомбаранд?
 А) аз Мӯсо; В) Муҳаммад; С) Зардушт; D) Буддо;
48. «Авесто» дар чанд ҳазор пӯсти гов навишта шуда буд?
 А) 10 ҳазор; В) 12 ҳазор; С) 5 ҳазор; D) 1 ҳазор;
49. Яштҳои «Авесто» аз чанд бахш иборатанд?
 А) 21 бахш; В) 25; С) 15; D) 5 бахш;
50. Китоби Вандидоди «Авесто» дар бораи чӣ баҳс мекунад?
 А) Қоида ва қонунҳои юридикӣ; В) Адабӣ; С) Устуравӣ; D) Таърихӣ;
51. Дар оини Зардуштӣ чанд вақт намоз меҳонанд?
 А) Панҷ вақт; В) Чор вақт; С) Се вақт; D) Ду вақт;
52. Қоидаи намозу рӯзаи Маздаясноён, дар кадом бахши «Авесто» навишта шудаанд?
 А) Дар «Хурдавесто»; В) Дар Виспрад; С) Дар Занд; D) Дар Яштҳо;
53. Занд Авесто чӣ гуна китоб аст?
 А) Луғатномаи «Авесто»-и қадим аст; В) Луғатнома нест; С) Авестост; D) Матни Авесто мебошад;
54. Ориёӣҳо солро ба чанд фасл тақсим намудаанд?

- А) Ба 4; В) Ба 2; С) Ба 3; D) Ба 5;
55. Ориёиҳо чанд ҷашни солро қайд менамуданд?
А) 4 фаслро; В) 2 фаслро; С) 6 фаслро; D) 12 фаслро;
56. Моҳҳои ориёиҳо аз чанд рӯз иборат буданд?
А) 30; В) 31; С) 29; D) 32;
57. Кимериҳои ориёӣ дар кадом бахши Аврупои Шарқӣ мезистанд?
А) Дар ҳудуди Украина; В) Дар ҷанубиҳои Русия; С) Дар шимоли Қифқоз; D) Дар Сибир;
58. Скифҳо-сақоӣҳо, дар кадом бахшҳои Русияи кунунӣ сукунат доштанд?
А) Аз ҳавзаи Дон то Ра (Волга); В) Дар ҳавзаи Волга; С) Дар Урал; D) дар Сибир;
59. Осори баландпояи скифҳо бостоншиносон аз кадом навъи ёдгориҳо пайдо менамоянд?
А) Аз харобаи шаҳрҳо; В) Аз гӯрхонаҳо; С) Аз деҳаҳо; D) Аз бошишгоҳҳо;
60. Кадом муаррихи юнонӣ ба мамлакати Скифҳо сафар намуда, дар бораи онҳо маълумот додааст?
А) Ҳеродот; В) Страбон; С) Ариан; D) Диодор;
61. Сохтори давлати Скифҳо чигуна буд?
А) Фуломдорӣ; В) Демократи ҳарбӣ; D) Феодали;
62. Скифҳо бо кадом халқҳо умумияти забонӣ, симоӣ ва фарҳангӣ до-ранд?
А) Бо ориёиҳои Осиёи Миёна; В) Бо фино-угорҳо; С) Бо гунҳо; D) Бо муғулҳо;
63. Сайримӣҳо (Савромат, Сарматҳо) дар кадом бахши Осиё сукунат доштанд?
А) Аз рӯди Волга то Урал; В) Дар Сибири Ғарбӣ; С) Дар заминҳои Қазоқистони кунунӣ; D) Дар Сибири Шарқӣ;
64. Сарматҳо кай сарзаминҳои скифҳо ба тасарруф дароварданд?
А) Дар асри II пеш аз милод; В) Дар асри III пеш аз милод; С) Дар асри I милод;
65. Кадом муаррихи юнонӣ дар бораи ҷанги Сарматҳо бо скифҳо на-виштааст?
А) Диодор; В) Страбон; С) Ҳеродот; D) Плутарх;
66. Сарматҳо, ки заминҳои скифҳо ва кимериҳо ба худ ҳамроҳ кар-да буданд, то кадом аср ҳукумат доштанд?
А) Аз асри 2 п.м. то асри 5 милод; В) То асри 6 милод; С) То асри 7 ми-лод;
67. Кимериҳо, скифҳо ва сарматҳо дар асрҳои баъд бо кадом халқҳо омезиш ёфтанд ва номи худро гум карданд?
А) Бештар бо славянҳо; В) Бо туркзабонҳо; С) Қифқозиҳо;
68. Дар Қафқаз кадом халқ худро иронӣ меномад?
А) Чеченҳо; В) Аҷарҳо; С) Осетинҳо; D) Хазарҳо;
69. Сайниҳои ориёии Сибири Ғарбӣ, Олтою Байкал дар адабиёти кунунӣ бо кадом ном муаррифӣ шудаанд?

- А) Бо номи сакоӣ; В) Гунҳо; С) Хунҳо;
 70. Касбу кори онҳо чӣ буд?
 А) Чорводорӣ; В) Моҳигирӣ; С) Шикорчигӣ;
 71. Дар дини онҳо кадом ҳайвонҳо бузург шуморида мешуданд?
 А) Говазн; В) Хирс; С) Гург; Д) Оҳу;
 72. Шохзодагони сакоӣ бадани худро бо расми кадом ҳайвонҳои бузургдошти худ холкӯбӣ менамуданд?
 А) Паланг; В) Бузи кӯҳӣ; С) Гург; Д) Симурғ;
 73. Чаро сакоӣҳо маъбад, мақбараҳои худро бо нақши гирд ва шуодор месохтанд?
 А) Нишонаи офтоб меҳрпараст будани онҳо мебошад; В) Ифодаи хаймаи истиқомати онҳост; С) Ифодаи мудаввар будани замин аст;
 74. Давлати Элом дар кадом ҳазора арзи вучуд доштааст?
 А) Аз ҳазораҳои чор то ибтидои ҳазораи якум; В) Аз ҳазораи 2; С) Аз ҳазораи 1;
 75. Элом давлати ориёӣ буд?
 А) Ориёӣ буд; В) Ориёӣ набуд; С) Сомӣ буд;
 76. Маркази давлати Элом кадом шахр буд?
 А) Шуш; В) Шероз; С) Порс; Д) Аншан;
 77. Асосгузори давлати Митан кӣ буд?
 А) Куртиваз; В) Арсеваз; С) Нав - худносар; Д) Бардӣ;
 78. Давлати Митан бо кадом давлат ҷанги тӯлонӣ дошт?
 А) Бо Миср; В) Бо Бобул; С) Бо Хетт; Д) Бо Ошур;
 79. Митан дар ҷанги кадом давлат шикаст хӯрда, мустақилияташро аз даст медиҳад?
 А) Ошур; В) Хетт; С) Бобул; Д) Миср;
 80. Таъсиси давлати Мод ба кадом аср нисбат дорад?
 А) Ба асри 9 п. аз м.; В) Ба асри 12 п. аз м.; С) Ба асри 6 милод; Д) Ба асри 9 милод;
 81. Сарчашмаҳои ҷунонӣ аз чанд шоҳи Модҳо ёдовар мешаванд?
 А) Аз 9 нафар; В) Аз 10 нафар; С) Аз 7 нафар; Д) Аз 5 нафар;
 82. Иттифоқии асосии Мод дар ҷангҳо бо Ошур кӣҳо буданд?
 А) Кимериҳо ва скифҳо; В) Бобулиҳо; С) Хеттҳо; Д) Бохтариҳо;
 83. Паҳнкунандаи асп бо фойтун дар Шарқи Наздик кадом халқҳо буданд?
 А) Модҳо; В) Ошурҳо; С) Хеттҳо; Д) Скифҳо ва Кимериҳо;
 84. Дар барҳам додани давлати Ошур шоҳи Мод – Хувахуштур бо кадом давлатҳо иттифоқ баста буд?
 А) Бо Миср ва Бобул; В) Бо Хетт; С) Бо Лидӣ; Д) Бо Бохтар;
 85. Шоҳ дар Экбатан 7 қалъаи дарун ба даруни рамзӣ дошт ва ҳар кадоми он бо рангҳои гуногун оро доштанд. Рақами 7 чӣ маънӣ дошт?
 А) Ҳафт ахтар; В) 7 иқлим; С) 7 рӯзи ҳафта; Д) 7 осмон;
 86. Куруши Кабир кадом шоҳи Модро асир намуд ва давлаташро гирифт?
 А) Ихтывагуро; В) Хвахуштуро; С) Набополосарро; Д) Карезро;

87. Модҳо чӣ гуна дин доштанд?
 А) Зардуштия; В) Меҳрпарастӣ; С) Ниёпарастӣ;
88. Давлати ҷаҳонии Ҳахоманишҳоро кӣ таъсис намуд?
 А) Куруш; В) Дороюш; С) Хаушёршоҳ; Д) Ардаван;
89. Давлати Форсҳоро, ки онро Куруши Кабир асос гузошта буд чанд сол умр дид?
 А) 300 сол; В) 250 сол; С) 220сол; Д) 170сол;
90. Шоҳи Лидӣ – Карезро кӣ фиреб дод, ки ҷанг бо форсҳо ба ту ғалаба меоварад?
 А) Раммолони яке аз маъбадҳояш; В) Мубадони Форс; С) Мубадони Бобул; Д) Мубадони Конно;
91. Сабаб чӣ шуд, ки давлати пурзури Бобул ба Куруш муқобилият накард?
 А) Бобулиён беоб монда, маҷбур таслим шуданд; В) Аз беадолатиҳои шоҳи Бобул; С) Сиёсати хирадмандони умумибашарии Куруши Кабир;
92. Чаро давлати Каёниён-Бохтар ба Куруш муқобилият нишон наод?
 А) Парокандагӣ; Д) Бешоҳӣ; С) Малика Ҳумой бо Куруш ҷангро нахост; Д) Қудрати ҷангро надошт;
93. Чаро Дороюш дар сохтори давлат ислоҳоти ҳарбӣ ва пулӣ гузаронид?
 А) Он аз давлату халқҳои гуногун ташкил шуда буд ва пули ягона ва сохтори ягона лозим буд; В) Ҳар давлати навсохт ислоҳталаб аст; С) Ҳамон сохтори давлати модҳо басанда буд;
94. Мамлакат аз чанд хушатр (сатрап) иборат буд?
 А) Аз 35 хушатр; В) Аз 20 хушатр; С) Аз 16 хушатр; Д) 10 хушатр;
95. Бохтар хушатри рақами чандум буд?
 А) Хушатри 12; В) Хушатри 14; С) Хушатри 20;
96. Ба хушатри Бохтар кадом ноҳияҳо ворид буданд?
 А) Бохтар, Суғд, Хоразм, Ориён, Порт; В) Бохтар ва сакоиҳо; С) Бохтар, Суғд ва Хоразм;
97. Пули тиллоии Дороюш бароварда чӣ ном дошт?
 А) Дороюшӣ; В) Ҳахоманишӣ; С) Бобулӣ; Д) Бохтарӣ;
98. Чанд шаҳри марказӣ буд?
 А) 3; В) 4; С) 1; Д) 6;
99. Валиаҳди шоҳ дар кучо менишаст?
 А) Дар Бобул; В) Дар Миср; С) Дар Бохтар;
100. Ташкилкунандаи аввалин постҳо (почта) дар дунё кӣ буд?
 А) Порсҳо; В) Румиҳо; С) Финикиҳо; Д) Чиниён;
101. Дорой III дар кадом муҳориба комилан шикаст хӯрда ба шарқ меғурезад?
 А) Дар ҷанги соли 331; В) Дар ҷанги соли 333; С) Дар ҷанги соли 337;
102. Спитамен дастаи 2500 нафараи Искандарро дар кучо нест намуд?
 А) Дар Миёнкол; В) Дар Нахшаб; С) Дар назди Бухоро;
103. Искандар дар кӯҳҳои Суғ ва Бохтар ду қалъаро гирифт ва дар яке аз онҳо Рухсона – духтари шоҳи Бохтар мезист. Дар кадоме аз ин

қалғахо ўро асир гирифтанд?

А) Ориёмиз; В) Сисимифар; С) Сиём; D)Аламут;

104. Шўришгарони Бохтар бо сарвари Катан ва Овсиён дар кадом ноҳияи Бохтар ба муқобили Кратер ва Полиперхон ҷангидаанд?

А)Паракана (Паркамчӣ); В) Искандара (Имомаскара); С) Самангон;

105. Искандар дар сарзамини Истравшан ва Хучанд чанд шаҳро хароб кард?

А) 7шаҳро; В) 10 қалғаро; С) 5 шаҳро;

106. Бо гуфтаи муаррих Диодор Искандар танҳо дар Суғд чӣ қадар одамро қатл кард?

А) 200 000; В) 120 000; С) 150 000;

107. Ба давлати Юнону Бохтар кадом ноҳияҳо ворид шуданд?

А) Бохтар ва Суғд; В) Бохтар танҳо; С) Бохтар, Суғд ва Сакистон;

108. Маркази Бохтар кадом шаҳр буд?

А) Самарқанд; В) Зарринасп; С) Хулм; D) Термет;

109. Кадом мамлакатро Ҳазоршаҳр мегӯянд?

А) Суғд; В) Бохтар; С) Марғуш; D) Ҳинд;

110. Давлати юнонии Бохтар чанд сол умр дид?

А) 100 сол; В) 150 сол; С) 200 сол;

111. Асосгузори давлати Ашкониён чӣ ном дошт?

А) Аршак; В) Тирдод; С) Фарҳод; D) Андрогор;

112. Ашкониён аз кадом сол то кадом сол бо селевкиҳо мубориза бурданд то бахши зиёди замини портҳоро муттаҳид намояд?

А) Аз 247 то 130 соли п.м.; В) Аз 200 то 100соли п.м.; С) Аз 230 то130 соли п.м.;

113. Забони ашкониён чӣ ном дошт?

А) Паҳлавӣ; В) Порсӣ; С) Ашконӣ; D) Дарӣ;

114. «Авесто»-и кунунӣ бо кадом забон китобат шудааст?

А) Порсӣ; В) Паҳлавӣ; С) Дарӣ; D) Авестойӣ;

115. Ашкониён соли 53 п.м.кадом сарлашқари Римро бо лашқараш торумор намуданд?

А) Красро; В) Сезарро; С) Димитриро;

116. Дар ҷангҳо ба муқобили селевкиҳо ва румиҳо ба онҳо полисҳои юнонӣ забони Порт ёри медоданд. Дар замони кадом подшоҳон полисҳо барҳам доданд?

А) Ардувони II; В) Митридоди II; С) Фарҳод;

117. Аҳолии мамлақати Порт (Ашкониён) ба чанд табақа тақсим буд?

А) Ба 6 табақа; В) Ба 7 табақа; С) Ба 4 табақа;

118. Ашкониён чӣ гуна дин доштанд?

А) Зардуштӣ; В) Насронӣ ва зардуштӣ; С) Буддой ва калдонӣ;

119. Кӯшониён дар кадом аср давлати юнонии Бохтарро ба тасарруф дароварданд?

А) Охири асри II п.м.; В) Дар асри III п.м.; С) Дар асри I м.; D) Дар асри II м.;

120. Кӯшониён аз кӯчиёни кадом наҷод буданд?

- А) Ориёӣ; В) Туркӣ; С) Муғули;
121. Номи умумии қабилаҳои омада, ки давлати Юнону Бохтарро барҳам доданд, чӣ буд?
- А) Тохарҳо; В) Ҷучиҳо; С) Хунҳо;
122. Асосгузори давлати Қўшониён чи ном дошт?
- А) Герай Қўшон; В) Қадфиз; С) Қанишка;
123. Давраи авҷи тараққиёти давлати Қўшониён дар замони кадом шоҳ буд?
- А) Қадфизи I; Б) Қадфизи II; В) Вима Такт; С) Қанишкаи I;
124. Дар давраи императории Қўшониён кадом динҳо маъмул буданд?
- А) Зардуштия ва буддӣ; В) Танҳо буддӣ; С) Насронӣ;
125. Маркази давлат дар кадом шаҳр буд?
- А) Балх; В) Бомӣн; С) Бағ-ром;
126. Дар бораи аз наҷоди ориёӣ будани Қўшониён, иваз намудани забони юнонӣ ба ориёӣ, ба оини зардуштӣ нисбат доштани шоҳони он, дар кадом катиба нақл мешавад?
- А) Дар катибаи Сурхкўтал; В) Дар катибаи Работак; С) Дар катибаи Нақши Рустам; Д) Дар тангаҳо;
127. Сохтори давлати Қўшониён аз чанд зина иборат буд?
- А) 3 зина; В) 4 зина; С) 1 зина; Д) 5 зина;

1: B	2: C	3: A	4: A	5: D	6: B	7: B	8: A
9: D	10: B	11: C	12: C	13: D	14: A	15: A	16: A
17: A	18: A	19: A	20: C	21: A	22: B	23: A	24: A
25: B	26: A	27: A	28: A	29: A	30: A	31: A	32: A
33: A	34: A	35: A	36: A	37: A	38: A	39: A	40: A
41: A	42: C	43: A	44: C	45: A	46: B	47: C	48: B
49: A	50: A	51: A	52: A	53: A	54: A	55: A	56: A
57: A	58: A	59: B	60: A	61: A	62: A	63: A	64: A
65: A	66: A	67: A	68: C	69: A	70: A	71: A	72: A
73: A	74: A	75: C	76: A	77: A	78: A	79: A	80: A
81: A	82: A	83: D	84: A	85: A	86: A	87: A	88: A
89: C	90: A	91: C	92: C	93: A	94: B	95: B	96: A
97: A	98: A	99: C	100: A	101: A	102: A	103: B	104: A
105: A	106: B	107: A	108: B	109: B	110: A	111: A	112: A
113: A	114: B	115: A	116: C	117: C	118: A	119: A	120: A
121: A	122: A	123: C	124: A	125: A	126: B	127: B	

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА	3
-----------------	---

БОБИ I. ЗАМОНИ ПЕШДОДИЁН. АСРИ САНГ

§ 1. Асри санги қадимтарин – палеолит	8
§ 2. Асри санги миёна – мезолит.....	11
§ 3. Қашфи оташ ва тӯдаи инсонҳо.....	15
§ 4. Яхбандиҳо ва одамон.....	18
§ 5. Зинаҳои ибтидоии тақомули инсоният.....	21
§ 6-8. Асри санги охир – неолит. Аввалин зироаткорон ва чорводорон дар ҳудуди Ориёно.....	25
§ 9. Пешдодиён – шохони ривоятӣ.....	35
§ 10-11. Тақсимои ривоятии ҷаҳон.....	38
§ 12. Аз байн рафтани соҳти ҷомеаи ибтидоӣ.....	43
§ 13. Асри мису санг дар Ориёнои Шарқӣ	47

БОБИ II. АСРИ БИРИНҶӢ – ЗАМОНИ КАЁНИЁН

§14-16. Асри биринҷии Ориёнои Ғарбӣ ва Ориёнои Шарқӣ	50
§17-18. Ориёноҳои саҳронавард (тӯрҳо).....	61
§19-20. Оғози тамаддуни шаҳрсозӣ.....	68

БОБИ III. КАЁНИЁН. СУЛОЛАИ ТАЪРИХӢ

§ 21. Давлати Каёниён. Ковиҳо.....	74
§ 22-24. Давлати марказонидаи ориёно дар замони Гуштосп	77
§25-27. «Авесто».....	85
§ 28-30. Дини зардуштӣ ва русуми ориёӣ	97

БОБИ IV. ҚАБИЛАҶОИ ОРИЁИИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ

АВРУПО ВА УРАЛУ СИБИР

§ 31. Кимериҳо.....	105
§ 32-33. Скифҳо – сакоиҳо.....	109
§ 34. Сайримиҳо (савромат, сарматҳо).....	119
§ 35. Сайниҳои ориёӣ дар Сибири Ғарбӣ ва Байкалу Олтой ва Тува дар замони скифу сарматҳо	124
§ 36. Давлати Элом.....	128
§ 37. Давлати Митан.....	130
§ 38. Давлати Модҳо.....	133
§ 39-40. Ҳахоманишиён	137
§ 41-43. Дориюши Кабир	144
§ 44. Ҷангҳо бо юниён	152

§ 45. Кишоварзӣ ва ҳунармандӣ	156
§ 46-47. Фарҳанги ориёӣҳо дар замони Ҳахоманишиён	159

БОБИ V. ДАВЛАТИ ЭЛЛИНӢ ДАР ОРИЁНО

§ 48. Хучуми Искандари Мақдунӣ ба Ориёнои Фарбӣ.....	165
§ 49. Муборизаи Спитамен бо Искандар.....	169
§ 50. Мухориба ба муқобили лашкари Искандар дар кӯхистони Суғду Бохтар	173
§ 51-53. Давлати Юнону Бохтар	177

БОБИ VI. АШКОНИЁН

§ 54. Таъсиси давлати Ашкониён.....	187
§ 55-56. Соҳти иқтисодӣ ва сиёсии давлати Ашкониён.....	191
§ 57-58. Фарҳанги даврони Ашкониён.....	196
§ 59. Ҳунармандӣ ва савдо	204

БОБИ VII. КӢШОНИЁН

§ 60-61. Империяи Кӯшониён.....	207
§ 62. Шаҳру деҳот, иқтисодиёт ва тичорат дар давраи Кӯшониён	214
§ 63-64. Фарҳанги замони Кӯшониён.....	218
§ 65. Варзиш.....	227
§ 66. Этногенези (пайдоиш) ориёӣҳо.....	229
§ 67-68. Такрори дарсҳои гузашта	233
Тафсири баъзе номҳои таърихӣ ва географӣ.....	234
Санаҳои муҳимии таърихӣ.....	237

ЮСУФШОҲ ЯЌҚУБОВ

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ
барои синфи 5

Муҳаррир: Қиёмиддин Сатторӣ
Муҳаррири техникӣ: Робия Абдуллоева
Тарроҳ ва саҳифабанд: Фирӯз Неъматов

Ба матбаа супорида шуд 25.10.2014.
Ба чоп имзо шуд 28.11.2014.
Андозаи 60x90 1/16. Қоғази офсет. Ҷузъи чопӣ 15.5
Адади нашр 110000. Фармоиши № 21/2014.

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66
E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи _____
бо супориши № _____ чоп шудааст.